

ISSN 2073-333X

Международный научный журнал

Қазақстанның ғылымы мен өмірі Наука и жизнь Казахстана Science and life of Kazakhstan

№2 (77) 2019

БЕЙЫТШІЛІК ЖӘНЕ КЕЛІСІМ САРАЙЫ

ТАҒЫЛЫМЫ ЕРЕҢ УЫНДЫ

Заң ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері, Ресей криминологтар ассоциациясының, Санкт-Петербург, Мәскеу криминологтар клубтарының мүшесі, Халықаралық Қазақстан криминологтар клубының президенті, Қазақстан Жазушылар және Журналистер Одағының мүшесі, “Қазақстанның ғылымы мен өмірі” атты халықаралық журналдың Бас редакторы **Есберген Алаухановтың “Ф.Н.Плеваконың сот мәжілісіндегі тандамалы сөздері”** атты жаңа кітабы жарық көрді.

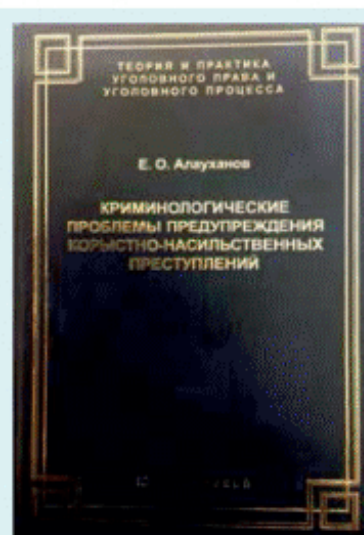
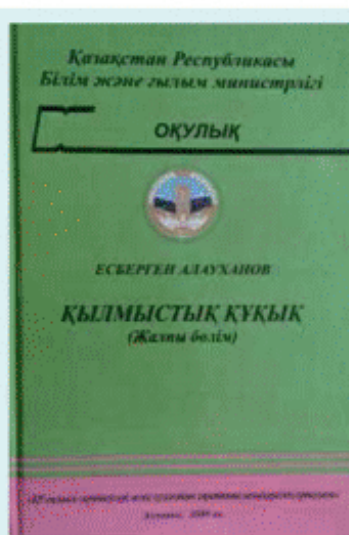
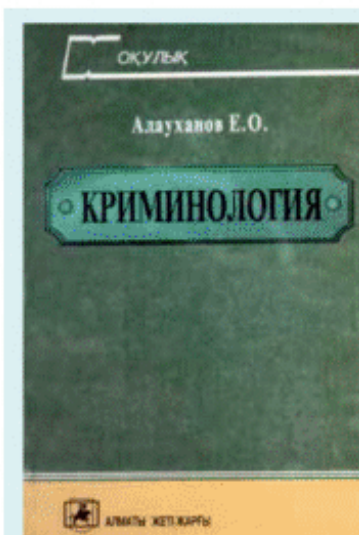
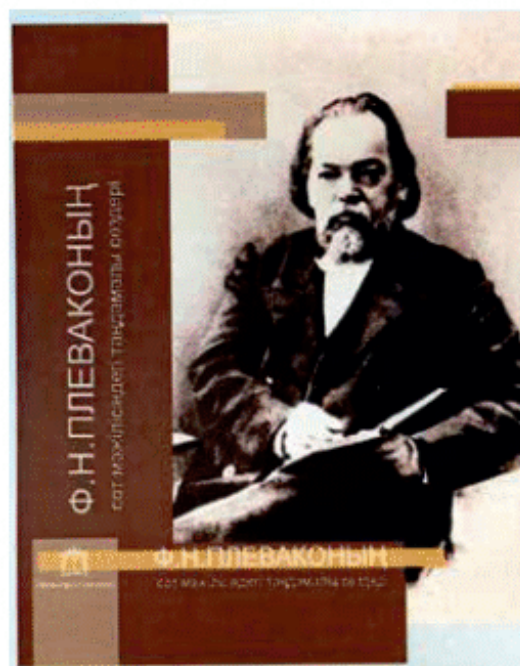
Кітап Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы институты Ғылыми кеңесінің және Халықаралық Қазақстан криминологтар клубының шешімімен баспаға ұсынылды.

Сонымен бірге Қазақстан Республикасы Бас прокурорының аса маңызды істер бойынша аға көмекшісі, заң ғылымдарының кандидаты, Хабылсаят Әбішевтың пікір жазуының өзі кітап құндылығын аша түседі.

Кітаптың ерекшелігі сол - Ф.Н. Плеваконың бұл еңбегі тұңғыш рет түпнұсқадан қазақ тіліне аударылып отыр. Кітаптың тілі жатық, стилі түсінікті.

Ф.Н. Плевако - XIX-XX ғасырда өмір сүрген, әлемге танымал, атақты Ресей адвокаты, қазақтың жиені. Мұндай талантты қайраткердің тағылымды ғақлия сөздері сот саласындағы азаматтарға аса қажет-ақ.

Кітап заң саласы бойынша оқитын студенттерге, магистранттарға, докторанттар мен олардың ұстаздарына және жалпы оқырман қауымға арналады.

Құрылтайшы:
«ҚҰҚЫҚТЫҚ МИССИЯ» ҚОҒАМДЫҚ ҚОРЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЗАҚСТАН КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ КЛУБЫ

Учредитель:
ОБЩЕСТВЕННЫЙ ФОНД «ПРАВОВАЯ МИССИЯ»
МЕЖДУНАРОДНЫЙ КАЗАХСТАНСКИЙ КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ КЛУБ

Founder:
PUBLIC FOUNDATION «LEGAL MISSION»
INTERNATIONAL KAZAKHSTAN CRIMINOLOGY CLUB

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN

**Халықаралық ғылыми журнал
Международный научный журнал
International science journal**

№ 2 (77) 2019

Бас редактор – Алауханов Е.О.
«Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», заң ғылымдарының докторы, профессор

Главный редактор – Алауханов Е.О.
«Заслуженный деятель Казахстана», доктор юридических наук, профессор

Editor-in-chief – Alaukhanov Y.O.
«Honored Worker of the Republic of Kazakhstan», Doctor of Law, professor

Астана 2019

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Абдиров Н.М., з.ғ.д., профессор
Абдукаримов О.А., ҚР қоғам қайраткері
Асанов Ж.К., з.ғ.к., ҚР Жоғарғы Сотының Төрағасы
Абдрасилов Б.С., б.ғ.д., профессор
Абдурашулова К.Р., з.ғ.д., профессор (Ташкент)
Абзалов Э.М., з.ғ.д., профессор, 3-сыныпты мем. заң кеңесшісі (Ташкент)
Аликперов Х.Д., з.ғ.д., профессор, 3-сыныпты мем. заң кеңесшісі (Баку)
Байдельдинов Д.Л., з.ғ.д., профессор
Байдаулет И.О., мед.ғ.д., профессор
Баулин Ю.В., з.ғ.д., профессор (Киев)
Бисенов К.А., тех.ғ.д., профессор
Бородин С.В., з.ғ.к., вице-президент, адвокат (Воронеж)
Букалерева Л.А., з.ғ.д., проф. (РУДН, Мәскеу)
Ведерникова О.Н., з.ғ.д., проф., РФ Жоғарғы Сотының судьясы (Мәскеу)
Гаипов З.С., с.ғ.д., профессор
Голик Ю.В., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Гриб В.В., з.ғ.д., профессор, басред. (Мәскеу)
Грунтов О.И., з.ғ.д., профессор БГУ (Минск)
Дулатбеков Н.О., з.ғ.д., профессор
Елешов Р., – а-ш.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Есім Ф., ф.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Елубаев Ж.С., з.ғ.д., профессор
Жұрынов М.Ж., академик, ҚР ҰҒА Президенті
Жұмағұлов Б.Т., — т.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Зарипов З.С., з.ғ.д., профессор (Рязань)
Зигмунд О.А., з.ғ.д., профессор (Германия)
Ыдырысов Д.А., т.ғ.д., профессор
Қасымбеков М.Б., с.ғ.д., профессор
Кемел М., э.ғ.д., профессор
Коробеев А.И., з.ғ.д., профессор (Владивосток)
Құл-Мұхаммед М.А., з.ғ.д., профессор
Козаченко И.Я., з.ғ.д., профессор (Екатеринбург)
Коняхин В.П., з.ғ.д., профессор (Краснодар)
Лебедев С.Я., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Лиховая С.Я., з.ғ.д., профессор (Киев)
Мацкевич И.М., з.ғ.д., профессор (Мәскеу, МГЮА)
Минязева Т.Ф., з.ғ.д., профессор (Мәскеу, РУДН)
Мухамедиұлы А., ф.ғ.д., профессор
Мұсақожаева А.К., профессор, ҚазҰОУ ректоры
Мұтанов Ғ.М., т.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА академигі, ҚазҰУ ректоры
Рагимов И.М. з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Рустамбаев М.Ю. з.ғ.д., профессор (Ташкент)
Оразалин Н.М., ақын-драматург
Орлов В.Н., з.ғ.д., «Российский криминологический взгляд» журналының бас редакторы
Сартаев С.С., з.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Сагадиев К.А., э.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Сұлтанов Қ.С., с.ғ.д., профессор
Сыдыков Е.Б., т.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі, ЕҰУ ректоры
Сыдыкова Л.Ч., з.ғ.д., профессор (Бішкек)
Төлеген М.Ә., доктор PhD, ректор ШҚМУ ректоры
Шестаков Д.А., з.ғ.д., профессор, СПб. халықаралық криминологиялық клубының президенті

РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС:

Айтжанов Б.Д., вет.ғ.д., профессор
Абдуллаев К.К., – а.-ш.ғ.д., профессор
Асангазы О., тіл жанашыры
Әбішев Т.Д., з.ғ.к., профессор
Әбішев Х.А., з.ғ.д., профессор
Байменов А.М., тех.ғ.к., профессор
Бишманов Б.М., з.ғ.д., профессор
Бекмағамбетов А.Б., з.ғ.к., профессор (Қостанай)
Бектұрғанов Е.Ө., ҚР Парламенті Мәжілісінің депутаты
Борбат А.В., з.ғ.к., бас редактор (Мәскеу)
Джансараева Р.Е., з.ғ.д., профессор
Данилов А.П., з.ғ.к., доцент (Санкт-Петербург)
Жұмағұлова В.И. ф.ғ.д., профессор
Жақып Б.Ө., филол.ғ.д., профессор
Жанабилов Н.Е., з.ғ.к., профессор (Астана)
Жолдыбай К., жазушы-публицист
Иванчин А.В., з.ғ.д., адвокат (Ярославль)
Ивона Массакки, профессор (Польша)
Кәрібаев Б.Б., т.ғ.д., профессор
Кленова Т.В., з.ғ.д., профессор (Самара)
Куфлева В.Н., з.ғ.к., доцент (Краснодар)
Корконосенко С.Г., с.ғ.д., профессор (Санкт-Петербург)
Қанжігітов Е.Қ., вет.ғ.д., профессор
Құрманалиев К.А., ф.ғ.д., профессор
Қуаналиева Г.А., з.ғ.д., профессор
Лопашенко Н.А., з.ғ.д., профессор (Саратов)
Мажейка Кипрас И., МЕАТР акад. (Мәскеу)
Маткаримова Г.С., з.ғ.д., профессор (Ташкент)
Мельник Г.С., с.ғ.д., проф. (Санкт-Петербург)
Миндагулов Ә.Х., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Молдабаев С.С., з.ғ.д., профессор (Алматы)
Омаров Б.Ж., фил.ғ.д., профессор
Саданов А.Қ., б.ғ.д., профессор
Сапиев О.С., ҚР қоғам қайраткері
Старостин С.А., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Сұлтанмұрат Е., академик
Сматлаев Б.М., з.ғ.д., профессор
Сейтжанов Ә.Ә, з.ғ.к., доцент
Рустемов Б.Т., жазушы-публицист
Турецкий Н.Н., з.ғ.д., профессор
Тұрсынов С.Т., э.ғ.д., профессор
Усманов А., п.ғ.д., профессор
Тогжанов Е.Л., з.ғ.к.
Тойлыбаев Б.А., п.ғ.д., профессор
Тұрғараев Б.Т., з.ғ.д., профессор
Рүстемова Г.Р., з.ғ.д., профессор
Фадеев В.Н., з.ғ.д., проф. (Мәскеу)
Шаукенова З.К., э.ғ.д., профессор
Усманов С.У., т.ғ.д., профессор
Челадзе Г., құқық докторы, әкімшілік бизнес докторы, профессор (Грузия)
Нхи Thinh, Вьетнам Жазушылар Қауымдастығының Төрағасы (Вьетнам)
Харченко В.Б., з.ғ.д., профессор (Харьков)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Абдиров Н.М., д.ю.н., профессор
Абдукаримов О.А., общественный деятель РК
Асанов Ж.К., к.ю.н., Председатель Верховного Суда РК
Абдрасилов Б.С., д.б.н., профессор
Абдурасулова К.Р., д.ю.н., профессор (Ташкент)
Абзалов Э.М., д.ю.н., профессор, гос.советник юстиции 3-класса (Ташкент)
Аликперов Х.Д. д.ю.н., профессор, гос.советник юстиции 3-класса (Баку)
Байдельдинов Д.Л., д.ю.н., профессор
Байдаулет И.О., д.мед.н., профессор
Бисенов К.А., д.т.н., профессор
Баулин Ю.В., д.ю.н., профессор (Киев)
Бородин С.В., к.ю.н., вице-президент, адвокат (Воронеж)
Букаперова Л.А., д.ю.н., проф. (РУДН, Москва)
Ведерникова О.Н., д.ю.н., проф., судья Верховного Суда РФ (Москва)
Гаипов З.С., д.п.н., профессор
Голик Ю.В., д.ю.н., профессор (Москва)
Гриб В.В., д.ю.н., профессор, гл. ред. (Москва)
Грунтов О.И., д.ю.н., профессор БГУ (Минск)
Дулатбеков Н.О., д.ю.н., профессор
Елешов Р., д. с-х.н., академик НАН РК
Есим Г., д.ф.н., академик НАН РК
Елюбаев Ж.С., д.ю.н., профессор
Журынов М.Ж., академик, Президент НАН РК
Жумагулов Б.Т., д.т.н., академик НАН РК, депутат Сена-та Парламента РК
Зарилов З.С., д.ю.н., профессор (Рязань)
Зигмунд О.А., д.ю.н., профессор (Германия)
Идрисов Д.А., д.т.н., профессор
Касымбеков М.Б., д.полит.н., профессор
Кемел М., д.э.н. профессор
Кул-Мухаммед М.А., д.ю.н., профессор
Коробеев А.И., д.ю.н., профессор (Владивосток)
Козаченко И.Я., д.ю.н., профессор (Екатеринбург)
Коняхин В.П., д.ю.н., профессор (Краснодар)
Лебедев С.Я., д.ю.н., профессор (Москва)
Лиховая С.Я., д.ю.н., профессор (Киев)
Мацкевич И.М., д.ю.н., профессор (Москва, МГЮА)
Минязева Т.Ф., д.ю.н., профессор (Москва, РУДН)
Мухамедиулы А., д.ф.н., профессор
Мусаходжаева А.К., профессор, ректор КазНУИ
Мутанов Г.М., д.т.н., профессор, академик НАН РК, ректор КазНУ
Рагимов И.М., д.ю.н., профессор (Москва)
Рустамбаев М.Ю., д.ю.н. профессор (Ташкент)
Оразалин Н.М., поэт-драматург
Орлов В.Н., д.ю.н., гл. ред. журнала «Российский кримино-логический взгляд»
Сартаев С.С., д.ю.н., академик НАН РК
Сагадиев К.А., д.э.н., академик НАН РК
Сарсембаев М.А., д.ю.н., профессор
Саломов Б., д.ю.н., профессор, адвокат (Ташкент)
Султанов К.С., д.пол.н., профессор
Сыдыков Е.Б., д.и.н., академик НАН РК, ректор ЕНУ
Сыдыкова Л.Ч., д.ю.н., профессор (Бишкек)
Толеген М.А., доктор PhD, ректор ВКГУ
Шамурзаев Т.Т., д.ю.н., профессор (Бишкек)
Шестаков Д.А., д.ю.н., профессор, президент Санкт-Петербургского международного криминологического клуба

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Айтжанов Б.Д., д. вет.н., профессор
Абдуллаев К.К., д. с.-х.н., профессор
Асангазы О., общественный деятель
Абишев Т.Д., к.ю.н., профессор
Абишев Х.А., к.ю.н., доцент
Байменов А.М., к.тех.н., профессор
Бишманов Б.М., д.ю.н., профессор
Бекмагамбетов А.Б., к.ю.н., профессор (Костанай)
Бектурганов Е.У., депутат Мажилиса Парламента РК
Борбат А.В., к.ю.н., гл. редактор (Москва)
Джансараева Р.Е., д.ю.н., профессор
Данилов А.П., к.ю.н., доцент (Санкт-Петербург)
Жумагулова В.И. д.ф.н., профессор
Жакып Б.О., д.фил.н., профессор
Жанабилов Н.Е., к.ю.н., профессор (Астана)
Жолдыбай К., писатель-публицист
Иванчин А.В., д.ю.н., адвокат (Ярославль)
Ивона Массакки, профессор (Польша)
Карибаев Б.Б., д.и.н., профессор
Канжигитов Е.К., д.вет.н., профессор
Кленова Т.В., д.ю.н., профессор (Самара)
Куфлева В.Н., к.ю.н. доцент (Краснодар)
Корконосенко С.Г., д.пол.н., профессор (Санкт-Петербург)
Курманалиев К.А., д.ф.н., профессор
Куналиева Г.А., д.ю.н., профессор
Лопашенко Н.А., д.ю.н., профессор (Саратов)
Мажейка Кипрас И., академик МЕАТР (Москва)
Маткаримова Г.С., д.ю.н., профессор (Ташкент)
Мельник Г.С., д.пол.н., профессор (Санкт-Петербург)
Миндагулов А.Х., д.ю.н., профессор (Москва)
Молдабаев С.С., д.ю.н., профессор (Алматы)
Омаров Б.Ж., д. фил.н., профессор
Саданов А.К., д.б.н., профессор
Сапиев О.С., общественный деятель РК
Сарсембаев М.А., д.ю.н., профессор
Саломов Б., д.ю.н., профессор, адвокат (Ташкент)
Старостин С.А., д.ю.н., профессор (Москва)
Султанмурат Е., академик
Сматлаев Б.М., д.ю.н., профессор
Сейтжанов А.А., к.ю.н., доцент
Рустемов Б.Т., писатель-публицист
Рустемова Г.Р., д.ю.н., профессор
Турецкий Н.Н., д.ю.н., профессор
Турсынов С.Т., д.э.н., профессор
Тогжанов Е.Л., к.ю.н., доцент
Тойлыбаев Б.А., д.п.н., профессор
Тургараев Б.Т., д.ю.н., профессор
Усманов А., д.п.н., профессор
Усманов С.У., д.т.н., профессор
Шаукенова З.К., д.соц.н., профессор
Шамурзаев Т.Т., д.ю.н., профессор (Бишкек)
Фадеев В.Н., д.ю.н., профессор (Москва)
Челадзе Г., доктор права, доктор бизнес админ., профессор (Грузия)
Ниш Thin, Председатель Ассоциации писателей во Вьетнаме (Вьетнам)
Харченко В.Б., д.ю.н., профессор (Харьков)

EDITORIAL BOARD:

Abdirov B.D., Dr. of Law, professor
Abdulkarimov O.A., public figure of the Republic of Kazakhstan
Asanov Zh.K., Dr. of Law, the Chairman of the Supreme court of Kazakhstan
Abdrasylov B.S., Dr. of biology, professor
Abdurasulova K.R., Dr. of Law, prof. (Tashkent)
Abzalov E.M., Dr. of Law, Professor, State Counselor of Justice of the 3rd class (Tashkent)
Alikperov H.D. Dr. of Law, Professor State Counselor of Justice of the 3rd class
Baideldinov D.L., Dr. of Law, professor
Baidaulet I.O., Dr. of medical science, prof.
Bisenov K.A., Dr. of technology, professor
Baulin U.V., Dr. of Law, prof. (Kiev)
Borodin S.V., Dr. of Law, vice president, lawyer (Voronezh)
Bukaleroval L.A., Dr. of Law, prof. (Moscow)
Vedernikova O.N., Dr. of Law, professor, (Moscow)
Gayipov Z.S., Dr. of political sciences, prof.
Gollik Y.V., Dr. of Law, Professor (Moscow)
Grib V.V., Dr. of Law, Professor (Moscow)
Gruntov O.I., Dr. of Law, Professor (Minsk)
Dulatbekov N.O., Dr. of Law, professor
Eleshov R., Dr. of agricultural sciences, acad. NAS RK
Esim G., Dr. of Philology, acad. NAS RK
Elubaev G.S., Dr. of Law, professor
Zhumagulov B.T., Dr. of technical sciences, Academician of the NAS of the RK
Zhurinov M.Zh., academic, President of NAS RK
Zaripov Z.S., Dr. of Law, professor (Ryazan)
Ydyrysov D.A., Dr. of history, professor
Kasimbekov M.B., Dr. of political sciences, prof.
Kemel M., Dr. of economics, professor
Kul-Muhammed M.A., Dr. of Law, professor
Korobehev A.I., Dr. of Law, professor (Bladibostok)
Kozachenko I.Ya., Dr. of Law, professor (Ekaterinburg)
Koniyaikhin B.P., of Law, prof. (Krasnodar)
Lebedev S.Y., Dr. of Law, professor (Moscow)
Lihovaya S.Y., Dr. of Law, professor (Kiev)
Matskevich I.M., Dr. of Law, professor (Moscow)
Minyazeva T.F., Dr. of Law, Professor (Moscow, RUDN)
Mukhamediyuly A., Dr. of philosophy, prof.
Musakhodzhaeva A.K., professor; rector of KazNAA
Mutanov G.M., Dr. of Technical Sciences, professor, acad. of NAS RK, rector of KazNU
Ragimov I.M., Dr. of Law, professor (Moscow)
Rustambaev M.Yu., Dr. of Law, prof. (Tashkent)
Orazalin N.M., Poet, playwright
Orlov B.N., Dr. of Law, Editor-in-chief «Russian criminological view»
Sartayev S.S., Dr. of Law, acad. NAS. RK
Sagadiev K.A., Dr. of Economics, acad. NAS. RK
Siegmunt O., Dr. of Law, professor (Germany)
Sultanov K.S., Dr. of political sciences, prof.
Sydykov E.B., Dr. of history, professor, rector of ENU
Sydykova. L.Ch, Dr. of Law, professor (Bishkek)
Tolegen M.A., PhD, rector of EKSU
Shestakov D.A., Dr. of Law, professor, writer

EDITORIAL COUNCIL:

Aitganov B.D., a doctor of betener sciences is a professor
Asangazy O., public figure
Abishev T.D., candidate of Law
Abishev H.A., Dr. of Law, professor
Abdullaev K.K., Doctor of agricultural sciences, professor
Baimenov A.M., candidate of tech, professor
Bishmanov B.M., Dr. of Law, professor
Bekmagambetov A.B., Cand. of Law, professor (Kostanai)
Bekturganov E.U., Member of the Parliament of Kazakhstan
Borbat A.V., Deserved Lawyer of the Russian Federation, candidate of Law (Moscow)
Jansaraeva R.E., Dr. of Law, professor
Zhumagulova V.I. Doctor of philological sciences, Professor, academician
Zhakyp B.U., Dr. of philology, professor
Zholdybay K., writer, journalist
Ivona Massaki, professor (Poland)
Karibaev B.B., Dr. of hisroy, professor
Kangigitov E.K., a doctor of betener sciences
Klenova T.V., Dr. of Law, professor (Samara)
Kufleva V.N., cand.Sc. in Law, assistant professor (Krasnodar)
Korkonosenko S.G., Dr. of polit, professor (St.-Peterburg)
Kurmanaliev K.A., Dr. of philology, prof.
Kuanalyeva G.A., Dr. of Law, professor
Loopachenko N.A., Dr. of Law, prof. (Saratov)
Mazheika Kipras I., acad. PANS (Moscow)
Matkarimova G.S., Dr. of Law, prof. (Tashkent)
Melnik G.S., Dr. of polit, professor
Mindagulov A.N., Dr. of Law, professor
Omarov B.Zh., Dr. of philology, professor
Sadanov A.K., Dr. of biology, professor
Sapiey O.S., The public figure of RK
Sarsembaev M.A., Dr. of Law, professor
Salomov B., Dr. of Law, professor
Starostin S.A., Dr. of Law, prof. (Moscow)
Sultanmurat E., academic
Smatlaev B.M., Dr. of Law, professor
Seitzhanov A.A., Ph.D., associate Professor
Rustemov B.T., writer, publicist
Rustemova G.R., Dr. of Law, professor
Turetski N.N., Dr. of Law
Tursunov C.T., Doctor of Economics, professor
Toqshanov E.L., Dr. of Law, professor
Toilybaev B.A., Dr. of pedagog., professor
Turgaraev B.T., Dr. of Law, professor
Usmanov A., Dr. of political sciences, professor
Usmanov S.U., Dr. of history, professor
Shaukenova Z.K., Dr. of soc., professor
Shamurzaev T.T., Dr. of Law, professor (Bishkek)
Fadeev V.N., Dr. of Law, prof. (Moscow)
Cheladze G., Dr. of Law, professor (Gruzia)
Huu Thinh, Chairman Vietnam Writer's Association, poet (Vietnam)
Harchenko B.V., Dr. of Law, prof. (Harkov)

*“Мен өзімнің ұстазыма әкемнен кем қарыздар емеспін:
әкемнен өмір алсам, ал Аристотельден өмірімді жақсы өткізу туралы білім алдым”.*
Александр Македонский

“Ғылым мен мәдениет барлық дүниенің алтын алқасы болып отыр”.
Мұхтар Әуезов

АҚПАРАТТЫҚ ХАТ

**“ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ –
НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА”** халықаралық ғылыми
журналы ғылыми сілтеме жасау индексіне тіркелген (ИНЦ).

Журнал ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақы-
лау жөніндегі комитет ұсынған заңтану, филология, педаго-
гика, философия, өнертану ғылымдары бойынша басылым-
дар тізіміне кіреді.

**2009 жылдан бастап ай сайын сегіз тілде жарық кө-
реді (қазақ, орыс, ағылшын, француз, қытай, чех, венгер,
неміс тілдерінде).**

Мемлекеттік тіркеу: №9875-Ж 09.02.2009 ж. Халық-
аралық тіркеу: ISSN 2073 – 333X, Париж, наурыз, 2009 жыл.

Журналға жазылу «Қазпошта» және Қазақстан Респуб-
ликасының барлық пошта бөлімдерінде жүргізіледі.

Журнал «Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері»,
Халықаралық Қазақстан криминологиялық клубының
Президенті, заң ғылымдарының докторы, **профессор**
Е.О. Алаухановтың ғылыми жетекшілігімен шығады.

Басылым 2019 жылдан бастап Ғылыми редакторлар
мен баспагерлер ассоциациясының (Ресей, АНРИ) мүшесі
болып табылады.

Қазіргі таңда журнал отандық ғылым дамуының кілті ретінде **Мемлекет басшысының** баян-
дамасында айқындалған халықаралық ғылымиметрикалық көрсеткіштер базасына қолжеткі-
зуге мүмкіндік береді (Web of science, Clarivate Analitics, Scopus).

Басылымда мақалалар төмендегідей ғылыми бағыттар бойынша жарияланады:

- Байқау жеңімпаздары;
- Тарих пен ғылымдағы есімі ерен тұлға;
- Білім мен ғылым мәселелері;
- Жас ғалымдар мінбері;
- Мерейтой;
- Айтулы шара;
- Рецензиялар, жаңа кітаптар.

МАҚАЛАНЫҢ МАЗМҰНЫ МЕН КӨЛЕМІНЕ ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР:

1. Мақала көлемі 10 мыңнан 20 мыңға дейінгі белгілерді құрауы керек немесе 6 бет пен 10 беттің аралығында болғаны жөн. Егер материал бұл көрсетілген мөлшерден аз немесе көп болса журнал редакциясы ұжымымен келісілуі керек;
Ескертпе: журнал форматына сәйкес авторлардан 4x5 мөлшеріндегі фотоларын жіберуін сұраймыз, мақаламен қоса жарияланады.
2. Мақала мына критерийлерге жауап беруі керек: ғылыми жаңашылдығы, жазудағы ерекшелік (мәтіннің өзіндік стилі **80 пайыздан жоғары**), мақалада зерттеліп отырған тақырып пен мәселеге деген авторлық көзқарас болғаны жөн.
3. Мақалада келтірілген материалдар тек деректерді баяндау және сипаттау мазмұнында болмауы керек;
4. Мақала мазмұнына сәйкес келетін материалдарды қолданғанда, оларды дұрыс және дәлдікпен қолдану мәселесіне мән берген дұрыс. Авторлар ұсынылған материалдың дәйектілігі үшін жауап береді, ол үшін плагиаттың жоқтығы туралы анықтама өткізеді. **ПЛАГИАТҚА жол берілмейді.**
5. **Мақалада отандық (Қазақстандық) авторлардың еңбектерін міндетті түрде қолдану керек.** Сонымен қатар «Қазақстанның ғылым мен өмірі» журналының алдыңғы сандарында жарияланған авторлардың мақалаларына сілтеме жасауға кеңес беріледі.
6. Автор мақала жазу барысында өз еңбектеріне сілтемені азырақ жасап, басқа маңызды ғалымдардың еңбектеріне сілтеме жасағаны жөн болар.

МАҚАЛА МӘТІНІН КӨРКЕМДЕУГЕ ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР:

1. Мақала мәтіні редакцияға WORD-тың кез келген нұсқасында сақталған файл түрінде жіберіледі:
2. Мақала құрылымы: мақала атауы, мақала мәтіні, автордың тегі, аты, әкесінің аты, автормен байланысу және тағы да басқа мәліметтер (атап айтқанда: жұмыс немесе оқу орны, мекен-жайды көрсету, ғылыми атағы мен лауазымы, қызметі), **кілт сөздер** (5 сөзден кем болмауы тиіс), қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде қысқаша анықтама (3-4 сөйлемнен кем болмауы тиіс) және библиография. Егер мақала шет тілде жазылса, мақала атауы, мақала мәтіні, автордың тегі, аты, әкесінің аты, автормен байланысу және тағы да басқа мәліметтер (атап айтқанда: жұмыс немесе оқу орны, мекен-жайды көрсету, ғылыми атағы мен лауазымы, қызметі), кілт сөздер, қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде қысқаша анықтама сонымен қатар орыс тілінде берілуі керек.
3. Мақала келесідей құрамнан тұруы тиіс: **кіріспе, негізгі бөлім, қорытынды.** Баяндаудың белгілі бір нақтыланған тәртібін сақтаған жөн.
4. Мақала мәтіні «Times New Roman» қаріпінде терілуі тиіс, қаріп өлшемі – 14, жол аралығы (интервал) – 1. Азат жолдың басталуы – 1,25 см.
5. Сілтемелер мен библиографиялық тізім Мемлекеттік стандарт (ГОСТ) талаптары бойынша рәсімделуі керек.
6. Жоғарыда көрсетілген ережелерге сәйкес келмейтін мақалалар қаралмайды.
7. Редакцияға келіп түскен материалдар **мерзімі 1 айдан 3 айға** дейінгі уақытта қаралады. Мақала үшін төлемақы – 16 000 теңге. Төлемдер, мақала жарияланады деген шешім қабылданғаннан кейін жүзеге асырылады:

Төлемақы төлеуге: Карта нөмірі:

5169 4901 1624 4343 Kaspı Gold

ЖСН: 9207 1540 0124

Жақын және алыс шетелде тұратынавторлар Western Union төлемдік жүйелері арқылы төлеуге болады.

e-mail:nauka-zan@mail.ru; web-сайт:www.nauka-zan.kz

ТМД елдеріндегі редакция өкілдігі:

• Мәскеу, ММУ:	проф. Матвеева А.А.	ұялы тел.: +7 (916) 526-44-29
• Мәскеу:	проф. Лебедев С.Я.	ұялы тел.: +7 (985) 977-28-05
• Санкт-Петербург:	доцент Данилов А.П.	ұялы тел.: +7-911-963-13-91
• Рязань:	проф. Зарипов З.С.	ұялы тел.: +7-960-5726474
• Краснодар:	проф. В.П. Коняхин	ұялы тел.: +7-918-443 56 21
• Краснодар:	доцент Куфлева В.Н.	ұялы тел.: +79184333395
• Киев:	проф. Лиховая С.Я.	ұялы тел.: +7 380674469485
• Харьков:	проф. Харченко В.Б.	ұялы тел.: +7 380932339968
• Ташкент:	проф. Абдурасулова К.Р.	ұялы тел.: +7 998 909 63 92 51
• Ташкент:	проф. Абзалов Э.М.	ұялы тел.: +7 998 901 87 07 01
• Душанбе:	проф. Бахриддинов С.Э.	ұялы тел.: + 992907702120
• Бішкек:	проф. Сыдыкова Л.Ч.	ұялы тел.: + 996555753058
• Бішкек:	проф. Шамурзаев Т.Т.	ұялы тел.: + 996555789546
• Ярославль:	проф. Иванчин А.В.	ұялы тел.: + 89106641313
• Ставрополь:	проф. Кибальник А.Г.	ұялы тел.: +79624038213
• Ростов-на-Дону:	проф. Бойко А.И.	ұялы тел.: +7 (928) 158-68-17
• Екатеринбург:	доцент Сергеев Д.Н.	ұялы тел.: +7 (902) 260-15-54

Журнал редакциясының мекенжайы:

Астана қ., Алматы ауданы, Оңтүстік-Шығыс, оң жағалау, Түлкібас көш., 49 үй

e-mail: nauka-zan@mail.ru; **web-сайт:** www.nauka-zan.kz

Бас редактор: з.ғ.д., профессор Алауханов Есберген Оразұлы
+7 701 111 8828 (WhatsApp);

Бас ғылыми редактор: ф.ғ.к., доцент Ошанова Орынтай Жаңабайқызы
+7701 309 64 06 (Whatsapp)

Ғылыми редактор: Ақжанар Алауханова
+7 778 515 99 50 (WhatsApp)

“Чтобы писать для СМИ, не нужно никакой квалификации, но чтобы их читать, нужно в совершенстве знать вещи, мир и людей”.
Хуго Штейнхаус

“Никогда не следует хорошо говорить о себе. Следует это печатать”.
Жюль Валле

ИНФОРМАЦИОННОЕ ПИСЬМО

Международный научный журнал «НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА – ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ» включен в индекс научного цитирования (ИНЦ).

Журнал входит в Перечень изданий, рекомендуемых Комитетом по контролю в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан (ККСОН) по специальностям юридических, филологических и педагогических наук и др.

Журнал издается с 09.02.2009 года, ежемесячно, на восьми языках (казахский, русский, английский, французский, китайский, чешский, венгерский, немецкий).

Государственная регистрация: №9875-Ж. Международная регистрация: ISSN 2073 – 333X, Париж, март 2009 г.

Подписка на журнал производится в «Қазпошта» и почтовых отделениях Республики Казахстан.

Журнал выходит под научной редакцией д.ю.н., профессора, «Заслуженного деятеля Казахстана», Президента Международного Казахстанского криминологического клуба – Алауханова Е.О.

С 2019 года издание вступило в ряды первого в России профессионального сообщества редакторов и издателей – Ассоциацию научных редакторов и издателей (**Association of science editors and publishers**).

В настоящее время, Издание открывает доступ к международной наукометрической базе данных (*Web of science, Clarivate Analytics, Scopus*), определенного Главой государства в качестве ключевого развития отечественной науки. Вместе с тем, Редакция Международного журнала сотрудничает с иностранными регистрационными агентствами, которые с использованием разработанных международным фондом DOI (*International DOI Foundation, IDF*) стандартом присваивают DOI в различных предметных областях.

У Журнала «НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА» имеется возможность выпускать материалы к публикации, как с идентификаторами цифрового объекта, так и без них. Цифровой идентификатор объекта **DOI (Digital Object Identifier)**, представляющий собой уникальную строку из букв и цифр присваивается объектам по желанию авторов и на отдельных возмездных условиях.

В издании публикуются статьи по следующим научным рубрикам:

- Победители конкурса
- Имя в истории и науке
- Вопросы образования и науки
- Трибуна молодых ученых
- Юбилей
- Мероприятия
- Рецензии, новые книги
- Разное

ТРЕБОВАНИЯ К СОДЕРЖАНИЮ И ОБЪЕМУ СТАТЬИ:

1. **Язык научной статьи** и используемая в ней терминология должны быть понятны широкому кругу читателей и представителям всех специальностей.
2. **Научный стиль** должен соответствовать общепринятым нормам литературной речи, отличаться от разговорного, делового и иных стилей, характеризоваться логически стройным изложением произведения, сопровождаться аргументацией каждой позиции автора.
3. **Объем статьи** должен составлять от 15 до 30 тыс. знаков (с пробелами, с учетом сносок и надписи) или 6–10 страниц. Опубликование материалов меньшего или большего объема предварительно согласовывается с Редакцией журнала.
4. **Статья** должна отвечать критериям актуальности, научной новизны, уникальности (свыше 80% оригинальности текста), содержать авторский подход к изучаемой теме/проблеме.
5. **Материал**, содержащийся в статье, не должен быть описательным, констатирующим общеизвестные факты. Рукописи, воспроизводящие законодательную базу, подлежат отклонению.
6. **Необходимо обращать** внимание на использование заимствованного материала, точность и правильность его цитирования. Авторы несут ответственность за достоверность предоставленного материала, что подтверждается результатом сравнительно-сопоставительного анализа, проведенного при помощи системы «Антиплагиат». **Не допускается ПЛАГИАТ.**
7. **В статье** необходимо широко использовать труды казахстанских авторов, внесших в развитие и совершенствование отечественной науки.
Редакция Журнала настоятельно рекомендует авторам содержать ссылки на статьи авторов, опубликованных в предыдущих номерах журнала «Наука и жизнь Казахстана».
8. **Самоцитирование** в статье при написании автором научной работы допускается в наименьшем количестве. Рекомендуется обратить внимание на значимые научные труды ученых мира.

Примечание: согласно формату журнала просим авторов высылать фото в размере 4x5, которая будет опубликована вместе со статьей.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ ТЕКСТА СТАТЬИ:

1. **Текст научной статьи** направляется в Редакцию в виде файла, сохраненного в любой версии Word с расширением.
2. **Структура научной статьи:**
 - а) **название статьи;**
 - б) **текст статьи;**
 - в) **Сведения об авторе** (место работы/учебы с указанием адреса, должности, степени, звания, электронный адрес, контактные данные);
 - г) **индексы** УДК и / или ББК;
 - д) **ключевые слова** (в количестве не более 5);
 - е) **аннотация** (из 3-4 предложений);
 - ж) **библиография.**
 - Если статья написана на иностранном языке, то название статьи, текст статьи, Ф.И.О., контактные и иные данные об авторе (место работы/учебы с указанием адреса, должности, степени, звания), ключевые слова, аннотация должны быть представлены на казахском и (или) русском языках.
3. **Статья** должна состоять из следующих элементов: введение, основная часть и заключение. Необходимо соблюдать определенную последовательность.
4. **Текст** должен быть набран одним и тем же шрифтом – Times New Roman. Высота шрифта – 14 пунктов. Межстрочный интервал – одинарный. Абзацный отступ – 1,25 см.
5. **Ссылки** на использованные в работе источники следует оформлять в квадратных скобках по тексту статьи с указанием Ф.И.О. автора, года издания и страниц. *Пример внутри текстовой библиографической ссылки: [Савицкий В.М., 1996, с. 47].*

Выдержки из нормативных правовых актов оформляются в виде постраничных сносок. Например, в тексте: «В соответствии со ст. 5) ч. 2 ст. 293 ГПК РК, «не могут быть оспорены в суде в соответствии с настоящей главой, «решения, действия (бездействие) государственных органов, органов местного самоуправления, общественных объединений, организаций, должностных лиц, государственных служащих, подлежащие судебному обжалованию юридическими лицами, в уставном капитале которых имеется доля государства».

В за текстовой ссылке нормативный правовой акт оформляется следующим образом: «Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан. [Электронный ресурс]: Кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V ЗРК. Доступ из Информационно-правовой системы нормативных правовых актов РК «Әділет». Режим доступа: URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377/> свободный. (Дата обращения: 28.01.2019).

Допускается также указывать только электронный адрес ресурса. **Пример:** URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377>

Аналогичным образом оформляются ссылки на электронные книги, журналы, газеты и т.п.

6. Библиографический список должен быть оформлен в соответствии с «ГОСТ 7.1-2003. Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления». Библиографический список входит в общее число страниц статьи и приводится в конце статьи в алфавитном порядке. В Библиографическом списке приводятся все выходные данные издания. **Пример оформления учебного пособия:** Организация судебной власти в Российской Федерации: Учеб. пособие для вузов / В.М. Савицкий; Рос. акад. наук, Ин-т государства и права, Акад. правовой ун-т. – М.: Бек, 1996. – 320 с.

Пример оформления научной статьи: Аблаева Э.Б. История развития теории разделения властей: определение роли судебной системы // Вестник Поволжского института управления. – Саратов: Изд-во «Российская академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации (Москва), 2018. Т. 18. № 7. – С. 52-62.

Пример оформления статьи, опубликованной в сборниках конференций: Виноградов В.А. Правовое государство и верховенство права: доктрины, конкуренция юрисдикций, обеспечение правовой свободы. Позиции КС РФ в отношении правового государства // Доктрины Правового Государства и Верховенства Права в современном мире / Сборник статей. Ответственные редакторы: В.Д. Зорькин, П.Д. Баренбойм. – М.: ЛУМ, Юстицинформ, 2013. – С. 373-395.

Пример оформления автореферата диссертации: Фролова, Е.А. Неокантианство в русской философии права во второй половине XIX – первой половине XX в.: автореф. дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.01 / Фролова Елизавета Александровна. – М., 2013. – 47 с.

Пример оформления диссертации: Лукьянова, Е.Г. Учения о законе в политико-правовой мысли России XIX – начала XX вв.: дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.01 / Лукьянова Елена Геннадьевна. – М., 2018. – 425 с.

Нормативные правовые акты не входят в Библиографический список.

Библиографический список должен содержать только те работы, которые приводятся автором в тексте статьи и были ранее опубликованы в соответствующих изданиях.

Библиографический список должен быть оформлен в соответствии с «ГОСТ 7.1-2003. Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

7. Статьи, оформленные не в соответствии с указанными выше требованиями, остаются без рассмотрения.
8. Все поступившие материалы рассматриваются от 1 до 3 месяцев и публикуются в порядке очередности.

Оплата по реквизиту:

Публикационная плата составляет 16 000 тенге.

Номер карты: 5169 4901 1624 4343 Kaspi Gold

ИИН: 9207 1540 0124

Авторы дальнего и ближнего зарубежья могут произвести оплату через платежные системы Western Union

Представительство редакции в СНГ:

• Москва МГУ:	проф. Матвеева А.А.	моб.: +7 (916) 526-44-29
• Москва:	проф. Лебедев С.Я.	моб.: +7 (985) 977-28-05
• Санкт-Петербург:	доцент Данилов А.П.	моб.: +7-911-963-13-91
• Рязань:	проф. Зарипов З.С.	моб.: +7-960-5726474;
• Краснодар:	проф. Коняхин В.П.	моб.: +7-918-443 56 21
• Краснодар:	доцент Куфлева В.Н.	моб.: +79184333395
• Киев:	проф. Лиховая С.Я.	моб.: +7 380674469485
• Харьков:	проф. Харченко В.Б.	моб.: +7 380932339968
• Ташкент:	проф. Абдурасулова К.Р.	моб.: +7 998 909 63 92 51
• Ташкент:	проф. Абзалов Э.М.	моб.: +7 998 901 87 07 01
• Душанбе:	проф. Бахриддинов С.Э.	моб.: + 992907702120
• Бишкек:	проф. Сыдыкова Л.Ч.	моб.: + 996555753058
• Бишкек:	проф. Шамурзаев Т.Т.	моб.: + 996555789546
• Ярославль:	проф. Иванчин А.В.	моб.: + 89106641313
• Ставрополь:	проф. Кибальник А.Г.	моб.: +79624038213
• Ростов-на-Дону:	проф. Бойко А.И.	моб.: +7 (928) 158-68-17
• Екатеринбург:	доцент Сергеев Д.Н.	моб.: +7 (902) 260-15-54

Адрес редакции журнала:

г. Астана, Алматинский район, Юго-Восток, правый берег, ул. Тулкибас, д. 49;

e-mail: nauka-zan@mail.ru; web-сайт: www.nauka-zan.kz

Гл. редактор: д.ю.н., проф. Алауханов Есберген Оразулы
+7 701 111 8828 (WhatsApp);

Гл. научный редактор: к.ф.н., доцент Ошанова Орынтай Жанабаевна
+7701 309 64 06 (Whatsapp)

Научный редактор: Акжанар Алауханова
+7 778 515 99 50 (WhatsApp)

*«Всегда выбирайте самый трудный путь – на нем вы не встретите конкурентов»
Шарль де Голль*

*«Централизованное распространение в конечном итоге приведет к возврату утроенного
инвестированного капитала»
Джефф Безос*

ЖУРНАЛ РАСПРОСТРАНЯЕТСЯ:

1. Франция. Библиотека Парижского университета Сорбонны
2. Библиотека Гарвардского университета
3. Польша. Университет им.Николая Коперника в Торуне.
4. Венгрия. Национальная библиотека имени Сеченьи
5. Чехия. Библиотека Карлова университета
6. Библиотека филиала Нью-Йоркского университета в Праге
7. Турция. Библиотека Стамбульского университета
8. Библиотека Ассоциации Юристов Стран Черноморского и Каспийского Регионов
9. Библиотека Санкт-Петербургского Международного Криминологического Клуба
10. Библиотека Администрации Президента Республики Казахстан
11. Библиотека культурного центра Президента Республики Казахстан
12. Библиотека Сената Парламента Республики Казахстан
13. Библиотека Мажилиса Парламента Республики Казахстан
14. Национальная академическая библиотека Республики Казахстан (г. Астана)
15. Национальная библиотека Республики Казахстан (г. Алматы)
16. Библиотека Казахской национальной академии музыки (г. Астана)
17. Библиотека Казахской национальной академии искусств им. Т.К. Жургенова (г. Алматы)
18. Библиотека Евразийского Национального Университета им. Л.Н. Гумилева
19. Научная библиотека Казахского национального аграрного университета (г. Астана)
20. Библиотека Казахского Национального Университета им. аль-Фараби
21. Библиотека Казахского Национального Педагогического Университета им. Абая
22. Библиотека университета им. Сулеймана Демиреля
23. Библиотека Международного Казахско-Турецкого Университета им. Х.А. Ясави
24. Библиотека Казахского гуманитарно-юридического университета
25. Библиотека Карагандинской академии МВД РК им. Б. Бейсенова
26. Библиотека Алматинской академии МВД РК

27. Библиотека КарГУ им. Е.А. Букетова
28. Библиотека Карагандинского университета «Болашақ»
29. Научная библиотека Восточно-Казахстанского государственного технического университета им. Д. Серикбаева
30. Научная библиотека Восточно-Казахстанского государственного университета им. С.Аманжолова
31. Научная библиотека Кокшетауского государственного университета им. Ш.Уалиханова
32. Российская государственная библиотека (г.Москва)
33. Библиотека Российской академии народного хозяйства государственный службы при Президенте Российской Федерации (РАНХиГС)
34. Читальный зал юридического факультета МГУ им. М.В. Ломоносова
35. Библиотека Университета им. О.Е. Кутафина
36. Библиотека Московского университета МВД России
37. Библиотека Московского следственного комитета РФ
38. Библиотека Всероссийской государственного университета юстиции
39. Библиотека ВНИИ МВД России
40. Библиотека Российской академии правосудия
41. Научная библиотека Кубанского государственного университета (г. Краснодар)
42. Научная библиотека Ярославского государственного университета им. П.Г. Демидова
43. Библиотека Санкт-Петербургского государственного университета
44. Библиотека Академии Генеральной прокуратуры РФ
45. Библиотека Рязанской академии права и управления ФСИН РФ
46. Библиотека Северо-Кавказская академия гос. службы (Ростов-на-Дону)
47. Библиотека Уральская государственная юридическая академия
48. Библиотека Омской академии МВД РФ
49. Библиотека Томского государственного университета
50. Библиотека Саратовской государственной юридической академии
51. Библиотека Саратовского центра по исследованию проблем организованной преступности и коррупции
52. Научная библиотека Новосибирского государственного университета
53. Научная Библиотека Дальневосточного федерального университета
54. Библиотека Самарского университета
55. Библиотека Белорусского государственного университета
56. Библиотека Киевского национального университета
57. Научная библиотека им. М.Максимовича
58. Научная библиотека национального авиационного университета (г.Киев)
59. Национальная научная библиотека Грузии
60. Библиотека Ереванского государственного университета языков и социальных наук им. В.Я.Брюсова
61. Библиотека Туркменского государственного университета им. Махтумкули
62. Национальная библиотека Азербайджана
63. Азербайджанская национальная библиотека им. М.Ф. Ахундова
64. Библиотека Академии Полиции МВД Азербайджанской Республики
65. Библиотека Ташкентского государственного юридического института
66. Библиотека академия МВД Республики Узбекистан
67. Библиотека Литературного института Узбекистана
68. Ташкентский государственный педагогический университет им. Низами
69. Библиотека Таджикского национального университета
70. Академия МВД Кыргызской Республики им. генерал-майора милиции Э.А. Алиева
71. Библиотека (КРСУ) Кыргызско-Российского славянского университета им. Б.Н. Ельцина
72. Библиотека Национальной Академии наук Кыргызской Республики

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ – CONTENTS

ЗАҢ ҒЫЛЫМЫ – ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА – LAW

Абзалбекова М.Т. ҚЫЛЫМЫСТЫҚ СОТ ӨНДІРІСІНДЕГІ ШЕШІМДЕРДІҢ МӘНІ	18
Аралбаева А.А. ҚАРЖЫЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ	21
Асанова С.Э., Тыныбеков С.Т. СУЩНОСТЬ ПРИМИРИТЕЛЬНЫХ ПРОЦЕДУР В ГРАЖДАНСКОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ	25
Ерікұлы М., Каженов Е.Е. ОТДЕЛЬНЫЕ УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ВОЗОБНОВЛЕНИЯ СРОКОВ ДОСУДЕБНОГО ПРОИЗВОДСТВА ПО УГОЛОВНЫМ ДЕЛАМ ПРОШЛЫХ ЛЕТ	31
Жакупова Г.А. МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТШІЛЕРДІҢ ЖАУАПТЫЛЫҒЫ	35
Кенжебаев М.С. ОТДЕЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ТАКТИЧЕСКОГО ПРИЕМА	41
Культемирова Л.Т. МОТИВАЦИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО СЛУЖАЩЕГО КАК УСЛОВИЕ ЕГО КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ	46
Нартай А.Н., Шалхаров Е.С., Битемиров К.Т. ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ГЕНЕТИКАЛЫҚ ИНЖЕНЕРИЯҒА ҚАТЫСТЫ АКТІЛЕРДІҢ ОРНЫ (НОРМАТИВТІК-ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАЛДАУ)	51
Нартай А.Н., Шалхаров Е.С., Битемиров К.Т. РОЛЬ РАЗВИТИЯ ПРАВОВОГО ИЗУЧЕНИЯ ГЕНОМА	55
Нартай А.Н., Шалхаров Е.С., Битемиров К.Т. СИСТЕМА ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ОПЕРАЦИЙ, СВЯЗАННЫХ С МАНЕВРАМИ НАД ГЕНОМОМ	59
Сабитова А.А. ОСОБЕННОСТИ УЧАСТИЯ ПРОКУРОРА В АДМИНИСТРАТИВНОМ ПРОЦЕССЕ	62
Сақбайқызы Ә. ПРАВОВАЯ ХАРАКТИРИСТИКА ВЫСШЕГО ОРГАНА ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	68
Сүлейменова С.Ж., Алтынбекқызы А., Аширова Г.Т. ПРОБЛЕМЫ ЗАЩИТЫ АВТОРСКИХ ПРАВ В СЕТИ INTERNET	73
Тажибекова Г.Т. ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	76
Шарипова А.Б., Айдаров Р.А. МЕСТО МЕР ПРЕСЕЧЕНИЯ В СИСТЕМЕ МЕР ПРИНУЖДЕНИЯ	79
Шаяхметова Ж.Б., Шаданова Л.Ж. ПРАВОВАЯ ПОЛИТИКА В МОДЕРНИЗАЦИИ УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	85

ПЕДАГОГИКА ҒЫЛЫМЫ – ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ НАУКА – PEDAGOGY

Абиров Д. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖАҢА ҮЛГІДЕГІ БІЛІМ БЕРУ МЕКЕМЕЛЕРІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	89
Адилбаева У.Б. ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ МАГИСТРАНТОВ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ	93
Ақжолова А. ТҰЛҒАНЫ ПАТРИОТТЫҚА ТӘРБИЕЛЕУДЕГІ ҰЛТТЫҚ САНАНЫҢ ТАҒЫЛЫМДЫҚ НЕГІЗДЕРІ	98

Алиханқызы Г. КАЗІРГІ ҚОЛДАНЫСТАҒЫ ҚЫТАЙ ТІЛІНІҢ КОММУНИКАТИВТІ ҚҰЗІРЕТТІЛІКТІ АРТТЫРУ ӘДІСТЕРІ.....	101
Алиханқызы Г. ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАНДА ҚЫТАЙ ТІЛІН ОҚЫТУДЫҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНДАҒЫ ҮРДІСІ МЕН БОЛАШАҒЫ	104
Байзақ Ү.Ә., Катбаева М.Т., Байзақова Б. МЕКТЕПТЕ БІЛІМ БЕРУДІ КӘСІПКЕ БЕЙІМДЕП ОҚЫТУДЫҢ МАҢЫЗЫ МЕН ҚАЖЕТТІЛІГІ.....	111
Bazarbayeva K.K, Taspolatova R.E., Toktarbayev D.G.-S. ACTUAL PROBLEMS OF NATIONAL GAMES IN THE INTRODUCTION OF THE EDUCATIONAL PROCESS OF GENERAL SCHOOLS OF THE SUBJECT PHYSICAL CULTURE.....	114
Базарбаева К.К. ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДАҒЫ СТУДЕНТТІК СПОРТТЫҢ ҚАЗІРГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН КЕЛЕШЕГІ.....	119
Керімбаева Б.Т. БОЛАШАҚ МАМАНДАРДЫҢ АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗЫРЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА АҚПАРАТТЫҚ-ТЕЛЕКОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУ МҮМКІНДІКТЕРІ.....	122
Кертаева Ғ.М., Шаушекова Б.Қ., Жапанова Р.Н. БАСТАУЫШ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫНА ҚҰНДЫЛЫҚ БАҒДАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ	127
Kopzhasarova U.I., Akhmetova D.R., Udartseva T.S. COMPARATIVE ANALYSES OF THE PRACTICE ESP USE IN TECHNICAL UNIVERSITIES IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND FOREIGN COUNTRIES.....	132
Мырзахметова Н.О., Қуанышева Ж.Қ., Байташева Ғ.У., Ережепова А.Ш. ХИМИЯ ПӘНІН ОҚЫТУДЫҢ ЖАҢАРТЫЛҒАН БАҒДАРЛАМАСЫ БОЙЫНША ОҚЫТУ	136
Таубаева Ш., Успанова Д. СТУДЕНТ ЖАСТАРҒА РУХАНИ-АДАМГЕРШІЛІК БІЛІМ БЕРУ МӘСЕЛЕСІН ЗЕРТТЕУДІҢ ГУМАНИТАРЛЫҚ ӘДІСНАМАСЫ МЕН ГУМАНИСТІК ТҰҒЫРЛАРЫ....	140

ФИЛОЛОГИЯ – PHILOLOGY

Altaev Zh., Aliaskarova A. THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF AL-FARABI'S MORAL- SPIRITUAL STUDY FOR THE MODERNITY	147
Бекболат А. М.ӘУЕЗОВТИҢ «АБАЙ ЖОЛЫ» РОМАН-ЭПОПЕЯСЫНЫҢ ПЕЙЗАЖДЫҚ СУРЕТТЕМЕЛЕРІНІҢ ОРЫС-АҒЫЛШЫН АУДАРМАСЫНДА БЕРІЛУІ.....	152
Кегенбекова А.Д. ҚАЗАҚ ТІЛ БІЛІМІНДЕГІ СӨЗ ТАПТАСТЫРУДЫҢ АЛҒАШҚЫ ҮЛГІЛЕРІ.....	155
Малбақов М.М., Нуржанова Б.Т. «АБАЙ ТІЛІ СӨЗДІГІНІҢ» ТИЛТАНЫМДЫҚ, ТІЛҮЙРЕНІМДІК ҚҰНДЫЛЫҒЫ ТУРАЛЫ	159
Мизамхан Б., Ділдабек Ү.Қ. ТОПОНИМДЕРДІ ҚАЗАҚ ТІЛІНЕН АҒЫЛШЫН ТІЛІНЕ АУДАРУДЫҢ ЛИНГВОМӘДЕНИ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	163
Мұқышев Т.К., Акияшев А.С. ҚАЗЕН ӘБУҒАЗЫҰЛЫНЫҢ КҮЙЛЕРІНДЕГІ АҢЫЗ БЕН КҮЙДІҢ ТОҒЫСУЫ	167
Отарбекова Ж.К., Нургалиева Н.Б. ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ӨСИЕТ КОНЦЕПТІСІ	171
Рамазанова Д.Ж., Менлибекова Ғ.С. ФОРМИРОВАНИЕ КУЛЬТУРЫ ЛИЧНОСТИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ – АКТУАЛЬНАЯ ЗАДАЧА ВОСПИТАНИЯ И ОБРАЗОВАНИЯ	177

Сәулембек Г.Р.

Ж.ҚОРҒАСБЕКТИҢ «ӨЛМЕЙТІН ҚҰСТАР», «ЖАҚОНДАНЫҢ ЖАНАРЫ»,
Т.ӘСЕМҚҰЛОВ «БЕКТОРЫНЫҢ ҚАЗЫНАСЫ» ӘНГІМЕЛЕРІНДЕГІ
СИМУЛЯКРДІҢ КӨРІНІСІ 180

Султанғалиева Э.С.

О РЕАЛИЗАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПРОГРАММЫ «РУХАНИ ЖАНҒЫРУ»
НА КАФЕДРЕ «СОЛЬНОЕ ПЕНИЕ» КАЗАХСКОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ
АКАДЕМИИ ИСКУССТВ ИМ. Т.К. ЖУРГЕНОВА 184

ФИЛОСОФИЯ – PHILOSOPHY

Әшіров Ж.С.

ӨМІРТАНУДАҒЫ МОДЕРНИСТІК ІЗДЕНІСТЕР..... 190

ӘЛЕУМЕТТАНУ – СОЦИОЛОГИЯ – SOCIOLOGY

Курос Б., Булгакбаева А.А.

ОСОБЕННОСТИ ЗАЩИТЫ ИНФОРМАЦИИ В РАСПРЕДЕЛЕННЫХ ХРАНИЛИЩАХ... 194

ЗАҢ ҒЫЛЫМЫ
ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА
LAW

Абзалбекова М.Т.
2-курс докторанты,
заң факультеті,
Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды Мемлекеттік Университеті,
Қарағанды қаласы, E-mail: Abzalbekoba@mail.ru

ҚЫЛМЫСТЫҚ СОТ ӨНДІРІСІНДЕГІ ШЕШІМДЕРДІҢ МӘНІ

Түйін: Қылмыстық іс бойынша барлық қызмет процестік әрекеттер мен олардың нәтижесі бойынша қабылданған шешімдерден тұрады. Шешім қабылдау мәселесі әлеуметтік жүйені зерттеумен айналысатын барлық білім саласының маңызды бөлігі болып табылады. Шешім қабылдау теориясы қылмыстық процестік қызметте тек қылмыстық процестік құқық нормаларына негізделген ғылыми ұсыныс ретінде қолданылады.

Кілтті сөздер: процестік шешім, шешім қабылдау, альтернатив таңдау, құқыққолданушылық қызмет.

Резюме: Вся деятельность по уголовному делу состоит из процессуальных действий и принятых по их результатам решений. Проблема принятия решений является одной из самых важных для всех отраслей знания, которые в той или иной степени занимаются исследованием социальных систем. Теории принятия решений применительно к уголовно-процессуальной деятельности, могут быть использованы только в комплексе с научными рекомендациями, основанными на нормах уголовно-процессуального права.

Ключевые слова: процессуальное решение, принятие решения, выбор альтернатив, правоприменительная деятельность.

Summar: All activity in a criminal case consists of procedural actions and decisions taken on the basis of their results. The problem of decision making is one of the most important for all branches of knowledge that, to one degree or another, are engaged in the study of social systems. Theories of decision-making in relation to criminal procedure, can only be used in conjunction with scientific recommendations based on the norms of criminal procedure law.

Keywords: procedural decision, decision making, choice of alternatives, law enforcement.

Кәсіби қызметтерін жүзеге асыру барысында сот, прокурор тергеуші және анықтаушы алуан түрлі процессуалдық шешімдер қабылдайды. Ғылыми әдебиеттерде шешім қабылдауды қалай түсіну керектігі туралы бірыңғай пікір жоқ. Үлкен кеңестік энциклопедияда шешім- бұл әрекеттің мақсаты мен оны орындау тәсілінен тұратын ерікті әрекеттің маңызды сәттерінің бірі. Ерікті әрекет бұл нақты мақсат пен құралдардың саналы түрде таңдалғанын, оның орындалуы туралы ойша саналы түрде талқыландығын білдіреді. Бұл үрдіс шешім қабылдаумен аяқталады.

Қылмыстық сот өндірісіндегі шешім қабылдауды дұрыс түсініп, ол бойынша талдау жасау үшін, ең алдымен жалпы шешім қабылдау теориясын, басқарушылық сипаттағы шешімдерді зерттеп, білу қажет.

Күнделікті өмірде біз алуан түрлі сұрақтарға жауап іздейміз: ол сұрақтарға жауап шешім түрінде қабылданады. Шешім қабылдаудың жағдайларын тұтасымен қамтитын фундаменталды қағидалар бар. Шешім қабылдау үшін қажетті негізгі үш басты компонент қандай? Шешім қабылдау мөлшерлерін қалай анықтау керек? Бұл сұрақтардың жауабы қылмыстық сот өндірісінде де шешім қабылдау үрдісіне де өз әсерін тигізеді. Шешім қабылдайтын тұлғалар ең алдымен шешім қабылдауды қажет етіп тұрған міндеттерді анықтап алуы тиіс. Яғни, бұл жерде біз пайдалы классикалық теорияны қалыптастырған Герберт Саймонды еске түсіреміз. Ол басқарушылық шешім, ұйымдастырушылық теориясының дамуына өз үлесін қосты. Кез келген адам шешім қабылдағанда ең бірінші шешім қабылдаудың мотивациясы (ниеттенуін) анықтау керек.

Шешім – бұл мақсатқа жету үшін қажетті әрекеттерді анықтау және бар ресурстарды пайдалану әдістері арқылы қажет, керек мақсатты таңдап алу. Әлеуметтік-экономикалық жүйе негізінде шешім-нақты мақсатқа қол жеткізу үшін көптеген тұспалардың ішінен баламалы таңдау жасауды жетілдіру, болжау, саралаудың нәтижесі. Шешім қабылдаудың тар мағынасы ретінде – бұл таңдау нәтижесі, тұспалдарды саралау актісі. Кең мағынада бұл уақыт ағымымен жүргізілетін үрдіс. Сонымен шешім қабылдау – бұл тікелей шешім қабылдау кезеңін қамтитын, шешімді дайындау кезеңдері мен сатысының жиынтығы [1, 85].

Шешімдерді жіктеуге мүмкіндік беретін жалпы белгілер бар:

1. Мәселенің қайталануы деңгейіне бойынша;

а) дәстүрлі – тәжірибеде жиі кездесетін шешімдер. Бұл жерде шешімдер баламалы таңдау нәтижесі.

ә) типтік емес (стандартты емес). Бұл жерде шешім қабылдау жаңа альтернативті генерациямен байланысты.

2. Мақсаттың маңыздылығына байланысты;

а) стратегиялық (жеке дара қабылданатын шешімдер).

ә) тактикалық шешім – жоғарғы тәртіптегі мақсатқа жету құралы ретінде қолданылады.

3. Әсер ету аясы бойынша;

а) локальды – басқарушылық шешімнің нәтижесі бір немесе бірнеше жүйе элементі ретінде қолданылады.

ә) өзекті (глобалды) – шешім жүйенің біртұтас жұмыс істеуіне әсер етеді.

4. Жүзеге асыру ұзақтығы бойынша:

а) ұзақ мерзімді шешімдер – бір шешім шығару арқылы бірнеше жыл өтсе де келесі шешімді аяқтау жүзеге асырылады.

ә) қысқа мерзімді шешімдер – егер шешім қысқа мерзімде орындалса.

5. Шешімдердің болжамдық салдары бойынша;

а) түзетуге жататындар – көптеген іс жүргізушілік шешімдер жаңа факторларды есепке алу немесе есептен шығару мақсатында өзгертілуі мүмкін.

ә) өзгертілуге жатпайтын шешімдер – мұндай шешімдердің салдары кері қайтарылмайды.

6. Шешімдерді өңдеу әдістері бойынша;

а) нысанға келтірілген – математикалық әдістерді қолдану негізінде шығарылған.

ә) нысанға келтірілмеген-интуиция, ойлау операцияларына негізделген. Тәжірибеде көптеген шешімдер аралас сипатта болады, яғни формальды процедуралар мен формальды емес әдістер қолданылып шығарылады.

7. Қажет мөлшерлердің таңдап алынуына байланысты;

а) көп мөлшерлі шешім – егер таңдап алынған балама бірнеше мөлшерлерді қанағаттандыратын болса

б) бір мөлшерлі шешім- егер бір сұрақты ғана шешетін болса [2, 65].

8. Шешім қабылдау нысандары бойынша:

а) алқалы түрде қабылданатын шешімдер – мұндай шешім қабылдау нысаны жеделділікті түсіреді, жауапкершілікті азайтады, бірақ дәрежесі қателіктердің алдын алуға көмектеседі, құзыретті асыра пайдалануды шектейді және таңдалған таңдаудың негізділігін көтереді.

б) жеке дара қабылданатын шешімдер.

10. Шешімдерді бекіту тәсілі бойынша;

а) құжатталған,

б) құжатталмаған.

Шешім қабылдау теориясы ғылыми менеджмент базасында қалыптастырылған. Алғаш шешім қабылдау теориясы моделі мемлекеттік басқару зерттеулерінде 1947 жылы қолданылды. «Паблик администрейшн ревью» журналында Герберт Саймонның мақаласы жарық көрді. Саймонның пікірінше шешім қабылдау – бұл идеалды ұйымдастырушылық құрылым құрмай – ақ басқару үрдісінің мәні мен басқару саласында рационалды шешім қабылдау әдістерін меңгеру арқылы шешім қабылдау үрдісін қамтамасыз ету. Қылмыстық сот өндірісінде шешім қабылдау үрдісін келесі сатыларға бөліп қарастыруға болады:

1. Шешуге тиісті мәселені анықтау. Мәселенің негізгі және құрамдас бөліктерін, олардың өзара қатынасын анықтау.

2. Фактілер жинау. Фактілер объективті және бейтарап жиналуы тиіс.

3. Мүмкін болатын шешімдер легін анықтау. Алынған іс материалдарға сүйене отырып, мәселені шешудің әртүрлі тәсілдерін сипаттау.

Мүмкін болатын шешімдерді талдау. Мүмкін болатын шешімдердің дұрыс жақтары мен кемшіліктерін салыстыру.

Қылмыстық сот өндірісінде қабылданатын шешімдердің негізі – ол құқықты қолдаумен байланысты үрдіс.

«Құқықтық қолдану, - С.С. Алексеев, пікірінше – ұзақ уақыт аралығында жасалатын қызмет. Ол өзара негізделген зерттеушілік, әрекеттер жүйесінен, құқық қолдану кезеңдерін қалыптастыратын же-

келеген операциялардан, процестік шешімдер қабылдаудан сол шешімдердің заңдылығы, негізділігі, әділеттілігін қамтамасыз ететін кепілдіктерден тұрады. Шешімдерді тек шығарылған акт ретінде ғана бағаламай, оны қабылдауда негізге алынған шарттар мен сақталуы тиіс ережелердің орын алуын да бағалау қажет [3; 42].

Әрекет етуші қылмыстық процестік кодекстің 7-бабының 38-тармағында процестік шешімдер – қылмыстық процесті жүргізетін органдардың қылмыстық іс бойынша іс жүргізуді жүзеге асыруға байланысты шығарылған актілері деп бекітілген [4]. Қорытынды шешім – қылмыстық процесті жүргізетін органның іс бойынша іс жүргізудің басталуын немесе жалғастырылуын болғызбайтын, сондай-ақ істі мәні бойынша түпкілікті түрде болмаса да шешетін кез келген шешімі. Қылмыстық процесті жүргізуші органның қорытынды шешіміне сотқа дейінгі тергеп-тексеру сатысы мен соттық сатыда заңды үшіне енген қылмыстық істі қысқарту туралы қаулы, үкім, апелляциялық, кассациялық және қадағалау инстанция соттарының шешімдерін жатқызуға болады [5, 85].

Қылмыстық сот өндірісіндегі құқыққолдану қызметін зерттеу жалпы құқық теориясына негізделеді және онда құқыққолданушылық қызмет пен оның нәтижесіне жағымды немесе жағымсыз әсер ететін әртүрлі факторларды анықтауға мүмкіндік беретін заңдық үрдістерге сүйене отырып жасалады.

Құқыққолдану актісі ретінде шешімдер өз мазмұнында биліктің еркін білдіру мен құқықтық салдары бар құқықтық және фактілік мән-жайларды қамтуы тиіс [6; 26].

Қылмыстық сот өндірісіндегі шешім қабылдау механизмінің объективті жағдайларына келесі жағдайларды жатқызуға болады:

- 1) әрекет ететін сот өндірісі жүйесіне ықпал ететін әлеуметтік-саяси жағдайлар,
- 2) сот өндірісі үрдісінің танымдық әрекетінің гносеологиялық және әдістемелік негізін құрайтын таным теориясының заңдары,
- 3) сот, тергеуші, анықтаушы, прокурордың қызметтерін ұйымдастырушы, олардың қызметтерінің мақсатын, міндеттерін қағидаларын анықтайтын заңдар.

Шешім қабылдауды реттейтін, заңдық және құқықтық фактор ретінде әрекет ететін құқықтық құралдар жиынтығына ерекше назар аудару қажет. Мәні бойынша бұл мәселе құқықтың әлеуметтік функциясына қатысты, себебі бұл сұраққа жауапты заңнаманың қойған мақсат, міндеттерін жүзеге асыру үшін лауазымды тұлғалардың әрекеттерін дұрыс шешім қабылдауға бағыттайтын құқықтың әсерін айтпау мүмкін емес.

Құқықтың адам мінез-құлқына әсері туралы сұрақты қарастыру барысында біз, қоғамдық қатынастарға құқықтың психологиялық әсер етуін де көреміз.

Сәйкесінше, қылмыстық сот өндірісіндегі шешім – адамның саналы әрекетінің жемісі. Дұрыс және уақытылы процессуалдық шешім қабылдауда шешім қабылдайтын адамның тұлғасы, сол адамға тән әлеуметтік және индивидуалдық қасиеттердің маңызы өте зор. Қылмыстық процесте кез келген шешім қабылдау үшін фактілік мән-жайларды сипаттайтын жеткілікті негіздер болуы қажет. Сонымен, қылмыстық сот өндірісіндегі шешім қабылдау бұл құқыққолдану қызметінің үрдісі, ал шешім- заңмен процессуалдық нысаны көрсетілген, құзыретті органдар жүзеге асыратын қызметтің жемісі.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Маилян С.С. Подготовка и принятие управленческих решений в органах внутренних дел: Опыт системного исследования групповых форм. М.: ЮрИнфоР, 2000, 158 с.
2. Герберт А. Саймон. Теория принятия решений в экономической теории и науке о поведении. Букинистическое издание, 1995 г.
3. Алексеев С.С. Общая теория права. М.: 1982, 360 с.
4. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі. Алматы: ЖШС Издательство Норма-К, 2018, 360 б.
5. Когамов М.Ч. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Республики Казахстан. Том 1. Общая часть. Алматы: Жеті Жарғы, 2015, 648 с.
6. Жамиева Р.М. Уголовно-процессуальное право Республики Казахстан. Общая часть: Учебное пособие для вузов. Караганда, 2014, 308 с.

Аралбаева А.А.
З.Ф.К., доцент,
Алматы қ., Қазақстан,
E-mail: aralbaeva81@mail.ru

ҚАРЖЫЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа. Мақалада Қазақстан Республикасының қаржылық құқықтық қатынастардың теориялық мәселелері қарастырылады. Өзектілігі: Қазақстан Республикасының қаржылық жүйесі еліміздің экономикасының маңызды секторларына шетелдік капиталды тартуға, еліміздің қаржылық нарығын дамытуға және халықаралық қаржы-несие қатынастарын дамытуға және нығайтуға әсер етеді. Сонымен қатар, қаржылық құқықтың және қаржылық құқықтық қатынастар ұғымдарына сипаттама берілген. Авторлар қаржылық құқық саласындағы ғалымдардың қаржылық құқықтық қатынастарды анықтауға байланысты әр түрлі ой-пікірлерін қарастырады. Мақалада қаржылық құқықтық қатынастардың белгілері және түрлері сияқты ұғымдарға сипаттама берілген.

Кілтті сөздер: қаржылық құқық, қаржылық заңнама, қаржылық құқықтық қатынастар, қаржылық жүйе, қаржылық қызмет.

Aralbaeva A.A.

THEORETICAL PROBLEMS OF FINANCIAL RELATIONS

Annotation. This article discusses the theoretical issues of financial relationships in the Republic of Kazakhstan. Relevance: the Republic of Kazakhstan financial sector plays an important role in attracting foreign capital for the development of priority sectors of the economy, promote the development of the financial market, and promote the development and strengthening of the international financial and credit relations. It is also considered the concept: financial law and financial relations. The authors provide an analysis of various opinions of leading scientists in the field of financial law on the definition of financial relations. The article defines concepts such as signs and types of financial relationships.

Keywords: finance, financial law, financial legal, financial system and financial relationships.

Аралбаева А.А.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ФИНАНСОВЫХ ПРАВООТНОШЕНИЙ

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические проблемы финансовых правоотношений в Республике Казахстан. Актуальность: в Республике Казахстан финансовая сфера играет важную роль в привлечении иностранного капитала для развития приоритетных секторов экономики, содействуют развитию финансового рынка страны, также содействуют развитию и укреплению международных финансово-кредитных отношений. Также рассмотрены понятия: финансового права и финансовых правоотношений. Авторы дают анализ различных мнений ведущих ученых в сфере финансового права по определению понятия финансовых правоотношений. В статье дается определение таких понятий, как признаки и виды финансовых правоотношений.

Ключевые слова: финансовое право, финансовое законодательство, финансовые правоотношения, финансовая система и финансовая деятельность.

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасының қаржылық жүйесін құрайтын және оның жұмыс істеуі барысында туындайтын қаржылық құқықтық қатынастардың тұрақты әрі міндетті субъектілері мемлекеттік органдар және т.б. қаржылық-несиелік институттар ішкі және сыртқы инвесторлардан тартылған уақытша бос ақша қаражаттары мен капиталды Қазақстан экономикасының басым әрі жоғары табысты салаларына күй функциясын орындайды, сондай-ақ елдің қаржылық нарығының дамуына, мемлекеттің халықаралық экономикалық қатынастарға қатысуына және халықаралық қаржылық-несиелік ұйымдармен ынтымақтасуына септігін тигізеді.

Қазақстан Республикасының қаржылық жүйесі, қаржылық қызметті және оның нәтижесінде туындайтын қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеудің аса маңызды нысанына, олар жүргізетін

операциялар мен іс-қимылдардың заңи тәртібін айқындайтын «Бюджет Кодексі», «Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі туралы», «Қазақстан Республикасындағы банктер және банк қызметі туралы», «Лицензиялау туралы» және т.б. Қазақстан Республикасының заңдары жатады.

Қаржылық құқықтық қатынастар қандай болмасын елдің экономикасын дамыту негізі және нарықтық қатынастар жүйесінің құрамдас бөлігі болып табылады. Осы қаржылық құқықтық қатынастардағы объектілері ақша, депозит, несие, валюталық, сақтандыру, зейнетақы, қор нарығы, қаржылық құралдарымен сауда-саттық жүргізудің ұйымдастырылған жүйесін білдіретін қаржылық несиелік институттар ролін атқарады.

Демек, қаржылық ресурстарды алушылар - сатып алушылар мен аударушылар-сатушылар арасындағы тікелей байланыстарды қалыптастыратын, сондай-ақ капиталды несие берушілер мен қарыз алушылар арасында мемлекеттің ақша-несие, қаржы саясатына әрі капиталға деген сұраныс пен ұсынысқа сай қайта бөлетін механизм ретінде жұмыс істеуі барысында экономикалық мәнімен және маңызымен ерекшеленетін қаржылық құқықтық қатынастардың туындауын негіздейді.

Қазақстан Республикасының қаржылық жүйесіндегі қаржылық құқықтық қатынас қаржылық заңнама мен өзге де нормативтік құқықтық актілерге және лицензияларға орай нақтылы айқындалып берілген субъективтік құқыққа ие болу және оны пайдалану, сондай-ақ нақтылы айқындалып жүктелген заңи міндетті құру немесе атқару процесінде іске асырылатын, қаржылық құқықтық нормаларының талабына сай қаржылық құқықтық қатынас субъектілерінің өзара қатынастарының нысаны болып табылады.

Қолданыстағы қаржылық заңнамалар тұрғысынан оның нормаларын іске асыру қаржылық қызметті жүзеге асыру барысында туындайтын қаржылық құқықтық қатынас субъектілерінің тиісінше мінез-құлықтары мен іс-қимылдарына орай уәкілетті мемлекеттік органдар жүргізетін құқықтық-биліктік реттеу әрі қадағалау-бақылау сипатында көрініс табады.

Осындай мән-жайларға орай Қазақстан Ұлттық Банкінің, Қазақстанның Даму Банкінің және коммерциялық банктердің қызметі (операциялары) негізіндегі банктік құқықтық және қаржылық құқықтық нормалардың іске асырылуы Қазақстан Республикасы Президентінің, Қазақстан Республикасы Үкіметінің, Қазақстан Республикасы Қаржы Министрлігінің, Қазақстан Республикасының ұлттық экономика министрлігінің, республикалық және жергілікті бюджеттік бағдарламалар әкімшілерінің, билікті өкілеттіктерінің мүмкіндігімен қамтамасыз етіліп отырғаны белгілі.

Сонымен, қаржылық жүйенің және қаржылық құқықтық қатынастардың тиімді әрі тұрақты жұмыс істеуі қаржылық және өзге де заңнаманың, заңға тәуелді нормативтік құқықтық актілердің, сондай-ақ халықаралық құқықтың ережелеріне және олардың сапасына байланысты болары сөзсіз.

Қазақстан Республикасы 1991 жылы тәуелсіздігін алғаннан бастап қазақстандық құқық салаларының жүйесінің даму тарихы өз бастамасын алып отыр. Әрине, оған дейінгі құқық салаларының жүйесінің дамуы Кеңес Одағының құрамындағы болған тарихпен байланысты.

Нарықтық даму жағдайына бет бұрған Қазақстан Республикасында мемлекеттік деңгейде әр түрлі әлеуметтік, экономикалық, құқықтық, қаржылық реформалар жүзеге аса бастады. Мемлекетімізде жүргізіліп жатқан көптеген реформалар қаржылық қызмет аясына да айтарлықтай өз ықпалын тигізуде. Әлемдік жүйедегі нарықтық экономиканың алуан түрлі болуына қарамастан, олардың барлығына тән ортақ белгі, ол мемлекеттік реттеудің тән болуы болып табылады. Ал қаржылар нарықтық экономикалық қатынастардың ең басты құрамдас бөлігі, сол себептен те қаржылар мемлекеттің саясатын жүзеге асырушы маңызды құрал ретінде көрініс табады.

Ең алдымен, қаржылық құқықтың құқық саласы ретінде дамуына өз үлестерін қосқан, Қазақстан Республикасының қаржы құқығының негізін салушылар - А.И. Худяков пен С.М. Найманбаев және т.б. екендігін атап өтуіміз қажет деп есептейміз.

Қаржылық құқықтың қоғамда алатын орны аса жоғары болып табылады, себебі қаржылық құқықтық қатынастар мемлекеттің экономикалық дамуына ықпал ететін маңызды жүйе қатарында болып отыр. Бүгінгі таңда қаржылық қатынастар екі түрлі реттеу саласын қамтып отыр:

1. мемлекеттің орталықтандырылған ақша қорларын құруға және пайдаланумен байланысты экономикалық ақша қатынастары, олар республикалық және жергілікті бюджет аясында пайда болады;
2. ұйымдар мен кәсіпорындардың ақша қаражаттары аясында туындайтын экономикалық ақша қатынастары;

К. Бишманов, С. Сапарәлиеваның пікірлері бойынша, қаржы құқығы деп мемлекеттің ақша қорларын қалыптастыру, бөлу және пайдалануды ұйымдастыру барысында пайда болатын қоғамдық қатынастарды реттейтін құқықтық нормалардың жиынтығы [1, 14 б.].

Кез-келген құқық саласы басқа құқық салаларынан өзінің реттеу пәні мен қоғамдық қатынастарды реттейтін әдістерімен ерекшеленетінін атап өтсек болады. Құқықтық қатынастар мемлекет қабылдаған құқықтық нормалар негізінде пайда болатын қоғамдық қатынастардың ерекше және кең таралған түрлерінің бірі болып табылады. Сондықтан да құқықтық қатынастардың қатысушыларына, яғни субъектілеріне өздеріне құқықтар мен міндеттер жүйесі тән болып келеді.

Қаржылық құқықтың пәні болып қаржылық құқықтық қатынастар танылады, оларды төмендегідей қоғамдық қатынастарға жіктеледі:

1) мемлекет шығынына қажетті қаражатты Қазақстандағы дербес қор иелерінен жинап алған кезде пайда болатын қатынастар;

2) қорға жиналған қаражатты оны жұмсаушы субъектілерге бөліп беру процесінде болған қатынастар;

3) қаражаттың жұмсалуды ұйымдастыру кезінде пайда болатын қатынастар.

Осындай мән-жайлар тұрғысынан Қазақстандағы қаржылық құқықтың өзекті теориялық және тәжірибелік мәселелері мен өзге де аспектілерін ғылыми зерделеу және зерттеу қаржылық қызмет аясындағы экономикалық басқарушы-реттеуші, сондай-ақ қаржылық-несиелік әрі әкімшілік құқықтық маңызды, соның ішінде қоғам мен мемлекетке, қаржылық ұйымдар мен олардың клиенттеріне тиімді жайттарды айқындап, ашып көрсетуге септігін тигізеді.

Сонымен айтқанымызды дәлелдеп, дәйектеу әрі ғылыми негіздеу мақсатында құқықтық қатынас, қаржылық құқықтық қатынас, олардың өзіне тән ерекшеліктері жөнінде ТМД елдері және қазақстандық ғалымдар қалыптастырған көзқарас, пікірлерге тоқталып, құқықтық қатынастарға байланысты өзекті мәселелерді, қажетті жерінде қаржылық заңнаманың тиісті нормаларын талқылап, талдау жасағанымыз жөн болар деп санаймыз.

А.Г. Братко құқықтық қатынас қоғамдық қатынастың бір түрі, ал қоғамдық қатынас адамдар арасындағы әлеуметтік байланыстар мен құқықтық қатынастар осы қатынастардың субъектілерінің арасындағы заңи байланыстар деген пікірін айта отырып, құқықтық қатынас белгілерін: 1. Құқықтық қатынас-құқық нормасымен көзделген қоғамдық қатынас. 2. Құқықтық қатынас зияткерлік және ерік-ықтияр элементтерінен тұрады. 3. Құқықтық қатынастың негізгі мәні құқықтық қатынас субъектілері тараптардың құқықтары мен міндеттері болып табылады. 4. Құқықтық қатынас субъектілер арасындағы заңи байланыс» деп сипаттаған. Сонымен қатар «құқықтық қатынас негізгі мәні субъективтік құқық пен заңи міндеттер болып табылатын және нормада көзделген фактілер орын алған жағдайда құқықтық норма негізінде туындайтын, оның субъектілері арасындағы заңи байланыс» деген ұғымды айқындаған [2, 140-142 бб.].

Осындай пікірлер төңірегінде құқықтық қатынас тиісті құқық нормалары негізінде қатысушыларына жүктелінетін субъективтік құқықтар мен заңи міндеттер нақтылы белгіленген, субъектілерінің арасындағы заңи байланыстар мемлекеттің мәжбүрлеу күшімен қамтамасыз етілген, көбінесе бір тараптың мүддесіне-ықтиярына орай туындайтын, сонымен қатар екінші тараптың, немесе бірнеше қатысушы тараптың мүддесі де көзделінетін қоғамдық қатынас ретінде сипатталады деп тұжырымдауға болады.

Қазақстандық көрнекті ғалым-ұстаз, мемлекеттанушы академик М.Т. Баймаханов Кеңестік билік кезінде жарық көрген, белгілі ғалым Р.О. Халфинаның «Общее учение о правоотношениях» (М., 1974) деп аталатын монографиясына жазған рецензиясында «Құқықтық қатынастар проблемасы құқық теориясының аса маңызды, сонымен бірге әрі күрделі проблемалары қатарына жатады. Құқықтық қатынастар проблемаларын теориялық зерттеу құқықтық реттеу механизмінің аса маңызды бір буынын зерделеуге, сондай-ақ жалпы құқық теориясының басқа да мәселелерін, оның ішінде құқық ұғымының, оны қолданудың, құқықтық ықпал ету тиімділігінің және т.б. мәселелерін ойлау-пайымдауға мүмкіндік береді» деп көрсете отырып, құқықтық қатынас мән-жайларының ашылмаған мәселелерінің әлі де жеткілікті әрі дискуссионды екенін атап өткен [3, 90-91 бб.].

Сонымен қатар Ю.Г. Ткаченконың 1980 жылы баспадан шыққан «Методологические вопросы теории правоотношений» деген кітабына жазған рецензиясында М.Т. Баймаханов «Жұмыстағы негізгі көрініс «нақты мағынасында құқықтық қатынастар болмайды, тек қоғамдық қатынастарды құқықтық

реттеу тәсілі бар» және «құқықтық қатынастар өз мәні бойынша әрі қызмет мәніне байланысты не өндірістік, не әлеуметтік, не саяси, не рухани болып табылады» деген қорытындыны негіздеу болып табылады. Осындай жайт жалпыға танылған көзқарас болмағанымен, біздің ойымызша, құқықтың қоғамдық практикамен байланысын дұрыс түсінуге, оның қоғам болмысына тәуелділігін мұқият пайымдауға және әртүрлі қоғамдық қатынастар арасында орын алған және мүмкін қарама-қайшылықтарды шешудегі құқықтың құралдық рөлін айқындауға мүмкіндік береді» деп тұжырымдаған [4, с.78-80].

Л.Г.Ефимова «Қаржылық қызметті құқықтық реттеу әдісі біртекті емес, нақтылы айтсақ азаматтық және әкімшілік құқыққа тән әр түрлі құқық салаларының, атап айтқанда азаматтық, қаржылық және әкімшілік құқық нормаларымен реттеледі. Банктік қызмет нәтижесінде туындайтын қатынастар операция түріне орай әр қилы көрініс табады. Заңи әдебиетте 1930 – 1932 жылдарғы несиелік реформаға дейінге кезеңде тараптардың жеткізілген қызметтер үшін есеп айырысу бойынша құқықтары мен міндеттері дербес құқықтық қатынас ретінде қарастырылмаған. (Заңи әдебиетте құқықтық қатынас әдетте құқық нормаларымен реттелген қоғамдық қатынас ретінде қарастырылады. Иоффе О.С., Шаргородский М.Д. Вопросы теории права. М., 1961. с.178) Коммерциялық банктердің капитал рыногындағы делдалдық іс - әрекеттері, олардың өз клиенттерімен жасасқан несиелік шарттары құқықтық мағынадағы несиелік қатынастар ауқымындағы қарым-қатынас несиелік құқықтық қатынастар болып саналады. Заңи әдебиетте несиелік қатынастар ретінде ақша қаражаттарын немесе басқа да заттарды қайтарымды негізде беру кезінде туындайтын барлық құқықтық қатынастар түсіндіріледі» деп пайымдаған [5, 5,127,174 бб.].

Осы айтылған пікірлерден өзіміздің түйінді ойымызды жасайтын уақыт келген сияқты, сонымен қаржылық құқық дегеніміз Қазақстан Республикасы мемлекеті мен басқа субъектілер арасындағы мемлекеттік несие аясында, сақтандыру саласы аясында, валюталық реттеу салысында, банктік қызмет аясындағы мемлекет қазынасына жинау, жиналған қаражатты бөлу, қаражатты жұмсауды жүзеге асыру кезінде пайда болған қоғамдық қатынастарды реттеуге арналған құқық нормаларының жиынтығынан тұратын ауқымды құқық саласы болып табылады.

Қазақстан Республикасы қаржы жүйесінің және оның ауқымындағы қаржылық ұйымдардың жұмыс істеуі, қаржылық қызмет аясындағы экономикалық және ұйымдастыру қоғамдық қатынастарының Қазақстан Республикасының қаржылық заңнамасымен, сондай-ақ өзге де нормативтік құқықтық актілермен айтарлықтай қамтылғанына көз жеткіздік.

Осы Қазақстан Республикасы қаржы жүйесінің ауқымындағы қаржылық қызметті, былайша айтқанда қаржылық операциялар мен мәмілелерді және түрлі функционалдық іс-қимыл, әрекеттерді жүзеге асыру барысында, қаржылық құқық және қаржылық заңнама негізінде туындаған қоғамдық қатынастар қаржылық құқықтық қатынастар ретінде қалыптасады.

Демек, қаржылық құқықтық қатынастар күрделі әрі аралас нысандағы әлеуметтік-экономикалық өзара іс-әрекеттер барысында туындап, қалыптасатын конституциялық, банктік, азаматтық және әкімшілік сипатты-мазмұнды қоғамдық қатынастар ретінде қаржылық және өзге де заңнамалардың реттеуші ықпалымен қамтылған экономикалық қаржылық қатынастар болып табылады. Оның субъектілері өзара сайма-сай заңи құқықтары мен міндеттерінің негізінде қаржылық және өзге де заңнамалық акті нормасының талаптарына сәйкес іс қимылдарды, сондай-ақ нақтылы қаржылық қызметті іске асырады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасының қаржы құқығы: дәрістер жинағы// Бишманов К., Сапаралиева С.. – Алматы, 2007, 148 б.
2. Общая теория права и государства / Под ред. Лазарева В.В. - М.: Юрист, 1994, 360 с.
3. Баймаханов М.Т. Интересное исследование по проблеме правоотношения (рец. на кн. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. - М., 1974) // Известия АН Казахской ССР. Серия общественных наук). Алматы, - 1976, № 2, С. 5-10.
4. Баймаханов М.Т. (в соавторстве с Е.К.Нурпеисовым). Новое исследование по теории правоотношений (рецензия на кн.: Ткаченко Ю.Г. Методологические вопросы теории правоотношений. - М., 1980) // Известия АН КазССР. Серия общественных наук. - 1982, № 1, С. 10-15.
5. Ефимова Л.Г. Банковское право. - М.: Изд. БЕК: 1994, 348 с.

Асанова С.Э.

PhD докторант 3 курс

кафедра гражданского права, гражданского процесса и трудового права,

КазНУ им. Аль-Фараби г.Алматы

assanovasaida@gmail.ru

Тыныбеков С.Т.

доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой гражданского права и гражданского

процесса, трудовое право

КазНУ им. Аль-Фараби г.Алматы

serikkali.tinibekov@kaznu.kz

СУЩНОСТЬ ПРИМИРИТЕЛЬНЫХ ПРОЦЕДУР В ГРАЖДАНСКОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

Аннотация: В данной статье рассматриваются: развитие примирительных процедур в Республике Казахстан, меры принимаемые Республикой Казахстан по совершенствованию альтернативной сферы регулирования споров. Сделана попытка разъяснения понятий: медиация, мировое соглашение и партисипативные процедуры, урегулирование споров в внесудебном порядке.

Ключевые слова: примирительные процедуры, медиация, мировое соглашение, партисипативная процедура, судебное разбирательство, внесудебный порядок рассмотрения споров, альтернативное разрешение споров.

Түйін: Бұл мақалада Қазақстан Республикасында бітімгерлік рәсімдерді, соттан тыс реттеу саласын жетілдіру мәселелері бойынша Қазақстан Республикасының қабылдаған шаралар саласында нормативтік-құқықтық базаны дамыту талқылайды. Медиация, татуласу келісімі, партисипативтік рәсім азаматтық сот ісін жүргізу тәртібімен дауларды міндетті сотқа дейін реттеу енгізу, ұғымдарды нақтылау үшін талпыныс жасалды.

Кілтті сөздер: бітімгерлік рәсімдер, медиация, татуласу келісімі, партисипативтік рәсім, азаматтық сот ісі, соттан тыс дауды шешу, дауды шешудің баламалы тәртібі

Abstract: This article examines: the development of conciliation procedures in the Republic of Kazakhstan, measures taken by the Republic of Kazakhstan to improve the alternative sphere of dispute resolution. An attempt was made to clarify the concepts: mediation, settlement agreement and participatory

Key words: conciliation procedures, mediation, settlement, participatory procedure, litigation, extrajudicial dispute resolution, alternative dispute resolution.

В XX в. во многих странах мира появился новый подход к урегулированию правовых конфликтов, основанный на поиске компромисса между сторонами спора, на возможности урегулирования спора без обращения в суд. Речь идет о различных альтернативных способах разрешения споров (АРС), применимых к большинству гражданских дел. В этой связи встает много вопросов, на которые следует ответить, например: в чем преимущества и недостатки АРС, какие существуют виды АРС, какова роль суда, создана ли в Казахстане нормативная база, регулирующая АРС, и т.п.

Конституция Республики Казахстан гарантирует судебную защиту своих прав и свобод, причем вправе защищать свои права и свободы всеми не противоречащими закону способами (ст. 13 Конституции). [1] Это подтверждает возможность использования альтернативных способов разрешения дела.

Термин «Alternative Dispute Resolution» или его официальная аббревиатура ADR, появился в США при создании альтернативных процедур государственному правосудию, считавшихся более приоритетными по отношению к судебной системе. Американские юристы насчитывают около двадцати различных процедур урегулирования споров. [2]

На сегодняшний день в Казахстане, одним из важных процедур в разрешении конфликтов и споров в гражданско-правовом поле, являются примирительные процедуры.

Альтернативные способы разрешения споров нашли свое подтверждение в гражданском процессуальном законодательстве, в виде примирительных процедур и имеют ряд преимуществ

перед судебным порядком разрешения споров. Примириательные процедуры регулируются главой 17 Гражданского процессуального кодекса РК (далее ГПК РК), где детально и последовательно регламентирует способы примирения сторон путем заключения мирового соглашения, соглашения об урегулировании спора в порядке медиации и соглашения об урегулировании спора в порядке партисипативной процедуры. [3]

Роль и значение политики совершенствования правосудия, нацеленной на правильное и быстрое разрешение споров неоценимы, где основной целью правосудия является разрешение возникающих споров и конфликтов на основе принципов законности и справедливости.

Доступ к правосудию, защита и своевременное восстановление нарушенных прав может обеспечиваться и посредством альтернативных способов разрешения споров: арбитража, третейского разбирательства, медиации, партисипативной процедуры и других переговорных процедур, проводимых адвокатами, нотариусами, куда лица могут обратиться до обращения в суд или когда дело находится в суде. Это позволяет сторонам завершить спор или конфликт в короткие сроки с минимальными материальными и моральными издержками при активном участии медиаторов, нотариуса или адвоката.

Развитие и распространение дружественных досудебных и внесудебных способов урегулирования споров в значительной мере способно дополнить принимаемые государством меры по разгрузке судебной системы, а также качественному изменению и совершенствованию культуры разрешения споров в обществе. При этом среди многообразия альтернативных способов разрешения споров именно медиация предоставляет сторонам возможность достичь соглашения, отражающего их истинные интересы и потребности на основе исчерпания конфликта. И только процедура медиации (помимо третейского суда и международного арбитража, а также института омбудсмана, для которого урегулирование споров является одной из многих выполняемых функций) получила в РК законодательное закрепление.

Примирение сторон возможно на любой стадии судебного разбирательства.

На стадии подготовки дела к судебному разбирательству судья должен принять меры к примирению сторон и выяснить, не намерены ли стороны окончить процесс путем мирного урегулирования спора.

Принятие судом мер для примирения сторон и содействие им в урегулировании спора на всех стадиях процесса вытекает из задач гражданского судопроизводства. Занимая нейтральную позицию относительно требований сторон, суд разъясняет сторонам их права на проведение примирительных процедур и правовые последствия заключения таких соглашений в соответствии с требованиями статьи 278 ГПК РК.

Интеграция же медиации, в систему разрешения споров является частью государственной политики, направленной на совершенствование институтов государственной власти, правовой системы, снижение нагрузки на судей, повышение доверия общества к судебной системе и правовой системе в целом, развитие культуры конструктивного, дружественного разрешения споров в различных сферах деятельности, снижение коррупциогенных факторов, совершенствование общественных отношений в целом. [4]

Принципиальным отличием медиации от судопроизводства является исключение состязательности сторон при ее проведении. Значимым признаком медиации как АРС-процедуры является то, что для успешного проведения медиации не важно исследование истории возникновения и развития конфликта. Упор должен быть сделан на перспективах дальнейшего взаимодействия его участников.

Для начала эффективной медиации необходимы следующие предпосылки:

- наличие мотивации у всех участников конфликта (добровольность);
- ответственность за самого себя у каждого участника (каждый может и должен представлять себя);
- готовность принять несогласие (открыто обсуждать суть конфликта и положение вещей);
- принципиальная готовность к соглашению (заинтересованность в преодолении конфликта).

Основным принципом медиации является добровольность. Это касается как условия начала процедуры медиации, так и ее дальнейшего развития и завершения. [5]

Медиация как альтернативные способы судебному разбирательству должна быть пластичной по процедуре проведения (то есть не ограниченной условностями и строгими правилами), недорогой по сравнению с судебными расходами, и быстрой в отличие от процессуальных сроков рассмотрения гражданского дела.

Так, процедура медиации проводится с участием сторон спора (или конфликтной ситуации) посредством медиатора, то есть третьего незаинтересованного лица, на которого возлагается надежда на урегулирование ситуации, при этом стороны могут не только обсуждать какие-то вопросы, не касающиеся предмета спора, но и включать пункты, выходящие за пределы предъявленного искового требования, в текст соглашения об урегулировании спора в порядке медиации. Стороны имеют право изменить предмет и основание иска в примирительной процедуре в порядке медиации.

Судебная медиация - разрешение конфликта (спора) путем заключения медиативного соглашения, утвержденного судом, в качестве медиатора при этом выступает судья. За сторонами остается право выбора судьи-медиатора, им может быть как судья, рассматривающий дело, так и другой судья, работающий в данном суде.

В гражданском процессе медиация может быть начата как на досудебных стадиях, так и в ходе судопроизводства. До удаления суда в совещательную комнату стороны вправе заявить ходатайство об урегулировании спора (конфликта) в порядке медиации. При заявлении ходатайства о проведении медиации медиатором и представлении судам договора, заключенного сторонами с медиатором, производство по делу приостанавливается на срок не более одного месяца. При заявлении ходатайства о проведении медиации судьей суд вправе приостановить производство по делу на срок не более десяти рабочих дней. Для проведения медиации в суде дело передается другому судье, однако по ходатайству сторон медиация может быть проведена судьей, в производстве которого находится дело. Судья, в производстве которого находится дело, проверяет содержание соглашения об урегулировании спора (конфликта) в порядке медиации и выносит определение о его утверждении и прекращении производства по делу.

Гражданский процессуальный Кодекс предусматривает порядок возврата оплаченной государственной пошлины в случае урегулирования спора в порядке медиации.

Следующим видом примирительных процедур в гражданском судопроизводстве, согласно ГПК является мировое соглашение.

Заключение мирового соглашения является правом сторон, согласно ч. 1 ст. 175 ГПК РК, которое может быть реализовано только в рамках уже рассматриваемого гражданского дела. Причем прекращение производства по делу без вынесения решения ГПК РК допускает лишь в случае, если мировое соглашение утверждено судом, посредством вынесения определения (ст. 177 ГПК РК). При этом суд вполне может и не утвердить мировое соглашение сторон, если, по мнению суда, заключение мирового соглашения нарушает права и законные интересы других лиц либо противоречит закону. Получается, что одной воли, желания сторон спора явно недостаточно для заключения мирового соглашения. Более всего в данном случае важна воля суда, рассматривающего дело.

Если учесть, что мировое соглашение без его утверждения определением суда легитимным являться не может, то напрашивается вывод, что действия сторон по заключению мирового соглашения и действия суда по его утверждению имеют публично-правовую природу, тогда как понятия сделки и договора имеют частную природу.

Мировое соглашение представляет собой способ разрешения гражданско-правового спора. Сущность мирового соглашения заключается в том, что спор разрешается волеизъявлением заинтересованных лиц. Некоторые авторы именно так понимают мировое соглашение, рассматривая его как договор об условиях прекращения спора. [6]

Мировое соглашение представляет собой договор заинтересованных лиц об условиях разрешения гражданско-правового спора. Действительность договора зависит от действительности волеизъявления сторон. Гражданское право связывает это с решением двух вопросов: 1) о дееспособности участников соглашения и 2) о свободе волеизъявления дееспособными участниками соглашения.

Содержание мирового соглашения должно соответствовать материальному праву. Стороны не могут ликвидировать спор на условиях, противоречащих действующему законодательству. Противоречат закону мировые соглашения, изменяющие точно установленное законом содержание материальных правоотношений. Так, стороны не могут заключать мировых соглашений, в силу которых истец соглашается на взыскание с ответчика алиментов на содержание одного ребенка не в размере 1/4, а в размере 1/6 заработка ответчика алиментов на содержание не всех, а только некоторых детей. [7]

Мировое соглашение может быть заключено до удаления суда в совещательную комнату. Мировое соглашение заключается в письменной форме и подписывается сторонами или их представи-

телями, которое должно содержать согласованные сторонами условия с указанием срока и порядка его исполнения, также может содержать условия об отсрочке или рассрочке исполнения обязательств ответчиком с указанием сроков отсрочки или рассрочки, уступке права требования, полном или частичном прощении либо признании долга, распределении судебных расходов, условиях принудительного исполнения мирового соглашения и иные условия, не противоречащие закону.

Отличие мирового соглашения от других гражданско-правовых соглашений в том, что оно утверждается судом и имеет силу решения суда. Кроме того, заключение соглашения имеет дополнительные процессуальные последствия, предусмотренные ГПК РК.

Проявляя инициативу к мирному урегулированию спора, суд тем самым способствует его разрешению без государственного принуждения и на взаимоприемлемых для сторон условиях. Мировое соглашение стороны вправе заключить только по делам искового производства.

Согласно ч.3 ст.174 ГПК РК ходатайство об урегулировании спора с применением примирительных процедур может быть заявлено по любому делу искового производства, кроме дел, вытекающих из публично-правовых отношений, если иное не предусмотрено настоящим кодексом или законом.

Мировое соглашение заключается сторонами на любой стадии судебного разбирательства до удаления суда в совещательную комнату в судах первой, апелляционной, кассационной инстанций, а также при исполнении судебного акта. То есть стороны самостоятельно приходят к определенному соглашению по возникшему спору, а суд утверждает их мировое соглашение.

Отличием является: медиативное соглашение или соглашение об урегулировании спора (конфликта) в порядке медиации может быть заключено в ходе судебного разбирательства, при исполнении судебного акта, и главное оно может быть заключено до обращения сторонами в суд, т.е. возможность урегулирования спора без суда (это первое отличие).

Второе отличие в том, что в процедуре медиации участвует медиатор, который привлекается сторонами к участию в медиации (независимое лицо, как арбитр), а в мировом соглашении стороны самостоятельно урегулируют спор.

Понятие партисипативной процедуры в нашем законодательстве появилось не так давно. Партисипативная процедура проводится без участия судьи путем проведения переговоров между сторонами при содействии урегулированию спора адвокатами обеих сторон и стороны вправе заявить ходатайство об урегулировании спора в порядке партисипативной процедуры до удаления суда в совещательную комнату.

В гражданском процессе партисипативная процедура — это переговорный процесс урегулирования спора между сторонами с обязательным участием их адвокатов, без участия судьи, в целях достижения ими взаимоприемлемого решения и реализуемая по добровольному согласию сторон. [8]

Сферой применения партисипативной процедуры являются гражданско-правовые споры, возникающие из гражданских, трудовых, семейных и иных правоотношений с участием физических и (или) юридических лиц, за исключением публично-правовых споров, если иное не установлено законами.

Партисипативная процедура не применяется к вышеуказанным спорам, в случае, если такие споры затрагивают или могут затронуть интересы третьих лиц, не участвующих в партисипативной процедуре, и лиц, признанных судом недееспособными либо ограниченно дееспособными.

Основанием для проведения партисипативной процедуры является договор поручения сторон (как письменное соглашение каждой из сторон), заключаемый с адвокатом в целях оказания квалифицированной юридической помощи, в том числе, урегулирования спора в рамках примирительных процедур, предусмотренных гражданско-процессуальным законодательством. Участниками партисипативной процедуры являются стороны по делу и их адвокаты.

Партисипативная процедура проводится на основе принципов:

- добровольности участия сторон;
- равноправия сторон в переговорах;
- недопустимости вмешательства в партисипативную процедуру;
- законности действий адвоката, с участием которых проводятся переговоры в рамках партисипативной процедуры, действующего в интересах своего доверителя. [9]

Соглашение об урегулировании спора в порядке партисипативной процедуры и определение об утверждении соглашения должны соответствовать требованиям, предъявляемым к мировому соглашению.

Порядок исполнения соглашения об урегулировании спора регулируется правилами исполнения мирового соглашения:

- соглашение исполняется лицами, его заключившими, добровольно, в соответствии с порядком и требованиями, установленными в соглашении;

- соглашение, не исполненное добровольно, должно быть исполнено в принудительном порядке на основании исполнительного листа, выдаваемого судом по ходатайству лица, заключившего соглашение.

Так, введение партисипативной процедуры будет способствовать более полному и последовательному воплощению принципа состязательности сторон в процессуальном законодательстве и гражданском процессе, так как она представляет собой одну из форм активного состязания между сторонами с участием адвокатов. Необходимо отметить, что по требованиям нового ГПК, все доказательства должны быть представлены и раскрыты в суде первой инстанции, под угрозой их не принятия апелляционными и тем более вышестоящими инстанциями, если стороны их не представили по неуважительным причинам.

В отличие от медиации и мирового соглашения, урегулирование спора в порядке партисипативной процедуры проводится без участия судьи путем проведения переговоров между сторонами при содействии урегулированию спора адвокатами обеих сторон. Это означает, что стороны в обязательном порядке должны быть представлены адвокатами, тогда как в мировом соглашении и медиации участие адвокатов не обязательно. Так же как и в урегулировании споров в порядке медиации, стороны могут заявить ходатайство об урегулировании спора в порядке партисипативной процедуры до удаления суда в совещательную комнату в первой, апелляционной или кассационной инстанциях. Ходатайство сторон об урегулировании спора в порядке партисипативной процедуры может быть заявлено в суде кассационной инстанции, в случае если это не требует дополнительных процессуальных действий и приостановления рассмотрения дела. Одновременно с ходатайством в суде кассационной инстанции стороны должны представить соглашение об урегулировании спора в порядке партисипативной процедуры. [10]

Таким образом, востребованность примирительных процедур и, следовательно, число урегулированных споров все еще остаются достаточно низкими.

По мнению судов, процессуальными препятствиями для более частого и эффективного использования института примирения в гражданском процессе являются короткие сроки рассмотрения дел, небольшие размеры государственной пошлины, уменьшение судами расходов на оплату услуг представителя, отсутствие института обязательной медиации, отсутствие у судей права направлять лиц, участвующих в деле, на обязательное прохождение процедуры медиации, неурегулированность процессуальным законодательством вопроса о течении процессуальных сроков на период прохождения сторонами процедуры медиации. Как известно, процессуальные нормы в силу своей практической направленности приобретают законченный вид и правоприменительную ценность в пределах кодекса.

Также судами, в разное время, отмечались следующие причины низкой популярности примирительных процедур:

- 1) организационные: относительная новизна процедуры медиации и партисипативных соглашений; отсутствие распространенной практики использования медиации и партисипативных процедур; низкая активность просветительской работы на уровне государственных органов всех уровней и органов местного самоуправления, средств массовой информации, медиаторов, адвокатов;

- 2) экономические: высокая стоимость услуг профессиональных медиаторов; процессуальная пассивность при разрешении гражданских споров, нежелание вести дополнительные финансовые затраты; отсутствие стремления у судебных представителей к примирению сторон, поскольку это существенно снижает размер оплаты их услуг;

- 3) субъективные (психологические): высокая степень конфликтности отношений в обществе; неосведомленность сторон о медиации; отсутствие навыков и традиций по ведению переговоров; недоверие к медиатору и адвокату; стремление лица, право которого нарушено, любыми способами привлечь к ответственности нарушителя субъективного права; неучастие в судебных заседаниях руководителей, которые вправе принимать решения, в том числе и в отношении предмета спора; восприятие судебного решения как более ценного судебного акта по сравнению с определением о прекращении производства по делу; нежелание брать ответственность за разрешение конфликта на себя; разрешение спора в судебном порядке является отсрочкой исполнения своих обязательств перед контрагентами для недобросовестных лиц; низкий уровень правовой культуры.

Все это приводит к непониманию актуальности процедуры по разрешению спорной ситуации. Как следствие - недоверию к процедуре примирения, отношению к ней с опаской, как к чему-то новому и непонятному. Внесудебные формы защиты наиболее предпочтительны и эффективны.

В связи с этим в целях преодоления указанных и иных проблем представляется целесообразным:

- рассмотреть возможность внедрения в программах учебных заведений элективного курса «Основы примирительных процедур»;
- разработка механизмов интеграции между внесудебными и судебными процедурами;
- проработка вопроса о создании информационного портала, на котором можно ознакомиться с содержанием нормативных правовых актов, регламентирующих порядок внесудебного рассмотрения дел, а также в качестве иллюстрации просмотреть уже разрешенные дела;
- адвокатским коллегиям и казахстанскому центру медиации совместно с научно-исследовательскими центрами изыскать возможность сбора статистических данных по применению партисипативных процедур и практической медиации в масштабе республики;
- для широкого информационного освещения населения о преимуществах партисипативных процедур рассмотреть организационные меры, в части: создания социальных видеороликов и телепередач для размещения их на республиканских и региональных телеканалах, а также в печатных изданиях СМИ.

Подводя итог, необходимо отметить, что установленный законодательством Республики Казахстан институты примирения: медиация, мировое соглашение и партисипативные процедуры являются органичным дополнением судебной системы и призваны способствовать совершенствованию общественных отношений, повышению доверия общества к институту права. Важной задачей является как можно более широкое информирование сторон споров о целях и возможностях примирения, которое поспособствует дальнейшему сохранению и развитию деловых, семейных, трудовых, и т.п. отношений в гражданском обществе.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Конституция Республики Казахстан 30 августа 1995 год. <https://online.zakon.kz>
2. Насырева Е.И. Альтернативное разрешение споров в США. Комплексном исследовании сферы альтернативного разрешения спора в США. М. 2005, С.85.
3. Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V ЗРК. <http://adilet.zan.kz>
4. Шамликашвили Ц.А. Медиация в судебной системе: Сборник материалов. М.: Издательство ООО Межрегиональный центр управленческого и политического консультирования, 2017, С.7.
5. Под редакцией Лебедева М.Ю. Гражданский процесс. Учебник и практикум для СПО. М. Юрайт. 2016, С.341
6. Клейнман А.Ф. Гражданский процесс. М., 1994, С.243
7. Сулейменов М.К., Басин Ю.Г. Гражданское право (учебник для вузов, академический курс, том 1, (главы 1 - 15) <https://online.zakon.kz>
8. Гражданский процессуальный Кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V ЗРК. www.zakon.kz
9. Закон Республики Казахстан Об адвокатской деятельности от 05.07.2018г. № 195-І <http://online.zakon.kz>.
10. Зверева Н.С. Партисипативная процедура – новый альтернативный способ урегулирования споров во Франции [Текст] / Н.С. Зверева // Арбитражный и гражданский процесс. 2014, № 4, С. 49

Ерікұлы М.
Магистрант 2-го года обучения
Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан

Каженев Е.Е.
к.ю.н., доцент кафедры
Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан

ОТДЕЛЬНЫЕ УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ВОЗОБНОВЛЕНИЯ СРОКОВ ДОСУДЕБНОГО ПРОИЗВОДСТВА ПО УГОЛОВНЫМ ДЕЛАМ ПРОШЛЫХ ЛЕТ

Аннотация: В данной статье раскрываются вопросы возобновления сроков досудебного производства по уголовным делам прошлых лет связанных с нераскрытыми убийствами в свете нового уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан 2014 года.

Приведены примеры и необходимость внесения дополнения в некоторые нормы действующего УПК.

Ключевые слова: Убийства прошлых лет, уголовно-процессуальное законодательство, статистика.

Аннотация: Мақалада құқық қорғау органдарымен өткен жылдардағы адам өлтіру бойынша ашылмаған қылмыстардың 2014 жылғы жаңа қылмыстық-процестік кодексінің талапына сай тергеу мерзімдерін созу туралы сұрақтары қарастырылған.

Өткен жылдардағы адам өлтіру қылмыстары бойынша құқық қорғау қызметін жетілдіру ұсыныстары енгізілген.

Түйін сөздер: Статистика, адам өлтірумен байланысты қылмыстық істер, қылмыстық-процестік заңнама.

Abstract: This article reveals the issues of resuming the terms of pre-trial proceedings in criminal cases of previous years related to unsolved murders in the light of the new criminal procedural code of the Republic of Kazakhstan in 2014.

Examples are given and the need to add to some norms of the current CCP.

Key words: Murder of the past, criminal procedure legislation, statistics.

Убийство другого человека во все времена существования человечества признавалось тяжким преступлением и будоражило сознание людей. Особый резонанс и всплеск негативных эмоции людей вызывает убийство нескольких людей, тем более если оно остается нераскрытым.

Убийство с точки зрения материального и процессуального права обличено в законодательные рамки уголовного и уголовно-процессуального кодексов.

Процедура раскрытия и расследования данного преступления имеет свои особенности. Не все убийства раскрываются по «горячим следам», при отсутствии достаточных доказательств возникает сложная, а порой запутанная ситуация, которая позволяет преступникам избежать ответственности.

Так, по состоянию на декабрь 2017 года значатся нераскрытыми 64 убийств [1], совершенных на территории Республики Казахстан. По всем указанным уголовным делам в зависимости от даты совершения, производство по уголовному делу приостановлено (п.1 ч.1 ст. 50 УПК РК 1997 года) или сроки досудебного производства прерваны в связи с не установлением лица совершившего уголовное правонарушение (п.1, ч. 7, ст. 45 УПК РК 2014 года).

В новом УПК РК институт приостановления предварительного следствия был заменен на прерывание срока досудебного расследования.

В Уголовно-процессуальном кодексе 1997 года, вопрос о приостановлении предварительного следствия и его возобновлении рассматривался статьями 50, 265, 266, 268.

Приостановление предварительного расследования – это временный перерыв в производстве процессуальных действий, вызванный, как правило, невозможностью участия в них обвиняемого (подозреваемого), сопровождаемый принятием мер по устранению возникших препятствий для движения дела.

Постановление о приостановлении выносил следователь, с направлением копии постановления в течении двадцати четырех часов прокурору.

В новом УПК данный институт значительно отличается. Так, приостанавливать течение срока производства по уголовному делу вправе только суд (ч. 1-6 ст. 45 УПК РК). Соответственно, орган уголовного преследования в лице следователя или дознавателя, не вправе приостанавливать срок досудебного расследования. В их компетенцию входит лишь прерывание сроков следствия (ч. 7 ст. 45 УПК РК).

Принципиальная разница между этими понятиями, и какое значение они имеют для правоприменительной практики, в том числе по убийствам прошлых лет заключается в следующем.

Приостановление предварительного расследования - это временный перерыв в производстве процессуальных действий, вызванный, как правило, невозможностью участия в них обвиняемого (подозреваемого), сопровождаемый принятием по устранению возникших препятствий для движения дела [2].

Временное прекращение процессуальных действий производится органом ведущим уголовный процесс, вызывается определенными объективными обстоятельствами, которые не зависят от следователя, суда и лиц участвующих в уголовном процессе. Кроме того, эти обстоятельства должны препятствовать дальнейшему движению процесса и при этом невозможно определить момент устранения препятствия и соответственно вероятность возобновления производства по делу.

Производство по уголовному делу приостанавливается до отпадения обстоятельств, послуживших основанием для его приостановления. Время, на которое было приостановлено расследование, не включается в общий срок расследования [3].

Далее, согласно ч. 7 ст. 196 УПК РК редакции 1997 года, при возобновлении приостановленного или прекращенного дела, дополнительное следствие могло производиться в срок не более одного месяца с момента поступления дела к следователю. То есть у следователя была возможность расследовать уголовное дело еще месяц, после возобновления уголовного дела.

Кроме того, дальнейшее продление срока производилось на общих основаниях и в порядке, предусмотренном рассматриваемой статьей.

Что касается прерывания срока, «В отличие от приостановления судом производства по делу в стадии досудебного расследования дело производством не приостанавливается, а прерываются его сроки с вынесением постановления, письменным информированием участников уголовного процесса и направлением в течение суток копии решения прокурору для осуществления надзора за его законностью» [4].

Если исходить из буквального толкования смысла частей 7, 8 и 9 ст. 45 УПК РК то следует, что после того, как отпали обстоятельства, послужившие основанием для прерывания срока досудебного расследования, выносится постановление о возобновлении досудебного расследования и срок следствия возобновляется, то есть фактически возобновляется течение сроков досудебного расследования. При этом не имеет значение, сколько времени осталось до окончания представляемых законом сроков, потому что в законе нет на это указания.

Следователь до прерывания срока досудебного расследования обязан выполнить все следственные действия, даже в тех случаях, когда не установлено лицо, совершившее уголовное правонарушение, то есть следователь может «потратить» все сроки досудебного расследования. А при возобновлении досудебного расследования оставшегося срока для завершения расследования может не хватить.

Примером может послужить уголовное дело по факту убийства четырех лиц, сопряженного с разбоем, имевшего место в городе Темиртау, Карагандинской области в марте 2000 года (№ 00770050 от 10.03.2000 г. по ст.96 ч.2 п. «а» УК РК по факту убийства семьи Дмитриевых) [5].

Данное уголовное дело вот уже на протяжении 18 лет числится как нераскрытое убийство. Вместе с тем, в ходе проведения оперативно-розыскных мероприятий на территории Российской Федерации, а именно в исправительном учреждении Калининградской области установлен гражданин М., который дал признательные показания в совершении указанных выше преступлений. Ранее, в 2006 г. в отношении М. выносилось постановление о прекращении уголовного преследования и постановление о приостановлении уголовного дела.

Очевидно, что точку в данном уголовном деле можно было поставить, возобновив уголовное дело, проведением специальных оперативных мероприятий в отношении других подозреваемых лиц, на которых указывает гражданин М., но в данном случае орган уголовного преследования и прокуратура столкнулись со сложностями, связанными со сроками расследования.

Так, при подготовке проекта постановления об отмене приостановления уголовного дела возникли вопросы, связанные с продлением сроков досудебного расследования.

Согласно ч.4 ст. 192 УПК РК срок досудебного расследования может быть продлен по мотивированному ходатайству следователя, начальника органа дознания ввиду сложности дела районным и приравненным к нему прокурором – на разумный срок, но не более чем до трех месяцев.

Дела особой сложности или при решении вопроса о направлении материалов уголовного дела в иностранное государство для продолжения уголовного преследования – прокурором области и приравненным к нему прокурором и их заместителями на разумный срок, но не более чем до двенадцати месяцев.

Дальнейшее продление срока досудебного расследования допускается лишь в исключительных случаях и может быть осуществлено Генеральным Прокурором Республики Казахстан, его заместителями на разумный срок, но не более срока, установленного частью первой рассматриваемой статьи.

Согласно п. 6 ст. 192 УПК РК, постановление о продлении срока досудебного расследования начальник следственного отдела, дознания, прокурор обязаны представить прокурору района, области и приравненным к ним прокурорам не позднее пяти суток, Генеральному Прокурору Республики Казахстан, его заместителям – не позднее десяти суток до истечения срока досудебного расследования.

Изучение вышеуказанного уголовного дела (в 5 томах) показало, что общий срок расследования по делу составил 11 месяцев 29 дней. Фактически до истечения 12 месячного срока расследования осталось всего 2 дня, это означает, что следователь не укладывается в сроки указанные законом. В этой связи нарушаются сроки досудебного расследования до продления срока, предусмотренного п. 6 ст. 192 УПК РК.

Напомним, в ч. 7 ст. 196 УПК РК редакции 1997 года указывалось, что при возвращении дела для производства дополнительного следствия, а также при возобновлении приостановленного или прекращенного дела дополнительное следствие могло производиться в срок не более одного месяца с момента поступления дела к следователю.

Дальнейшее продление срока производилось на общих основаниях в порядке, предусмотренном этой же статьей. К сожалению, условия данной нормы не были предусмотрены в ныне действующем УПК РК.

Вопросы возобновления сроков предварительного расследования, предусмотренные УПК РК редакции 1997 года были прозрачны, соответствовали требованиям времени, экономили время органов уголовного преследования.

Учитывая изложенное, приходим к выводу о том, что необходимо внесения изменений в статьи 45 и 192 УПК РК в части приостановления сроков досудебного расследования.

Наряду с полномочиями суда по приостановлению сроков досудебного расследования, уполномочить данным правом и орган уголовного преследования. Предлагаем статью 45 УПК РК дополнить пунктом 1-1 и изложить в следующей редакции: «Сроки досудебного расследования по особо тяжким преступлениям приостанавливаются, при не установлении лица совершившего уголовное правонарушение».

Статью 192 УПК РК дополнить пунктом 7-1 и изложить его в следующей редакции: «При возвращении дела для дополнительного расследования, а также при возобновлении приостановленного или прекращенного дела по особо тяжким преступлениям досудебное расследование производится в срок не более одного месяца с момента поступления дела к следователю».

При этом необходимо подчеркнуть, что данные изменения должны коснуться только категорию особо тяжких преступлений, в том числе убийств.

Так, как убийство как социально-негативное явление должно быть раскрыто для восстановления социальной справедливости [6].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Сведения Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной Прокуратуры Республики Казахстан.
2. Уголовный процесс: учебник/Смирнов А.В., Калиновский К.Б. под общ. ред. проф. Смирнова А.В. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: КНОРУС, 2007, 704 с.

3. Уголовно-процессуальное право Республики Казахстан. Движение уголовного дела./Под ред. д.ю.н., профессора Когамова М.Ч. и к.ю.н., доцента Касимова А.А. – Алматы: Жеті Жарғы, 2013, 1016 с.
4. Когамов М.Ч. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Республики Казахстан 2014 года. Том 1. Общая часть. – Алматы: Жеті Жарғы, 2015.
5. Архив УВД г. Темиртау. Материалы уголовного дела № 00770050 от 10.03.2000 г.
6. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 13.12.1997 года.
7. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 04.07.2014 года.
8. Кочаров Г.И. Каждое убийство может и должно быть раскрыто. М., 1965, 147 с.
9. Уголовный процесс: учебник/ Смирнов А.В., Калиновский К.Б.; под общ. ред. проф. Смирнова А.В. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: КНОРУС, 2007, 704 с.

Жакупова Г.А.

мемлекеттік-құқықтық пәндер кафедрасының оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі,

І.Жансүгіров атындағы ЖМУ, Қазақстан, Талдықорған қ.

E-mail: Gulima888888@mail.ru

МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТШІЛЕРДІҢ ЖАУАПТЫЛЫҒЫ

Түйін Бұл ғылыми мақалада мемлекеттік қызметшілердің азаматтық, тәртіптік, әкімшілік, қылмыстық жауаптылықтары, тәртіптік теріс қылық жасағаны үшін мемлекеттік қызметшілерге қолданылатын жаза түрлері, тәртіптік жазаларды қолдану мерзімдері қарастырылады.

Түйін сөздер: мемлекеттік қызметші, жауаптылық, теріс қылықтар, ескерту, сөгіс.

Резюме: В данной научной статье рассматривается гражданская, дисциплинарная, административная, уголовная ответственность государственных служащих, сроки применения дисциплинарных наказаний.

Ключевые слова: государственный служащий, уголовная ответственность, халатность, предупреждение, выговор.

Summary: This scientific article deals with civil, disciplinary, administrative, criminal liability of public servants, the timing of the application of disciplinary punishments.

Keywords: public servant, liability, negligence, warning, reprimand.

Кез келген егемен мемлекет сияқты Қазақстан Республикасы да мемлекеттік қызметшілерге жоғары талаптар қояды. Қазіргі уақытта қызметтік талаптарға қоса, жаһандық: тиімді мемлекеттік басқаруға (good governance) бағытталу, әлемдік бәсекелестікке қабілеттілік, қоғам мен мемлекетті цифрландыру, адами капиталды дамыту сияқты түбегейлі өзгерістер трендтері заманында мемлекеттік қызметшілерге қосымша талаптар да қойылуда. Оларды тиісті деңгейде орындау - кез келген мемлекеттік қызметші үшін абыройлы міндет әрі әлеуметтік статус. Қисын солай. Ал олай болмаған жағдайда, ұлттық заңнамада көрсетілген жауапкершілік институтының тетіктері іске қосылады.

Қазақстан Республикасының: мемлекеттік қызметінде, дипломатиялық қызметінде, құқық қорғау қызметі мен арнаулы органдағы қызметтегі жауапкершілік институты осы төрт саланы реттейтін салалық заңдармен реттеледі. Оларға қоса Қазақстан Республикасының Конституциясы мен түрлі заңдары, мемлекет деңгейіндегі заңға тәуелді нормативтік құқықтық актілер, салалық, ведомстволық нормативтік құқықтық актілер де өз пәндері бойынша қоғамдық қатынастарды тиісінше құқықтық реттейді. Мақала тақырыбына сай, әрбір заң көрсетілген мемлекеттік қызметтердің ерекшеліктерін ескере отырып, мемлекеттік қызметшілердің жауапкершілігін айқындайды. Яғни, жалпы құқықтық нормалармен бірге ерекше нормалар да мемлекеттік қызметшілердің жауапкершілігін реттейді [1].

Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік қызметі туралы» Заңының 43-бабына сәйкес Мемлекеттік қызметшілер өздерінің қызметтік міндеттерін орындамағаны немесе тиісінше орындамағаны үшін Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес азаматтық-құқықтық, тәртіптік, әкімшілік, қылмыстық жауаптылықта болады.

1. Мемлекеттік қызметшілер өздерінің қызметтік міндеттерін орындамағаны немесе тиісінше орындамағаны үшін Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес азаматтық-құқықтық, тәртіптік, әкімшілік, қылмыстық жауаптылықта болады

Мемлекеттік қызметші атқару үшін алынған өкімнің құқыққа сыйымды екеніне күмәнданған кезде ол жөнінде өзінің тікелей басшысына және өкімді берген басшыға жазбаша нысанда дереу хабарлауға тиіс. Лауазымы бойынша жоғары тұрған басшы осы өкімді жазбаша түрде растаған жағдайда, егер оны орындау қылмыстық жазалануға тиіс әрекеттерге әкеп соқпайтын болса, мемлекеттік қызметші оны орындауға міндетті. Мемлекеттік қызметшінің құқыққа сыйымсыз өкімді орындауының салдарлары үшін осы өкімді растаған басшы жауапты болады.

2. Лауазымды адамдардың лауазымдық өкілеттіктерді атқаруға қатысы жоқ және (немесе) Қазақстан Республикасының заңнамасын бұзуға бағытталған бұйрықтар мен нұсқаулар беруіне тыйым салынады.

3. Мемлекеттік қызметшілердің мемлекеттік орган өздеріне қатысты қабылдаған шешімдер мен әрекеттерге жоғары тұрған лауазымды адамдарға, уәкілетті органға немесе оның аумақтық бөлімшелеріне немесе сотқа шағым жасауға құқығы бар.

Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік қызметі туралы» Заңының 44-бабына сәйкес мемлекеттік қызметшінің тәртіптік теріс қылығы (бұдан әрі – теріс қылық) – мемлекеттік қызметшінің өзіне жүктелген міндеттерді құқыққа қайшы түрде, кінәлі түрде орындамауы немесе тиісінше орындамауы, лауазымдық өкілеттіктерін асыра пайдалануы, қызметтік тәртіп пен қызметтік әдепті бұзуы, сол сияқты Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген, мемлекеттік қызметте болуға байланысты шектеулерді сақтамауы.

Теріс себептермен қызметтен шығаруға әкеп соғатын тәртіптік теріс қылық жасаған адамдарды өз еркімен қызметтен шығару, адамдарды мемлекеттік әкімшілік лауазымдарға құқыққа сыйымсыз тағайындау және (немесе) мемлекеттік әкімшілік лауазымдардан адамдарды құқыққа сыйымсыз босату, мемлекеттік әкімшілік қызметшілерге тәртіптік жазаларды құқыққа сыйымсыз қолдану, тест тапсырмаларының және өзге де конкурстық сұрақтардың мазмұнын жария ету, мүдделер қақтығысын болғызбау және реттеу жөніндегі шараларды қасақана қабылдау да тәртіптік теріс қылық деп танылады [2].

Тәртіптік теріс қылық жасағаны үшін мемлекеттік қызметшілерге мынадай жаза түрлері қолданылады:

- 1) ескерту;
- 2) сөгіс;
- 3) қатаң сөгіс;
- 4) қызметке толық сәйкес еместігі туралы ескерту немесе мемлекеттік лауазымын төмендету;
- 5) атқаратын мемлекеттік лауазымынан шығару.

Қазақстан Республикасының заңдарында өзге де жаза түрлері белгіленуі мүмкін.

4. Мемлекеттік лауазымын төмендету түріндегі тәртіптік жаза кез келген төмен тұрған бос мемлекеттік лауазым болған және мемлекеттік қызметші осы мемлекеттік лауазымға белгіленген біліктілік талаптарына сай келген кезде қолданылады. Мемлекеттік лауазымын төмендету конкурстық рәсімдер өткізілмей жүзеге асырылады.

Қызметіне толық сәйкес еместігі туралы ескерту түріндегі тәртіптік жаза мемлекеттік лауазымын төмендету түріндегі тәртіптік жазаны қолдану мүмкін болмаған кезде қолданылады.

Атқаратын мемлекеттік лауазымынан шығару түріндегі тәртіптік жаза осы Заңда, Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген негіздер бойынша қолданылады.

5. Мемлекеттік қызметшінің «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызмет туралы» Заңның 50-бабы 1-тармағының 1), 6), 7), 8), 10), 11), 12), 15 яғни олар мыналар:

1) Басқа мемлекеттік органдардың, ұйымдардың қызметіне құқыққа сыйымсыз араласуы;

6) Мемлекеттік функцияларды орындау кезінде алынған ақпаратты, егер мұндай ақпарат ресми таратылуға жатпайтын болса, жеке немесе топтық мүдде үшін пайдалануы;

7) Қазақстан Республикасының заңнамасында жеке және заңды тұлғаларға ұсынылуы көзделген ақпаратты беруден негізсіз бас тартуы не оны кешіктіріп беруі, анық емес немесе толық емес ақпарат беруі;

8) Қазақстан Республикасының заңнамасында жеке және заңды тұлғалардың ұсынуы көзделмеген ақпаратты олардан талап етуі;

9) мемлекеттік қаржылық және материалдық ресурстарды жекелеген кандидаттардың сайлау қорларына беруі;

10) ресми адамдардың лауазымдық өкілеттіктерін пайдалана отырып, мүліктік пайда, игіліктер не артықшылықтар алу үшін аталған адамдарға сыйлықтарды тарту етуі және қызметтік емес қызметтер көрсетуі;

11) жеке және заңды тұлғаларға құқықтары мен заңды мүдделерін іске асыруына ашық кедергі жасауы;

12) жеке кәсіпкерлік субъектілеріне қатысты Қазақстан Республикасы Кәсіпкерлік кодексінің 151-бабының 1), 2), 3), 4) тармақшаларына сәйкес: яғни бақылау және қадағалау органының лауазымды адамдары тексеруді немесе бақылау және қадағалау субъектісіне (объектісіне) бару арқылы профилактикалық бақылау мен қадағалауды жүргізу кезінде:

1) осы бақылау және қадағалау органының тексеру парақтарында белгіленбеген, сондай-ақ егер мұндай талаптар мемлекеттік органның атынан осы лауазымды адамдар әрекет ететін мемлекеттік органның құзыретіне жатпаса, талаптардың орындалуын тексеруге;

2) егер құжаттар, ақпарат, өнім үлгілері, қоршаған орта объектілерін және өндірістік орта объектілерін зерттеп-қарау сынамалары тексеру объектілері болып табылмаса немесе тексеру нысанына жатпаса, оларды ұсынуды талап етуге;

3) өнім үлгілерін, қоршаған орта объектілерін және өндірістік орта объектілерін зерттеп-қарау сынамаларына зерттеу, сынақ, өлшеу жүргізу үшін көрсетілген үлгілерді, сынамаларды белгіленген нысан бойынша және (немесе) ұлттық стандарттарда, үлгілерді, сынамаларды іріктеу қағидаларында және оларды зерттеу, сынақтан өткізу, өлшеу әдістерінде, техникалық регламенттерде немесе олар күшіне енетін күнге дейін қолданыста болатын өзге де нормативтік техникалық құжаттарда, зерттеу, сынақтан өткізу, өлшеу қағидаларында және әдістерінде белгіленген нормалардан асатын көлемде іріктеп алу туралы хаттамаларды ресімдеместен, оларды іріктеп алуға;

4) Қазақстан Республикасының заңдарында көзделген жағдайларды қоспағанда, тексеруді және бақылау және қадағалау субъектісіне (объектісіне) бару арқылы профилактикалық бақылау мен қадағалауды жүргізу нәтижесінде алынған және коммерциялық, салықтық немесе заңмен қорғалатын өзге де құпияны құрайтын ақпаратты жария етуге және (немесе) таратуға;

және 7) тармақшаларында;

7) мемлекеттік бақылау мақсатында тексерілетін субъектілердің есебінен шығынды сипаттағы іс-шараларды жүргізуге құқылы емес [3].

«Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызмет туралы» Заңның 156-бабы 2-тармағының 2), 6) және 8) тармақшаларында белгіленген, яғни, олар:

2) тексеруді және бақылау және қадағалау субъектісіне (объектісіне) бару арқылы профилактикалық бақылау мен қадағалауды тағайындау туралы актінің болмауы;

6) тексеруді және бақылау және қадағалау субъектісіне (объектісіне) бару арқылы профилактикалық бақылау мен қадағалауды тағайындау туралы актіні бақылау және қадағалау субъектісіне ұсынбау;

8) тексеруді және бақылау және қадағалау субъектісіне (объектісіне) бару арқылы профилактикалық бақылау мен қадағалауды тағайындау туралы актіні құқықтық статистика және арнайы есепке алу саласындағы уәкілетті органда тіркеу міндетті болғанда, оны тіркемей тексеруді және бақылау және қадағалау субъектісіне (объектісіне) бару арқылы профилактикалық бақылау мен қадағалауды жүргізу;

тексерулерді ұйымдастыру мен жүргізуге қойылатын талаптарды өрескел бұзуы;

15) жоғары тұрған немесе төмен тұрған не қызмет немесе жұмыс бабында олармен өзгеше тәуелділікте болатын лауазымды адамдармен ақшалай немесе өзге де мүліктік сипаттағы құмар ойындарға қатысуы;

Аталған тәртіптік теріс қылықтың қайсыбірін жасауы, егер ол қылмыстық жазаланатын іс-әрекет не әкімшілік құқық бұзушылық белгілерін қамтымаса, мемлекеттік лауазымын төмендетуге, ал төмен тұрған бос мемлекеттік лауазым болмаған жағдайда – қызметке толық сәйкес еместігі туралы ескерту түріндегі тәртіптік жазаны заңда белгіленген тәртіппен қолдануға әкеп соғады. [3]

Бірінші тәртіптік теріс қылығы үшін тәртіптік жаза қолданылғаннан кейін бір жыл ішінде көрсетілген тәртіптік теріс қылықтардың кез келгенін қайталап жасау атқаратын мемлекеттік лауазымынан шығаруға әкеп соғады.

6. Мемлекеттік қызметшінің осы Заңның 50-бабы 1-тармағының 2), 3), 4) және 5) тармақшаларында көрсетілген, яғни олар:

2) өзінің лауазымдық өкілеттіліктерін жеке өзінің не жақын туыстары мен жекжаттарының материалдық мүдделерін қанағаттандырумен байланысты мәселелерді шешу кезінде пайдалануы;

3) мемлекеттік қызметке кіру және мемлекеттік қызмет бабында ілгерілету кезінде заңда көзделмеген артықшылықтар беруі (тамыр-таныстық, отбасылық жақындық);

4) шешімдерді дайындау мен қабылдау кезінде жеке және (немесе) заңды тұлғаларға құқыққа сыйымсыз қолдау көрсетуі;

5) кәсіпкерлік және кіріс алумен байланысты өзге де қызметті жүзеге асыруда кімге болмасын Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделмеген кез келген жәрдем көрсетуі, тәртіптік

теріс қылықтың қайсыбірін жасауы, егер ол қылмыстық жазаланатын іс-әрекет не әкімшілік құқық бұзушылық белгілерін қамтымаса, қызметке толық сәйкес еместігі туралы ескерту түріндегі тәртіптік жазаны заңда белгіленген тәртіппен қолдануға не қызметтен шығаруға әкеп соғады.

Бірінші тәртіптік теріс қылығы үшін тәртіптік жаза қолданылғаннан кейін бір жыл ішінде көрсетілген тәртіптік теріс қылықтардың кез келгенін қайталап жасау атқаратын мемлекеттік лауазымынан шығаруға әкеп соғады.

7. Мемлекеттік қызметшінің «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызмет туралы» заңның 50-бабы 1-тармағының 9), 13), 14), 16), 17), 18) және 19) тармақшаларында яғни олар:

9) мемлекеттік қаржылық және материалдық ресурстарды жекелеген кандидаттардың сайлау қорларына беруі;

13) кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыратын жеке және заңды тұлғаларға осындай қызметті мемлекеттік реттеу, сондай-ақ бақылау мен қадағалау өкілеттіктерін беруі;

14) мемлекеттік бақылау және қадағалау функцияларын мемлекеттік орган мәртебесі жоқ ұйымдарға беруі;

16) егер Қазақстан Республикасының заңнамасында өзгеше көзделмесе, өздерінің мемлекеттік немесе соған теңестірілген функцияларын атқарғаны үшін өзі оларда тиісті функциялар атқармайтын ұйымдардан, сондай-ақ жеке тұлғалардан ақша, көрсетілетін қызметтер түрінде және өзге де нысандарда кез келген сыйақыны қабылдауы.

Мемлекеттік қызметшінің шотына осы адам білмей келіп түскен ақша, сондай-ақ ол тиісті функцияларын осы тармақшаның бірінші абзацын бұза отырып атқаруына байланысты алған қаражат олар анықталғаннан кейін екі аптадан аспайтын мерзімде тиісті мемлекеттік кіріс органына мұндай қаражаттың түсуінің мән-жайлары туралы түсініктеме ұсыныла отырып, республикалық бюджетке аударылуға жатады;

17) өздерінің мемлекеттік немесе соған теңестірілген функцияларын атқаруға байланысты қызмет бабында өздеріне тәуелді мемлекеттік қызметшілерден және өзге адамдардан жалпы қамқорлығы немесе қызмет бабында бетімен кетушілік үшін сыйлықтарды немесе көрсетілетін қызметтерді қабылдауы [4].

Мемлекеттік қызметші білмей келіп түскен, сондай-ақ ол тиісті функцияларын осы тармақшаның бірінші абзацын бұза отырып атқаруына байланысты алған сыйлықтар жеті күн мерзімде арнаулы мемлекеттік қорға өтеусіз тапсыруға жатады, ал мемлекеттік қызметшіге нақ сондай мән-жайларда көрсетілген қызметтер үшін ол республикалық бюджетке ақша аудару жолымен акы төлеуге тиіс.

Өзіне сыйлықтар келіп түскен мемлекеттік қызметші жоғары тұрған лауазымды адамның келісімімен оларды аталған қордан тиісті жерде қолданылып жүрген нарықтық бөлшек сауда бағасы бойынша сатып алуға құқылы. Сыйлықтарды сатудан түскен ақшаны арнаулы мемлекеттік қор республикалық бюджетке аударды;

18) шетелдік те, Қазақстан Республикасының да жеке және заңды тұлғалары есебінен мемлекетішілік және шетелдік туристік, емдеу-сауықтыру және өзге де сапарларға шақыруларды қабылдауы, оған мыналар:

жұбайының (зайыбының), туыстарының өз есебінен шақыруы бойынша;

егер олармен арадағы қарым-қатынастар шақырылатындардың қызметтік іс-әрекеті мәселелерін қозғамаса, өзге де жеке тұлғалардың шақыруы бойынша (жоғары тұрған лауазымды адамның немесе органның келісімімен);

Қазақстан Республикасының халықаралық шарттарына сәйкес немесе Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдары мен шет мемлекеттердің мемлекеттік органдары арасындағы өзара уағдаластық бойынша тиісті мемлекеттік органдардың және (немесе) халықаралық ұйымдардың қаражаты есебінен жүзеге асырылатын;

жоғары тұрған лауазымды адамның не органның келісімімен ғылыми, спорттық, шығармашылық, кәсіби, гуманитарлық іс-шараларға қатысу үшін ұйымдардың қаражаты есебінен жүзеге асырылатын сапарлар, оның ішінде осындай ұйымдардың жарғылық қызметі шеңберінде жүзеге асырылатын сапарлар қосылмайды;

19) кредиттер, несиелер алуда, бағалы қағаздарды, жылжымайтын және өзге де мүлікті сатып алуда Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделмеген артықшылықтарды пайдалануы, егер ол қылмыстық жазаланатын іс-әрекет не әкімшілік құқық бұзушылық белгілерін қамтымаса, атқаратын

мемлекеттік лауазымынан шығаруға әкеп соғады және 2-тармағында көрсетілген: Мемлекеттік қызметшінің отбасы мүшелері осы адам қызмет бабында солармен байланысты болатын шетелдік те, Қазақстан Республикасының да жеке және заңды тұлғалары есебінен сыйлықтарды және көрсетілетін қызметтерді, туристік, емдеу-сауықтыру және өзге де сапарларға шақыруларды қабылдауға құқылы емес. Мемлекеттік қызметші өзінің отбасы мүшелері заңсыз алған сыйлықтарды жеті күн мерзімде арнаулы мемлекеттік қорға өтеусіз тапсыруға және өзінің отбасы мүшелері құқыққа сыйымсыз пайдаланған қызметтер құнын республикалық бюджетке ақша аудару жолымен өтеуге міндетті.

Осы аталған міндеттерді орындамауы, егер ол қылмыстық жазаланатын іс-әрекет не әкімшілік құқық бұзушылық белгілерін қамтымаса, атқаратын мемлекеттік лауазымынан шығаруға әкеп соғады [5].

8. Тәртіптік жазаны:

1) лауазымдық өкілеттіктеріне сәйкес осындай құқығы бар лауазымды адамдар (орган) қолданады;

2) бірінші тәртіптік жазаны қолдану заңды болған және тәртіптік жаза теріс қылықтың ауырлығына сай келген жағдайда нақ сол теріс қылық үшін қайталап қолдануға болмайды;

3) тәртіптік жаза Қазақстан Республикасының заңнамасында айқындалатын тәртіппен қолданылады.

9. Облыстарда, республикалық маңызы бар қалаларда, астанада, аудандарда, қалаларда тиісті әкімшілік-аумақтық бірліктердің бюджеттерінен қаржыландырылатын атқарушы органдар үшін бірыңғай тәртіптік комиссияны құруға жол беріледі. Жергілікті бюджеттерден қаржыландырылатын облыстық, республикалық маңызы бар қалалардың, астананың, аудандық, қалалық атқарушы органдардың бірыңғай тәртіптік комиссиясы осы атқарушы органдардың басшыларын тағайындау құқығы бар лауазымды адамның (органның) шешімі бойынша құрылады.

Орталық мемлекеттік органның және оның ведомствосының аудандық, қалалық аумақтық бөлімшелері үшін орталық мемлекеттік органның және оның ведомствосының өңіраралық немесе облыстық аумақтық бөлімшесінде бірыңғай тәртіптік комиссияны құруға жол беріледі. Аудандық, қалалық аумақтық бөлімшелердің бірыңғай тәртіптік комиссиясы орталық мемлекеттік органның және оның ведомствосының өңіраралық немесе облыстық аумақтық бөлімшесі басшысының немесе жоғары тұрған органның шешімі бойынша құрылады.

10. Тәртіптік жазаны қолдану тәртібін Қазақстан Республикасының Президенті айқындайды.

Тәртіптік жаза теріс қылық анықталған күннен бастап бір айдан кешіктірілмей қолданылады және оны теріс қылық жасалған күннен бастап алты айдан кешіктіріп қолдануға болмайды.

Белгілі бір іс-әрекеттің бірыңғай құрамының үздіксіз жүзеге асырылуымен сипатталатын және оны анықтаған кезде аяқталмаған құқық бұзушылық созылмалы құқық бұзушылық деп танылады.

Мемлекеттік қызметке кір келтіретін тәртіптік теріс қылықтар жасағаны үшін осы Заңда көзделген тәртіптік жаза теріс қылық анықталған күннен бастап үш айдан кешіктірілмей қолданылады және оны теріс қылық жасалған күннен бастап бір жылдан кешіктіріп қолдануға болмайды.

Қылмыстық қудалау органы немесе сот қылмыстық істі не әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізуді тоқтатқан, бірақ адамның іс-әрекеттерінде осы Заңда көзделген, мемлекеттік қызметке кір келтіретін тәртіптік теріс қылық жасау белгілері болған жағдайда тәртіптік жаза қылмыстық істі тоқтату туралы шешім қабылданған күннен бастап үш айдан кешіктірілмей, бірақ осы теріс қылық жасалған күннен бастап бір жылдан кешіктірілмей қолданылады.

Қазақстан Республикасының бюджет заңнамасын бұзғаны үшін тәртіптік жаза теріс қылық анықталған күннен бастап үш айдан кешіктірілмей қолданылады және оны теріс қылық жасалған күннен бастап бір жылдан кешіктіріп қолдануға болмайды.

Тәртіптік жауаптылыққа тартудың көрсетілген мерзімдеріне қылмыстық іс бойынша іс жүргізу немесе әкімшілік іс жүргізу уақыты кірмейді.

3. Жазаны:

1) мемлекеттік қызметшінің еңбекке уақытша жарамсыздығы;

2) мемлекеттік қызметшінің демалыста немесе іссапарда болуы;

3) мемлекеттік қызметшінің мемлекеттік немесе қоғамдық міндеттерді орындау уақытында өзінің лауазымдық міндеттерін орындаудан босатылуы;

4) мемлекеттік қызметшінің даярлауда, қайта даярлауда, біліктілігін арттыру курстарында және тағылымдамада болуы;

5) мемлекеттік қызметшінің тәртіптік теріс қылық жасағаны туралы мемлекеттік органдардың актілеріне оның сот тәртібімен шағым жасауы кезеңінде қолдануға болмайды.

4. Тәртіптік жазаны қолдану мерзімінің өтуі осы баптың 3-тармағында көрсетілген жағдайларда, сондай-ақ қылмыстық іс тоқтатылғанға не сот шешімі заңды күшіне енгенге дейін тоқтатыла тұрады.

Мемлекеттік қызметшінің «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызмет туралы» заңның 46-бабына сәйкес мемлекеттік қызметшілерді тәртіптік жауаптылыққа тарту кезінде олардың құқықтарына берілетін кепілдіктер

1. Мемлекеттік қызметші өзін тәртіптік жауаптылыққа тартуға байланысты барлық материалдармен таныстырылуға тиіс, оған қызметтік тергеп-тексеру рәсіміне жеке өзінің қатысу құқығы беріледі.

2. Жауаптылыққа тартылушы мемлекеттік қызметшілер жоғары тұрған басшылықтың алдында, уәкілетті органға немесе оның аумақтық бөлімшелеріне не сотқа мемлекеттік органның немесе лауазымды адамның әрекеттері мен шешімдеріне қатысты шағым жасай алады.

Мемлекеттік қызметшінің мемлекеттік органға келтірілген нұқсан үшін материалдық жауаптылығы Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген жағдайларда және мөлшерлерде туындайды.

Мемлекеттік қызметші мемлекеттік органға келтірілген тікелей нақты нұқсанды өтеуге міндетті.

Егер нұқсан еңсерілмейтін күш не аса қажеттілік, қажетті қорғаныс, сондай-ақ мемлекеттік органның мемлекеттік қызметшіге берілген мүліктің сақталуы үшін тиісті жағдайларды қамтамасыз ету жөніндегі міндеттерді орындамауы салдарынан орын алған болса, мемлекеттік қызметшінің мемлекеттік органға келтірілген нұқсан үшін материалдық жауаптылығы туындамайды.

Мемлекеттік қызметшілердің құқықтық жағдайының қажетті бір элементі қызметтік тәртіп болып табылады. Сондықтан кез келген мемлекеттік қызметші қызметтік міндеттерін заңнама талаптарына сай орындауға тиіс. Заңнама талаптарына кейбір жағдайларда, мемлекеттік қызметшінің өз құқықтарын пайдалануын да кіргізуге болады. Өйткені мемлекеттік қызметші мемлекеттік қызметте тек қана міндеттік сана-сезімде ғана емес, сонымен қатар берілген және кепілдендірілген құқықтарды орынды пайдаланушы да бола білуі қажет. Осындай жағдайларда ғана мемлекеттік қызметтің заңдылығы мен тиімділігі жоғары болатыны анық.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы: Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 23 қарашадағы Заңы // Әділет АҚЖ. (15.05.2018)
2. Құқық қорғау қызметі туралы: Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 6 қаңтардағы Заңы // Әділет АҚЖ. (15.05.2018)
3. Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодексі 2015 жылғы 29 қазандағы № 375-V ҚРЗ.
4. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V ҚРЗ.
5. Қазақстан Республикасының арнаулы мемлекеттік органдары туралы: Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 13 ақпандағы Заңы // Әділет АҚЖ. (15.05.2018)

Кенжебаев М.С.

магистр юридических наук, докторант Карагандинской академии
МВД Республики Казахстан им. Б. Бейсенова,
E-mail: rinat_sharipov_83@mail.ru

ОТДЕЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ТАКТИЧЕСКОГО ПРИЕМА

Түйін: Мақалада әртүрлі ғылымдардың қазіргі жетістіктерін ескере отырып, өзекті тактикалық тәсілдерді белсенді түрде дайындаудың алғышарттары белгіленген. Криминалистикалық тактика мен тактикалық тәсілдің арақатынасы қарастырылған. Тактикалық тәсілдің маңыздылығын анықтау тұжырымдалған. Заң әдебиеттерін және ғалымдардың позициясын талдау негізінде тактикалық тәсілдерді авторлық жіктеу ұсынылған. Қылмыстық сот ісін жүргізуде тактикалық тәсілдерді қолдануда іске жататын жалпы қабылданған өлшемдер сынап талданған.

Түйін сөздер: криминалистикалық тактика, тергеу тактикасы, тактикалық тәсіл, іске жататын тактикалық тәсіл, тактикалық тәсілдерді жіктеу.

Резюме: В данной статье обозначены предпосылки для активной разработки актуальных тактических приемов с учетом современных достижений различных наук. Рассмотрено соотношение криминалистической тактики и тактического приема. Сформулировано определение сущности тактического приема. На основе анализа юридической литературы и позиций ученых предложена авторская классификация тактических приемов. Подвергнут критическому анализу круг общепринятых критериев допустимости использования тактических приемов в уголовном судопроизводстве.

Ключевые слова: криминалистическая тактика, следственная тактика, тактический прием, допустимость тактического приема, классификация тактических приемов.

Summary: In the article pre-conditions mark for active development of actual tactical receptions taking into account the modern achievements of different sciences. Correlation of criminalistics tactics and tactical reception is considered. Determination of essence of tactical reception is set forth. Authorial classification of tactical receptions offers on the basis of analysis of legal literature and positions of scientists. Will expose to the walk through the circle of the generally accepted criteria of admission of the use of tactical receptions in a criminal trial.

Keywords: criminalistics tactics, inquisitional tactics, tactical reception, admission of tactical reception, classification of tactical receptions.

Существенные изменения политических, экономических, социальных отношений в казахстанском обществе, вызванные, в том числе интенсивным реформированием законодательства предопределяют новый широкий пласт научной деятельности, посвященный анализу и оценке таких изменений, выявлению новых закономерностей и формированию рекомендаций, направленных на повышение эффективности отдельных правовых механизмов. Необходимость преодоления исторически устоявшихся правовых стереотипов, особенно в оценке статуса личности, диктует новые требования к гарантиям обеспечения прав и свобод человека и гражданина.

Современная уголовная политика характеризуется двухвекторностью: гуманизацией и криминализацией [1]. Сокращение численности «тюремного населения», развитие согласительных уголовно-процессуальных производств, расширение круга новых составов преступлений, не имеющего достаточного методического сопровождения в расследовании и иные эффекты реформы увеличивают потенциальные возможности уклонения от наказания лиц, совершивших уголовные правонарушения, посредством манипулирования недостатками законодательства и воспрепятствования познавательной деятельности органа ведущего уголовный процесс.

Эвристический характер поисково-доказательственной деятельности следователя предопределяет востребованность большого и разнообразного массива тактических познавательных инструментов, обеспечивающих наибольшую вероятность комфортного установления сведений, подлежащих выяснению. Однако, активная политика заимствования модных зарубежных правовых трендов, в том числе, повлекших ограничение процессуальной самостоятельности следователя и расширение бюрократических элементов в досудебном производстве, на фоне большого потенциала экономических вложений в правоохранительную деятельность, характеризует современное состояние познавательных возможностей лица, ведущего уголовный процесс, как не самое лучшее, заслуживающее особое внимание со стороны криминалистической науки.

Возникают задачи осмысления нового уголовно-процессуального законодательства и права, исследование синтезов криминалистической науки с прочими науками. Одной из таких наук выступает психология. Элементы именно психологии формируют существенную долю в гносеологической и эвристической основе расследования. Нельзя не отметить отказ от дачи показаний и дачу заведомо ложных показаний как наиболее яркие примеры поведенческих решений, препятствующих реализации задач, стоящих перед следователем.

Систему научных положений и основанных на них приемов и рекомендаций по организации и планированию досудебного и судебного производств, определению линии поведения лиц, ведущих уголовный процесс, приемов проведения процессуальных действий, направленных на собирание, исследование и использование доказательств, установление причин и условий, способствовавших совершению преступлений, принято именовать криминалистической тактикой. Существуют более детальные определения, подчеркивающие особую роль иных наук в формировании тактики. К примеру, А.Н. Васильев выделяет следственную тактику и определяет эту научную категорию как «систему тактических приемов, разработанных на основе специальных наук, и главным образом, логики, психологии, научной организации труда, обобщения следственной практики в целях использования логических методов познания, формировании психологии отношений следователя с участниками следственных действий, организации планомерного расследования преступления в целях эффективного собирания доказательств в соответствии с нормами УПК» [2; 32,197].

Изучение сущности тактического приема, как предмета исследования, позволяет сделать вывод о том, что некоторые ученые понимают тактический прием лишь как отдельную рекомендацию [2; 33]. Другие ученые полагают, что тактический прием это наиболее рациональный способ действий, наиболее эффективная линия поведения [3; 525]. Криминалисты, которые придерживаются понимания криминалистического приема как конкретного алгоритма, зачастую выделяют и такую категорию как «тактическая рекомендация». Так, буквальная трактовка понятия «криминалистическая тактика» в понимании Р.С. Белкина предполагает, что сам тактический прием может быть использован лишь для определения отдельной линии поведения лиц осуществляющих производство по делу, либо как рекомендация, учитываемая в ходе планирования расследования [3; 3]. И.Ф. Герасимов понимая под тактическим приемом «наиболее распространенный метод, форму реализации тактических положений», считает, что криминалистическая рекомендация является факультативным средством повышения эффективности тактического приема [4; 223]. Н.Л. Селиванов полагает, что прием следственной тактики является линией поведения следователя, а также «его действием (кроме технических), последовательно применяемых в определенной ситуации и обеспечивающих максимальную результативность расследования в ходе установления истины по делу» [5; 84]. Противную точку зрения выражает В.И. Шиканов утверждая, что термин «линия поведения» аморфен и некорректен, а тактический прием представляет из себя локальный поведенческий акт, а не совокупность действий [6; 57-58]. Полагаем, что наиболее обоснована именно первая точка зрения, поскольку тактический прием далеко не всегда является отдельным поведенческим актом, а может носить характер продолжительных действий, так как в ином случае он утрачивает свою логическую завершенность. При этом понятие «линия поведения» будучи общим, может вполне охватывать собой как локальный поведенческий акт, так и систему действий.

Несмотря на существующие различные позиции, сущность тактического приема целесообразно изложить как рекомендованную криминалистикой, а также условиями законодательства и нравственности вероятность поведения лица осуществляющего производство по делу, направленную на достижение отдельных целей облегчающую осуществление эвристической деятельности. Заметим, что разницы между понятием «тактический прием» и «тактическая рекомендация» нет.

Особого внимания заслуживает факт невозможности представления полного статичного перечня тактических приемов, обусловленный высокой динамикой изменения условий формирования типичных ситуаций и фиксации взаимосвязанных закономерностей. Вместе с тем, юридическая литература предлагает массу различных вариантов классификации тактических приемов, изучив которые с позиции целесообразности и обоснованности, предлагаем выделить следующие группы тактических приемов охватывающие основные направления их проведения во всем их многообразии:

1) тактические приемы общего характера (направленные как на оптимизацию расследования в целом, так и на оптимизацию проведения отдельных следственных действий);

- 2) тактические приемы применимые лишь для следственных действий (их групп);
- 3) тактические приемы, используемые при проведении отдельных следственных действий.

Представленная градация, не претендуя на абсолют и полную независимость структурных элементов, на наш взгляд позволяет в современный период, характеризуемый как пиковый в вопросе востребованности выработки актуальных криминалистических приемов, успешно разрешить такую задачу.

Значимым вопросом при разработке современных тактических приемов выступает круг критериев их допустимости в судопроизводстве с позиций закона, нравственности и научной состоятельности.

Криминалистикой выработаны некоторые требования, которые предъявляются к тактическим приемам. Так, обязательными признаками тактического приема считаются научная обоснованность, соответствие требованиям закона и нравственности, целесообразность и рекомендательный характер применения. Представляется, что несоответствие приема одному из этих критериев допустимости делает невозможным и его использование в ходе расследования.

Однако, поведение лица осуществляющего расследование, которое не является целесообразным, будучи при этом соответствующим нормам закона и нравственности, является допустимым. В этой связи, очевидно, что целесообразность и рекомендательный характер тактического приема, будучи его признаками, тем не менее, не относятся к критериям допустимости тактического приема.

Следует заметить, что в науке существуют отдельные трактовки понятия допустимости. Так, Порубов Н.И., Артамонов И.И. включают в число составляющих допустимости тактического приема - целесообразность его использования, доступность, эффективность и экономичность [8; 109]. Мы не можем согласиться с позицией указанных авторов, ввиду того, что целесообразность скорее относится к вопросу причинности применения приема, нежели чем к его допустимости. Буквально целесообразность следует связывать с целями, для которых применяются приемы. Применение нецелесообразного приема в той или иной ситуации способно изменить ситуацию, либо признать ничтожными результаты самого приема. Вопрос доступности и вовсе не стоит своего обсуждения, ибо предположить ситуацию в которой может быть использован недоступный тактически прием бессмысленно. Вопрос эффективности по отношению к условиям проведения действия соотносится между собой через прогнозирование ситуации. Однако следует обратить внимание на то, что такое прогнозирование на самом деле не может быть тотальным в контексте точности. Именно поэтому говорить о том, что оно имеет значение условия трудно. Что же касается экономичности, то к ней предъявляются фактически такие же претензии, а в целом оба последних элемента вполне могут охватываться свойством целесообразности, потому специфическим критерием допустимости выступать не могут.

Рассматривая элементы законности и этичности Селиванов Н.А. предположил, что с ними мы сталкиваемся, как с чем-то само собой разумеющимся, в связи с чем, с его точки зрения, не следует данные признаки включать в определение тактического приема[5; 83]. Позже, возможно под влиянием «широкой общественности», Селиванов Н.А. заметил, что необходимо считать допустимыми приемы, отвечающие требованиям научной состоятельности и не противоречащие нормам и принципам, содержащимся в законе и подзаконных актах[8; 24]. Однако, такая трактовка еще не меняет его первоначальной позиции, даже с учетом необходимости соответствия. Заметим и тот факт, что Селиванов Н.А. не единственный кто пытался обозначить вопрос фикции «законности». Так, Гранат Н.Л. заметил, что «В связи с отрицанием формальной законности тактический прием, не отвечающий категории справедливости, т. е. предусмотренный не правом или не противоречащий такому закону, следует считать недопустимым. Возникающая при этом необходимость нравственной оценки используемых «средств» создает дополнительные требования к уровню профессионализма следователя»[9; 22]. Такая позиция содержит одно очень точное словосочетание - формальная законность. Прокомментируем его - законность, как соответствие праву не является правовым принципом. И это «открытие» сделано не нами, поскольку законность, на самом деле является свойством права, и если предъявлять к любому процессу требование соответствия нормам права, то условие формирования права как обязательного требования подлежащего исполнению, служащего целям права, просто бессмысленно. Кроме того, всякие рассуждения о законности, как обязательном требовании разбиваются о принцип - «незнание закона не освобождает от ответственности», что предполагает факт, что примат закона и не требует какого-либо осознания. Он просто есть. В таком контексте всякие рассуждения о соответствии закону бессмысленны, поскольку они распространяются на любые поступки человека, вне зависимости от

того ведет он производство по делу или стоит в очереди за молоком. Если какие-либо поведенческие поступки любого отдельного субъекта будут не соответствовать закону, он в любом случае понесет ответственность вне зависимости от осознания этого факта. Единственной нишей для рассуждений на данную тему могут быть конструктивные предложения по совершенствованию законодательства.

Рассуждая об эффективности приемов, Ларин А.М. затрагивает вопрос научной обоснованности криминалистики вообще и криминалистических приемов, в частности. Так он указывает на то, что рекомендации, которые не отвечают требованиям научной обоснованности (либо устарели, либо лженаучны, либо еще не нашли научного подтверждения и преждевременны) следует отнести к сфере околонуучных (паракриминалистических) знаний [10; 85-86]. Продолжая критику парануучных позиций в криминалистике Ларин А.М. «разносит в пух и прах» знания о психографологии как науке, которая пытается упорно пробить себе дорогу в науку, апеллируя к своей исторической непогрешимости.

По подобному поводу Лузгин И.М. вполне справедливо обозначил в числе задач, стоящих перед криминалистами, обязанность «теоретически развенчивать любые попытки протаскивать в уголовный процесс и криминалистику под флагом «новаторства» несостоятельные приемы...»[11; 13].

Действительно, погоня за чудесами научно-технического процесса, будучи иллюзией, может дорого обойтись человечеству. К примеру, создание ядерного оружия, к сожалению сразу же привело к его немедленному использованию и сотням тысяч гибелям людей. Не получили своего осмысления и многие медицинские вопросы, начиная от опытов на собаках и заканчивая вопросами клонирования. Именно поэтому вопрос соответствия применения того или иного тактического приема, его воссоздания, синтеза имеет большое значение. Полагаем, что в некотором роде прав Ароцкер Л.Е., отмечающий, что «возможность практического использования того или иного тактического приема во многом зависит от его соответствия нравственным требованиям следственной этики»[12; 53-54].

Между тем нельзя забывать, что все критерии допустимости тесно взаимосвязаны между собой. Эти связи вполне подлежат подразделению на две категории: определяющая, а вторая - однопорядковая.

К примеру, исследования в области психологии и физиологии организма человека указывают на последствия, вызванные некоторыми методами психологического воздействия в ходе проведения отдельных следственных действий. В ряде случаев влияние таких последствий на общее состояние человека позволяет сделать вывод об их соответствии или несоответствии нравственным началам. Полученные при проведении психофизиологических исследований данные, являются определяющими по отношению к этичности применения указанных методов.

Однопорядковые же связи можно охарактеризовать одновременным, равнозначным соотношением (в плане соответствия или не соответствия) соотношением с различными критериями допустимости алгоритмов, применяемых при сборе, оценке, исследовании и использовании криминалистически значимой информации.

Важно понимать, что научная состоятельность рекомендаций в пределах одной науки, к сожалению, не всегда означает ее абсолютную применяемость в криминалистике. Таким образом, рассмотренные нами составляющие критерия допустимости тактических приемов выступают методологической основой дальнейшего описания и совершенствования криминалистических рекомендаций.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Указ Президента Республики Казахстан О Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года. Астана, Акорда, 24 августа 2009 года № 858.
2. См.: Васильев А.Н. Следственная тактика. М. 1976.
3. См.: Лифшиц Е. М., Белкин Р. С. Тактика следственных действий.
4. См.: Криминалистика. Учебник для вузов. / Под ред. Герасимова И.Ф., Драпкина Л.Я. М.: Изд-во: Высшая школа, 1994.
5. См.: Селиванов Н.А. Советская криминалистика: система понятий. - М.: Изд-во: Юридическая литература, 1982.
6. См.: Шиканов В. И. Тактико-криминалистический кентавр влечет негативные последствия для следственной тактики // Социально-экономические и правовые проблемы восточносибирского региона на пороге третьего тысячелетия. Иркутск, 1998.
7. Артамонов И.И., Порубов Н.И. Советская криминалистика. Учебно-наглядное пособие. Под ред. Дулова А.В.

8. Селиванов Н.А. Критерии допустимости применения тактических приемов при расследовании // Законность. - 1994., № 4.
9. Гранат Н.Л. Правовые и нравственно-психологические основы обеспечения законности на Предварительном следствии. Автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук. - М.: 1992.
10. Ларин А.М. Криминалистика и паракриминалистика. М.: Изд-во: БЕК, 1996.
11. Лузгин И.М. Некоторые тенденции в практике допроса обвиняемого // Тактические приемы допроса и пределы их использования. / Под ред. Карнеевой Л.М., Виноградова С. В.- М.: Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1980.
12. Ароцкер Л.Е. О соотношении процессуальных, тактических и этических начал в следственных действиях // 50 лет советской прокуратуре и проблемы совершенствования предварительного следствия. Под ред. Афанасьева В.С., Андреевой Л.А. и др. - Ленинград, 1972., С. 53-54.

Культемирова Л.Т.

кандидат юридических наук, начальник кафедры административно-правовых дисциплин
Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М.Есбулатова,
г.Алматы, E-mail: lelcullemirova@mail.ru

МОТИВАЦИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО СЛУЖАЩЕГО КАК УСЛОВИЕ ЕГО КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ

Резюме: Автором данной статьи определены основные элементы, составляющие конкурентоспособность государственного служащего. Проанализированы объективные и субъективные факторы, влияющие на развитие конкурентоспособных качеств.

Түйін: Осы мақаланың авторы саналатын қабілетін бәсекеге қабілетті мемлекеттік қызметшінің құрамдас негізгі элементтері айқындады. Ол бәсекеге қабілетті сапалық қабілеттерін дамытуға ықпал ететін объективті және субъективті факторлар талдады.

Summary: The author of this article determined the basic elements which are considered to be the competitive ability components of the civil servant. He analyzed objective and subjective factors which influence on the development of the competitive quality abilities.

Вопросы формирования высокоэффективной государственной службы, как одного из основных социально-политических институтов государства, наряду с другими направлениями государственной политики являются приоритетными и практически значимыми. Подтверждением этому служит регулярное освещение в средствах массовой информации проблем низкого уровня компетентности государственных служащих, бюрократических проволочек и коррупции на государственной службе. Акцентирование Президентом страны внимания на необходимость совершенствования государственной службы, ее организационно-правовых основ, механизма формирования кадрового корпуса государственных служащих подчеркивает актуальность проводимых реформ.

Становление новой модели государственной службы Казахстана в условиях современных идеологических, экономических и нравственных приоритетов актуализировало проблему профессиональной подготовки кадров. Без активного прихода в аппарат государственной службы людей с высокой профессиональной этикой и с мотивацией, ориентированной на ценности социальной ответственности, казахстанское общество вряд ли сможет решить задачу формирования эффективной системы управления. Реальность диктует необходимость не просто совершенствования всей системы государственного управления, но ее коренного преобразования, определения новых методов, форм и приоритетов государственной деятельности.

Активная нормотворческая работа по совершенствованию законодательства о государственной службе, приведению его в соответствие новым требованиям проводимых реформ в области государственного управления и стратегическим планам, сопровождается кардинальным обновлением законодательной базы. В этой связи, актуальны слова М.Т. Баймаханова, что в ряде случаев существенных изменений общественной жизни, правовые акты, регулирующие данную сферу отношений, не могут быть приведены в соответствие с изменившейся обстановкой отдельными поправками и дополнениями. В таких случаях необходима полная переработка действующих правовых актов, замена их совершенно новыми, качественно отличающимися от первых [1, С.82]. На сегодняшний день обновлено законодательство, регламентирующее различные аспекты государственной службы: Закон Республики Казахстан «О государственной службе Республики Казахстан», Закон Республики Казахстан «О противодействии коррупции», Этический кодекс государственных служащих Республики Казахстан. Утвержден новый Реестр должностей политических и административных государственных служащих.

Программным документом, определившим вектор развития государственного управления и его качественную составляющую, стала Стратегия «Казахстан-2030 – Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев», озвученная Президентом страны в своем обращении к народу Казахстана в 1997 году. В числе долгосрочных приоритетов было обозначено формирование профессионального государства, ограниченного до основных функций. «Наша задача - создать для Казахстана эффективную, современную государственную службу и структуру управления, которая была бы оптимальной для рыночной экономики; сформировать Правительство, способное реализовать при-

оритетные цели; построить государство, стоящее на страже национальных интересов.... Создание и поддержка высокой репутации государственной службы - наша стратегическая задача, которую мы должны решить в ближайшие годы...», - подчеркнул Президент Н.Назарбаев [2].

Принятие в 1999 году Закона Республики Казахстан «О государственной службе» [3] является одним из путей решения поставленных в стратегическом документе задач. Законом определены новые, отвечающие актуальным на тот период потребностям, направления в формировании профессиональной и эффективной системы государственной службы. Данные направления стали основой концепции кадровой политики на государственной службе, определили организационные аспекты ее реализации и дальнейшего развития.

В результате проведенной аналитической работы с 2013 года в Казахстане начала функционировать новая модель государственной службы, основная идея которой заложена в программном документе Президента страны – Концепции новой модели государственной службы Республики Казахстан [4]. В действующее законодательство были внесены изменения и дополнения, отражающие принципиальные позиции новой модели, одним из признаков которой является ее профессионализация. Бесспорен факт, что дальнейшее совершенствование государственной службы, повышение ее политического и социального статуса в значительной степени зависит именно от профессионализма ее кадрового потенциала. Сформированная по принципу меритократии и транспарентности, государственная служба должна представлять собой профессиональный, ориентированный на предоставление качественных государственных услуг инструмент государственной власти. Повышены роль и статус служб управления персоналом, основное предназначение которых заключается в создании эффективной системы управления кадрами на государственной службе, внедрение и использование современных кадровых технологий.

Несмотря на достигнутые положительные результаты, которые уже сегодня очевидны, существует ряд проблем, снижающих эффективность работы государственных служащих, подрывающих доверие общества к институтам государственной власти, и в целом, негативно влияющих на развитие экономики и конкурентоспособность страны. Как перед государственными служащими, так и перед обществом стоит задача изменить годами сложившееся восприятие государственной службы в качестве технического исполнителя указаний и директив.

Проблема формирования качественно нового состава административно-управленческих кадров, достижения результативности их деятельности, профессионального роста, развитие творческого инновационного потенциала является весьма актуальной. Быть не просто хорошим работником в какой-либо сфере деятельности, но признанным среди равных, удастся далеко не каждому. И причина здесь не только в недостаточном уровне образования или опыта, но, что наиболее важно, в возрастающей конкуренции на рынке труда. Развитие социально-политических, экономических процессов, происходящих в Казахстане, требуют высокого уровня профессиональной подготовки работников. Конкурентоспособный работник не испытывает затруднений со своим трудоустройством и дальнейшим карьерным ростом. Основной характеристикой такого работника является соответствие качества предлагаемых им услуг требованиям потребителя этих услуг. В данном случае государственный служащий представляет собой не только своеобразное связующее звено между обществом и государством. Осуществляя деятельность по реализации задач и функций государства, он является исполнителем, а население – потребителем. В силу развития рыночных отношений в обществе, роста потребностей граждан, а в соответствии с этим и увеличения количества организаций, способных предоставить качественные услуги по удовлетворению этих потребностей, возрастает уровень конкурентности между государственным и частным секторами. В связи с чем, в Казахстане, как и во многих странах с различными моделями государственной службы развивается тенденция по ориентированию деятельности государственных служащих на «клиентные» отношения, направлению всех позитивных изменений в сторону улучшения качества предоставляемых услуг.

Личностный и профессиональный потенциал, способность выдержать конкуренцию, преодолеть препятствия, добиться профессионального успеха, закрепить эту успешность в сознании людей – лишь часть составляющих элементов конкурентоспособности государственного служащего. Как известно, профессиональная культура государственных служащих является комплексной категорией, объединяющей в себе такие составляющие компоненты, как профессионализм, компетентность, высокая нравственность. Именно их тесное переплетение характеризует не только государственного служащего, но

и уровень всей государственной службы. В связи с этим, рассматривая нарушение профессиональной культуры в качестве одного из аспектов уровня коррупции, полагаем, что решение проблемы коррупции возможно лишь при комплексном подходе к рассмотрению вопросов всей системы управления. Недостаточно формирование механизма реализации кадровой политики в сфере государственной службы, совершенствования правовой базы. Динамичность мыслительных процессов, интеллектуальная гибкость, активность и способность к продуктивному обучению являются одним из основных показателей конкурентоспособности государственных служащих. Это, несомненно, требует постоянной не только самообразовательной работы, но и стимулирования труда, как наиболее действенного фактора профессионального развития.

Существуют объективная и субъективная стороны конкурентоспособности государственного служащего. Субъективную сторону составляют его индивидуальные особенности, профессиональный потенциал, личностные характеристики. Динамичность мыслительных процессов, интеллектуальная гибкость, активность и способность к продуктивному обучению являются одним из основных показателей конкурентоспособности государственных служащих. Объективную сторону раскрывают факторы внешнего воздействия, способствующие раскрытию конкурентных качеств и способностей, влияющие на достижение профессионального успеха. К таким факторам следует отнести конкурсный отбор при приеме на государственную службу, проведение аттестаций, постоянное повышение квалификации, возможность карьерного роста. Это, несомненно, требует постоянной не только самообразовательной работы, но и стимулирования труда, как наиболее действенного фактора профессионального развития. Причем, речь идет не столько о материальном или моральном поощрении, как о возможности творческого самовыражения, карьерного роста. К примеру, за рубежом такой стимул в профессиональном развитии, как продвижение по службе, довольно широко используется. Так, в Германии зачисление в 1-ю и 2-ю группу не требует специального образования. Но, чтобы попасть на повышенный уровень, необходимо окончить гимназию, пройти многолетнюю служебную подготовку, сдать экзамен на должность и отслужить еще два года с испытательным сроком. В США на карьерные должности назначаются лишь профессионалы требуемой квалификации, прошедшие процедуру проверки и конкурсных испытаний. Во Франции продвижение зависит от ежегодно проводимой оценки чиновника, отражающей профессиональную значимость чиновника.

Казахстанская модель государственной службы, основанная на профессионализации государственных служащих, предусматривает право на их продвижение по службе с учетом квалификации, компетенций, способностей, заслуг и добросовестного исполнения своих служебных обязанностей. Продвижение по государственной службе представляет собой последовательное занятие вышестоящих государственных должностей, к которым предъявляются более высокие квалификационные требования, а при равенстве квалификационных требований установлена более высокая заработная плата. При этом, продвижение по службе может осуществляться как в пределах одного государственного органа, так в других государственных органах.

Законом Республики Казахстан «О государственной службе Республики Казахстан» введено понятие «карьерное планирование», представляющее собой процесс по определению этапов должностного перемещения и профессионального развития административного государственного служащего корпуса «А» [5]. Карьерное продвижение государственных служащих основано на результатах оценки эффективности работы государственных служащих, их профессиональной значимости. Кроме того, результаты оценки деятельности государственных служащих являются основанием для принятия решений по выплате бонусов, поощрению, обучению, ротации, понижению в государственной должности либо увольнению. В зависимости от сроков оценка деятельности государственных служащих делится на годовую (проводится один раз в год) и квартальную (проводится один раз в квартал). Если срок пребывания служащего на конкретной должности составляет менее трех месяцев, то оценка его деятельности не проводится.

В рамках карьерного планирования в целях обеспечения более эффективного использования профессионального потенциала при прохождении государственной службы осуществляется ротация административных государственных служащих, в ходе которой происходит должностное перемещение на вакантные или временно вакантные государственные должности корпуса «А» либо между административными государственными служащими корпуса «А». Кроме того, ротация осуществляется между административными государственными служащими корпуса «Б».

Порядок и сроки проведения ротации, должности административных государственных служащих, подлежащих ротации, определяются Президентом Республики Казахстан [6], за исключением случаев, предусмотренных законом, определяющим правовые основы, а также порядок организации деятельности дипломатической службы Республики Казахстан.

Целями ротации являются: 1) повышение эффективности деятельности государственных органов, развития городов областного значения, районов областей и районов в городах; 2) профилактика коррупционных правонарушений; 3) эффективное использование профессионального и управленческого опыта государственных служащих; 4) профессиональное развитие и совершенствование управленческих компетенций государственных служащих.

Ротация служащего корпуса «А», назначаемого на должность и освобождаемого от должности Президентом Республики Казахстан, осуществляется по представлению Руководителя Администрации Президента Республики Казахстан. Она проводится при условии их соответствия специальным квалификационным требованиям к административным государственным должностям корпуса «А».

Ротация проводится по одной из следующих схем: 1) межуровневая («центр – регион», «регион – центр»); 2) межрегиональная («регион – регион»); 3) межсекторальная («центр – центр»).

Ротация служащих корпуса «Б» проводится каждые три года. В случае письменного отказа служащего корпуса «Б» от ротации по письменному решению уполномоченного лица срок его пребывания на данной должности может быть продлен еще на три года, по истечении которых служащий подлежит обязательной ротации. При этом указанные сроки не возобновляются при изменении наименований должностей либо их преобразовании.

В целях приобретения государственными служащими профессиональных знаний и опыта вне места постоянной работы по направлению государственных органов проводится их стажировка. При этом, в период прохождения стажировки за государственными служащими сохраняются место работы (государственная должность) и заработная плата.

Как было отмечено выше, одним из объективных факторов, определяющих конкурентоспособность государственного служащего, является аттестация. Она проводится в отношении административных государственных служащих по решению Президента Республики Казахстан, определяющего ее порядок, сроки и категории аттестуемых государственных служащих. По итогам аттестации аттестационная комиссия, создаваемая специально в этих целях, принимает одно из следующих решений: 1) соответствует занимаемой государственной должности и рекомендуется к повышению в должности; 2) соответствует занимаемой государственной должности; 3) не соответствует занимаемой государственной должности и рекомендуется к понижению в государственной должности; 4) не соответствует занимаемой государственной должности и рекомендуется к увольнению. Решение аттестационной комиссии является основанием для выдвижения государственного служащего на вышестоящую административную государственную должность, его понижения в административной государственной должности или увольнения.

Гарантией соблюдения прав государственного служащего является возможность обжалования решения аттестационной комиссии руководителю государственного органа, в Агентство или его территориальные подразделения либо в суд.

Повышение в административной государственной должности по итогам аттестации осуществляется без проведения конкурсных процедур при наличии вакантной вышестоящей административной государственной должности и соответствия государственного служащего квалификационным требованиям, установленным к данной должности.

В заключение следует отметить, что профессионализация системы государственной службы, основанная на принципах меритократии, эффективности, результативности, транспарентности и подотчетности обществу, является важнейшим фактором в обеспечении конкурентоспособности системы государственного управления и качественного оказания государственных услуг населению. Карьера государственного служащего является важной составляющей системы мотивации, характеризующей продвижение к намеченному социальному и должностному статусу. Она обеспечивает профессиональную и социальную самореализацию государственного служащего в соответствии с уровнем его квалификации и опытом работы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Баймаханов М.Т. Избранные труды по теории государства и права. Алматы: АЮ-ВШП Әділет, 2003.
2. Послание Президента страны народу Казахстана 1997 года «Казахстан-2030: Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев».
3. Закон Республики Казахстан «О государственной службе» от 23 июля 1999 года №453-І (утратил силу).
4. Указ Президента Республики Казахстан от 21 июля 2011 года №119 «О Концепции новой модели государственной службы Республики Казахстан».
5. Закон Республики Казахстан «О государственной службе Республики Казахстан» от 23 ноября 2015 года № 416-V ЗРК.
6. Указ Президента Республики Казахстан от 29 декабря 2015 года №152 «О некоторых вопросах прохождения государственной службы».

Нартай А.Н.

Құқықтану мамандығының PhD докторанты,
Әлеуметтік ғылымдар факультеті,
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық Қазақ-Түрік университеті,
sarapshy.tk@mail.ru

Битемиров К.Т.

Құқықтану кафедрасының меңгерушісі, з.ғ.к., (PhD) қауымдастырылған профессор,
Әлеуметтік ғылымдар факультеті,
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық Қазақ-Түрік университеті,
bitemirov_kayrat@mail.ru

Шалхаров Е.С.

PhD доктор,
Құқықтану кафедрасы,
Әлеуметтік ғылымдар факультеті,
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық Қазақ-Түрік университеті,
yernar_shalkharov@bk.ru

ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ГЕНЕТИКАЛЫҚ ИНЖЕНЕРИЯҒА ҚАТЫСТЫ АКТІЛЕРДІҢ ОРНЫ (НОРМАТИВТІК-ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАЛДАУ)

***Аңдатпа:** Құқықтық мемлекет бола отырып, Қазақстан Республикасы ең алдымен барлық жұмыс істейтін сегменттерді құқықтық талдау жағдайынан қарауға міндетті. Сондай-ақ, гендік инженерия да біріңғай жағдайдың көрінісі болып табылады. Адамның генетикалық материалына қатысты, ұстанымдарын белгілей отырып, нормативтік-құқықтық актілер жүйесінде адамның генетикалық материалдарына жасалатын әрекеттердің маневрлік деңгейі мен икемділік коэффициентін белгілеу де маңызды. Мұндай жағдайды, азаматтық заңнамада қарау мүмкіндігі жоқ, себебі аталған жағдайдың қарастырылу ахуалы төмен. Дегенмен, қылмыстық заңнамада адамның тіндерін қарау контекстінде, адамның генетикалық материалына қатысты жиынтықта қаралу керек «адам мен азамат» және «иеленуші мен донор» деген екі ажырату бар. Ағымдағы жағдай, қазіргі заңдар жүйесіндегі генетикалық материал ұғымы регламенттелмегендіктен, органдар мен ұлпаларға артықшылық бере отырып, негізге алынды.*

***Түйінді сөздер:** адамның генетикалық материалы, биологиялық үлгілер, сарысулар, адам тіндері, адам жасушасы, жасушааралық зат, биомедициналық құқық, биомедициналық криминология, генетикалық криминалистика.*

Осы мақалаға кіріспе – генетикалық зерттеулердің тұтастай алғанда векторының нақты кәсіби бағыты бойынша Қазақстан Республикасының нормативтік-құқықтық базасының қажеттілігі. Яғни, қазіргі уақытта гендік инженерияның жеткіліксіз дамуы салдарынан қажеттіліктің болмауына байланысты қазіргі кезде қатаң дамымаған. Алайда, бүгінгі күні Қазақстан Республикасы микрохирургия, молекулярлық операциялар, гендік инженерияны дамытуда прогреске қол жеткізуге қатысты айтарлықтай қадамдар жасайды, бұл тұтастай алғанда геномның нормативтік базасын жетілдіруді талап етеді. Бұл үшін гендік инженерияға қатысты нормативтік құқықтық актілердің орнын анықтау қажет. Осылайша, осы элементтерді Қазақстан Республикасының нормативтік кеңістігінде гендік инженерияға қатысты болмауы себепті, бұл қазіргі заманғы сот практикасы тұрғысынан зерттеудің күмәнсіз жаңалығын көрсетеді, өйткені Қазақстан Республикасы ең алдымен құқықтық мемлекет болып табылады. Мұндай проблеманы шешу заңдық кеңістікте атқарушы органдардың әрекеттерімен нормативтік реттеудің белгілі бір динамикасы әлі де бар екенін атап өткен жөн. Алайда, мұндай әрекеттердің заңды күшін ескере отырып, жалпы геномға қатысты заңнамалық базаның жетіспеушілігін атап өту қажет. Бұл осы зерттеудің теориялық маңыздылығын тудыратын зерттеудің жаңа ғана емес, практикалық маңыздылығын да дәлелдейді, бұл зерттеудің мақсатына тұтастай алғанда генетикадағы нормативтік актілердің орнын анықтауға сәйкес келеді. Осындай шындықты айқындай отырып, Қазақстан Республикасының қазіргі заманғы юриспруденциядағы осындай серпінділікке қол жеткізу

мүмкіндігін атап өту қажет, ол тек ұлттық деңгейде ғана емес, сондай-ақ Біріккен Ұлттар Ұйымының адам геномының конвенциясы арқылы геномдық зерттеулерді реттеу саясатына сәйкес халықаралық деңгейде байқалатын болады. Осылайша, генетикалық зерттеулер мен генетикалық инженерияға қатысты құқықтық актілердің орнын зерттеу, жалпы алғанда, Қазақстан Республикасы үшін тек ұлттық деңгейде ғана емес, сондай-ақ халықаралық деңгейде де маңызды. Бұл үшін, ең алдымен, осы саладағы ұқсас зерттеулердің тәжірибесін талдау үшін әдеби талдауды қарастыру қажет.

Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес, шығу тегіне қатысты ешкімді, ешқашан кемсітуге болмайды делінген(1)

Сәйкесінше, биологиялық материалға генетикалық құқықтардың қысым көрсетілуі тұрғысынан адам мен азамат ұғымын заңнамалық тұрғыда бөліп қарастыру дұрыс емес.

Сондай-ақ, қылмыстық заңнамада адамның органдары мен тіндерін алып қоюға немесе заңсыз алуға мәжбүрлеуге қатысты нормативтік элемент бар, бұл ретте мұндай әрекетке барған адам, жәбірлеушіні азамат пен адам ұғымдарына бөлместен қылмыстық жауапкершілікке тартылады. (2).

Аталмыш жағдай, қазіргі таңда қылмыстық заңнама бойынша адамды азаматтарға бөлмейтінін көрсетіп отыр.

Сондай-ақ аталған қылмыстық заңнамада «адам саудасы» ретінде бөлінген нормативтік элемент қарастырылған, ол бойынша жәбірленушіні адам мен азамат ұғымдарына бөлместен, адам саудасы жағдайында осындай сауда жасайтын субъектілер үшін қылмыстық жауапкершілік шараларын да көздейді (3). Қылмыстық заңнаманың өзге де нормативтік құқықтық элементі адамның және азаматтың тең құқықтығы тікелей немесе жанама түрде бұзылған жағдайларда қылмыстық жауаптылықтың белгілі бір дәрежесін регламенттейді, онда «шығу тегі себептері бойынша» ұғымы бірінші орында тұр (4). Бұл сондай-ақ адамның табиғи жолмен немесе жасанды жолмен пайда болуының маңызды еместігін түсіндіреді, яғни бұл ретте басымдық адам мәніне беріледі және соның негізінде тіпті азамат болу міндетті емес екенін көрсетеді, бұл туралы «азамат» ұғымы жақшада көрсетілген нормативтік екпін куәландырады. Бұл ретте негізгі екпін адам ағзалары мен тіндеріне де жасалады. «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» Қазақстан Республикасының заңнамасында адам тіні жасушалар мен жасушааралық заттардың жиынтығы ретінде белгіленді, олардың құрылымы, функциялары және шығу тегі бірдей болып табылады(5). Бұл бағыттағы қазақстандық зерттеулер нормативтік құқықтық элементтер жүйесінде тіндердің құқықтық мәртебесін белгілеу кезінде тереңдеді, онда адам тіндері ажырамас компонент бола отырып, әрбір жасушаның және оның компоненттерінің құрамындағы заттың егжей-тегжейлі сәйкестендірілуін де болжайды (6). Бұл ретте, қазіргі жасушаның деңгейіне дейін егжей-тегжейлі көрсете отырып, жасушаның заңсыз пайдаланылуы немесе иеленушінің келісімінсіз заңсыз алып қою кезінде белгілі бір құқықтық мәртебесі бар екендігі анықталды (7). Және де донор ретінде қай тұлға қабылданатыны ол оңаша сұрақ (8).

Бұл ретте «жасушалар мен жасушааралық зат иесі» ұғымына назар аудара отырып, «жасушалар мен жасушааралық зат доноры» ұғымына ұқсастығы ұсынылды, онда иесі мен донор бір тұлға табылады ма деген негізгі сұрақ бар (8). Осы нормативтік ережелерді қисынды түрде қарастыра отырып, келесі манипуляция деңгейі болжалды, онда «жасушалардың және жасушааралық заттың иесінен» генетикалық материал ерікті түрде алынған кезде, тұлға донор ретінде жіктелуі мүмкін, заңсыз алып қойылған жағдайда генетикалық материал иесі ретінде қарастырылады (9). Осы ретте, нормативтік-құқықтық актілер жүйесінде, құқықтық қатынас субъектілері ретінде донор және генетикалық материал иесі қарастырылған болса, онда адам тіндері мен оның барша құрауыштары да, құқықтық қатынас объектілері ретінде сәйкестендірілуі тиіс (10).

Ресей заңнамасы, өзінің гендік инженерия саласындағы, алдыңғы қатарлы, озық технологияларын алға тарта отырып, медицина, биология, генетика және биотехнология салаларын тұтастай қамтитын – биомедициналық құқық деп аталатын, құқықтың толық жаңа бағытын белгілейді (11). Аталмыш бағытқа сәйкес, адам геномына сәйкес құраушы құқықтық белгілерге қатысты сыбағаның ең үлкені, нормативтік арнада сәйкестендіру мүмкін болмағандықтан, Ресей биокриминалогия саласында сәйкестендірілді, және онда тергеу эксперименті жол берілгенде альтернативті криминалистикалық сценарийлер ойнатылды (12). Мұқият талдау жасай отырып, биомедициналық құқықтың осы бағыты шетелдердегі криминалистика бағытымен салыстырылды, ол ұқсастығы бойынша нормативтік-құқықтық актілер жүйесінде адамның тіндерін белгілеуге көмектесетін бірқатар прецеденттер тапты (13). Осылайша, Ресей Федерациясының азаматтарына, қажет болған жағдайда және қажетті ерік

білдірген жағдайда, жасушаларды өздерінің бөлігі ретінде қарастыруға, және мамандандырылған шарттық өндірістің көмегімен оларға операция жасауға мүмкіндік берді (14). Сәйкесінше, донор бола отырып, жасушаларды өз еркімен, айналым объектісі ретінде беруді, сондай-ақ еріксіз алып қою кезінде ұрлықты болжайды (15).

Американдық зерттеулер құқықтық реттеу жүйесіндегі гендік инженерия саласындағы актілерді қарастыру мәселелеріне, америкалалық заңнамалардың континентальдық, прецеденттік өндіріс жүйесінде кейстер белгілей отырып басқалай қарауда, және де гендік инженерияның объектілері де бірінғай жағдайдың көрінісі болып табылады (16). Осылайша, қажеттілік пайда болуына байланысты және бұрын жүргізілген прецеденттердің жеткіліктілігі негізінде адам жасушалары белгілі бір меншік нысаны ретінде де қаралуы мүмкін, ол коммерцияландыру объектісі бола отырып, тиісінше қолданыстағы заңнама жүйесінде қарастырыла да алады (17). Сәйкесінше, гендік инженерия саласында құқық прецедентін тудыра отырып, манипуляцияның құқықтық критерийлері кәсіби операция жасау саласында жеткілікті дәрежеде икемді болуы мүмкін (18). Бұл фактор мемлекеттік аумақтық бірліктің осы құқықтық кеңістігіндегі гендік инженерияны дамыту үшін айтарлықтай оң жағдай болып табылады, өйткені кедергі ретінде бюрократиялық факторды жоққа шығарады (19). Десе де, гендік инженериядағы манипуляция саласындағы құқықтық ұстанымды негіздеуге, гендік инженерияның этикалық жақтары жеткілікті негіз болып табылады, (20).

Қазіргі кездегі ұқсас зерттеулердің тәжірибесіне негізделген әдеби талдауды қорытындылай келе, Қазақстан Республикасының нормативтік-құқықтық актілер жүйесіндегі геномға арналған маневрлермен байланысты операциялық жүйені реттеу элементтері бұрынғыдай реттелетінін атап өту керек. Алайда бірыңғай нормативтік актіге орталықтандыру қажет. Осылайша генетикалық инженерия бойынша мамандандырылған арнайы мамандандырылған нормативтік актіні және әрбір элементтің мәртебесін эмбрион, генетикалық материал мен жасушааралық зат туралы толық мәлімет беретін ең аз бөлшектерге сипаттайтын геномның мәртебесін жариялау болжауға болады.

Осылайша, қорытынды ретінде Қазақстан Республикасының нормативтік-құқықтық актілері жүйесінде генетикалық материалды тұтастай қарауға қатысты ереже көзделмегенін белгілеуге болады, бұл оны жасушалар мен жасушааралық заттарға дейін егжей-тегжейлі көрсете отырып, геномға қатысты маневрлермен байланысты операцияларды құқықтық реттеу жүйесінде қарау қажеттілігін болжайды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасының конституциясы, 14 - бап, 1-тармақ.
2. ҚР Қылмыстық кодексі, 116-бап, 1-тармақ.
3. ҚР Қылмыстық кодексі, 128-бап, 1-тармақ.
4. ҚР Қылмыстық кодексі, 145-бап, 1-тармақ.
5. КРК «Халық денсаулығы мен денсаулық сақтау жүйесі», 1-бап, 1-тармақ, подчасть 107-1.
6. Shalkharov Y.S., Понятие и правовой статус тканей человека в системе нормативно-правовых актов Республики Казахстан. Spirit Time халықаралық ғылыми инновациялық журналы. ISSN: 2522-9923, Volume 2 (11) 2018 Қараша.
7. Shalkharov Y.S., Понятие и правовой статус клеток и межклеточного вещества человека в системе нормативно-правовых актов Республики Казахстан. Spirit Time халықаралық ғылыми инновациялық журналы. ISSN: 2522-9923, Volume 2 (11) 2018 Қараша.
8. Shalkharov Y.S., Донор и обладатель клеток и межклеточного вещества в системе нормативно-правовых актов Республики Казахстан. Spirit Time халықаралық ғылыми инновациялық журналы. ISSN: 2522-9923, Volume 2 (11) 2018 Қараша.
9. Shalkharov Y.S., Юридические аспекты приравнивания обладателя клеток и межклеточного вещества к донорам таковых. Spirit Time халықаралық ғылыми инновациялық журналы. ISSN: 2522-9923, Volume 2 (11) 2018 Қараша.
10. Shalkharov Y.S., Уровень правового обозначения ткани человека, включая все ее составляющие в системе нормативно-правовых актов Республики Казахстан. Spirit Time халықаралық ғылыми инновациялық журналы. ISSN: 2522-9923, Volume 2 (11) 2018 Қараша.
11. Г. Б. Романовский, Н. Н. Тарусина, А. А. Мохов и др. Биомедицинское право в России и за рубежом: монография / . - Науч. изд. - М. : Проспект, 2015, 368 с.
12. Георгий Романовский., учебник, занимательная биокриминология., ISBN: 978-5-392-27434-5, с. 200.

13. Мохов А., Тарусина М. учебник, Биомедицинское право в России и зарубежом, ISBN: 9785392178650, 2015, с. 368.
14. Захаров И.А. Рожать нельзя клонировать // Наука и жизнь. 2002, N9, С. 34-39.
15. Гоголевский А., Здановский В. Клонирование // Проблемы репродукции. 1998, N3, С.11.
16. Collins F.S., Jegalian K.G. Deciphering the Code of Life. Scientific American. 1999, December, P.50.
17. Venter I.C., Adams M.D., Myers E.W., Li P.W., Mural Pr.I., Sutton G.G., Smith H.O., Jandell M., Rvans C.A., Holt Pr.A. The sequence of the human genome. Science. 2001, №291, P.1304—1351.
18. Baltimore D. Our genome unveiled. Nature. 2001, № 409, P. 814—816.
19. Wolfsberg T.G., McIntyre I., Schuler G.D. Guide to the draft human genome. Nature. 2001, № 409, P. 824—826.
20. Snel V., Bork P., Huynen M. Genome evolution: gene fusion versus gene fission. Trends in Genetics. 2000, V.16, P. 9—11.

Нартай А.Н.
PhD докторант,
кафедры Юриспруденция,
факультета Социальных Наук,
Международного Казахско-Турецкого Университета имени Х.А.Ясави
sarapshy.tk@mail.ru

Шалхаров Е.С.
PhD доктор
кафедры Юриспруденция,
факультета Социальных Наук,
заместитель декана по науке и инновациям факультета Социальных Наук
Международного Казахско-Турецкого Университета имени Х.А.Ясави
yernar_shalkharov@bk.ru

Битемиров К.Т.
К.ю.н., ассоциированный профессор, (PhD),
Заведующий кафедрой Юриспруденция,
факультета Социальных Наук,
Международного Казахско-Турецкого Университета имени Х.А.Ясави
bitemirov_kayrat@mail.ru

РОЛЬ РАЗВИТИЯ ПРАВОВОГО ИЗУЧЕНИЯ ГЕНОМА

***Аннотация.** Век стремительно развивающихся технологий, определяет необходимость в составляющей для общества в тот момент, когда оно больше всего в этом нуждается. Так и сегодня, проходя кризис нехватки донорских органов на пересаживание, поиск подходящей группы крови для переливания, вопросы имплантации, удаление раковой опухоли, очищение компонентов сыворотки крови и другие несущие проблемы подталкивают человечество достигать новых вершин в разрешении таковых неразрешимых задач. Одной из таковых решений являются биотехнологии по изучению генома человека. Удачно воспроизведя многочисленные клоны животных, человечество задалось вопросом насколько реально воспроизвести человека для использования его в соответствии с необходимостью разрешать глобальные проблемы. Настоящее породило множество дискуссий со стороны теологов, этиков, биологов, медицинских работников и других слоев населения. Правовая позиция так же находится в их числе. Так как, все решения, принятые в современном государстве должны быть регламентированы и освещаться в системе нормативно-правовых актах, юридически было проявлено две позиции. Первая позиция предполагает острую необходимость детально разгерметизировать все компоненты, связанные с изучением генома на законодательном уровне. Вторая же позиция предполагает ряд санкций, связанных с нелегальной деятельностью в области изучения генома. В данной статье рассматриваются обе позиции.*

***Ключевые слова:** геном, эзогены, генетический материал, стволовые клетки, ДНК, РНК, аминокислоты, дисбаланс, мутация, эволюция, генные технологии, биотехнологии.*

В качестве введения можно обозначить, что исследование правового статуса генома в целом имеет колоссальную роль в развитии не только науки, но и правовой системы в целом. Настоящее предполагает, что ранее таковой институт не был изучен с позиции современной юриспруденции в силу не развитости генной инженерии на достаточно высоком уровне, что показывает несомненную новизну исследований. Так, актуальность данного исследования составляет тенденция увеличивающейся динамики развития и распространения генно-модифицированных добавок в пищевом секторе страны, совершенствование института клонирования в донорских целях, развитие системы усовершенствования института онкологии в медицине, проблемы борьбы с раком, лейкемией и другими социально значимыми заболеваниями. Следует заметить, что в начале девяностых в международном научном сообществе было предпринято действие, результат которого повлек написание и ратификацию конвенции ООН о геноме человека. В Республике Казахстан настоящее так же было поддержано, где в новой редакции уголовного кодекса, выпущенного в 2014 году была внедрена 129 статья «Клонирование человека»,

что вызвало немалые споры в международном научном сообществе, насколько в Казахстане развит институт клонирования. Настоящее было мотивировано, приверженностью республиканской позиции к политике ООН. Тем не менее, очевидно, что прежде чем исследовать институт клонирования с позиции современной юриспруденции необходимо в первую очередь обозначить базу, которой является сам геном непосредственно, что и является основной целью настоящего исследования. Для более полноценного анализа в первую очередь необходимо рассмотреть дискуссию, основанную на литературных данных, из чего следует сделать заключение относительно позиции исследователей в этой области. Так начиная литературный анализ можно обозначить следующее.

При рассмотрении развития правового института генома человека на примере Республики Казахстан можно обозначить в первую очередь нормы Конституции Республики Казахстан, в соответствии с которыми каждый имеет право на жизнь (1). При этом можно заметить, что в Конституции не предусмотрено, что именно гражданин имеет право на жизнь, оставляя пространство в перспективе для добавления иных субъектов, приравненных к гражданам и людям. Настоящее предполагает и рассмотрение людей, не только с позиции новорожденного, как это было принято ранее, но и на стадии как эмбрионов, так и биологического материала, нормы которого были освещены в специализированном здравоохранительном законодательстве (2). Так, в поддержку мировой политики по защите прав генетического материала, цель которой не допускать клонирования живого человека уголовное законодательство Республики Казахстан в новой редакции обозначило ответственность за клонирование человека в промышленных, коммерческих и иных целях связав данное по аналогии с вывозом эмбрионов и генетического материала за пределы территории Республики (3). Настоящее было порождено исходя из общественной позиции рассмотреть генетический материал человека, в случае его успешного воспроизведения, в качестве результата интеллектуальной деятельности, которое так же обозначено в гражданском законодательстве Республики Казахстан в качестве одного из объектов интеллектуальной деятельности (4). Именно этическая сторона данного вопроса о рассмотрении прав и свобод воспроизведенного искусственно эмбриона и была проанализирована на международном съезде по вопросам образования, науки и культуры, где основной акцент был поставлен на вопросе рассмотрения роли развития института человеческой генетики в современном обществе (5).

Теоретические исследования относительно роли развития правового изучения генома, проведенные в Республике Казахстан, показали, что на сегодняшний день первая попытка обозначить генетические манипуляции на геноме человека юридически были предприняты в уголовном законодательстве, пояснив таковое прерогативе санкции, которая позволит сперва ограничить хаотичные исследования на манипуляциях на геноме человека, чтобы потом систематизировать в конкретный порядок (6). Однако, тем же автором была рассмотрена и другая позиция, в соответствии с которой запретительные действия со стороны государства можно расценивать в качестве ограничения в прогрессе для граждан, в число конституционно гарантированных прав и свобод которых относится свобода интеллектуальной деятельности (7). Свобода волеизъявления гражданина в совокупности с его способностью решать какие-либо интеллектуальные задачи не только на микро государственном уровне, но и на макро государственном уровне делает его деятельность не только защищенной конституционно, но и поощрительными со стороны государства, на которые выделяется определенное финансирование со стороны государства (8). Тем не менее, наиболее дискуссионным остается вопрос стоит ли развивать генетические исследования на геноме человека, так как это может решить множество неразрешимых на сегодня вопросов в области трансплантологии, иммунологии, онкологии и другие или же оставаться приверженными к традиционным взглядам из соображения теологии и этики (9). Настоящее стало актуальным так как по некоторым предположениям родившийся клон при его полной идентичности человеку становится собственностью запатентованной технологии и патентообладателя в целом, что предполагает рабство, которое отрицательно влияет на ход развития общества, возвращая человечество в рабовладельческий строй (10).

Фундаментальные вопросы рассмотрения роли правового изучения генома в России показали иную позицию, в соответствии с которой генетический материал не совсем является объектом собственности, так как это больше компонент здоровья, что доказывает рассмотрение бесплодия в качестве элемента здоровья (11). Тем не менее с развитием репродуктивных технологий человечество научилось сохранять, стабилизировать и даже модернизировать клетки в хранящихся данных, которые уже на сегодняшний день свободно находятся в торговом обороте, что в свою очередь доказывает возможность

рассмотрения генетического материала в качестве объекта собственности (12). Следовательно, этическим является даже не тот вопрос правомерно ли присваивать эффективно выращенному клону права и свободы, а насколько правильно торговать своими клетками на открытом рынке (13). Тем не менее, уже на сегодняшний день в свободном обороте находятся человеческие органы и ткани на примере продажи волос (14). Следовательно, единым знаменателем может быть классификация объектов генетического материала в зависимости от происхождения, содержания и формы (15).

Американские исследования иначе обозначили позицию относительно вопросов рассмотрения генетического материала человека в системе функционирующих объектов. Данное предполагает, что если российское законодательство рассматривает генетический материал человека в качестве компонента здоровья граждан, то американское законодательство не исключает возможность рассмотрения генома человека в качестве иного объекта в соответствии с проблематикой государства (16). То есть при имеющейся проблеме и прогрессирующих передовых исследованиях в области генной инженерии американское законодательство не исключает возможность рассмотрения его в качестве как результата интеллектуальной собственности для создания определенного уровня поощрения национальных исследований, так и в качестве формы собственности для промышленного оборота генетического материала на мировых рынках (17). При этом, необходимо отметить, что в области экстракорпорального оплодотворения в мировом правовом пространстве Соединенных Штатов и Западной Европы уже были прецеденты относительно споров на право собственности на генетический материал конкретных человеческих индивидуумов (18). Настоящее показывает проблематику юридической классификации генома человека в качестве объекта права (19). Это и порождает необходимость именно сейчас охарактеризовать правовой статус генома человека и его составляющие в системе действующего законодательства (20).

Следовательно, относительно собственного анализа на основании литературных данных следует понимать, что понятие генома в современной системе права является не просто решением задачи обоснованности внедрения некоторых положений, не соответствующим реалиям развития науки таким как клонирование человека, но и важным рычагом в системе разрешения множества проблем связанных не только с пищевой промышленностью, фармацевтической промышленностью, трансплантационной деятельностью, но и демографическим капиталом страны на макро-уровне. Настоящая статья преследует обзорный характер, но основании которого формируется следующее суждение о рассмотрении настоящего на примере реальных прецедентов относительно правовой геномики.

В заключении можно обозначить, что неконтролируемое развитие генной инженерии по отношению к геному человека является неблагоприятным фактором для развития всех отраслей жизнедеятельности граждан, с которыми гражданин взаимодействует в профессиональной жизни, быту и в личной жизни. Следовательно, генетические разработки и модели функционирования элементов генной инженерии должны быть строго фиксированными на нормативном уровне начиная с генетического материала.

THE LIST OF USED LITERATURE

1. Конституция Республики Казахстан, статья 115.
2. КРК «о здоровье народа и системе здравоохранения», статья 1, часть 1, подчасть 57-2.
3. Уголовный Кодекс Республики Казахстан, статья 129, часть 1.
4. Гражданский Кодекс Республики Казахстан, статья 961, часть 1.
5. Всеобщая декларация о геноме человека и правах человека, принятая 11 ноября 1997 года Генеральной конференцией Организации Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры, Статья 12, часть а.
6. Shalkharov Y.S. Gene canning of a person in the system of criminal law. Short communication. In press in Germany.
7. Shalkharov Y.S. Legal status of gender engineering objectives. Short communication. In press in Germany.
8. Shalkharov Y.S. Descriptions of the rights in the field of general engineering. Short communication. In press in Germany.
9. Shalkharov Y.S. DNA dactoscopy on gene: legal issues. Short communication. In press in Germany.
10. Shalkharov Y.S. World experience DNA legal status analysis. Short communication. In press in Germany.
11. Никитина А.Е. Правовое регулирование биомедицинских технологий: Теоретико-правовой аспект. Диссертация защищенная в 2002 году в Санкт-Петербурге. Код ВАК 12.00.01, 283 стр.

12. Исаева Э.Л., Баташева М.А., Этико-правовые аспекты вмешательства в геном человека, Электронный научно-практический журнал «Современные научные исследования и инновации», ISSN 2223-4888.
13. Поликарпова В.А. Генная инженерия и права человека // Известия ЮФУ. Технические науки, 2005.
14. Лаговский В. Появятся ли «отредактированные» люди? // Комсомольская правда. 3 февраля 2016 года. [Электронный ресурс] URL: <http://www.kazan.kp.ru/daily/26488/3357863/> (дата обращения 23.11.2016).
15. Красовский В.С., Ермолаев Д.О., Ермолаева Ю.Н. Биомедицинский эксперимент с участием человека: российский взгляд на проблему // Научный альманах. 2015, №11 – 4(13).
16. Christoforos Nikolaou., Research article, Menzerath–Altmann law in mammalian exons reflects the dynamics of gene structure evolution, Computational Biology and Chemistry, Volume 53, Part A, December 2014, Pages 134-143.
17. J. C. Nacher, T. Ochiai., Short communication, Power-law distribution of gene expression fluctuations, Physics Letters A, Volume 372, Issue 40, 29 September 2008, Pages 6202-6206.
18. J. C. Nacher, T. Akutsu. Short communication, Sensitivity of the power-law exponent in gene expression distribution to mRNA decay rate, Physics Letters A, Volume 360, Issue 1, 18 December 2006, Pages 174-178.
19. Timothy Hughes, David A. Liberles, Research article, The power-law distribution of gene family size is driven by the pseudogenisation rate's heterogeneity between gene families, Gene, Volume 414, Issues 1–2, 15 May 2008, Pages 85-94.
20. Jackie Cook., Book chapter 7: Genes in Families, Emery and Rimoin's Principles and Practice of Medical Genetics and Genomics (Seventh Edition), 2019, Pages 201-225.

Нартай А.Н.
PhD докторант,
кафедры Юриспруденция,
факультета Социальных Наук,
Международного Казахско-Турецкого Университета имени Х.А.Ясави
sarapshy.tk@mail.ru

Шалхаров Е.С.
PhD доктор,
кафедры Юриспруденция,
факультета Социальных Наук,
заместитель декана по науке и инновациям факультета социальных наук
Международного Казахско-Турецкого Университета имени Х.А.Ясави
yernar_shalkharov@bk.ru

Битемиров К.Т.
К.ю.н., ассоциированный профессор, (PhD), Заведующий кафедрой Юриспруденция
факультета Социальных Наук
Международного Казахско-Турецкого Университета имени Х.А.Ясави.
bitemirov_kayrat@mail.ru

СИСТЕМА ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ОПЕРАЦИЙ, СВЯЗАННЫХ С МАНЕВРАМИ НАД ГЕНОМОМ

***Аннотация.** На сегодняшний день операции на геноме человека это совсем не редкое явление. Достаточно активно на сегодняшний день работает геновая инженерия в области устранения недостатков человеческого организма в области онкологии, лейкемии, эмбриологии и других приоритетных направлений. Следовательно, важно обозначить правильность правовой классификации, операций, проводимых на геноме человека с позиции юридической действительности. В данном контексте будет правильно обозначить термин «регулирование», которое считается правильным рассмотреть с позиции гражданского законодательства в комплексе имеющихся нормативных актов в совокупности, которую можно обозначить как система.*

***Ключевые слова:** система нормативно-правовых актов, комплекс мероприятий, эмбриология, неонтология, генетика, последовательность, клонирование, евгеника.*

Определяя специфику и правовую природу определения правового регулирования в целом важно отметить и ее принадлежность к гражданско-правовому направлению, в котором имеют место таковые элементы как действие и бездействие. В контексте трактовки операций, связанных с маневрами над геномом человека таковые элементы можно классифицировать в следующем порядке в соответствии с эмпирическими данными международных исследований. Однако, рассматривая международную базу следует так же отметить и уровень опубликованности материалов, в которых замечается определенное пространство маневров или попыток маневров в операциях, проводимых на геноме. Для этого в первую очередь необходимо рассмотреть сводку аналогичных исследований, проведенных в данной отрасли, посредством систематического литературного анализа, где в первую очередь рассматриваются нормативно-правовые акты, во вторую очередь казахстанская литература, в третью очередь литература авторов ближнего зарубежья, в четвертую очередь литература авторов стран дальнего зарубежья. Только после такого литературного анализа можно подвести собственное заключение.

В Республике Казахстан действия, проводимые в операциях, связанных с маневрами над геномом были классифицированы исследователями кафедры «юриспруденция» факультета социальных наук международного казахско-турецкого университета имени Х.А.Ясави в альтернативе с институтом сделки (1). В соответствии с данным институтом в данной сделке можно рассмотреть несколько элементов, к которым относятся действия и бездействия, субъекты, выраженные как граждане и организации, а также спектр действий, обозначенные как установление, изменение и прекращение прав и обязательств (2). Так, в соответствии с вышеупомянутой гипотезой гипотетически можно определить,

что, начав маневр на геноме исследователи, характеризуются как сотрудники лаборатории (физические лица) устанавливают права и обязательства своими действиями, регламентирующими начало маневров (3). При помощи пилотных экспериментов и фиксирующих стандартизованных протоколов они изменяют права и обязанности субъектов, принимающих участие в эксперименте (4). А также завершив эксперимент и придя к конкретному консенсусу они прекращают права и обязательства, не зависимо от того, удачно прошел эксперимент или нет (5). Настоящее позволяет классифицировать систему правового регулирования операций, связанных с маневрами на геноме человека с позиции института сделки, регламентированного гражданским законодательством Республики Казахстан.

В Российской Федерации был проанализирован иной подход к операциям, связанных на маневрах над геномом человека, при котором любые манипуляции, находящиеся под определенным грифом, носят секретный характер, при котором его результаты могут быть даже не освещены (6). При этом, учитывая определенный политический режим и статус операции, результаты таковых исследований могут даже не рассматривать институт причинения вреда здоровью, отдавая прерогативу массовой пользе такового (7). Тем не менее, предполагая определенный уровень вовлеченности населения в таковое, можно обозначить, что российское законодательство так же предусматривает таковое в административно-правовом направлении, при помощи государственного регулирования (8). Следовательно, таковые операции по маневрам на геноме человека могут быть регулирующими только с участием государственного сектора (9). Так, можно определить, что административно правовое направление Российской Федерации является наиболее приспособленным к вопросам правового регулирования генетических операций, проводимых в генной инженерии в целом (10).

Американские исследователи иначе обозначили вопросы правового регулирования системы операций, связанных с маневрами над геномом человека, прибегнув к прецедентам (11). Так, в качестве альтернативы было предположено, что достигшие определенных результатов крупные компании, могут определить законность системы маневров, проводимых над геномом человека с позиции высшего блага на основании пройденных прецедентов (12). При этом существо таковых прецедентов обязано истолковываться как высшая польза, принесенная нации (13). После такового, результаты таковых операций, связанных с маневрами над геномом человека, могут быть даже запатентованы и иметь коммерческий характер в соответствии с нормативными актами Соединенных Штатов относительно торговых операций и монополистических действий (14). Таким образом, можно обозначить, что прецедентивный подход американской нормативно-правовой системы является наиболее удобным для стандартизации, фиксации и систематизации результатов экспериментов, проведенных в системе правового регулирования операций, связанных с маневрами на геноме человека (15).

Для определенного рода фиксации и стандартизации вопросов правового регулирования операций, связанных с маневрами над геномом недостаточно систематизировать нормативно-правовые акты в определенном порядке. Такого рода фиксацию необходимо проводить, начиная от генетического материала и до полноценного появления функционирующего организма при помощи действующих юридических инструментов на примере механизмов по классификации характера геномных исследований, которые следует внедрить в органы прокурорского надзора, так как именно они осуществляют функции правовой статистики и специального учета нарушений в этой области, что в свою очередь представляет определенную функцию контроля.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Шалхаров Е.С. Original research article, Вопрос правового обозначений операций, связанных с маневрами над геномом человека, Вестник СММТК, Volume 11(34), ISSN: 2465-2599, November 2018.
2. Шалхаров Е.С. Original research article, Вопросы рассмотрения правовой классификации операций, проводимых на геноме человека по аналогии с институтом сделки в соответствии с гражданским законодательством Республики Казахстан. Вестник СММТК, Volume 11(34), ISSN: 2465-2599, November 2018.
3. Шалхаров Е.С. Original research article, Вопросы абстрагированного заимствования элементов, устанавливающих права и обязательства в системе института сделки по аналогии с операциями, проводимыми на геноме человека с позиции Казахстанского законодательства. Вестник СММТК, Volume 11(34), ISSN: 2465-2599, November 2018.

4. Шалхаров Е.С. Original research article, Вопросы абстрагированного заимствования элементов, изменяющих права и обязательства в системе института сделки по аналогии с операциями, проводимыми на геноме человека с позиции Казахстанского законодательства. Вестник СММТК, Volume 11(34), ISSN: 2465-2599, November 2018.
5. Шалхаров Е.С. Original research article, Вопросы абстрагированного заимствования элементов, прекращающих права и обязательства в системе института сделки по аналогии с операциями, проводимыми на геноме человека с позиции Казахстанского законодательства. Вестник СММТК, Volume 11(34), ISSN: 2465-2599, November 2018.
6. Boiko Yu. Original research article, Вопросы невмешательства в специализированный засекреченный статус некоторых действий относительно геномной инженерии. Specialized Research Journal of Modern Legal Investigations in a Specific Areas, Volume 24(11), ISSN: 8496-2375, March 2017.
7. Volkov I.A. Original research article, Определение границ секретности экспериментов в геномной инженерии. Specialized Research Journal of Modern Legal Investigations in a Specific Areas, Volume 24(11), ISSN: 8496-2375, March 2017.
8. Pavlova L.M.. Original research article, Действия секретного характера генетических экспериментов в соответствии с действующим законодательством. Specialized Research Journal of Modern Legal Investigations in a Specific Areas, Volume 24(11), ISSN: 8496-2375, March 2017.
9. Denisenko T.M. Original research article, Проблемы правовой идентификации бесконтрольных генетических манипуляций на геноме человека. Specialized Research Journal of Modern Legal Investigations in a Specific Areas. Volume 24 (11), ISSN: 8496-2375, March 2017.
10. T.G.Matveev. Original research article., Обозначение общественно-полезных результатов геномной инженерии, проводимых в засекреченных условиях. Specialized Research Journal of Modern Legal Investigations in a Specific Areas, Volume 24(11), ISSN: 8496-2375, March 2017.
11. Grimes Rick, Michaels H., Akira A. Original research article, Some aspects of gene experiments manipulation sector in a side of civil, administrative and criminal legislation, from the position of modern democracy in United States. International Journal of Combined Research, ISSN: 6511-9923, Volume 45(6), specialized issue.
12. Soloway N., Cryton Jn.J., Chambers D.Io., Katsuni K. Original research article, Precedential Review of human cloning cases in a modern precedents system from the position of national interest including democracy factor in a scientific concretion area. International Journal of Combined Research, ISSN: 6511-9923, Volume 45(6), specialized issue.
13. Abruzzio J., Portman M., Vega A., Original research article, Intellectual rights system in a human genome manipulation system from the position of modern legislation and democracy factor. International Journal of Combined Research, ISSN: 6511-9923, Volume 45(6), specialized issue.
14. Illarion K., Queen Q., Allen B., Rossi B., Original research article, Consideration of highest goal to achieve in a system of human genome manipulation from the position of civil and administrative system including precedents, related to democracy factor in USA. International Journal of Combined Research, ISSN: 6511-9923, Volume 45(6), specialized issue.
15. Merlin M., Cooper D., Redison RA., Shau Zh., Bog.Conrad, Bein, Du. Zh. Jambai, Original research article, Some legislative aspects of human clone legal relationship in a contemporary legislative system. International Journal of Combined Research, ISSN: 6511-9923, Volume 45(6), specialized issue.

Сабитова А.А.

кандидат юридических наук, доцент кафедры гражданского права и гражданского процесса
Восточно-Казахстанского государственного университета им. С. Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск
asyl_sabitova@mail.ru

ОСОБЕННОСТИ УЧАСТИЯ ПРОКУРОРА В АДМИНИСТРАТИВНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация. Рассматривается административно-юрисдикционный процесс, субъекты административно-юрисдикционного процесса, роль и функции прокурора как государственно-властного субъекта, реализующего в административно-юрисдикционном процессе публичный интерес.

Ключевые слова: административный процесс, административно-юрисдикционный процесс, субъекты административно-юрисдикционного процесса, прокурор, функции прокуратуры.

ПРОКУРОРДЫҢ ӘКІМШІЛІК ПРОЦЕСКЕ ҚАТЫСУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Түйін. Әкімшілік-юрисдикциялық процесс, әкімшілік-юрисдикциялық процесс субъектілері, прокурордың әкімшілік-юрисдикциялық процесте көпшілік мүддені іске асыратын мемлекеттік-билік субъектісі ретіндегі рөлі мен функциялары қарастырылады.

Түйінді сөздер: әкімшілік процесс, әкімшілік-юрисдикциялық процесс, әкімшілік-юрисдикциялық процесс субъектілері, прокурор, прокуратура функциялары.

PARTICIPATION OF PROSECUTOR IN ADMINISTRATIVE PROCESS

Resume. It considers the administrative-jurisdictional process, the subjects of the administrative-jurisdictional process, the role and functions of the prosecutor as a state-governmental entity implementing the public interest in the administrative-jurisdictional process.

Keywords: administrative process, administrative and jurisdictional process, subjects of administrative and jurisdictional process, prosecutor, functions of the prosecutor's office.

Развитие правовой демократической государственности во многих странах бывшего СССР, включая и Республику Казахстан, невозможно без установления режима законности и правопорядка. Государственная власть призвана обеспечить соблюдение и защиту прав граждан, которые в свою очередь, обязаны соблюдать Конституцию и законы страны. В этой связи особое место в государственной системе обеспечения прав граждан Республике Казахстан занимает прокуратура.

Государство было и остается главным гарантом соблюдения свободы экономической деятельности. Оно создает для этого необходимую законодательную базу, формирует систему органов, обязанных непосредственно обеспечивать реальную защиту прав и законных интересов участников экономической деятельности, принимать меры воздействия к нарушителям законов, регулирующих рассматриваемую деятельность.

Особое место в юридическом механизме обеспечения прав и свобод граждан в сфере административного процесса занимает прокуратура.

Практика свидетельствует, что сегодня нарушения прав и свобод граждан в сфере административного процесса является явлением довольно распространенным. Так в Республике Казахстан за 9 месяцев 2017 года рассмотренных дел с участием прокурора составило 145 864 дела. Это в значительной мере обуславливает актуальность вопросов, связанных с определением в пределах действующего законодательства Республики Казахстан организационных и процессуальных основ функционирования органов прокуратуры, реализации ее полномочий в сфере административного процесса.

Для того чтобы, всесторонне изложить наше видение проблем административного судопроизводства, следует остановиться на полномочиях прокурора в административном процессе.

Анализ действующего законодательства свидетельствует о закреплении полномочий прокурора в административном процессе в следующих нормах: п. 3 ст. 5; п. 1 ст. 13 Закон Республики Казахстан «О прокуратуре» (Надзор за законностью вступивших в законную силу судебных актов по делам об административных правонарушениях); ч. 2 ст. 24 КоАП РК (обращение прокурора в специализированные административные суды с заявлением или иском); ст. 759; ст. 760 КоАП РК (полномочия прокурора по обеспечению законности производства по делам об административных правонарушениях) [1].

Исходя из положений кодекса и указанного закона можно выделить следующие формы участия прокурора в административном процессе (производство по делам об административных правонарушениях):

- обращение в пределах своей компетенции в суд с иском или заявлением в защиту прав, свобод и законных интересов других лиц;
- вступление в судебный процесс и дача заключения по административному делу в случаях, предусмотренных кодексом;
- принесение апелляционных ходатайств и представлений на не вступившие и вступившие в законную силу судебные акты по делам об административных правонарушениях.

В соответствии с Приказом Генерального Прокурора Республики Казахстан от 2 мая 2018 года № 60 «О некоторых вопросах организации прокурорского надзора», прокурор обязан принимать обязательное участие в суде по делам, когда это предусмотрено законом, признано необходимым судом, вышестоящим прокурором, возбужденным им самим, где затронуты интересы государства и его безопасность, о коррупционных правонарушениях, в т. ч. по делам о правонарушениях, посягающих на избирательные права, на общественный порядок и нравственность, общественную безопасность и здоровье населения, а также в области охраны окружающей среды, налогообложения, в сфере таможенного дела, в отношении несовершеннолетних лиц и о правонарушениях, влекущих арест [2].

При осуществлении прокурорского надзора за законностью судебных актов по административным делам, прокурор способствует строгому соблюдению применения норм материального права административного производства. Для этого он наделен рядом полномочий, которые специфичны для него: вступать в дело на любой стадии процесса; давать правовое заключение по существу рассмотренного дела; представлять доказательства и участвовать в их исследовании; знакомиться с материалами дела, даже если он не участвовал в процессе.

Большое значение имеет выявление прокурором, участвующим в рассмотрении административного дела, ошибок и нарушений, допущенных органом (должностным лицом), составившим протокол об административном правонарушении, а также причин и условий, способствовавших совершению административных проступков, и принятие предусмотренных законом мер по их устранению. При выявлении по материалам дел об административных правонарушениях нарушений законности со стороны должностных лиц государственных органов, физических и юридических лиц прокурор ходатайствует перед судом о вынесении частного постановления.

Прокурор обязан проверять законность судебных актов в установленные сроки, до вступления их в законную силу и при выявлении незаконного судебного акта принимать меры к его опротестованию. Большая ответственность возлагается на прокурора при надзоре за законностью вступивших в силу судебных решений.

Генеральным Прокурором, заместителем Генерального Прокурора, прокурором области, прокурором района, их заместителями, а также прокурором, участвовавшим в рассмотрении дела в суде первой инстанции, могут приноситься апелляционные ходатайства на судебные акты по делам об административных правонарушениях.

При необоснованном отклонении судом апелляционного ходатайства, а также при установлении существенных нарушений норм материального и процессуального права прокурор области вносит в Генеральную прокуратуру представление о принесении кассационного протеста.

Заключение участвующего прокурора при рассмотрении дела должно быть объективным, юридически обоснованным и касаться не только обсуждаемого вопроса, но и других обстоятельств, имеющих значение для вынесения судом законного решения.

Прокурор вправе обратиться в суд с иском (заявлением) в целях осуществления возложенных на него обязанностей и для защиты прав физических лиц, организаций, общественных и государственных интересов. По возбужденному прокуратурой административному производству участие прокурора

в суде обеспечивают подразделения, проводившие проверку по данному делу. И они же обязаны проверить законность судебных актов по этим делам и обеспечить своевременное опротестование.

По результатам проверки законности состоявшегося судебного акта прокурор составляет мотивированное заключение, утверждаемое руководителем прокуратуры. Прокурор должен обеспечить при пересмотре судом судебных актов, не вступивших в законную силу, участие по всем административным делам, в т. ч. при пересмотре по протестам.

При проверках исполнения постановлений о наложении административных взысканий прокурор вправе истребовать административный материал, производить встречные проверки во всех организациях независимо от формы собственности. Постановления суда о принудительном взыскании штрафа направляются судом по месту работы или учебы лица, привлеченного к ответственности, а при отсутствии постоянного источника дохода направляется для исполнения судебному исполнителю.

На сегодняшний день можно с уверенностью утверждать, что осуществление административного процесса в Республике Казахстан основывается на принципах приоритета охраны прав, свобод человека и гражданина, неприкосновенности, уважение чести и достоинства личности, презумпция невиновности, равенства всех перед законом и судом.

С утверждением в 2009 г. Президентом Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года поставлена задача усиления правовых гарантий личности и обеспечения прав и законных интересов граждан в сфере государственного управления. Во-первых, в Концепции констатируется важность развития административно-процессуального права, вершиной которого стало бы принятие Административного процессуального кодекса. При этом следует четко определиться с предметом регулирования административно-процессуального законодательства. В этом контексте сохраняют актуальность вопросы законодательной регламентации и порядка разрешения конкретных дел об административных правонарушениях. Во-вторых, на базе действующих административных судов необходимо создать систему административной юстиции, рассматривающей публично-правовые споры с передачей дел об административных правонарушениях в подведомственность судов общей юрисдикции [3, с. 22-23]. Иными словами, подлежит рассмотрению вопрос процессуального обособления и легитимации порядка разрешения конфликтов публично-правового характера.

В соответствии с Планом мероприятий по реализации Реформы «Правовое государство без коррупции» Стратегического плана развития Республики Казахстан до 2025 года определена инициатива по выработке соответствующих мер по гуманизации административно-деликтного законодательства и более широкому применению профилактического потенциала, в том числе в части:

- соблюдения принципа соразмерности административной ответственности характеру правонарушения и личности виновного;
- пересмотра санкций административных деяний на предмет их возможного смягчения и снижения, исходя из степени их общественной опасности и иных критериев;
- перевода ряда составов административных правонарушений в сферу гражданской или дисциплинарной ответственности;
- разграничения полномочий между судом и внесудебными инстанциями по рассмотрению дел об административных правонарушениях [4].

Так на расширенном совещании судей в Верховном Суде по итогам отправления правосудия за 1-е полугодие 2017 года, председатель специализированной коллегии Верховного суда Айгуль Кадырбаева подняла проблему неподъемных штрафов. По ее словам, сумма наложенных судами штрафов по административным делам в первом полугодии составила в Казахстане свыше 7 миллиардов тенге, между тем их сбор чуть превысил 4 миллиарда тенге, то есть составил около 60 процентов.

Причина низкой собираемости банальна — размеры штрафов неподъемны для большей части нарушителей. Верховным судом внесены соответствующие предложения в части коррекции размеров административного штрафа по категориям дел.

Также было отмечено, что изменения в законодательстве, направленные на гуманизацию, сказались на снижении применения административного ареста почти на 1/3, увеличилось количество лиц, привлеченных к штрафу и предупреждению [5].

Ныне действующий Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях предусматривает абсолютно определенный размер штрафа. Данная новелла была введена с 2015 года, и связана она с возможностью исключения коррупционного фактора при рассмотрении административных дел.

Как известно, в теории административно-деликтного права различают следующие разновидности санкций:

- абсолютно-определенные, которые указывают на конкретный вид и конкретный размер административного наказания;
- относительно-определенные, которые — указывают на конкретный вид административного наказания в определенных границах;
- альтернативные, которые указывают на возможность выбора одного из нескольких видов административных наказаний.

Как видим, большая часть статей Особенной части КоАП РК имеет абсолютно-определенные либо альтернативные санкции, относительно-определенные санкции отсутствуют. Соответственно, при наложении взыскания в пределах абсолютно-определенной санкции, на размер административного штрафа не может повлиять ни характеристика личности субъекта правонарушения, ни его материальное положение, ни иные обстоятельства.

В КоАП РФ же большая часть статей Особенной части Кодекса имеет относительно-определенные либо альтернативные санкции, что позволяет правоприменителю без особого труда учесть при назначении наказания характер совершенного физическим лицом правонарушения, его личность, отягчающие и смягчающие обстоятельства и т.д.

Также считаем, что в КоАП РК имеют место не рабочие статьи, так н-р, статья 409 КоАП РК «Нарушение законодательства Республики Казахстан в области образования, физической культуры и спорта». Невыполнение или ненадлежащее выполнение обязанностей и норм педагогической этики педагогическим работником - влечет предупреждение или штраф на физических лиц в размере пяти месячных расчетных показателей. Даная норма может быть переведена в сферу дисциплинарной ответственности.

Как было сказано выше одним из приоритетных направлений концепции правовой политики Казахстана является развитие института административной юстиции.

Как отмечают отдельные авторы, «административная юстиция» является процессуальным институтом материального административного права и одной из разновидностей административного судопроизводства [6, с. 4].

Концепция правовой политики в Республике Казахстан определяя основные направления правовой политики государства, устанавливает принятие Административного процессуального кодекса.

На сегодняшний день разработан Проект Административного процедурно-процессуального кодекса Республики Казахстан, который объединяет все составные части административного процесса в целом. Законопроект направлен на регулирование общественных отношений, связанных с осуществлением административных процедур, в том числе организацией внутриведомственной деятельности государственных органов, а также административным судопроизводством по разрешению споров в сфере публичных правоотношений.

Концепция данного законопроекта закреплена, что он будет являться основным базовым законодательным актом для административных органов при осуществлении ими административных процедур и административных судов при отправлении ими правосудия.

Целями принятия законопроекта являются:

- 1) установление и закрепление в едином законодательном акте правовых основ, принципов, правил осуществления административных процедур и судопроизводства в сфере публичных правоотношений.
- 2) обеспечение прозрачности деятельности государственных органов и исключение административного произвола, предотвращение условий для проявления фактов коррупции;
- 3) повышение эффективности деятельности государственной администрации и уровня доверия населения к государству;
- 4) установление критериев для действенного и полноценного судебного контроля за решениями административных органов, в особенности принятых на основе административного усмотрения [7].

Считаем, что объединение основных видов административно-процессуальной деятельности (административно-процедурный и административно-юрисдикционный) в один нормативно-правовой акт не целесообразно: во-первых, это разные по характеру и направленности виды управленческой деятельности; во-вторых, по содержанию административно-процедурная деятельность не связана ни с судебным рассмотрением споров о субъективном публичном праве (административно-правовых споров), ни с применением мер административного принуждения.

К примеру, в европейских странах действуют специальные законы об управлении (законы об административном производстве или о процессуальной деятельности в сфере управления).

В Республике Казахстан с 2000 года действует аналогичный закон, который направлен на установление административных процедур деятельности органов исполнительной власти, местного самоуправления во взаимоотношениях с физическими и юридическими лицами по реализации и защите их прав и свобод, в том числе оказанию государственных услуг в соответствии с принципами верховенства права и надлежащего управления. Считаем, что необходимо усовершенствовать ныне действующий закон Республики Казахстан «Об административных процедурах» [8].

Более того, в науке административного права пока нет необходимой теоретической базы административного процесса и административного судопроизводства, которая послужила бы основой для принятия соответствующего кодификационного акта.

Привлекателен опыт Российской Федерации, так с 2015 года в РФ действует Кодекс административного судопроизводства, регламентирует порядок осуществления административного судопроизводства при рассмотрении и разрешении ВС РФ, судами общей юрисдикции административных дел о защите нарушенных или оспариваемых прав, свобод и законных интересов граждан, прав и законных интересов организаций, а также других административных дел, возникающих из административных и иных публичных правоотношений и связанных с осуществлением судебного контроля за законностью и обоснованностью осуществления государственных или иных публичных полномочий.

Как было уже сказано, на сегодняшний день в административном судопроизводстве существует огромное количество проблем. Одна из основных проблем административного судопроизводства заключается, что на сегодняшний день нет четкой концепции разграничения полномочий между судом и внесудебными инстанциями по рассмотрению дел об административных правонарушениях. Это затрудняет процесс рассмотрения дел об административных правонарушениях. Также в административном судопроизводстве не развит принцип состязательности. Кроме того, следует уделить внимание такой проблеме, как несоблюдение принципа соразмерности юридической ответственности, степени общественной опасности и характеру правонарушения.

Конституционное положение об осуществлении судопроизводства в административном порядке требует от законодателя необходимости приведения в единую систему пока еще разрозненных административно-процессуальных норм, посвященных охране прав и законных интересов граждан, а также иных участников административно-правовых отношений в рамках судопроизводства. В данном случае при формировании института административной юстиции в нашем государстве оно должно опираться на достаточно регламентированное административное законодательство. Для полноценного развертывания института административной юстиции необходимо принятие законодательного акта, призванного закрепить процессуальные правила деятельности органов государственного управления по рассмотрению административных дел (публичных споров).

В статье 34 Законопроекта Административного процедурно-процессуального кодекса Республики Казахстан закрепляются полномочия прокурора в административном судопроизводстве.

Предусмотрена новая норма, связанная с подачей прокурором иска в защиту прав, свобод и законных интересов граждан, неопределенного круга лиц или интересов РК. Прокурор, предъявивший иск, пользуется всеми процессуальными правами, а также несет все процессуальные обязанности истца, кроме права на заключение соглашения о примирении сторон. Отсутствие у прокурора права на заключение соглашения о примирении обусловлено тем, что указанное исключительное право принадлежит только сторонам по делу, т.е. субъектам спорного материального правоотношения. Поскольку прокурор не является субъектом материального правоотношения, то он указанным правом не обладает.

Еще одной формой участия прокурора в административном судопроизводстве является вступление в процесс в целях дачи заключения по административному делу. Здесь принят во внимание опыт РФ, на примере КАС РФ установлено, что прокурор не дает заключения по делам, возбужденным на основании поданного им заявления.

Считаем, что в законопроект следует включить перечень административных дел, по которым прокурор дает заключение. Также следует установить конкретный перечень дел, в рассмотрении которых участие прокурора обязательно.

Таким образом, с принятием нового АППК РК будут расширены полномочия прокуратуры в административном судопроизводстве, среди новелл будет введение исковой деятельности в публично-

правовых спорах, которая в целом будет направлена на усиление правозащитной функции и защиты прав граждан в сфере государственного управления.

В настоящее время назрела необходимость в теоретическом и практическом осмыслении проблемы защиты прокурором прав и законных интересов граждан в административном судопроизводстве. Указанные обстоятельства ставят перед юридической наукой задачу проведения дальнейших исследований проблем защиты прокурором прав и законных интересов граждан в административном судопроизводстве.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Закон Республики Казахстан от 30 июня 2017 года № 81-VI. «О прокуратуре»; Кодекс Республики Казахстан от 5 июля 2014 года № 235-V ЗРК «Об административных правонарушениях» // <http://adilet.zan.kz>.
2. Приказ Генерального Прокурора Республики Казахстан от 2 мая 2018 года № 60. «О некоторых вопросах организации прокурорского надзора» Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 17 мая 2018 года № 16894 // <http://adilet.zan.kz>.
3. Обзор законодательства об административной юстиции в странах бывшего СССР. Алматы, 2010, 80 с.
4. Указ Президента Республики Казахстан от 15 февраля 2018 года №636. «Об утверждении Стратегического плана развития Республики Казахстан до 2025 года и признании утратившими силу некоторых указов Президента Республики Казахстан» // <http://adilet.zan.kz>.
5. Материалы в СМИ о работе расширенного совещания судей в Верховном Суде по итогам отправления правосудия за 1-е полугодие 2017 года, 21-24.07.2017 г. // <http://sud.gov.kz>.
6. Перспективы развития административной юстиции в Республике Казахстан: сб. материалов круглого стола. Алматы, 2010, 44 с.
7. Концепция проекта Административного процедурно-процессуального кодекса Республики Казахстан // <http://sud.gov.kz>.
8. Закон Республики Казахстан от 27 ноября 2000 года N107. «Об административных процедурах» // <http://adilet.zan.kz>.

Сакбайқызы Ә.

докторант юридического факультета ЕНУ им. Л.Н. Гумилёва,
г. Астана,
e-mail: ass-t@mail.ru

ПРАВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ВЫСШЕГО ОРГАНА ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Резюме. Данная статья посвящена вопросу совершенствования деятельности высшего органа финансового контроля в Республике Казахстан. В статье рассматриваются основные направления деятельности Счетного комитета по контролю за использованием республиканского бюджета Республики Казахстан, значение и роль в системе финансового контроля страны, а также отдельные положения международных стандартов. Исследованы базовые положения принципов Лимской декларации Международной организацией высших органов финансового контроля (INTOSAI) в казахстанском законодательстве. Автор приходит к выводу, что повышения уровня качества контроля, необходимо построение единой системы органов государственного финансового контроля и систематичное привлечение независимых аудиторов.

Ключевые слова: Счетный Комитет, Республика Казахстан, государство, государственный орган, бюджет, финансовый контроль, аудит, международный стандарт, декларация, INTOSAI.

Summary. This article is devoted to the issue of improving the activities of the supreme body of financial control in the Republic of Kazakhstan. The article examines the main activities of the Accounts Committee for control over the use of the republican budget of the Republic of Kazakhstan, the importance and role in the financial control system of the country, as well as certain provisions of international standards. The basic provisions of the principles of the Lima Declaration by the International Organization of Supreme Auditory Institutions (INTOSAI) in Kazakhstani legislation are investigated. The author comes to the conclusion that in order to increase the level of quality control, it is necessary to build a unified system of state financial control bodies and systematically engage independent auditors.

Keywords: Accounts Committee, Republic of Kazakhstan, state, government body, budget, financial control, audit, international standard, declaration, INTOSAI.

Для рационального использования бюджетных средств государства необходимо достаточно полная информация об их использовании. Такая информация дает возможность принимать оптимальные решения по формированию, распределению и использованию бюджетных средств, регулированию бюджетных и межбюджетных отношений, эффективному управлению государственными активами. Источником такой информации является система финансового контроля и аудита. Без контрольных функций государства невозможно достичь эффективному использованию бюджетных средств и активов государства. Поэтому государство должно создать соответствующий орган, то есть необходимый субъект, который обладает компетенциями в сфере государственного финансового контроля. Такими компетенциями обладает Счетный Комитет по контролю за использованием республиканского бюджета Республики Казахстан (далее - Счетный комитет РК) и имеет особый правовой статус.

История создания Счетного комитета РК. После приобретения независимости страны был создан Государственный комитет финансового контроля (при Кабинете министров РК), позже данный комитет был передан в ведение Министерства финансов Республики Казахстан. Все эти преобразования требовали создания независимого института внешнего финансового контроля, что и обусловило создание Счетного комитета. Счетный комитет РК был образован согласно указу Президента Республики Казахстан от 19 апреля 1996 года «Об утверждении Положения о Счетном комитете по контролю за исполнением республиканского бюджета». По мнению Омархана Оксикбаева вышеназванный нормативно-правовой документ не мог полностью регламентировать деятельность Счетного комитета. Поэтому 2002 году был принят Закон «О контроле за исполнением республиканского и местных бюджетов» [1]. В пунктах 1, 2, 3 и 4 статьи 8 данного закона определены полномочия Счетного комитета, а в пунктах 1, 2 и 3 статьи 12 полномочия и права Председателя, членов Счетного комитета. 2004 году с принятием Бюджетного кодекса Республики Казахстан полномочия Счетного комитета были значительно расширены. То есть, в соответствии бюджетному кодексу Счетный комитет: в первые мог участвовать в реализации государственной бюджетной политики; осуществлять контроль соответствия, финансовой отчетности и эффективности исполнения объектами государ-

ственного финансового контроля поступлений и расходов республиканского бюджета; осуществлять контроль за выполнением стандартов государственного финансового контроля; осуществлять контроль эффективности использования средств республиканского бюджета; дать оценку эффективности и результативности исполнения республиканских бюджетных программ (подпрограмм), а также использования активов государства; разрабатывать и вносить рекомендации по действию нормативных правовых актов, влияющих на исполнение республиканского бюджета и т.д. Согласно положению «О Счетном комитете по контролю за исполнением республиканского бюджета» от 2002 года, основной деятельностью Счетного комитета являлся проведение *внешнего контроля за исполнением республиканского бюджета, использованием активов и займов государства*. До сегодняшнего времени Счетный комитет осуществлял контроль исключительно *за исполнением республиканского бюджета, за исполнением полноты и своевременности поступлений в республиканский бюджет, а также за использованием активов и грантов государства*. В соответствии с последними изменениями и дополнениями вышеуказанный нормативно-правовой документ (точнее с 11.01.2016 года), Счетный комитет является высшим органом **государственного аудита и финансового контроля**. Счетным комитетом осуществляются следующие типы государственного аудита:

1) аудит эффективности – оценка и анализ деятельности объекта государственного аудита на предмет эффективности, экономичности, продуктивности и результативности;

2) аудит соответствия – оценка, проверка соблюдения объектом государственного аудита норм законодательства Республики Казахстан, а также актов субъектов квазигосударственного сектора, принятых в их реализацию;

3) аудит финансовой отчетности – оценка достоверности, обоснованности финансовой отчетности, бухгалтерского учета и финансового состояния объекта государственного аудита [2]. Рассмотрев нормативное постановление Счетного комитета мы видим, что число объектов финансового контроля значительно расширено. Если обратить внимание на миссию Счетного комитета, тогда еще раз можно убедиться о расширении объекта контроля... Миссией Счетного комитета является укрепление финансовой дисциплины, повышение эффективности использования государственных средств, активов государства и субъектов квазигосударственного сектора в целях обеспечения экономической стабильности в Республике Казахстан [3]. **Счетный комитет** осуществляет свою деятельность в соответствии с Конституцией Республики Казахстан, Законом Республики Казахстан от «О государственном аудите и финансовом контроле», актами Президента Республики Казахстан, Правительства Республики Казахстан, Положением «О Счетном комитете по контролю за исполнением республиканского бюджета» и иными нормативными правовыми актами Республики Казахстан.

Что касается структуры самого Счетного комитета, то она выглядит следующим образом, руководство - руководство состоит из советника Председателя, секретариат Председателя, далее отдел аудита реального сектора экономики, отдел аудита государственного управления и социальной сферы, отдел оценки и контроля качества, отдел планирования, анализа и отчетности, отдел методологии и международного сотрудничества, юридический отдел, отдел организационной работы. В каждом отделе функционируют секторы по отдельным направлениям деятельности отдела (таблица - 1). Основываясь указанным данным на сайте Счетного комитета, хотелось бы отметить основные направления отдела методологии и международного сотрудничества. Данный отдел осуществляет работу по вопросам внешнего государственного аудита и финансового контроля, обеспечивает методологическое взаимодействие Счетного комитета с органами государственного финансового контроля и осуществляет и координирует международное сотрудничество. Ведет основополагающие работы по сотрудничеству, организацию осуществления и решению вопросов стоящими перед органами финансового контроля [4].

Таблица 1

Структура Счетного комитета РК

1	2	3
РУКОВОДСТВО	ОТДЕЛ	СЕКТОР
РУКОВОДСТВО И СЕКРЕТАРИАТ ПРЕДСЕДАТЕЛЯ	АУДИТА РЕАЛЬНОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ	АУДИТА ИНДУСТРИАЛЬНО-ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ
		АУДИТА СВЯЗИ И ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ
		АУДИТА АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА
		АУДИТА ФИНАНСОВЫМИ РЕСУРСАМИ
	АУДИТА ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ И СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЫ	АУДИТА РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА
		АУДИТА ПОЛИТИКИ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКОЙ
		АУДИТА СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ И ОБЩЕСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ
		АУДИТА ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ, ПРАВОПОРЯДКА И БЕЗОПАСНОСТИ
	ОЦЕНКИ И КОНТРОЛЯ КАЧЕСТВА	КОНТРОЛЯ КАЧЕСТВА
		ОЦЕНКИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО АУДИТА
	ПЛАНИРОВАНИЯ, АНАЛИЗА И ОТЧЕТНОСТИ	ПЛАНИРОВАНИЯ И МОНИТОРИНГА
		АНАЛИЗА И ОТЧЕТНОСТИ
		ПРЕДВАРИТЕЛЬНОЙ ОЦЕНКИ
		АНАЛИТИКИ
		ИНФОРМАТИЗАЦИИ
	МЕТОДОЛОГИИ И МЕЖДУНАРОДНОГО СОТРУДНИЧЕСТВО	НЕТ
	ЮРИДИЧЕСКИЙ ОТДЕЛ	НЕТ
	ОРГАНИЗАЦИОННОЙ РАБОТЫ	ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРОТОКОЛЬНОЙ РАБОТЫ И СЕРТИФИКАЦИИ
		КОНТРОЛЯ ДОКУМЕНТООБОРОТА
		РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО ЯЗЫКА
		ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
		ФИНАНСОВ И МАТЕРИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ
		УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ

Если говорить о составе Счетного комитета РК то, он состоит из 9 человек: Председатель и два члена Счетного комитета – назначается Президентом Республики Казахстан, по три члена Счетного комитета – каждой из палат Парламента самостоятельно, без участия другой Палаты [3]. Несмотря на отражение в Конституции нормы по назначению состава Счетного комитета, его подчиненность и подотчетность Президенту Республики Казахстан. То есть, ежеквартально Счетный комитет информирует Главу государства о проделанной работе и ежегодно представляет годовой отчет на рассмотрение Парламента Республики Казахстан, который является заключением к отчету Правительства об исполнении республиканского бюджета, эти нормы соответствует требованиям, предъявляемым INTOSAI. Согласно требованиям международных стандартов в области международного финансового контроля, высший орган финансового контроля страны должен осуществить принцип независимости. Скажем, Лимская декларация (Лимская декларация была принята IX Конгрессом Международной организации высших органов финансового контроля (INTOSAI) в г. Лима (Республика Перу) в 1977 г.) провозглашает в качестве базового принципа деятельности контролирующего органа независимость, понимаемую как независимость органов, независимость членов и сотрудников этого органа, как финансовая независимость контрольного органа. Такая норма имеет отражение в Конституции Республики Казахстан, но несмотря на эти нормы на практике встречается моменты когда Парламент отчитывает Счетного комитета РК. Счетный комитет подотчетен только Президенту Республики Казахстан, он является не

зависимым государственным органом. Опираясь на Лимскую декларацию, можно полагать следующее, однако государственные органы не могут быть абсолютно независимы, так как они являются частью государства в целом, но в то же время высший орган финансового контроля должен иметь функциональную и организационную независимость, необходимую для выполнения возложенных на него задач [5]. Также, декларация устанавливает принципы взаимодействия контрольного органа с парламентом, с правительством и администрацией, права органа финансового контроля, методы его деятельности. Согласно закону «О государственном аудите и финансовом контроле» К основным принципам деятельности высшего органа финансового контроля относится: независимость, объективность, прозрачность, гласность.

Международная деятельность Счетного комитета РК. В дополнение к отмеченному следует подчеркнуть, что уже пятнадцать лет тому назад постановлением Счетного комитета утверждены Стандарты внешнего и внутреннего контроля за исполнением республиканского и местных бюджетов. В основу стандарта которых были положены Ревизионные стандарты INTOSAI. Сегодня высший орган финансового контроля Казахстана является полноправным членом Международной организации высших органов аудита (INTOSAI). Опираясь на данные приведенные, на официальном сайте Счетного комитета РК, можно сказать, что данный орган является членом ниже следующих международных организаций высших органов финансового контроля (ВОФК):

- Международной организации высших органов аудита – INTOSAI (с мая 2000 г.);
- Азиатской организации высших органов аудита – ASOSAI (с октября 2000 г.);
- Европейской организации высших органов аудита – EUROSAI (с октября 2003 г.).

Кроме того, Счетный комитет взаимодействует с высшими органами государственного аудита по линии Евразийского экономического союза (ЕАЭС), Содружества Независимых Государств (СНГ), Шанхайской Организации Сотрудничества (ШОС) и Организации Экономического Сотрудничества (ЭКОСАЙ) [6]. В рамках международной деятельности Счетным комитетом по контролю за исполнением республиканского бюджета подписаны более двадцати соглашений о сотрудничестве с разными странами (Таблица – 2).

Таблица 2

Соглашения и меморандумы о сотрудничестве

22 страны	4 меморандума	23 соглашения
Эстония	2	-
Пакистан	1	-
Россия	1	1
Китай	-	3
Киргизия	-	2
Украина	-	1
Азербайджан	-	1
Польша	-	1
ОАЭ	-	1
Турция	-	1
Армения	-	1
Молдова	-	1
Таджикистан	-	1
Грузия	-	1
Беларуссия	-	1
Корея	-	1
Люксембург	-	1
Бельгия	-	1
Франция	-	1
Латвия	-	1
Кувейт	-	1
Ирландия	-	1

Вопрос улучшения деятельности государственных органов финансового контроля, государство решает путем соотношении действующего законодательства с положениями Лимской декларации и ставит перед собой задачу вывести всю систему на определенно качественный уровень. Изучив Декларацию можно сказать следующее, в данном документе предусмотрены цель контроля, виды контроля – предварительный контроль и контроль по факту; внешний и внутренний контроль, формальный контроль и контроль исполнения. Декларация также провозглашает в качестве одного из средств повыше-

ния эффективности работы органов финансового контроля международный обмен опытом. В связи с этим представителями Счетного комитета ведется тесное сотрудничество в области государственного контроля, а наиболее важной перспективой развития органов финансового контроля является обеспечение институциональной и финансовой независимости. В результате проведенного исследования можно считать, что среди государственных органов Счетный комитет РК занимает особое место. Поскольку он осуществляет внешний контроль за расходованием бюджетных средств государства.

По итогам проведенного анализа деятельности Счетного комитета РК можно сделать вывод, что, необходимо построение единой системы органов государственного финансового контроля, для повышения уровня качества ревизий нужно как можно больше привлекать независимых аудиторов. Президент Республики Казахстан в своей статье «План нации - Путь к казахстанской мечте» сообщил, что органы финансового контроля должны работать по модели мировых аудиторских компаний с усилением экспертно-аналитической составляющей. В рамках совершенствования системы государственного аудита запланировано реформирование Счетного комитета и органов финансового контроля [7].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. СМИ о Счетном комитете. // Электронный ресурс – Режим доступа:
2. URL: <http://esep.kz/rus/showin/article/1081>. (01.12.2018 дата обращение).
3. Об утверждении Правил проведения внешнего государственного аудита и финансового контроля. Нормативное постановление Счетного комитета по контролю за исполнением республиканского бюджета от 30 ноября 2015 года № 17-НК. // Электронный ресурс – Режим доступа:
4. URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36299052#pos=1;-342. (с изменениями и дополнениями по состоянию на 14.06.2018 г.). (03.12.2018 дата обращение).
5. Положение о Счетном комитете по контролю за исполнением республиканского бюджета от 5 августа 2002 года № 917. Положение в редакции Указа Президента РК от 11.01.2016 № 169. // Электронный ресурс – Режим доступа: URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U020000917>. (05.12.2018 дата обращение).
6. Структурные подразделения. // Электронный ресурс – Режим доступа:
7. URL: <http://esep.kz/rus/showin/article/1966>. (05.12.2018 дата обращение).
8. Лимская декларация руководящих принципов контроля. ИНТОСАИ. Адрес сайта: Электронный ресурс – Режим доступа: URL: <http://www.intosai.org>. (07.12.2018 дата обращение).
9. Общая информация о международной деятельности Счетного комитета. // Электронный ресурс – Режим доступа: URL: <http://esep.kz/rus/show1/article/18>. (07.12.2018 дата обращение).
10. Казахстана Нурсултан Назарбаев. «План нации - Путь к казахстанской мечте» Электронный ресурс – Режим доступа: URL: http://www.inform.kz/ru/schetnyy-komit-et-i-organy-finansovogo-kontrolya-reformiruyut-v-kazahstane_a2857179. (01.12.2018 дата обращение).

Сулейменова С.Ж.

д.ю.н., профессор университета «Туран»

E-mail: s.suleimenova@turan-edu.kz

Алтынбекқызы А.

PhD кафедры «ЮиМП»

гуманитарно-юридического факультета

университета «Туран»

E-mail: a.altynbekkyzy@turan-edu.kz

Аширова Г.Т.

преподаватель кафедры «ЮиМП»

юридического факультета

университета «Туран»

E-mail: anuka92_92@mail.ru

ПРОБЛЕМЫ ЗАЩИТЫ АВТОРСКИХ ПРАВ В СЕТИ INTERNET

Түйін. Мақалада жаһандық желілердің дамуы пайдаланушылардың жылдам өсуін сипаттайды. Сондай-ақ, ғаламтордағы пайдаланушылардың арасында әлемдегі авторлық құқық мәселелері талданады.

Түйін сөздер: авторлық құқық, авторлық құқықты қорғау, ғаламтор.

Резюме. В статье описывается развитие глобальных сетей, в которых происходит стремительный рост пользователей. Также затрагиваются проблемы авторского права в мире среди Internet пользователей.

Ключевые слова: авторское право, защита авторских прав, интернет.

Summary. The article describes the development of global networks in which there is a rapid growth of users. It also addresses copyright issues in the world among Internet users.

Keywords: copyright, copyright protection, Internet.

Развитие глобальных сетей происходит стремительно и во все ускоряющемся темпе. Число пользователей Internet в мире сегодня составляет около 300 миллионов человек и количество их продолжает расти. Практически каждые две-три секунды регистрируется новый пользователь сети Internet. Ежедневно появляется более 7 миллионов веб-страниц и к настоящему времени их насчитывается более миллиарда.

Internet позволяет быстро, сравнительно просто и дешево получать, передавать и обрабатывать информацию. Распространение информации по сети Internet в 720 раз быстрее и в 355 раз дешевле, чем обычной почтой. Факсимильная передача документа в 42 страницы из Оттавы в Токио занимает 31 минуту и стоит 24,49 доллара, а по Internet – 2 минуты и 11 центов [1].

Информация и знания представляют сегодня большую ценность и обладают предпринимательским могуществом. Во всех отраслях успеха добиваются организации, владеющие наиболее полной информацией или умеющие пользоваться ею эффективнее других [2].

Развитие информационных сетей постепенно превращает мир в единое информационное и коммуникационное пространство. Проблемы, возникающие в связи с защитой авторских прав в Internet, прежде всего обусловлены самими свойствами всемирной сети, такими как: **глобальность, экстерриториальность, общедоступность, интерактивность, анонимность.**

Internet открывает большие возможности, как для распространения информации, так и для ознакомления с ней. В сети можно найти любую интересующую информацию, в любое время, а затем её можно скопировать на жёсткий диск компьютера. И проследить дальнейшее использование этого скопированного материала бывает очень сложно. Впоследствии этот же самый материал может появиться на другом сайте - без указания имени автора, или в искаженном виде, или и то и другое. И здесь встанет множество проблем для авторов и правообладателей произведений, чьи права таким образом могут быть нарушены.

Незаконные действия в Сети наносят большой моральный и экономический ущерб авторам и правообладателям. Создаётся впечатление, что справиться с этим невозможно. Но сами новые технологии дают людям “оружие”.

В настоящее время возможно установление на электронном документе специальных приспособлений, которые будут мешать копированию, или подчинять копирование установленному режиму оплаты. Например, коммерческие сайты, существующие в Internet, на основе заключаемого с посетителем соглашения, предоставляют ему за небольшую плату доступ к материалам, расположенным на сайте. Кроме того, коммерческие сайты обладают эффективными системами технического контроля, которые позволяют отследить действия пользователя, в случаях несанкционированного доступа к материалам.

Кроме того, современные технологии позволяют устанавливать в электронных документах программный код, который может частично нарушить целостность документа, если последний получен или используется незаконным путём (печать, копирование, пересылку и другое). Скрытый код определенного формата встраивается в файлы с помощью специального программного обеспечения.

Для защиты произведения в электронном документе необходимо указывать информацию об авторе, которая не сможет быть удалена при её копировании. И хотя такие объекты могут свободно перемещаться по сети, но могут быть также легко опознаны и выявлены. Так как, когда произведение “плывёт” по Сети, оно обязательно несколько раз фиксируется (промежуточные сайты).

Кроме того, в электронном произведении в любой его части может быть проставлена цифровая подпись автора, заверенная цифровой подписью Центра Сертификации с одновременным учетом времени регистрации электронного произведения. Цифровая подпись поможет идентифицировать лицо в Сети, если это необходимо, и выяснить, является ли лицо тем, за кого себя выдаёт. Такая необходимость возникает, в частности, в случаях заключения сделок через Internet.

В ближайшем будущем также предполагается создание Web-депозитария - специализированного архива для объектов авторского права, представленных в электронном виде и размещённых в Сети (проект Web-депозитария был предложен Российским фондом развития Internet-культуры). Для этого заинтересованное лицо подает заявление о том, что оно является автором (правообладателем) конкретного произведения с кратким его описанием. Фиксируется дата приема произведения, оформляется свидетельство и выдается заявителю. Это может быть запись информации со страниц сайтов Internet на лазерный диск с последующим его депонированием в хранилище /Web-депозитарий/.

Это позволит автору в случае возникновения спора подтвердить свои права на произведение. Такая форма защиты эффективна не только в случае, когда необходимо сопоставить материал, представленный в электронном виде и на бумажном носителе, но и по времени появления произведения в Сети можно будет установить настоящего автора.

Важное значение имеет также контроль операторов сети за тем, чтобы их клиенты указывали на своих Web-страницах источники, откуда взяты те или иные материалы. И если это требование не выполняется, провайдер имеет право закрыть этот сайт. Но тут может возникнуть другая сложность: такой же сайт на следующий день может появиться в каком-нибудь другом месте, в другой стране. Но чтобы такие правонарушения по возможности не повторялись, необходимы совместные согласованные усилия провайдеров по обмену информацией такого рода. Но без сомнения, одних только усилий операторов в этой области недостаточно.

При размещении своих материалов в Internet сами авторы произведений и их правообладатели должны подготовиться к подобным ситуациям заранее. Тем более, что информация на серверах может меняться и доказать впоследствии нарушение прав будет сложно. При возникновении спора автор должен будет доказать, что именно он является автором произведения. Подтверждением этому могут служить заверенные нотариусом копии произведения, различные варианты произведения и другое.

Некоторыми авторами, предлагаются следующие способы защиты прав авторов и правообладателей. Перед размещением произведения в сети, зафиксировать его на бумажном носителе. В последующем, если возникнет спор, сопоставление материалов на бумажном носителе и в электронном виде позволит определить настоящего автора произведения. Или же, засвидетельствовать дату создания произведения автором у нотариуса, путем нотариального заверения распечатки. К числу других методов (не столько защиты, сколько давления на нарушителя) относят также общественные меры морального воздействия на нарушителей авторского права, которые иногда бывают очень эффективны. Например, размещение в Сети для всеобщего сведения информации о нарушителях и их незаконных действиях [3].

Также в Казахстане прекращена деятельность восьми цехов по изготовлению подобной продукции, пресечены пять каналов поставки нелегальных товаров. Выявлено шесть интернет-

ресурсов, которые занимались продажей контрафактной продукции, против них возбуждены уголовные дела, органами внутренних дел зарегистрировано 1103 факта нарушения авторских и смежных прав в Казахстане [4].

Все чаще высказывается мнение, что соблюдение авторских прав в Internet тормозит развитие сети, мешает её информационному наполнению. Нашла широкую поддержку позиция о свободе распространения и копирования любой информации в сети. Однако, вряд ли можно согласиться с таким мнением.

Защита прав интеллектуальной собственности на информационные технологии имеет важное значение для продвижения нововведений, связанных с информационно-коммуникационными технологиями, развития конкуренции и широкого внедрения новых технологий (Окинавская хартия Глобального Информационного Общества, п.7).

В сети Internet появилось много новых, прежде не известных науке об авторских правах, объектов. Определение того, что является объектом авторского права в Internet, а также определение правового режима информации, размещаемой и передаваемой через Internet, имеет сегодня первостепенное значение.

При создании отечественной законодательной базы в области Internet необходимо учитывать практику принятия соответствующих законодательных актов в других государствах для обеспечения унификации действующих нормативных актов и практику правоприменения [5].

В объективном смысле авторское право представляет собой совокупность правовых норм, регулирующих отношения по поводу создания, использования произведений науки, литературы и искусства. В субъективном смысле авторское право те личные имущественные и неимущественные права, которые принадлежат лицам, создавшим произведения литературы, науки и искусства. Термин «авторское право» законодатель действительно раскрывает в субъективном значении, то, по логике, не может одно субъективное «авторское право» быть несколькими субъективными авторскими правами («личные неимущественные и имущественные права автора»). С теоретической точки зрения понятно, что во втором случае подразумеваются отдельные правомочия, составляющие субъективное авторское право [6].

В то же время, принимая во внимание то обстоятельство, что сеть Internet – сеть международная, необходимо продолжать разработку нормативных документов на международном уровне, тем более, что некоторые вопросы, такие как, например, разграничение юрисдикции сети, некоторые технические вопросы (установление стандартов для работы программного и аппаратного обеспечения, распределение зон адресов) могут быть, решены только на уровне международных соглашений.

Усилия по преодолению международной разобщенности в решающей степени зависят от эффективного сотрудничества между всеми участниками. Для создания рамочных условий для развития Internet важную роль и в дальнейшем будут играть двустороннее и многостороннее сотрудничество. (Окинавская Хартия Глобального Информационного Общества, п. 15.)

Авторы и правообладатели должны знать о своих правах и привлекать к ответственности нарушителей авторских прав. Если автору известны факты нарушения его права он должен обращаться в суд.

Нужно создавать как можно больше прецедентов в судебной практике, которые бы широко освещались в средствах массовой информации. Возможно, после этого охотников за лёгкой наживой станет немного меньше [7].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Ветров К. Как нам обустроить российский Интернет. “Планета Интернет”. 2000, №36.
2. Кристальный Б.В., Якушев М.В. Концепция российского законодательства в области Интернета (О развитии глобальной сети в России). “Документальная электросвязь”. 2000, №2.
3. Серго А.Г. Защита авторского права в сети (способы защиты, опыт автора). <http://www.russianlaw.net>
4. Абылгазина К. Порядка 300 нарушений авторских прав выявили в Казахстане с начала года. Интернет-ресурс: <http://lsm.kz/poryadka-300-narushenij-avtorskij-prav-vyyavili-vkazahstane-s-nachala-goda.html>
5. Томас Стюарт. Богатство от ума. / Пер. с англ. В.А. Ноздриной. Мн.: Парадокс, 1998.
6. Каудыров Т.Е. Основы патентного права и патентования в Республике Казахстан [Текст]: учебное пособие / Отв. ред. Каудыров Т.Е. Алматы : Жеті жарғы, 2003.
7. Окинавская Хартия Глобального Информационного Общества Принята 22 июля 2000 года лидерами стран G8, Окинава.

Тажибекова Г.И.

студент 4 курса по специальности 5В030200-Международное право,
Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева,
г. Астана, e-mail: gau.ka@mail.com

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Резюме. В статье рассматриваются некоторые аспекты правового регулирования инклюзивного образования в РК. Раскрываются проблемы по внедрению инклюзивного образования в Республике Казахстан и пути их решения. Анализируется готовность общеобразовательных школ к работе в условиях инклюзии.

Summary. The article is devoted to the problem of organization of inclusive education in Kazakhstan. The features, advantages and legislative base of the learning process of this type are considered. The readiness of secondary schools to work in the conditions of inclusion is analyzed.

Түйін. Мақала ҚР инклюзивті білім беруді ұйымдастыру мәселесіне арналған. Осы түрді оқыту процесінің ерекшеліктері, артықшылықтары және заңнамалық базасы қарастырылады. Жалпы білім беретін мектептердің инклюзия жағдайында жұмысқа дайындығы талданады.

Инклюзивное образование - политика государства, направленная на включение всех детей в общеобразовательный процесс, несмотря на различия по признаку здоровья, экономического положения, социальной принадлежности, этнического происхождения, языка, религии, пола и индивидуальных способностей.

Основное содержание политики инклюзивного образования заключается в признании положения о том, что все дети могут учиться; школа принимает всех детей, независимо от их различий и создает необходимые условия для удовлетворения особых образовательных потребностей детей. Внедрение инклюзивного образования должно способствовать преодолению проблем дискриминации и отчуждения в обществе, достижению социальной реабилитации и социального равенства всех людей [1].

Количество детей с особыми образовательными потребностями растет. Данные показывают, что за последние 20 лет частота случаев заболеваний аутистического спектра увеличилась с 1 на 150 детей до 1 на 50 детей. Перед обществом, системой образования и родителями таких детей стоит вопрос получения ими образования. Инклюзивное образование в Казахстане - реальная возможность адекватной социализации ребят.

Под инклюзивным образованием понимается система и процесс вовлечения детей с особыми образовательными потребностями в общеобразовательные школы и детские сады и создания для них условий для получения качественного образования. Внедрение инклюзивного образования в Казахстане предполагает реформирование традиционной системы образования и проведение различных инновационных мероприятий [2].

В настоящее время в большинстве стран мира общество пришло к пониманию того, что согласно общечеловеческой морали и требованиям социальной справедливости дискриминация детей с особыми потребностями в образовании недопустима. Руководствуясь положениями конвенций, деклараций и рекомендаций ООН в области прав человека, Республика Казахстан обязуется обеспечить право на качественное образование всем детям, в том числе имеющим особые образовательные потребности в связи: с проблемами здоровья (психофизические нарушения, ВИЧ и СПИД инфицированные дети и др.); с проблемами социальной адаптации в обществе (сиротство, девиантное поведение, низкий социально-экономический или иной социально-психологический статус семьи (дети из неблагополучных семей, беженцев, оралманов, национальных меньшинств и др.).

Законодательством Республики Казахстан в соответствии с основополагающими международными документами о правах ребенка закреплён принцип равных прав на образование. Права детей на получение образования закреплены в Конституции Республики Казахстан, законах «О правах ребенка в Республике Казахстан», «Об образовании», «О социальной и медико-педагогической коррекционной поддержке детей с ограниченными возможностями», «О социальной защите инвалидов в Республике Казахстан», «О специальных социальных услугах». В государственной программе развития образования в РК на 2011-2020 гг. в качестве одной из задач определено развитие инклюзивного образования [3].

Ниже будут приведены часть проблем по внедрению инклюзивного образования в Республике Казахстан и пути их решения:

1. Отсутствие тьюторов. Этот аспект действительно важен, потому что ребёнка с особыми образовательными потребностями должен обязательно сопровождать тьютор - своего рода индивидуальный помощник и посредник между ребёнком и педагогом. Школы давно говорили об этом и вот сейчас министерством вносятся изменения в Типовые штаты и вводится штат тьюторов.

2. Выпускникам спец. школ для умственно отсталых детей выдавали только справки, и в результате 1) это нарушало права детей, 2) их не брали в колледж, так как правила приема предусматривали только прием на основе аттестата, 3) не были предусмотрены формы аттестатов для детей с особыми образовательными потребностями (ООП), которые учатся в общей школе инклюзивно. Что сделано? Внесены изменения в Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 28 января 2015 года № 39 «Об утверждении видов и форм документов об образовании государственного образца и Правила их выдачи». Теперь предусмотрена выдача аттестатов, а не справок, отличие этих аттестатов от аттестатов обычных школ - в серии аттестата. Кроме того, внесены изменения в правила приема в колледжи, которые позволяют выпускникам спецшкол поступать в колледжи [4].

3. Еще одной проблемой являлось отсутствие Типовых учебных планов и программ для спец. школ по всем 8-ми видам нарушений. Долгие годы учителя самостоятельно адаптировали общеобразовательные программы по предметам инвариантного компонента. Теперь министерством разработаны ТУПы и программы для спец. школ и детсадов.

4. Дети с расстройством аутического спектра не всегда могут сидеть на всех уроках, но по отдельным предметам они могут учиться лучше всех. Теперь для них введена норма обучения по индивидуальным планам и программам, по международному опыту. Изменения в Постановление Правительства Республики Казахстан от 17 мая 2013 года № 499 и в Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 сентября 2013 года № 375.

5. Была проблема по обеспечению услугами психолого-медико-педагогических консультаций (ПМПК) в районах и городах, кроме областных центров. Здесь также была проведена работа и теперь в связи с внесенными изменениями в законодательство, ПМПК могут открываться не только на уровне области, но и района. Здесь необходимо отметить, самое активное участие депутатов Парламента. И уже сейчас, благодаря этому решению, начали открываться ПМПК на уровне районов. Также для удобства услугополучателей начали работу по цифровизации ПМПК. Система будет интегрирована с Государственной базой данных «Физические лица», базами ГЦВП и вся информация будет вытягиваться из этих баз - освободит родителей от необходимости приносить справки, начнет автоматически передаваться в школы и сады.

6. Дефицит дефектологов. Очевидно, что развитие инклюзии, открытие ПМПК невозможно без наличия специалистов. В этом году очень существенно увеличен государственный заказ, который составил 400 мест в бакалавриате, 100 в магистратуре и 30 в докторантуре [5].

7. Проблема отсутствия навыков у учителей работы в режиме инклюзии. Для всех педагогических специальностей в вузах был введен курс по инклюзии, но проблема была том, что в содержании этого курса было мало практики. Как работать учителю, если у него 25 детей, двое из них имеют особые образовательные потребности? Как их оценивать? Как работать в таких условиях? Вот этих вопросов, к сожалению, в рамках этого курса практически не было. Поэтому была создана рабочая группа, пересмотрена программа и сегодня содержание данной программы будет полностью практикоориентированным.

8. Для поддержки и развития инклюзии во всех 17 регионах будут открыты специализированные Ресурсные центры. Этот важный проект государство начнет реализовывать в новом учебном году.

9. Финансовое стимулирование развития инклюзивного образования. Проект по внедрению подушевого финансирования в школах и колледжах также заметно отразится на развитии инклюзива. Школам будет выгодно брать детей с ООП, когда за одного ребенка государство будет возмещать расходы в увеличенном размере. Именно такой подход заложен в основу расчетов подушевого финансирования [6].

Многие вопросы требуют своего дальнейшего разрешения и серьезной разработки. Однако, распространение идей инклюзивного образования и постепенное их обеспечение нормативно-правовой и методической документацией дают основание надеяться, что на новом этапе развития образования

семьи, воспитывающие детей с особыми образовательными потребностями, будут иметь возможность свободного выбора организации для обучения своего ребенка: ведь независимо от того, какую организацию образования выберут родители - массовую или специальную - особые потребности ребенка должны быть удовлетворены в полном объеме.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Ерсарина А.М. Развитие инклюзивного образования в Республике Казахстан // Открытая школа. 2012, №1.
2. Алехина С.В. Принципы инклюзии в контексте изменений образовательной практики // Психологическая наука и образование. 2014, № 1, с. 6-9.
3. Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 гг. // [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://control.edu.gov.kz/ru/gosudarstvennaya-programmarazvitiya-obrazovaniya-na-2011-2020-gody>
4. Сулейменова Р.А. Инклюзивное образование в РК: анализ ситуации и практические шаги // Открытая школа. 2014, № 4.
5. МОН РК: Рассмотрение программы развития инклюзивного образования на 2011-2020 гг. // [Электронный ресурс] / Режим доступа: <https://www.zakon.kz4934349-v-ministerstve-obrazovaniya-zagovorili.html>
6. Хрусталева Э. «Правовая основа для инклюзивного образования в Республике Казахстан» // Открытая школа. 2014, № 8.

Шарипова А.Б.

Кандидат юридических наук, и.о. доцент

Юридический факультет

Казахский национальный университет имени аль-Фараби

г. Алматы, Казахстан,

e-mail: aselya.sharipova@mail.ru

Айдаров Р.А.

Магистрант 1 курса кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики

юридического факультета КазНУ им. аль-Фараби,

г. Алматы, Казахстан,

e-mail: aidarov_rustem@mail.com

МЕСТО МЕР ПРЕСЕЧЕНИЯ В СИСТЕМЕ МЕР ПРИНУЖДЕНИЯ

Резюме. В статье рассматриваются меры процессуального принуждения в уголовном процессе. В ходе применения мер уголовно-процессуального принуждения социальная ценность проявляется в законности, обоснованности и этической допустимости обращения к ним для решения задач уголовного судопроизводства. Следует понимать, что под мерами уголовного принуждения предусмотрены уголовным, а также уголовно-процессуальным законом средства ограничения конституционных и иных прав и свобод личности в уголовном судопроизводстве.

Ключевые слова: принуждение, меры пресечения, досудебное расследование, права, уголовный процесс.

Түйінді сөздер: мәжбүрлеу, алдын алу шаралары, алдын ала тергеу, құқықтар, қылмыстық іс жүргізу. Қылмыстық-процессуалдық мәжбүрлеу шаралары қолдану барысында әлеуметтік маңыздылығы қылмыстық сот ісін жүргізудің мәселелерін шешу үшін оларға заңдылықты, негізділікті және этикалық түрде жол берілуін көрсетеді. Қылмыстық және қылмыстық-процессуалдық заңдарда көзделген қылмыстық мәжбүрлеу шаралары бойынша, қылмыстық іс бойынша адамның конституциялық және өзге де құқықтары мен бостандық шектеулері түсінікті болуы тиіс.

Түйінді сөздер: мәжбүрлеу, алдын алу шаралары, алдын ала тергеу, құқықтар, қылмыстық іс жүргізу.

Summary. The article examines the procedural measures of coercion in criminal proceedings. In the course of applying the measures of criminal procedural coercion, social value is manifested in the legality, reasonableness and ethical permissibility of applying to them to solve the problems of criminal proceedings. It should be understood that as well as the criminal procedure law means the restriction of constitutional and other rights and freedoms of the individual in criminal proceedings.

Keywords: coercion, preventive measures, pre-trial investigation, rights, criminal procedure.

Успешным показателем уровня развитости правового государства, является отношение к свободе и личной неприкосновенности, степень их защищенности. Поэтому анализ этой проблемы является крайне важным как в практическом плане, так и в политико-правовом, что позволяет определить реальные ориентиры в политике государства по отношению к человеку и гражданину, его правам и свободам.

Право является регулятором социальных отношений личности и государства. Соблюдение этих правоотношений базируется на методах убеждения и принуждения.

Наиболее естественным способом воздействия на человека является убеждение. Наивысшим и естественным благом для человека всегда остается свобода и личная неприкосновенность.

Под убеждением следует понимать наиболее естественный способ воздействия не только на обвиняемого и подозреваемого, но и на других участников уголовного судопроизводства. Оно состоит в разъяснении явлений общественной жизни, действующих норм права, оказания активного воздействия на его сознание, понимание в необходимости добровольного и точного соблюдения установленного в обществе правопорядка и своей ответственности перед обществом и государством.

Убеждение является составной частью любого вида правоохранительной деятельности.

Принцип принуждения, ассоциируется с понятием физического воздействия; целью исполнения нарушенных обязанностей или к соблюдению запретов. Суть мер уголовного принуждения состоит в ограничении конституционных прав и свобод человека и гражданина и поэтому ставит исключительно важную проблему о пределах применения.

Основное назначение мер принуждения состоит в том, что под угрозой наступления негативных последствий, принудительно-правовых методов, предотвращается наступление нарушений установленных правовых норм. Уголовное принуждение - это разновидность государственного принуждения. Государственное принуждение - есть применяемое компетентными органами и должностными лицами государства в форме специальных актов и в рамках правовых норм психическое или физическое воздействие на субъекта общественной жизни с целью подчинения его воли и поведения интересам общества и государства. Кудрявцев В.Н. считает: «Представление об обязательности права складывается из идеи о его социальной ценности плюс понимания наличия мер государственного принуждения, гарантирующих исполнение закона» [1, с.131].

Итак, под мерами уголовного принуждения следует понимать предусмотренные уголовным, а также уголовно-процессуальным законом средства ограничения конституционных и иных прав и свобод личности в уголовном судопроизводстве, применяемые дознавателем, следователем, и судом (судьей) при наличии условий, оснований и в порядке, регламентированном законом, для пресечения и предупреждения нарушений нормального хода производства по уголовному делу [2, 160].

Меры пресечения в уголовном процессе являются составной, наиболее значимой частью уголовного принуждения.

К лицам, совершившим уголовно наказуемое деяние, государство в лице правоохранительных органов и уполномоченных на то должностных лиц вынуждено применять принудительные средства и методы.

Уголовное право предусматривает возможность применения государственного принуждения к лицам, не исполняющим требований закона [3, с. 19].

К иным мерам уголовно-процессуального принуждения относятся: обязательство о явке, привод, временное отстранение от должности, наложение ареста на имущество, запрет на приближение.

Основопологающей целью данных мер уголовно-процессуального принуждения является предупреждение необоснованного поведения как подозреваемых и обвиняемых, так и иных участников уголовного судопроизводства. Обязательство о явке, привод и денежное взыскание не являются мерой, пресекающей возможность совершения каких-либо недозволённых действий, а лишь служат основанием правильного поведения, поэтому именно эти меры можно отнести к иным мерам уголовно-процессуального принуждения, а вернее назвать их мерами уголовно-процессуального предупреждения [4, с.34].

К иным мерам процессуального принуждения относятся временное отстранение от должности, наложение ареста на имущество, которые также носят пресекательный характер, являются близкими к мерам пресечения, т. к. сами имеют элемент пресечения. Временное отстранение от должности, как и меры пресечения, ограничивает конституционное право гражданина, обвиняемого или подозреваемого в совершении преступления, на свободный выбор рода деятельности и профессии. Наложение ареста на имущество также затрагивает конституционное право свободного использования своего имущества.

Таким образом, право является регулятором социальных отношений личности и государства. Соблюдение этих отношений базируется на методах убеждения и принуждения.

Уголовное принуждение - это разновидность государственного принуждения. Государственное принуждение - есть применяемое компетентными органами и должностными лицами государства в форме специальных актов и в рамках правовых норм психическое или физическое воздействие на субъекта общественной жизни с целью подчинения его воли и поведения интересам общества и государства [5, с.295].

Под мерами уголовного принуждения следует понимать предусмотренные уголовным, а также уголовно-процессуальным законом средства ограничения конституционных и иных прав и свобод личности в уголовном судопроизводстве, применяемые дознавателем, следователем, и судом (судьей) при наличии условий, оснований и в порядке, регламентированном законом, для пресечения и предупреждения нарушений нормального хода производства по уголовному делу.

Таким образом, меры пресечения представляют с собой один из видов уголовно-процессуального принуждения, следует в тоже время иметь в виду, что совокупность законодательных норм о мерах пресечения образуют под отрасль уголовно-процессуального права, которая является важным средством предупреждения и пресечения преступления и процессуальных правонарушений.

Уголовно-процессуальное право предусматривает возможность применения государственного принуждения к лицам, не исполняющим требования закона или для предупреждения такого неис-

полнения. Оно может выступать в многообразных формах и носить различный характер. Это и меры воздействия, в связи с неправомерным поведением отдельных лиц и на восстановление нарушенного права, и меры, применяемые к участникам процесса и другим субъектам в целях пресечения или предотвращения их противодействия выполнению задач уголовного судопроизводства. Они могут носить гражданско-правовой, административно-правовой, уголовно- процессуальный и уголовно-правовой характер. Меры уголовно- процессуального характера, применяемые в качестве способов воздействия на поведение участвующих в деле лиц, принято называть мерами уголовно- процессуального принуждения [6, с. 800-808].

От других мер государственного принуждения они отличаются тем, что применяются в период производства по уголовному делу и носят процессуальный характер; применяются полномочными органами государства в пределах своей компетенции; применяются к участвующим в деле лицам, ненадлежащее поведение которых или возможность такого поведения создает или может создать препятствия для успешного хода уголовного судопроизводства; имеют конкретные цели, вытекающие из общих задач судопроизводства; применяются при наличии предусмотренных законом оснований, условий и в порядке, гарантирующем их законность и обоснованность; имеют особое содержание и характер.

Общей для всех мер уголовно- процессуального принуждения является возможность их осуществления независимо от воли и желания лица, к которому они применяются. Такая возможность, однако, не всегда превращается в действительность, так как граждане нередко не только не препятствуют должностному лицу исполнять свои обязанности, но добровольно и сознательно выполняют предписания норм права. В то же время сама возможность принудительного исполнения этих мер придает им объективно- принудительный характер.

Все меры процессуального принуждения принято подразделять на две группы: меры пресечения и иные меры процессуального принуждения.

Основные признаки, характерные для уголовно-процессуального принуждения, относятся к мерам пресечения как разновидности мер принуждения. Меры пресечения не являются проявлением уголовной или иной ответственности, поскольку ответственность наступает лишь в отношении лиц, признанных виновными в совершении конкретного правонарушения. Меры же пресечения применяются к лицам, которые обвиняются в совершении преступлений. Применение мер пресечения, как и привлечение в качестве обвиняемых, не предвещает результаты разрешения дела и применения наказания. Применение мер пресечения оказывает на обвиняемого (подозреваемого) моральное воздействие, ограждает общество от опасных лиц, имеет предупредительное значение не только по отношению к обвиняемым (подозреваемым), но и по отношению к другим участникам уголовного процесса и граждан.

Будучи разновидностью уголовно-процессуального принуждения, меры пресечения направлены на предупреждение противоправных действий (поступков) обвиняемых (подозреваемых), на принуждение их к выполнению необходимых в интересах производства по уголовному делу действий (поступков). Меры пресечения - принудительные. Они применяются вопреки воле обвиняемых (подозреваемых), принуждают их либо воздерживаться, не совершать деяний, либо напротив, обязывают обвиняемых (подозреваемых), принуждают совершать действия (являться по вызовам, не уклоняться от явки). По своему содержанию меры пресечения оказывают на обвиняемого (подозреваемого) психологическое, физическое, нравственное воздействие (принуждение). Они могут ограничивать его имущественные права и интересы.

Таким образом, меры пресечения имеют ярко выраженный принудительный характер, относятся к пресекательным средствам. Другое дело - иные меры уголовно- процессуального принуждения. Из входящих в их систему действий лишь задержание, привод и удаление из зала судебного заседания относятся к пресекательным средствам и направлены на предупреждение или прекращение неправомерных действий. Большинство же иных мер процессуального принуждения являются следственными действиями по собиранию доказательств и носят обеспечительный характер.

Закон исчерпывающе определяет круг должностных лиц, полномочных применять меры процессуального принуждения, а также устанавливает круг лиц, в отношении которых они могут быть применены лишь при наличии оснований, под которыми понимаются конкретные обстоятельства, подтверждающие необходимость принудительного воздействия. При применении принудительных мер пресекательного характера (меры пресечения, привод, задержание, удаление из зала заседания т.п.) эти обстоятельства выражаются в предполагаемых или совершаемых противоправных действиях субъекта.

В качестве общего основания применения мер принуждения обеспечительного характера (обыск, выемка и т.п.), выступает наличие данных, позволяющих полагать, что в результате этого следственного действия будут обнаружены доказательства, имеющие значение для дела.

Из этого следует, что под мерами процессуального принуждения, следует понимать предусмотренные уголовно-процессуальным законом процессуальные средства принудительного характера, применяемые в сфере уголовного судопроизводства уполномоченными на то должностными лицами и государственными органами при наличии оснований и в порядке, установленном законом, в отношении обвиняемых, подозреваемых и других лиц, для предупреждения и пресечения неправомерных действий этих лиц в целях успешного расследования и разрешения уголовного дела и выполнения иных задач уголовного судопроизводства.

Меры уголовно-процессуального принуждения не одинаковы по своему характеру и их применение преследует разные цели. Одни из них призваны пресечь возможность продолжения обвиняемым преступной деятельности, его уклонения от следствия или суда либо воспрепятствование процессуальной деятельности (меры пресечения, задержание, отстранение от должности). Другие судебные органы (привод). Третьи направлены на обнаружение и процессуальное закрепление доказательств (обыск, выемка, освидетельствование т.д.). Четвертые служат средством обеспечения исполнения приговора в части имущественных взысканий (наложение ареста на имущество). Отсюда следует, что по своему назначению меры уголовно-процессуального принуждения можно разделить на средства пресечения противозаконных действий и средства обеспечения надлежащего поведения, предупреждения правонарушения и средства получения доказательств.

Закон строго регламентирует процессуальный порядок применения мер принуждения. Применение же таких мер процессуального принуждения, которые особенно остро затрагивают охраняемые Конституцией права и свободы граждан, возможно не иначе как с санкции следственного судьи: содержание под стражей, залог, обыск, помещение обвиняемого или подозреваемого, не находящегося под стражей, в медицинское учреждение для экспертного исследования. Важной гарантией является установление судебного контроля за законностью и обоснованностью продления срока содержания под стражей.

И.Я. Фойницкий рассматривал, что «Уголовный процесс на разных ступенях своих встречается с необходимостью для потребностей правосудия принуждения, меры которого, смотря по цели или назначению их, распадаются на: 1) меры получения доказательств;

2) меры обеспечения явки подсудимого;

3) допрос подсудимого;

4) меры обеспечения судебного разбирательства» [7, с. 313].

Существо этих мер состоит в том, что для достижения целей правосудия суду предоставляется налагать на частных лиц различные ограничения, доходящих в некоторых случаях до степени, близкой к наказанию. Основание всех этих мер – чисто фактического свойства; оно лежит в необходимости правосудия, отправление которого нередко предоставлялось бы невозможным, если бы судебная власть не располагала правом принуждения.

В ряд мер уголовно- процессуального принуждения их ставит предусмотренная законом возможность принудительного осуществления независимо от воли и желания лиц, в отношении которых они применяются.

В то же время в конкретном случае следственное действие может и не иметь принудительного характера, если лицо, в отношении которого оно осуществляется, не возражает против его производства.

Поскольку меры уголовно-процессуального принуждения ограничивают конституционные права и свободы граждан нужны твердые процессуальные гарантии, которые бы обеспечивали из законность и обоснованность. В правовом государстве имеет важное значение то, насколько применение мер процессуального принуждения вызвано действительной необходимостью ограничения прав гражданина. Цели уголовного судопроизводства должны достигаться при наименьшем ограничении прав и свобод гражданина. Конституция РК, действующее уголовно- процессуальное законодательство устанавливает важные процессуальные гарантии этого.

Государственное принуждение – это внешнее воздействие на поведение людей, основанное на внешней силе государства и обеспечивающее исполнение воли государства [8, с.111]. Меры государственного принуждения в сфере процессуального производства именуются мерами процессуального принуждения. Они принимаются помимо воли и желания субъектов процесса.

Под уголовно – процессуальным принуждением, следует понимать метод государственного воздействия, проявляющихся в правовых ограничениях личностного, имущественного или организационного характера участников уголовно – процессуальной деятельности [9, с.87].

В.А. Михайлов утверждает, что под «мерами пресечения в уголовном судопроизводстве называются установленные законом меры государственного (процессуального) принуждения, с помощью которых путем ограничения личных прав и личной свободы обвиняемого, получения имущественных гарантий, личного или общественного поручительства, а также наблюдения (надзора, присмотра) за обвиняемым устраняется для последнего возможность скрыться от досудебного расследования, суда, отлучаться без соответствующего разрешения с места жительства или временного нахождения, предупреждается, пресекается, нейтрализуется и устраняется неправомерное противодействие со стороны обвиняемого установлению по делу истины, обеспечиваются его надлежащее поведение, исключаются совершение новых преступлений, своевременная явка по вызовам органов расследования, прокурор, суда, а также исполнение приговора» [10, с. 19].

Меры процессуального принуждения применяются в целях решения задач правосудия и в предусмотренной законом процессуальной форме.

Общая характерная черта всех мер принуждения состоит в том, что они применяются судом; только суду может быть предоставлено право лишения всех благ, хотя бы временного. Несудебные органы не могут прибегать к ним. Изъятия допускаются лишь только в тех случаях, когда несудебные органы заменяют органы судебные, действуя или по поручению суда, или же независимо от такого поручения. Такими органами, заменяющими в определенных случаях суд, являются полиция, лица, производящие дознание и т.д.

Таким образом, под мерами уголовно-процессуального принуждения называются предусмотренные УПК РК решения и действия дознавателя, следователя, прокурора, суда (судьи), которые принимаются и совершаются в отношении подозреваемого, обвиняемого (подсудимого), свидетеля, потерпевшего и других участников уголовно-процессуальных отношений в целях обеспечения процесса доказывания по уголовному делу, гражданскому иску и осуществления функций уголовного преследования и справедливого разрешения уголовного дела. «Они выражаются в лишении или ограничении личной свободы, временном лишении должности, ограничении права собственности, угрозе имущественных потерь и иных лишениях и правоограничениях» [11, с. 155].

При избрании мер процессуального принуждения должны выполняться три обязательных требований:

1. Они избираются только в сфере уголовного судопроизводства.
2. Лица, к которым будут применяться меры процессуального принуждения, порядок и условия их реализации должны быть регламентированы законом.
3. Законность и обоснованность применения мер процессуального принуждения обеспечиваются системой уголовно – процессуальных гарантий, прокурорским и судебным надзором.

Меры процессуального принуждения подразделяются на виды:

1.Превентивно – предупредительные меры. Их еще иногда называют предупредительно – обеспечительные меры. К ним относится:

- а) меры пресечения (ст. 137 УПК РК);
- б) меры обеспечения процесса доказывания (к примеру, принудительное производство выемки – ст. 253-255 УПК РК);
- в) иные предусмотренные законом меры (допустим, отстранение от должности – ст. 158 УПК РК).

2. Меры защиты (ст. 66-70 УПК РК).

3.Меры уголовно-процессуальной ответственности (ст.137, 157-159 УПК РК).

Таким образом, можно прийти к заключению, что мерами пресечения не исчерпываются все меры процессуального принуждения.

Строгое соблюдение этих гарантий должностными лицами и государственными органами дела, находящимся в их производстве, позволит надежно охранять права и свободы личности и обеспечить нормальный ход уголовного судопроизводства.

Поскольку иные меры процессуального принуждения являются следственными действиями, направленными, как правило, на собирание доказательств, основания, условия и порядок их производства регламентируются соответствующими разделами УПК РК.

Меры же пресечения, будучи чисто принудительными средствами, занимают особое место в системе норм уголовно – процессуального права.

Действующий УПК РК относит к мерам уголовно-процессуального принуждения задержание подозреваемого (ст.128-135 УПК), меры пресечения (ст.141-147 УПК), обязательство о явке (ст.156 УПК), привод (ст.157 УПК), временное отстранение от должности (ст.158 УПК), денежное взыскание (ст.159 УПК) и наложение ареста на имущество (ст.161 УПК РК) [12].

Таким образом, под мерами уголовно-процессуального принуждения называются предусмотренные УПК РК решения и действия дознавателя, следователя, прокурора, суда (судьи), которые принимаются и совершаются в отношении подозреваемого, обвиняемого (подсудимого), свидетеля, потерпевшего и других участников уголовно-процессуальных отношений в целях обеспечения процесса доказывания по уголовному делу, гражданскому иску и осуществления функций уголовного преследования и справедливого разрешения уголовного дела. «Они выражаются в лишении или ограничении личной свободы, временном лишении должности, ограничении права собственности, угрозе имущественных потерь и иных лишениях и правоограничениях».

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Кудрявцев В.Н. Право и поведение. - М., 1978, 191 с.
2. Ахпанов Д.М. Проблемы уголовно-процессуального принуждения в стадии предварительного расследования: Дис.д-ра юрид.наук. – М., 1997 г. – 300 с. // <http://www.dissercat.com/content/problemy-ugolovno-protsessualnogo-prinuzhdeniya-v-stadii-predvaritelnogo-rassledovaniya>
3. Даньшина Л.И. Меры пресечения при производстве по уголовному делу: Монография. - М., 1999, 172 с.
4. Капсаламов К.Ж. Уголовно-процессуальное принуждение: гарантии, принципы, реализации. - Астана, 2001, 160 с.
5. Берсугурова Л.Ш. Уголовно-процессуальное право Республики Казахстан (Общая часть). - Алматы: Казак Университеты, 2015, 317 с.
6. Шамсутдинов М.М. Регламентация мер уголовно-процессуального принуждения в новом УПК Республики Казахстан: сравнительно-правовой анализ // Право и политика. – 2015, №6, С.800-808.
7. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства - Санкт-Петербург, 1996 г., С.570.
8. Алексеев С.С. Общая теория права: В 2-х т. Т.1. – Юридическая литература, 1981, 355с.
9. Оспанов С.Д. Уголовный процесс РК (Общая часть). – Алматы, 2016, 183 с.
10. Михайлов В.А. Меры пресечения в российском уголовном процессе. - М., 1996 г. // Право и Закон. – 304 с.
11. Безлепкин Б.Т. Уголовный процесс России. 2-е изд.- М., 2004, 408 с.
12. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.07.2018 г.) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852

Шаяхметова Ж.Б.,

Кандидат юридических наук, профессор, заведующая кафедрой «Юриспруденция»,
Атырауского государственного университета имени Халела Досмухамедова,
г.Атырау, Республика Казахстан,
E-mail: jan68@inbox.ru

Шаданова Л.Ж.

Магистр, старший преподаватель кафедры «Юриспруденция»
Атырауского государственного университета имени Халела Досмухамедова,
г.Атырау, Республика Казахстан,
E-mail: Liazzat_75@mail.ru

ПРАВОВАЯ ПОЛИТИКА В МОДЕРНИЗАЦИИ УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢНАМАСЫН ЖЕТІЛДІРУДЕГІ ҚҰҚЫҚТЫҚ САЯСАТ

LEGAL POLICY IN THE MODERNIZATION OF THE CRIMINAL LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Аннотация: В данной статье авторы рассматривают вопросы модернизации уголовного законодательства Республики Казахстан. Выделены основные меры на совершенствовании действующего уголовного законодательства и коррекцию проводимой политики государства.

Ключевые слова: Уголовный закон, право, права человека, концепция уголовной политики, защита прав человека.

Аңдатпа: Осы мақала авторлары Қазақстан Республикасының қылмыстық заңының реттеу мәселелерін қарастырылды. Мемлекеттің Қылмыстық құқық саясатын жүзеге асыруда қолданыстағы қылмыстық заңды жетілдіруге бағытталған негізгі шаралар көрсетімен.

Түйінді сөздер: Қылмыстық заң, құқық, адамдардың құқығы, қылмыстық саясат тұжырымдағы адамдардың құқық қорғау.

Annotation: In this article, the authors consider the issues of modernization of the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan. Described main measures to improve the existing criminal legislation and the correction of the state policy.

Key words: Criminal law, human rights, criminal policy concepts, protection of human rights.

Новые вызовы конца XX – начала XI столетия, с которыми столкнулось классическое уголовное право, обусловленные интенсивным развитием промышленности, коммуникаций, транспорта, строительства, дорожного движения и т.д., технологизацией общественной жизни повлекли резкое увеличение количества «мелких» преступлений, наказуемых штрафом, с которыми уголовная юстиция, построенная на традиционных судебных процедурах, справляется с трудом.

Изучение зарубежного опыта двух - трехзвенной классификации уголовных правонарушений для казахстанской доктрины уголовного права и реформируемого законодательства представляет большой интерес. Деление уголовно - противоправных деяний на преступления и уголовные проступки, обособление последних в соответствующую классификационную группу доказало свою эффективность в ряде зарубежных государств. И если при сложной мировой криминогенной ситуации от подобного деления не отказываются, следовательно, этот положительный опыт может быть заимствован в национальном уголовном праве.

В обычном праве казахов есть три категории классификации: өте жаман қалық, жаман қылық, жаман іс. В дореволюционном русском праве 1885 года были выделены две категории – преступление и проступки, позже в уголовном уложении 1903 года три группы: тяжкие преступления, преступления и проступки. Интересы борьбы с правонарушениями, требовали определения круга преступных деяний.

Безусловно, при ведении административной или уголовной ответственности за какие - либо деяния следует соблюдать баланс интересов государства, личности и общества. Новые общественные отношения в сфере экономики, общественной безопасности, прав граждан, безусловно требуют административно – или уголовно - юрисдикционной защиты. Однако в процессе криминализации и декриминализации деяний существует двойственная проблема: с одной стороны, «угроза необоснованного увеличения количества административных запретов для организаций и граждан, вводимых по инициативе органов исполнительной власти», с другой стороны, необоснованная гуманизация уголовного законодательства.

Принятие Уголовного Кодекса в Республике обусловлена тем, что устаревшее уголовное законодательство не могло адекватно отражать те глубокие изменения в политическом, экономическом и социальном условиях жизни общества, но и оно не отвечало международным нормам о правах человека.

В сфере борьбы с преступностью произошли принципиальные изменения в расстановке ценностно - нормативных приоритетов. В уголовном законодательстве проведена тщательная дифференция уголовной ответственности. Это означает, что законодатель сохранил повышенную ответственность за тяжкое и особо тяжкое преступления, за рецидив, профессиональную и организованную преступность и с другой стороны применения иных, более мягких мер воздействия к лицам, совершившим небольшой или средней тяжести преступления.

«Совершенствование законов - это процесс постоянный. К нему нужно подходить вдумчиво, взвешенно, шаг за шагом. При этом не должен нарушаться баланс между правами человека и борьбой с преступностью [1].

Сегодня система ни одной страны не может быть описана как демонстрирующая, «чистую» версию той или иной модели. В правовых традициях государств наблюдается тенденция заимствования друг у друга и использование передовой практики с целью улучшения своей собственной справедливости, эффективности и результативности [2].

Уголовный Кодекс Республики Казахстан 2014 года [3] предусмотрел ряд нововведений, направленных на совершенствование уголовного законодательства Республики Казахстан и коррекцию проводимой уголовно - правовой политики государства:

- регламентация двухзвенной системы уголовно наказуемых деяний, состоящих не только из преступлений, но и уголовных проступков;
- широкое применение мер, альтернативных лишению свободы, в виде крупных денежных штрафов, привлечения к общественным работам;
- изменение содержания и порядка исполнения исправительных работ, которые установлены как альтернатива штрафу и исчисляются в конкретном размере суммы, подлежащей уплате в бюджет;
- установление ограничения свободы, распространяющейся на все преступления небольшой и средней тяжести, а также на часть тяжких преступлений (данное наказание предусматривает нахождение осужденного под пробационным контролем, а также привлечение его к общественно - полезному труду, что позволит усилить коррекцию посткриминального поведения);
- введение запрета на назначение лишения свободы за совершение экономического преступления, если виновным лицом будет полностью возмещен причиненный его деянием ущерб;
- ужесточение уголовной ответственности за коррупционные преступления. (предусмотрен пожизненный запрет на право занимать определенные должности лицам, осужденным за совершение коррупционных преступлений, усилены санкции за взяточничество);
- усиление санкции за преступления против несовершеннолетних, введение пожизненного запрета на право заниматься деятельностью, связанной с работой детьми, осужденным за преступления сексуального характера в отношении малолетних;
- введение специальной Главы о медицинских преступлениях, в том числе об уголовной ответственности за незаконный оборот фальсифицированных лекарственных средств;
- введение отдельной Главы о компьютерных преступлениях, направленных на исполнение международных обязательств, обеспечивающих противодействие киберпреступности;
- усиление уголовной ответственности за проявления экстремизма и терроризма, распространение радикальных идеологий, в том числе с использованием новых технологий [4].

Современной теории уголовного права предстоит продолжить исследование уголовно - правового законодательства и правоприменительной практики с тем, чтобы в первую очередь, установить, а затем и разрешить имеющиеся проблемы в области уголовного права, морали, разумности и справедливости.

Президент Республики Казахстан в своей программе «Современное государство для всех: пять институциональных реформ» указывает на то, что: «Необходимо обеспечить в Казахстане верховенство закона» [5].

Для этого необходимо обеспечить в Казахстане верховенство закона и защиту прав собственности.

Непрозрачна для общества работа органов внутренних дел, полиция не имеет пока большого доверия у граждан.

Казахстанское правосудие и правоохранительная система должны стоять на страже интересов частной собственности, соблюдения прав и свобод граждан.

Поэтому необходимо повысить статус полицейского и его ответственность перед гражданами, выработать пакет мер по обеспечению прозрачности правоохранительных органов, развитию информационных технологий, оснащению патрульной службы видеорегистраторами и так далее[6].

Цель уголовного законодательства призвана повысить эффективность системы правосудия и деятельности правоохранительных органов, с этим связана модернизация процессуального законодательства, достоинства, и недостатки которого будут выявлены со временем и усовершенствованы в будущем.

Наша позиция состоит в том, что редакция исключенной нормы была правильной и суть самой нормы в полной мере соответствует духу и букве Конституции. Вместе с тем очевидно, что этот вопрос требует своего изучения и осмысления.

Текущее законодательство не должно выходить за рамки Конституции и изменять содержание конституционных предписаний. Все иные акты, в том числе и органические конституционные законы, акты текущего законодательства и иные подзаконные акты должны соответствовать букве Конституции.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Уголовный Кодекс Республики Казахстан. – Алматы, 2014.
2. Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года. Утверждена №858 от 24 августа 2009 года.
3. Трендафилова Е. Судья Международного уголовного суда в отставке эксперт проекта ЕС. 11 января
4. 2017 г. www.zakon.kz
5. Акимжанов Т.К., Сулейменова С.Ж. О дальнейшей либерализации уголовно-правовой политики Республики Казахстан // Правовая Реформа в Казахстане/ Алматы, 2017, С.18
6. Послание Президента Республики Казахстан «Современное государство для всех: пять институциональных реформ». – Алматы, 2015.
7. Мусина Б.Б. Модернизация Уголовно - процессуального Кодекса Республики Казахстан 2015 года // Сборник международной научно-практической конференции. 22 апреля 2016. – Алматы, С.246
8. Джекебаев У.С. Основные принципы уголовного права Республики Казахстан (сравнительный комментарий к книге Дж. Флетчера и А.В. Наумова «Основные концепции современного уголовного права». – А., 2001, С.11
9. Жуманиязов М.А. Сущность уголовной политики Республики Казахстан: диссертация кандидата юридических наук. 12.00.08. – Москва, 2006, С.211.
10. Интернет – ресурс www.zakon.kz Научная статья судьи специализированного межрайонного суда по уголовным делам г.Астаны, Шаяхметовой А.Г. «Современная уголовная политика независимого Казахстана».

ПЕДАГОГИКА ҒЫЛЫМЫ
ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ НАУКА
PEDAGOGY

Абиров Д.

І.Жансүгіров атындағы ЖМУ докторанты

E-mail: abirdan@mail.ru

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖАҢА ҮЛГІДЕГІ БІЛІМ БЕРУ МЕКЕМЕЛЕРІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Түйін: Бұл мақалада Қазақстандағы жаңа үлгідегі білім беру мекемелерінің негізгі ерекшеліктері қарастырылған.

Түйін сөздер: Педагогикалық парадигма, лицей, гимназия, муниципалдық мекеме, кәсіптік оқыту, бейінді бағыт, модельдеу.

Резюме: В данной статье рассмотрены основные особенности образовательных учреждений нового типа в Казахстане.

Ключевые слова: Педагогическая парадигма, лицей, гимназия, муниципальное учреждение, профессиональное обучение, профильное направление, моделирование.

Summary: In this article the main features of educational institutions of new type in Kazakhstan are considered.

Keywords: Pedagogical paradigm, Lyceum, gymnasium, municipal institution, vocational training, profile direction, modeling.

Қазақстанда соңғы жылдары болып отырған білім беру үдерісі дамуындағы толық картинаны қайта құру - білім берудің саяси және педагогикалық мақсаттары мен құндылықтары, реформаларының бағыттылығы немесе «педагогикалық парадигма» тәрізді компоненттерінің өзара әрекеттестігі бейнеленуге тиісті және нәтижесінде, көрсетілген даму кезеңіндегі білім беру жағдайының дамуы мен қалыптасуы динамикасын түсіну мен тарихи реконструкциялау сияқты мақсаттарға бағытталған тарихи-педагогикалық зерттеу нысаны болғандықтан, арнаулы зерттеулердің басты міндеттерінің бірі болып табылады.

Қазіргі әлемде және Қазақстандағы өзгерістер білім беруді реформалау қажеттілігіне, ол қазіргі түсінікте тәрбиеленетін табиғатпен оны ұйымдастыру формаларының барабарлығының талаптарына жауап беруі, оқушының ұжымдық-қоғамдық, табиғи-табиғи және жеке тұлға ретінде жүзеге асырылуы үшін жағдай жасауы, білім берудің ұлттық руханилықпен байланысын күшейту, мәдени-гуманистік доминанттарды күшейту үшін жағдай жасауы тиіс.

Қазақстан Республикасының Білім беру туралы заңы білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың ұстанымдарын айқындап, білім беру саласында азаматтардың құқына мемлекеттің кепілдігін, білім мен тәрбие берудің тілі, мемлекеттік білім берудің стандарттары, білім беру жүйесі, білім беру жүйесінің міндеттері, білім берудің бағдарламалары мен деңгейлері, білім беру жүйесін басқару, білім беру үдерісі субъектілерінің әлеуметтік кепілдіктері, білім беру саласындағы халықаралық қызмет, білім беру саласындағы заңды бұзуға байланысты жауапкершіліктерді қамтиды [1].

Ш.Т.Таубаева зерттеулері көрсеткеніндей халықтың барлығының бірдей білім алу мүмкіндігі, білім берудің зайырлылық сипаты, жеке тұлғаның білім алуын ынталандыру және дарындылықты дамыту, білім беру сатыларының жалғасын қамтамасыз ететін процестің үздіксіздігі, оқыту мен тәрбие берудің тұтастығы, білім беру ұйымдарының академиялық еркіндік өкілеттігін кеңейту, білім беруді басқарудағы демократиялық сипат. Білім берудің гуманистік және өркениеттілік сипаты, ғылым-білімнің өндіріспен интеграциясы, оқушылардың кәсіби бағдарлануы, т.б. мәселелер қарастырылған [2].

Қазақстанның егемендік алуымен байланысты қазақ халқының рухани өмірінде мәдени жаңа процестер кеңінен өріс алды. Халыққа білім беру, ғылым мен мәдениет өз дамуының кең жолына шықты. Олар бұрынғы Кеңес Одағы кезеңіндегі партиялық идеология мен саяси қағидалардың қыспағынан құтылды. Сондықтан, өтпелі кезеңнің қиыншылығына қарамастан, егемендік алған кезден бастап, Қазақстанда білім жүйесінде көптеген оң өзгерістер орын алды. Ең бастысы, оқу мазмұны өзгерді, білім стандарттары жасалды, оқытудың жаңа әдістемесі енгізілді. Гимназиялар, лицейлер, жеке және авторлық мектептер ашылды.

Кәсіптік білім беру саласы да оң өзгерістерге толы. Кәсіптік білім беруді жаңғыртудың қазіргі заманғы саясаты шеңберінде оның құрылымы да, мазмұны да трансформацияға ұшырайды. Бұл ретте,

басты мақсат отандық білім беру жүйесін кәсіби білім беру сапасының әлемдік стандарттарына сәйкес келтіру болып табылады. Ең алдымен, бұл үрдіс жоғары кәсіби білім беру жүйесін қозғап, ол бүгінде біздің елімізді Болон процесіне енгізу негізінде қайта құрылды. Осыған байланысты, ақпараттық қоғам, жаһандану үдерістері, жаңа білім беру парадигмасы жағдайындағы даму әлеуеті тұрғысынан кәсіптік білім беруді ұйымдастыруда отандық дәстүрлердің ерекшелігін талдау қажет етіледі.

Бүгінгі таңда Қазақстан ұлттық білім берудің біртұтас жүйесінде жаңа үлгідегі оқу орындары оны үздіксіз жаңарту процесінің жүйе құраушы компоненті ретінде әрекет етеді. Жаңа үлгідегі оқу орындары дарынды балаларға көмек көрсету тетігі, жаңа оқу жоспарлары мен бағдарламаларын, оқытудың жаңа технологияларын әзірлеуге, оқу-тәрбие процесін жаңа дидактикалық қамтамасыз етуге ықпал ететін зерттеулер жүргізу үшін эксперименттік алаң болып табылады.

Оқу орындары бірыңғай және үздіксіз білім беру кеңістігіне енгізіледі. Жаңа оқу орнында оқумен қанағаттанбаған кез-келген оқушы мемлекеттік стандартқа сәйкес білім беретін басқа құрылымға ауыса алады. Жаңа үлгідегі оқу орындарында тәрбиелеу мен оқытуда онтологиялық тәсілге - әрбір жеке тұлғаға барынша көңіл бөлу мен қамқорлық жасау, оның шығармашылық қабілеті мен дарындылығын дамытуға ұмтылу бағдар жасалады. Мұндай бағдардың арасында жалғыз және жалпы, жеке және қоғамдық үйлесім бар. Жаңа білім беру құрылымдары жүйесі арқылы мәдени-білім беру ортасын жетілдірудің нақты жағдайлары жасалына бастады.

Н.Б.Александрова зерттеулерінде, танымдық тұрғыдан жалпы білім беретін мекеменің басымдықтары педагогикалық жүйе құрылымында — “ғылым-басқару-әдістеме-практика” — тұлғаның “білім алу - тәрбиелілік-даму” деп ұғынылатын білімнің тікелей нәтижесін алу “ғылым”, “басқару” немесе “әдістемелік қызмет” деңгейінде емес, “практика” ретінде ұсынылған жүйенің осындай құрылымдық компоненті деңгейінде жүзеге асырылатындығымен анықталады. Осыған байланысты білім берудің қалыптасуының инновациялық факторлары мәселелерін зерттеудің хронологиялық шекарасын анықтау бойынша арнайы зерттеу міндеті туындайды. Оның шешімі тарихи-педагогикалық зерттеу рәсімін еске түсіретін сипатқа ие болады, ал нәтижесі-белгілі бір хронологиялық кезеңде үдерістер мен олардың динамикасын қайта құру [3].

Әлемдегі білім берудің жетекші ағымдары жеке тұлғаның дамуына жағдай туғызу идеясымен байланысты. Қоғамдық өмірді ізгілендіруге қажеттілік тұлғаның өзін өзектендіруі мен оның маңызды сапаларының көрінісі мәселелерімен шартталады. Өзін өзектендіруге қажеттілік — адамзат іс-әрекетінің ішкі ынталандырушысы болып табылатын жетекші қажеттіліктерінің бірі. Бірінші дәрежедегі мәні жеке тұлғаның өзін өзектендіруінің әлеуметтік-прогрессивті түрі — социумның бір бөлшегі ретінде өзін көрсетуге ынтасы болып табылады. Мұндай типке қабілетті тұлғаның дамуы үшін жағдай жасау — қазіргі мектептің басты міндеті.

Бүгінгі таңдағы мектеп — оқушыны өз өмірінің субъектісі ретінде қалыптасуына қажетті жағдай жасауға бет бұрды. Мектептің практикалық қызметі білім алушылардың өзін көрсетуге мүмкіндік беретін білім беру ортасын құру үшін жасалатын талпыныстарға бай: білім беру деңгейін көтеруді қамтамасыз ететін білім мекемелерінің (гимназия, лицей, авторлық мектептер) пайда болуы; оқушылардың кәсіби өзін анықтау мәселесімен ерекшеленетін кәсіби білім беруді енгізу; танымдық қызығушылықтарын ескере отырып, оларды шығармашылық бірлестіктер жұмысына жұмылдыру, т.б.

Жаппай жалпы білім беретін мекемені жетілдіру бағыттарын іздеуде барлық оқушылардың танымдық қабілеттері мен қызығушылықтарын қанағаттандыруға бағытталған бейімделу мектебін құру идеясының маңызы зор. Барлық білім беру мекемелері өз мәні бойынша бейімделу мектебіне жататынын ескерткіміз келеді.

Әрбір жаңа типтегі білім беру мекемелерінің өз ерекшеліктері бар. Олардың мазмұны мен формасы — функционалды тағайындау, кәсіптік оқыту, орналасу орны, сол аймақтың әлеуметтік-экономикалық сипаты, оқушылар мен педагогтардың құрамы, мәдени-эстетикалық және өзге де аспектілері, т.б. сияқты нақты жағдайлармен анықталады [4].

Мұндай зерттеулер барысында біз тарих және логиканың арақатынасын сипаттауға басымдылық бере отырып, жаңа мазмұндағы білім берудің қалыптасу факторларының ішінде көп бейінді және сараланған өзін-өзі реттейтін қоғамдық практика ретінде ғана емес, жалпы білім беретін лицей, гимназия сияқты муниципалдық деңгейдегі дамушы шағын құрылым-инновациялық білім беру мекемелерінің қалыптасуын қарастыруды көздейміз.

Лицей — білім берудің баламалы нысаны; негізгі және қосымша жалпы білім беру бағдарламалары мен жоғары басқыштағы оқушылар үшін кәсіби бағдары бар оқытуды жүзеге асыратын жаңа типтегі

орта жалпы білім беретін оқу орны. Бұл жоғары мектептің бағыттары мен мамандықтары бойынша оқушылардың бейінді даярлығымен үйлескен жоғарғы сатыда жалпы орта білім берудің жоғары деңгейін қамтамасыз ететін кәсіби-бағытталған оқу орны [5].

Г.М.Коджаспирова, А.Ю.Коджаспиров ұсынған анықтамаларға сәйкес, лицей – негізінде және қосымша жалпы білім бағдарламасының іске асатын орта жалпы білім беру мекемесі; жоғары сын ып оқушыларының кәсіптікке жуық оқуын жүзеге асыру. Лицей-жалпы орта және жоғары білім арасындағы байланыстырушы буын. Лицейлік оқытудың ерекшелігі оқу сабақтарының әр түрлілігін алдын-ала анықтайды: сабақтар, дәрістер, практикалық, зертханалық, семинарлық сабақтар, рефераттар, пікірталастар және т.б. Оқушылардың өзіндік жұмысының компоненті күшейтіледі. Оқушылар ғылыми-зерттеу жұмыстарына, ғылыми, техникалық, көркем шығармашылыққа тартылады. Лицейлердің арнайы және көп бейінді бағыты болуы мүмкін. Бейініне қарамастан, орыс және ұлттық тіл және әдебиет, тарих және қоғамтану, химия, биология, физика, математика, МХК, шетел тілі, дене шынықтыру және еңбек, т.б. міндетті оқуға арналған пәндер бар [6].

Лицейлерде белгілі бір бейін бойынша (техникалық, жаратылыстану-ғылыми, эстетикалық, физика-математикалық және т. б.) оқу пәндері тобын тереңдетіп оқыту ұйымдастырылады. Лицейлер гимназия сияқты жалпы бастауыш білім берудің жалпы білім беру бағдарламаларын іске асыра алады. Лицейлер мамандық таңдауда және одан әрі білім беруде қалыптасқан қызығушылықтары бар оқушылардың адамгершілік, эстетикалық, физикалық дамуы үшін оңтайлы жағдай жасауға бағытталған.

Лицейлерде жеке оқу бағдарламалары мен жоспарлары кеңінен қолданылады және олар дербес білім беру мекемелері ретінде құрылуы мүмкін, сондай-ақ, жоғары оқу орындарымен және өндірістік кәсіпорындармен ынтымақтаса отырып, қарапайым жалпы білім беретін мектептердің лицейлік сыныптары ретінде де жұмыс істей алады. Қазіргі уақытта кейбір лицейлер авторлық модельдері және оқыту технологиялары бар эксперименттік білім беру мекемелері мәртебесіне ие.

Осы ғасырдың басында заманауи Қазақстанның “жаңа толқын” лицейлері білім беруді жаңғырту үдерісі үшін өзінің маңыздылығын айқын дәлелдеді. Олар инновациялық қызметте жарқын нәтижелерге қол жеткізіп, қазір терең суыққа орналастырылған әдемі гүлге ұқсайды. Ол өзінің әсемдігін сақтап қалды.

Гимназия – мектеп пен ЖОО арасындағы аралық буын. Қазіргі жағдайда гимназиялық білім беру – бұл тұлғаның шығармашылық әлеуетін қалыптастыруға бағытталған күрделі оқу бағдарламасы бар жоғары үлгідегі білім. Гимназияның лицейден айырмашылығы кәсіби шеберлікті бермейді, бұл кәсіби еңбекті саналы түрде таңдауға мүмкіндік беретін кәсіби білімге дейінгі жалпы білім. Гимназиялар қызметі теориялық сипатымен ерекшеленеді, бұл оқытудың гуманитарлық бағыты, онда теориялық ойлау стилі қалыптасады, университеттерге түсуге дайындық жүзеге асырылады [7].

Жеке білім беру мекемесінің белгілі бір білім беру моделін таңдауы, оның негізінде белгілі бір тұжырымдама, білім беру практикасының маңызды қажеттілігі болып табылады. Бұл өз кезегінде кез келген педагогикалық жүйені, соның ішінде мегаполис жағдайында жаңа үлгідегі білім беру мекемелерін дамытуды басқару жүйесін құрудың нормативтік негіздерін анықтайды.

Гимназияда-гуманитарлық бейіндегі пәндер бойынша білім алушыларды қосымша (тереңдетілген) даярлауды қамтамасыз ететін негізгі жалпы және орта (Толық) жалпы білім берудің жалпы білім беру бағдарламалары іске асырылады. Шет тілдерін, мәдениеттану, сондай-ақ философиялық пәндерді оқытуға елеулі көңіл бөлінеді. Көп жағдайда гимназияларда оқуға ынтасы жоғары балалар оқиды. Гимназиялық сыныптар қарапайым жалпы білім беретін мектептерде де ұйымдастырылуы мүмкін [8].

Білім беруді регламенттау лицейлер мен гимназияның пайда болуына ықпал етті, білім беруді стандарттау ұлттық білім беру кеңістігінің біркелкілігін арттыруға ықпал ете отырып, қолданыстағы нормативтік-құқықтық жағдайларда дәстүрлі және “инновациялық” мектеп арасындағы айырмашылықты іс жүзінде жоққа шығарды. Жаңа мазмұндық-мақсатты функциялары бар жаңа үлгідегі оқу орындарының тууын объективті әлеуметтік-негізделген процесс ретінде қарастыру керек. Жаңа мекемелерді шешуге арналған негізгі міндеттер - қазіргі білім беру жүйесінің міндеттерінен туындайды: жалпы білім беру сапасын жақсарту, тұлғаның зияткерлік және кәсіби дамуы мақсатында оның үздіксіздігін қамтамасыз ету.

Қазіргі таңдағы инновациялық білім беруде адамның рухани, мәдени, интеллектуалдық дамуының сұраныстары, ойлауды қалыптастырудың алғышарттары орталық мәселе болып табылады. Яғни, білім беру мазмұны адамға оның сұраныстары мен қызығушылықтарын қанағаттандыратын дәрежеде құрылуы тиіс.

Жаңа үлгідегі білім беру мекемелері бар тарихи тәжірибеге негізделеді, оқыту мен тәрбиелеудің прогрессивті әдістері мен нысандарын, жаңартылған мазмұны мен озық білім беру технологиясын пайдаланады және білім сапасын арттыруға алып келеді, оқуға деген қызығушылықты оятады, дарындылық пен талантқа жол ашады. Жаңа үлгідегі оқу орындары-білім беруде сапалы жаңа қадам. Онда білім беру сатылары арасындағы байланыс негіздері салынған.

Жалпы білім берудің жоғары деңгейін, кең гуманитарлық және мәдени дамуды, сараланған кәсіптік дайындықты қамтамасыз ете отырып, оқу орындары Қазақстанның ұлттық элитасын даярлау үшін жағдай жасайтын болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. ҚР Білім туралы заңы, 2007 ж.
2. Таубаева Ш.Т., Лактионова С.Н. Педагогическая инноватика как теория и практика нововведений в системе образования: научный фонд и перспективы развития. Кн. 1. — Алматы: Ғылым, 2001, С.63.
3. Александрова Н.Б. Преемственность элитарного образования в гимназиях, лицеях и университетах / Н.Б. Александрова // Педагогика. - 2012, № 8.
4. Каменский, А.М. Лицей как школа индивидуального развития /А.М. Каменский // Народное образование. - 2011, №8.
5. Орысша-қазақша түсіндірме сөздік: Педагогика / Жалпы редакциясын басқарған э.ғ.д., профессор Е.Арын - Павлодар: ЭКО ҒӨФ. 2006, 482 б.
6. Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. Педагогический словарь. М.: Изд. центр Академия, 2001.
7. Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі: Педагогика және психология Жалпы ред. басқ. Құсайынов А.Қ. — Алматы: Мектеп, 2007, 63 б.
8. ҚР гимназияларының қызметін ұйымдастыру тәртібі туралы ережелер // Қазақстан Республикасындағы білім туралы заңнама: Заң актілерінің жин. — Алматы: Юрист, 2004, 87–90 б.

Адилбаева У.Б.
к.ф.н., доцент КазНУ им. аль-Фараби
Алматы
e-mail: jalgas.biken@mail.ru

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ МАГИСТРАНТОВ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

Түйін. Бұл мақалада шет тілін оқытуда магистранттардың өзіндік жұмысының тиімділігін арттыру қарастырылады. Өзіндік жұмыс оқу үдерісіндегі ең тиімді бағыттардың бірі, өзіндік шығармашылық белсенділікті дамыту және студенттердің алған білімдерін ынталандыру болып табылады.

Резюме. В данной статье рассматриваются повышение эффективности самостоятельной работы магистрантов в обучении иностранному языку и организация самостоятельной работы магистранта (СРМ). СРМ является одним из наиболее эффективных направлений в учебном процессе, развивающим самостоятельную творческую деятельность и стимулирующую приобретенного знания обучающихся.

Summary. This article discusses the increase in the effectiveness of the independent work of undergraduates in teaching a foreign language and the organization of the independent work of the undergraduate (MIS). MIS is one of the most effective directions in the educational process, developing independent creative activity and stimulating the acquired knowledge of students.

Повышение эффективности обучения магистрантов продолжает оставаться актуальной задачей учебно-методической работы кафедры иностранных языков факультета филологий и мировых языков КазНУ им. Аль-Фараби, призванных обеспечить качественное и активное усвоение английского языка обучающимися в соответствии с практическими потребностями их профессиональной деятельности.

В системе послевузовского образования (магистратура) особое место занимает самостоятельная работа с целью подготовки конкурентоспособных кадров со знанием английского языка. Самостоятельная работа магистранта (СРМ) проводится в форме делового взаимодействия: магистрант получает непосредственные задания, рекомендации преподавателя о выполнении работы. Преподаватель является, как известно, центральной, организующей фигурой учебного процесса как непосредственно на уроке, так и вне его в течение всего периода обучения иностранного языка. При правильном организованном методологическом подходе появляется возможность интенсифицировать учебный процесс и повысить активность обучающихся.

Самостоятельная работа создает возможность действовать без руководства посторонней помощи, способствует проявлению инициативы, творческой активности. Без активной деятельности самой личности невозможен процесс целенаправленного становления будущего грамотного специалиста в выбранной области науки.

Согласно постановлению Правительства Республики Казахстан от 23 августа 2012 года №1080 «Об утверждении государственных общеобязательных стандартов образования соответствующих уровней образования» в магистратуре научного и педагогического направления раздел «содержание образовательной программы магистратуры по профильному направлению» включает в себя дисциплину «Иностранный язык (профессиональный)». Для специальностей магистратуры Приложение 258 к приказу Министра образования и науки Республики Казахстан от 5 июля 2016 года № 425 содержит ТИПОВОЙ УЧЕБНЫЙ ПЛАН, где обязательным компонентом является «Иностранный язык (профессиональный)». Введение иностранного языка, как обязательной дисциплины свидетельствует о том, что для послевузовского образования английский язык имеет важную роль.

Подготовка высококвалифицированных специалистов – магистров с углубленной профессиональной подготовкой, конкурентоспособных на отечественном и международном рынке труда является главной задачей образовательной политики по реализации образовательных программ послевузовского образования. Данное требование предполагает интеграцию научно-исследовательской деятельности и обучения в образовательном процессе, реализацию образовательного процесса по кредитной технологии обучения на основе принципов междисциплинарного подхода.

Учебные занятия по программам послевузовского образования должны проводиться преимущественно в активных творческих формах (case-study, деловые игры, тренинги, диспуты, круглые столы, семинары, презентаций и т.д.) с применением современных образовательных технологий [1].

Магистранты КазНУ им. Аль-Фараби после завершения бакалавриата в специальных английских группах наиболее подготовленные, владеют английским языком на должном уровне, в связи с этим требуются усовершенствование программы магистратуры.

Организация СРМ является одним из наиболее эффективных направлений в учебном процессе, развивающим самостоятельную творческую деятельность, исключительно сильно стимулирующую приобретенного знания. СРМ приобретает особую актуальность при изучении дисциплины «Иностранный язык (профессиональный)», поскольку она мотивирует магистрантов к работе с необходимой литературой, вырабатывает навыки принятия решений, развитие коммуникативной компетенции. В данной статье мы рассматриваем презентацию как одну из форм СРМ.

В ходе подготовки самостоятельных работ обучающийся выступает как активный участник учебного процесса и приобретает навыки свободного критического и креативного мышления, умения аргументировать и отстаивать свою позицию. Презентация – это устный доклад магистранта на определенную тематику, сопровождаемый мультимедийной компьютерной презентацией. Компьютерная презентация – мультимедийный инструмент, используемый в ходе докладов или сообщений для повышения выразительности выступления, более убедительной и наглядной иллюстрации описываемых фактов и явлений. Компьютерная презентация создается в программе Microsoft Power Point. Особое внимание при подготовке презентации необходимо уделить тому, что центром внимания во время презентации должен стать сам докладчик и его речь. Если весь процесс работы над презентацией выстроить хронологически, то начинается он с четко разработанного плана, далее переходит на стадию отбора содержания и создания презентации, затем наступает заключительный, но самый важный этап – непосредственное публичное выступление. Компьютерная презентация должна состоять не более чем из 10-слайдов. Время на выступление составляет 10 минут [2].

Для повышения эффективности СРМ в КазНУ им. Аль-Фараби разработаны темы, СРМ которые способствуют развитию мотивации обучения магистрантов. Такие задания предполагают предварительную самостоятельную проработку каждой конкретной темы выступающими магистрантами по учебным программам. При выполнении заданий СРМ необходимо:

- самостоятельно изучить тему, при необходимости консультироваться с преподавателем;
- магистранты должны изучить обязательную и дополнительную литературу, материалы статистических данных, уметь их анализировать для обоснования необходимых стратегий и решений;

Планирование, организация СРМ, оценка и контроль выполнения, анализ и совершенствование СРМ являются элементами технологии самостоятельной работы. Преподаватель обеспечивает:

- разработку методических материалов по организации СРМ и рекомендаций по литературным источникам;
- разработку требований к выполнению заданий, сроков и форм контроля/отчетности и критериев оценки по каждому заданию СРМ;

Структура материала в целом должна четко соблюдать принцип – от простого к сложному, от частного к общему. Согласно учебной программы «Иностранный язык (профессиональный)» магистрантам факультета ИТ для специальностей «Информатика», «Информационные системы», «Вычислительная техника и программное обеспечение», «Системы Информационной безопасности», «Автоматизация и управление» СРМ проводятся по различным темам: My learning style, Education in master's program in Kazakhstan and abroad, Motivating job, Time management, My scientific research, Success story, Study strategy for Final Week, и т.д. В результате применения таких тем обучающиеся гораздо больше применяют коммуникативную компетенцию за счет меньшего вмешательства преподавателя в их речь, они становятся инициативнее, самостоятельнее в высказываниях.

Систематическое усложнение заданий для самостоятельной работы стимулирует познавательный интерес, способствует активизации и развитию мыслительных процессов, формированию мировоззрения и коммуникативных умений. Темы СРМ, представляющих интерес для всех специальностей – My learning style, Time management, Success story, Study strategy for Final Week. **Примеры разработанного задания:**

“Time management”

Aim: to extend masters' knowledge about time management in different cultures

Introduction: Attitudes to time may differ between different cultures in often quite significant ways. For example, being late for an appointment, or taking a long time to get down to business, is the accepted norm in most Mediterranean and Arab countries. Such habits, though, would be anathema in punctuality-conscious USA, Japan, England, Switzerland, etc.

Instructions:

1. You will have to choose 2 countries and do research on their attitudes to time.
2. Use any materials available in libraries and internet. Do not forget to make a list of references.
3. Prepare a Venn diagram based on your research findings showing the similarities and differences of two cultures in terms of time management. The work can be made in pairs or individually.
4. Presenters will be given 10 minutes to report to the whole class.
5. Students in the class are welcome to ask questions and involve in the discussion related to the topic under study.

Tips:

Time management is best described in terms of: (1) arranging appointments, (2) the pace of life (slow-paced, fast-paced cultures).

The presentation weighs 10 points maximum. Deadline: the 6th week.

«Success story»

Aim: to increase the masters' awareness about cultural diversity in the business world.

Instructions:

1. Interview KazNU a graduate or a professor asking about academic success
2. Use any materials available in the internet to form appropriate questions. Do not forget to make a list of references.
3. Prepare a video presentation of your interview. The video presentation should be done individually.
4. Presenter will be given 5-6 minutes to report to the whole class.
5. Students in the class are welcome to ask questions and involve in the discussion related to the topic under study.

Tips:

Before interviewing get as much information as you can to get appropriate information. Only then create list of questions. Success is more about positive experience, so try to ask more positive questions. Interviewing should be no longer than 10 minutes.

The presentation weighs 10 points maximum.

“Study strategy for Final Week”

Aim: to develop students' knowledge abilities in learning study strategies

Introduction: Strategy is a method or plan chosen to reach desired results and goals. Based on this every step is carried out by creating a detailed plan of the study. Study strategies include approaches to learning, organizing studying process, time-management, motivation, feedback and self-assessment.

Instructions:

1. You will have to create a plan for the semester. Write 10 study strategies for Final week.
2. While creating the plan you should answer the following questions:
 - a) What is the study strategy in own words?
 - b) Why do you need study strategy?
 - c) How do you develop study strategy?
3. Use any materials available in libraries and Internet. Make a list of references.
4. Prepare a plan in the form of mind-map (search in Internet what mind-map is).
5. Mind-map should be illustrative and informative.
6. Mind-map can be made in pairs.
7. The presentation of min-map should last 3 minutes to perform to the whole class.
8. Students in the class are welcome to ask questions.

Tips:

Study strategy is presented in terms of: (1) educational process, (2) professional development and (3) personal life.

The presentation weighs 10 points maximum.

Согласно положению о подготовке магистрантов КазНУ при приеме СРМ необходимо указать критерии оценки, где:

- оценивается содержание работы с названием темы, полнота и глубина описания, согласно поставленной цели и задачи;

- оценивается степень проработки литературных источников;

- определяется степень самостоятельности выполнения работы;

- оценивается грамотность и четкость изложения материала;

- степень обобщения, анализа и выводов по работе;

- оценивается способность к обобщению теоретических вопросов дисциплины;

- соблюдение технических требований к оформлению презентации;

- полнота ответов при защите работы;

- ответы на дополнительные вопросы;

- умение отстаивать свои позиции и т.д.

Критерии оценки СРМ: выполнение одной работы оценивается по баллам, распределенным преподавателем. Нами были разработаны следующие критерий оценки СРМ:

EVALUATION CRITERIA:

SIS - Assessment scale	Number of points	
	Max	Yours
1) <u>Content</u> / critical analysis of a business culture with special emphasis on organizational behavior, values, beliefs, norms, and communication patterns	2	
2) <u>Language accuracy</u> / organization, wide business vocabulary, versatile grammar, intelligible pronunciation, fluency	1	
3) <u>Visual support</u> / graphs, charts, logo, letterhead, pictures, photos where possible, <u>list of references</u>	1	
4) <u>Time management, body language, interaction with audience and overall impression</u>	1	
Overall	5	

Задания должны сформироваться так, чтобы они были коммуникативного направления, ставили перед обучающимися экстралингвистические цели (например, обмен научной информацией, рассказ об участии конференции). Таким образом, они будут адресованы как говорящему, так и слушающему. Для самостоятельной работы по теме диссертации магистранта предлагаются написать эссе и подготовка презентации “My scientific research”.

1) Prepare Power Point presentation about “My scientific research”. Магистранты используют научно-терминологический словарь.

2) Write an essay on the topic according to the plan given below.

1. Introduction (containing information about the field you want to investigate into, the reasons why you have chosen this field, its significance and actuality)

2. Main part. This should contain the following information:

1) Historical background of your field of research. Contributions made by foreign and our country's schools of thought.

2) State-of-the-art (present day) of your field of research.

3) Contribution made by researchers of your department. Research projects you department participates in.

4) Your research (with the emphasis on your master's thesis or dissertation as well as participation in conferences and publications in learned journals in English and reading scientific literature in English)

3. Conclusions (These should summarize the information presented and set goals for further research)

В заключение можно сказать что, содержание организации СРМ описано в рабочей программе дисциплины «Иностранный язык (профессиональный)» направлено на расширение и углубление знаний по данному курсу, с учетом расширения межпредметных связей. Задания для СРМ соответствуют целям подготовки магистрантов, закончивших бакалавриат с достаточным знанием английского языка.

При организации СРМ основными задачами преподавателя являются:

- способствовать формированию у обучающихся навыков самостоятельной учебной и практической работы;
- содействовать развитию и углублению профессиональных и практических навыков обучающихся;
- способствовать формированию профессионально значимых качеств, знаний, умений и навыков будущего специалиста;
- создавать условия для гармоничного творческого развития личности.

СРМ является составной частью учебной работы и имеет целью закрепление и углубление полученных знаний и навыков по профессиональному английскому языку, поиск и приобретение новых знаний. Умелое использование всего комплекса речевых воздействий в процессе обучения позволяет значительно повысить эффективность занятий, стимулировать коммуникативную активность магистрантов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. «Положение о магистратуре КазНУ им. Аль-Фараби». разработано в соответствии с Законом Республики Казахстан «Об Образовании», Законом Республики Казахстан «О науке», Государственным общеобязательным стандартом послевузовского образования, утвержденным постановлением Правительства Республики Казахстан от 23 августа 2012 года №1080, приказами и нормативными актами Министерства образования и науки РК.
2. Правила организации самостоятельной работы обучающихся КазНУ.
3. Алтайцев А.М., Наумов В.В. Учебно-методический комплекс как модель организации учебных материалов и средств дистанционного обучения. В кн.: Университетское образование: от эффективного преподавания к эффективному учению (Минск, 1-3 марта 2001 г.) / Белорусский государственный университет. Центр проблем развития образования. – Мн., Проппели, 2002, 288 с., с. 229—241.
4. Попов Ю.В., Подлеснов В.Н., Садовников В.И., Кучеров В.Г., Андросюк Е.Р. Практические аспекты реализации многоуровневой системы образования в техническом университете: Организация и технологии обучения. М., 1999, 52 с., р. 3.1 Самостоятельная работа студентов С. 15—24. – (Новые информационные технологии в образовании: Аналитические обзоры по основным направлениям развития высшего образования / НИИВО; Вып. 9).
5. Шишкин В.П. Ивановский государственный энергетический университет (ИГЭУ, г.Иваново). Планирование, организация и контроль внеаудиторной самостоятельной работы студентов.
6. Семашко П.В., Семашко А.В., Нижегородский государственный технический университет (НГТУ г. Н. Новгород). Организация самостоятельной работы студентов на старших курсах.

Ақжолова А.
ф.ғ.к., қауымдастырылған профессор,
Абай атындағы ҚазҰПУ
E-mail: aktoty_72@mail.ru

ТҰЛҒАНЫ ПАТРИОТТЫҚА ТӘРБИЕЛЕУДЕГІ ҰЛТТЫҚ САНАНЫҢ ТАҒЫЛЫМДЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Түйін: Аталған мақалада жеке тұлғаны патриоттыққа тәрбиелеудегі ұлттық сананың маңызы туралы проблемалар қарастырылады. Патриоттық тәрбие берудің мазмұны қашанда стратегиялы, сондықтан қоғамдық жағдайындағы Қазақстан азаматын қалыптастыру оның перспективалық позициясын нығайтады, еліміздің әлемдік өркениеттілік белесіне оңай өрлеуіне септігін тигізеді. Автор патриоттық тәрбие беруде тұлғаның бойында ұлттық рух, ұлттық сананы қалыптастыру мәселелеріне талдау жасайды.

Түйін сөздер: тарихи сана, ұлттық сана, патриоттық рух, ұлттық мінез, ұлттық сезім, ұлттық намыс, ұлттық мүдде.

Резюме: В данной статье рассматриваются проблемы значения исторического сознания в воспитании личности патриотизму. Содержание патриотического воспитания стратегично, поэтому формирование гражданина Казахстана в общественной ситуации укрепляет его перспективную позицию, способствует продвижению нашей страны в высоты мировой цивилизации. Автор анализирует вопросы формирования национального духа и национального сознания в воспитании личности патриотизму.

Ключевые слова: историческое сознание, национальное сознание, патриотический дух, национальный характер, национальное чувство, национальная честь, национальный интерес.

Summary: In given clause the problems of historical consciousness' in patriotic education of the person are considered. The importance contents of patriotic education is strategyly, therefore formation of the Kazakhstan's citizen in a public situation strengthens his perspective position, promotes progress of our country in heights of a global civilization. The author analyzes questions about formation of national spirit and national consciousness in patriotic education of the person.

Keywords: historical self-consciousness, national self-consciousness, patriotic spirit, national character, national feeling, national honour, national interest.

Жеке тұлғаны патриоттыққа тәрбиелеудегі ұлттық рухтың маңызы тарихи сана тағылымына сәйкес, еліміз тәуелсіздік алған жылдардан бастап, ұлттық болмысымызды қайта тану, ұлттық санамызды қайтадан көтеруің маңызы зор. Олай болса, ұлттық рух пен ұлттық сана – сол ұлтты құрайтын халықтың әр адамының өз ұлтының мүддесін, халқының тағдырын, ұрпағының болашағын ойлау қабілетінің ұлттық деңгейге көтеріліп, жалпы қоғамға тән ортақ сипатқа ие болған ұжымдық түрі, яғни ұжымдық сана. Ұлттық сана абстракты ұғым емес, ол – ұлт бірлігінің жоғары көрінісі, яғни ұлтты құрайтын халықтың бүкіл ғұмынамасының, салт-дәстүрінің, мәдениетінің, өнерінің тарихын білу дәрежесі, яғни халықтың өзін-өзі жете танып, түсінуі. Ұлттық сана ұлттық дүниетанымға негізделеді. Ал ұлттық дүниетаным дұрыс таным-түсінік арқылы өріс жайып, ұлттық дәстүр арқылы өз болмысын танытады. Ресей отаршылдары қазақ жерін бір жарым ғасыр бойы жаулағанда, олар отты қарумен, тұрақты армиямен қаруланса да әр жердегі қазақ батырларының қол бастаған жанкешті қарсылығына ұшырап, алға жылжи алмай келді. Мұның басты себебі, қазақ сияқты ұлттық санасы күшті асау халықты келешекте қолда ұстап тұрудың қиындығын Ресей отаршылдары терең сезінді. Жылқы мінезді кеңістіктегі еркіндікті аңсайтын тарпаң мінез қазақтарды тұқыртып ұстаудың бірден бір кілті – олардың ұлттық санасын өшіріп, халықтық тарихи жадынан жаңылдырып, табиғи болмысының өзегі болған ауылдық қауымдық ұясын (ядросын) біртіндеп жою мақсатын шешуші орынға қойды. Дала қазақтарының бәрін де саналы түрде мәңгірттендіруді саяси мақсат ретінде ұстанғандығын енді ғана тарихи тұрғыдан сараптауға көзіміз жетті. Осындай тұжырымдамалар мен анықтамаларды зерделей келе, біз өз ұстанымымызды ұсына аламыз: «Ұлттық сана дегеніміз – жеке индивидтердің әрбіреуінің сол ұлттың өкілі екендігін байыпты сезіну түйсіктерінің тұтастануынан құралып, ұлттық рухқа жалғасатын тұжырымдамалы ұғым және этноболмыстың өміршендік тарихи тәжірибесінің жиынтығы», - деп айтамыз. Сондықтан қазіргі қоғамдық жағдайында ұлттық сананы қалыптастыру мен тұтастандыру және өркендету – маңызды іс. Мәселен, қазіргі қоғамымыздағы орыстілді қазақтар мен ұлттық рухы төмен топтардың ұлттық санасын оятып, оларды тұтас этникалық рухқа біріктіру –

патриоттық тәрбиені қалыптастырудың басты шарты болып табылады. Бүгінгі таңда тәрбие мен білім беру үдерісінде ұлттық дүниетанымды үйретуге көп көңіл бөлініп отыр. Дегенмен, оны да тереңдету мәселесі қазіргі өркениеттілікке ұмтылған тұлғаны қалыптастырудың негізі болмақ. Демек, ұлттық дүниетанымды дұрыс түйсінген ұрпақ өздігінен биопсихологиялық-мәдени-әлеуметтік түрде патриот болып қалыптасады.

Осы ұлттық санадан ұлттық рух түсінігі туындайды. Ұлттық дүниетаным негізінде өз анықтамамызды ұсынамыз: *«Патриоттық рух – қазақ елінің әлемдік өркениетті елдер көшіне қосылып, дүниежүзілік қауымдастықтан лайықты орын алуына мүмкіндік беретін бірден-бір күш»*.

Ұлттық рух әлемдік ғылымда көбінесе халықтық рух түрінде сипатталады: «Народный дух в качестве настоящего содержит и свое прошлое; наличествующая настоящая форма духа заключает в себе все прежние ступени» [1, с.147-168]. Ал Ф.Г. Гегельде ұлттық рух «тұлғаның құндылығы», ол қандай дәрежеде халықтық рухты бейнелейтіндігіне байланысты [2, 51-б.]. «Каждый народ имеет свой особенный дух, но не каждый его осознает. Народы себя осознают если имеются соответствующие условия. Народный дух осознает себя в религии, искусстве, системе права, политике, философии» [3, с.87] деген түсініктер де осының айғағы. Яғни мұндай идеяның ұлттық рух түрінде айшықталып, ресми емес түрде қойылуы – стихиялы идея, яғни ғылыми-теориялық жүйеленбегенімен, бастапқы ұлттық қағидалар мен болашақ даму стратегиясын құрайды. Ол әсіресе жаугершілік заманда анық байқалады. Сол дәуірдегі өмір сүрудің шарттарында: елдікті сақтап қалу, өз кеңістігі мен аймағын кеңейту, өзге этностар мен ұлттарды өзіне қарай ассимиляциялау т.б. сол ұлттың өзіндік бағдарларын айқындауға септігін тигізді. Қазақ халқында да әрбір кезең сайын, әрбір дәуірдің табиғи объективті қажеттіліктеріне сәйкес құрылған ұлттың қорғаныштық қызметі өзіндік бастапқы ұлт мүддесі үшін жасалған тұғынамасынан айнымаған. Сондықтан түркілік мәдениет пен ұлттық мәдениеттің роліне тоқталар болсақ: «әрбір руханият құбылыстары арқылы, дүниетаным, салт-дәстүрімен де өзінің түпкілікті ұлттық негіздерін сақтап отырады. Сол рухани негіздері арқылы әлем мәдениетінің кеңістігінде өз жолын қалыптастырады», - деп келтіреді [4, 8-б.].

Қазақ халқының сан ғасырлардан бері дамып келе жатқан тарихында өз ұрпағына патриоттық тәрбие беруде баға жетпес тәрбиелік мүмкіндігі зор рухани, мәдени мұраның мол тәжірибесін жинақтаған. Бұл мақсатты жүзеге асыру үшін патриоттық тәрбие жөніндегі халықтық қағидалар, талаптар және әдіс-тәсілдер қолданылған. Қазақ халқының патриоттық тәрбиесінің негізгі талаптары еліміздің тарихи дамуына, әлеуметтік-экономикалық жағдайына, өмір салтына, түрлі тарихи уақиғаларға байланысты қалыптасқан. Осы ұлттық рух түркілер дәуірінде де заңды жалғасын таба түсті, өздерін Көк Тәңірінің ұлдарымыз деп санап, діни-мистикалық негіздерін құра білді. Мәселен, көне түркі жазба ескерткіштерінде: «ел», «халық», «жұрт» «жер-су» ұғымдары рухани-әлеуметтік құндылықтар ретінде қастерленген. Күлтегіннің үлкен жазуында: «...Көкте Түрік тәңірісі, Түріктің қасиетті жері, суы былай депті: Түркі халқы жойылмасын дейді, Ел болсын дейді», - деп келтіреді. Мәселен, ғұндар дәуіріндегі ерлік дәстүрлері ұлттық рух түріндегі көріністерін атап өтуімізге болады, мысалы, Аттиланың «құдайдың қамшысы» деп аталуы осының дәлелі болып отыр [5, 9-б.].

Сонымен еліміздегі ұлттық болмыс пен ұлттық рухтың бүгінгі көрінісіне тоқталар болсақ, қазіргі Қазақстанның жетістіктерімен қатар «сан мыңдаған жылдар бойы әлемдік деңгейде саяси-әлеуметтік беделі мен мәдени-рухани мәртебесі биік дәрежеде болған түркілер бізге қалдырған мұралары не үшін жалғасын таппай отыр, неге қазақ халқы отаршылдық сана мен рухсыздық күйін кешіп келеді» деген деректерді негізге алуға болады. Шындығында үш жүз жылдай отаршылдық дәуірін бастан өткізген халқымыздың этнорухани құлдырауларын пессимистік-эмоционалдық тұрғыдан бағалап, халқымыздың өткені мен отаршыл саясатқа жағымсыз көзқарас қалыптасыру біздің негізгі мақсатымыз емес, керісінше тарихты толықтай игеріп, өткенімізді шынайы ашып көрсету арқылы ұлттық сезімді жандандыру, халқымыздың басынан өткізген қайғылы оқиғаларына қайғыра білуді, жетістіктеріне шаттануды ұрпақтарымыздың бойына сіңіре отырып, өткен дәуір кемшіліктерін қайталамау болып отыр. Себебі ретроспекция кашанда тарихи субъектілердің кінәлі және кінәлі еместерін ажырататын, жаза мен жауапкершілік жүктейтін құқықтық-заңнамалық жүйе емес, керісінше танымдық тәжірибелік сабақ алаңы болып табылады.

Жоғарыда атап өткеніміздей, түркілік этноцентризм кезеңінің неліктен мыңдаған жылдар бойына созылып, олардың әлемдік саяси-рухани өркениетке қалай үстемдік еткені осы ұлттық рухқа байланысты болып отыр. Тарихты таразыласақ, жоғарғы беделден айрылу ХҮІІІ ғасырлардан

басталатын тәрізді. Осы деградацияны үш ғасыр бұрын ескерткен көріпкел данамыз Асан Қайғы ой-толғамдарының пессимистік қыры ақырзаман жөніндегі толғаудан бастау алады:

«Әй, Жәнібек хан ойласаң,
Қилы-қилы заман болар,
Суда жүрген ақ шортан,
Қарағай басын шалар,
Балшықтан үй болар,
Сиыр малы пұл болар».

Мұндай «заман ақыр» толғанысы кейіннен XIX ғасырларда Шортанбай, Дулат, Мұрат ақындар шығармаларында жалғасын табады [6, 24-б.].

Яғни ауызбіршіліктің жоқтығы, ұлттық рухани құндылықтардың бағаланбай, еуропалық-ресейлік дәстүрлерге еліктеуі, өркениеттік ғылым мен техника дамуының өлшемдерін қабылдамау т.б. қазақ халқының әлемдік саяси аренадағы беделін төмендете бастады. Мәселен, ауызбіршіліктің жоқтығы туралы Абай ақын: «Заман ақыр жастары, қосылмас ешбір бастары», - деп жырлағандай, үш жүздің соңғы рет бірігіп күш көрсетуі Аңырақай шайқасындағы жоңғарлармен соғыс болатын. Ол соғыста біздің сарбаздарымыз бен сардарламыз жеңді. Сондықтан біз оны «ҰЛЫ ОТАН ЖЕҢІСІ» деп атауымыз керек. Осы тенденцияның қалдықтары бүгінгі таңда халқымызда «ауызбіршілік» психологиясына трансформацияланған. Оны біз мектептің оқу-тәрбие үрдісінде оқушыларға үнемі насихаттауымыз қажет. Яғни тарихи сана тағылымын бүгінгі қоғамдық пікір мен ұрпақтарымыз үшін мынадай маңызды болып саналатын түйіндер ретінде ұсынуға болады:

- шынайы тарихты аша отырып, өткеніміз бойынша танылатын халқымыздың ерекшеліктері мен жетістіктері арқылы ұрпақтарымыздың санасында өз халқына деген мақтаныш және сүйіспеншілік сезімді ояту;
- түркілік кезеңнің асқақ этнорухы арқылы отаршылдық сана сарқыншағынан қалған «өзін төмен санау кемістік кешенін» жоюдың механизмдерін қалыптастыру және сол рухтың биогенетикалық трансформацияланатын қағидасы бойынша оның мәңгі сақталатын және қайта орала алатын қуат екендігін рационалды бағамдау;
- тарихымыз бастан өткергендей, қиыншылықтарға төзімділікті қалыптастыру мен кез-келген жағдайда одан шығудың тарихи тәжірибелерін пайдалану;
- ұлттық мінез психологиясындағы жағымсыз сапалар мен қасиеттерді жете зерделеп, одан біртіндеп құтылудың психологиялық механизмдерін жасау;
- халқымыздың тарихын саралап, тарихи айшықталған патриоттық тәрбие қағидаларын сабақтастыру болып табылады.

Сондықтан ұрпақтарымыздың бойында қоғамдық сананы қалыптастыру үшін бүгінгі таңдағы Қазақстанның рухани-мәдени дискурстық кеңістігіндегі ұлттық рух, ұлттық сана, ұлттық намыс түсініктерінің теориялық-әдіснамалық негіздерін зерделеуіміз қажет. Бұл генетикалық түсініктерді саралауда түркілік тәлім-тәжірибенің негізіндегі патриоттық тәрбиені алғашқы, бастапқы негіз ретінде пайымдап, оның заманауи қажеттіліктерден жетілідіруіміз керек.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Дудник С.И. История и историческое сознание Я // А.Слинин и МЫ: к 70-летию профессора Ярослава Анатольевича Слинина. Серия «Мыслители». – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2002, Вып. X.
2. Hegel G.W.F. Lectures on the Philosophy of World History: Introduction /Translated by H. B. Nisbet. – Cambridge, 1975
3. Тимофеев А.И. Что бы мог сказать Гегель о проблемах глобализации? // Глобализация в социально-философском измерении. Сборник материалов конференции. – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2003, С.86-90
4. Сәрсембин Ү.Қ. Қазақ интеллигенциясы әлеуметтік-мәдени феномен ретінде (әлеуметтік философиялық талдау): филос. ғыл. канд., автореф. – Алматы, 2008, 29 б.
5. Әкім Ж. Қазақ идеясы. Түркі өркениеті негізінде. – Алматы: Өлке, 2006, 232 б.
6. Бес ғасыр жырлайды. Екі томдық /Құраст. Мағауин М., Байділдаев М. – Алматы, Жазушы, 1989, Т.1, 384 б.

Алиханқызы Г.

Абай атындағы ҚазҰПУ-дың шығыс тілдері және аударма кафедрасының доценті, п.ғ.к.,
E-mail: a1.Guliya@mail.ru

КАЗІРГІ ҚОЛДАНЫСТАҒЫ ҚЫТАЙ ТІЛІНІҢ КОММУНИКАТИВТІ ҚҰЗІРЕТТІЛІКТІ АРТТЫРУ ӘДІСТЕРІ

Түйін: Мақалада қытай тілін оқыту үрдісі қарастырылған. Білім алушыларға қытай тілін оқыту тек лексико-грамматикалық материалдарды оқыту ғана емес, білімалушылардың танымдық көзқарастарын дамыту, әдістемелік жүйе негізінде негізгі түйін мәселелерді қарастыру жолдары сараланған. Коммуникативті мақсат білім алушының қытай тілін үйренуін дамыту жолдары және тұлғалық болмысын қалыптастырудың құзіреттілік әдістері арқылы ұсынылған.

Түйін сөздер: қытай тілі, құзіреттілік, шете тілі, әлем тілдері, кәсіби-әдістемелік, қытай мәдениеті, экономика дамуы.

Резюме: В данной статье будет рассмотрен процесс обучения китайского языка. Одним из ключевых вопросов является вопрос о соответствии созданной методической системы обучения китайского языка требованиям развития познавательного потенциала обучающегося, а не просто овладения лексико-грамматическим материалом изучаемого языка. Коммуникативная цель интерпретируется как формирование и развитие у учащихся умений общаться на китайском или иноязычная коммуникативная компетенция.

Ключевые слова: Китайский язык, компетентность, иностранный язык, мировые языки, конфетно-методологические, китайская культура, развитие экономики.

Summary: This article will examine the process of learning Chinese. One of the key questions is the question of whether the established methodical system of teaching Chinese is consistent with the development of the learner's cognitive potential, and not just mastering the lexical and grammatical material of the language being studied an ability to communicate on foreign language or foreign language communicative competence.

Keywords: Chinese language, competence, foreign language, world languages, candy and methodological, Chinese culture, economic development.

Бүгінгі заман индустрияландыру сатысынан кейінгі кезең жаһандану сипатындағы үдерістермен байланысты жетіліп келе жатқаны белгілі. Қоғам дамуының барлық саласындағы коммуникациялық және акпараттық жаңару мен өзгерістер олардың жанданып орын алуына бірден бір себеп десек, қателеспейміз. Әлемдік нарық аясының кеңеюі қазіргі қолданыстағы қытай тілінің коммуникативті бағытта қанат жаюын, тіл үйренуге ерекше әсерін тигізді. Мемлекеттер арасындағы күшейе түскен интеграция үдерістері гуманистік құндылықтар арасында дәнекер болатын, шетел тілдері мен мәдениеттерін айқындайтын мәдениетаралық білім беру жүйесін де қамтиды. Сондай жаһандық тілдердің бірі және бірегейі қытай тілі болып саналады. Қытай елі болса, халық саны жағынан әлемдегі ірі елдердің көшбасында. Сонымен қатар қытай елінің экономикасының дамуы, ғылым мен техника жетістігінің әлемге таралуы, күнделікті өндіріс пен тұрмыста қолданылатын құрал-жабдықтар, қондырғылар, киім-кешек, азық-түлік, басқа да толып жатқан заттар Қытайдан шығарылып, біздің елге келіп жатқаны баршаға мәлім. Сондықтан, көрші Қытай Халық Республикасының тілін мен мәдениетін үйрену біз үшін және әлем елдері үшін маңызды болып тұр.

Болашақ шетел тілі мамандардың дайындығын қамтамасыз етуде соңғы жылдары, ЖОО-да үйренуге деген қажеттілігіне байланысты жақсы қолға алына бастады. Сондықтан, біздің ғылыми мақаламызда «Қазіргі қолданыстағы қытай тілі мәтіндеріне коммуникативті сипатын анықтап, білім беру үрдісіндегі қажеттілігін айқындау бағытын негізге алып отырмыз. Бұл мәселе біздің зерттеу жұмысымыздың өзектілігін анықтайды деп есептейміз.

Қытай тілі мәтіннің коммуникативтік-прагматикалық мақсаты- қытай тілінің кәсіби-әдістемелік және лингвистикалық біліктілігін ары қарай қалыптастыру сөздік мәтіні, мазмұны аясында анықталады. Мазмұн субъектілік және объектілік құрылымға негізделеді. Қытай тілі мәтіннің мазмұны адамзаттың болмысымен, салт-дәстүрімен, тыныс-тіршілігімен, мәдениетімен т.б. байланысты.

Қытай тілін шетелдіктерге үйрету мәдениетінің өзі қытай мәдениетіне оқытудың ерекше формасы болып табылады. Қытай тілін оқыту кезінде қытай тілі мен мәдениетін байланыстыра әрі біріктіре отырып оқыту қажеттілігі туындайды. Мәдениетаралық алмасу студенттердің тек қана тілге қызығушылығын арттырып қоймай, мәдениетаралық тілдесім әлеуетін тәрбиелейді, мәдени

айырмашылықтарды танып, тілді оқыту кезіндегі кедергілерді азайтып, жақсы нәтижелерге жетуге әсер етеді.

Қытай тілі типологиялық жағынан дара өзіндік қасиеті бар, тілдер тобына жатады. Қытай тілінің негізгі ерекшеліктері деп сөздердің морфологиялық, яғни, тұлғалық өзгерістерге түспеуін, сөздердің орын тәртібі және көмекші сөздер арқылы грамматикалық мағына білдіруін, сандық сөздер ерекше көп қолданылуын атауға болады. Жүйесі бір-біріне ұқсамайтын тілдердің негізгі ерекшеліктерін салғастырмалы зерттеудің жалпы тіл білімімен қатар, шет тілдерін оқыту жұмыстарында да мәні зор, маңызды. Бір тілді екінші бір тілмен, әсіресе генетикалық жағынан бір-бірінен алшақ жатқан тілдерді контрастивті түрде салыстырудың лингводидактикалық мәні шетел тілін оқу мен оқыту кезінде олардың ұқсас сипаттарын тани отырып және таныта отырып, ерекшелік жақтарын саналы түрде пайымдаудан көрінеді. Қытай тіл бөлімінің дамуы ертеден басталған, дегенмен, көне заман қытай тілі грамматикасы туралы біршама жүйелі жазылған еңбектердің аз екендігі шындық. Бірақ бұдан қытай тілі грамматикасы мүлде зерттелмеді деген пікір тұмауы тиіс.

Қазіргі уақытта тілдік білім беру жүйесін жетілдіріп дамытуға септігін тигізетін объективтік факторлар туралы ғылыми түсінік береді (心 жүрек, 人 адам, 田 атыз). Сондай-ақ ана тілі бірінші және екінші шетел тілдеріне салыстырмалы талдау жасау іскерлігін қалыптастыру, осы талдауға сүйене отырып, шетел тіліндегі (бұнда қытай тілі) тілдік және сөйлеу тәжірибиелерін тиімді пайдалану, Қытай тілін оқу барысында тілді оқытудың мақсаттарын, мазмұнын және оны құру процессінің ең маңызды жақтары туралы түсіну, қытай тілін оқытудың әдістерін, құралдарын және формаларын екінші шетел тілін оқыту міндеттерімен байланыстыра білу, алдыңғы қатарлы технологияларды, оқу процесін ұйымдастырудың жаңа формаларын нақты оқу жағдайына сәйкес шығармашылықпен енгізіп, қолдана білу іскерлігін қалыптастыру және дамыту аясында болады. М.Балақаев атап кеткендей «Көркем әдебиет тілінің нәзіктігі көп жағдайда жазушының белгілі бір сөздерді «мағыналық топқа иіру» яғни сөздерді өзара мағыналық байланысқа түсіру шеберлігімен байланысты» [1. 254 б.] екенін ескерсек, Қытай тілінің құрамындағы тілдік кодтар материалистік дүниенің мазмұнын айқындау құралы болып табылады. Айтатын ойы, беретін хабарды жеткізу үшін тілдік бірліктерді мәтіннің мазмұнына сай етіп және оларды талғап, таңдап қолданады.

Мазмұн диалог, фразеологиялық құрылымға, диалектизмдер мен қарапайым сөздерге, сұраулы, лепті, бұйрықты сөйлемдерге, кейіпкердің көңіл-күйі мен мінезі, келбеті көрсететін күрделі синтаксистік тұтастықтарға сәйкес құрылады. Мысалы: 我们在学汉语。你怎样学习汉语？我很高兴学了很多汉语知识。太好了我学了很多汉语知识! [2.56 б.] Аталған фразеологизмдер тіл әлеуетін адамның болмыс бітімі мен жан-дүниесі тұрғысында танытады да олар мәтіннің субъектілік мазмұнын айқындауға негіз болады. Диалектизмдер кейіпкердің тіл ерекшелігін таныта отырып, оның қай жерден, қай елден екенін білдірсе, қарапайым сөздердің қолданысы арқылы кейіпкердің әлеуметтік статусын анықтауға арқау болады. Сұраулы сөйлемдер кейіпкерлердің жауап алу мақсатын айқындаса, бұйрықты сөйлемдер кейіпкерлердің біреуді іске қосу, жұмсау үшін айтқан пікірін білдіру қызметін атқарады. Субъектілік мазмұнадамдар мінез-құлқы, іс-әрекеті, қоршаған орта, адамдардың басынан өткен оқиға, адамдардың түр-түсі, ішкі қасиеті, ісі, ерекше кескін-кейіпі, сыртқы түрі туралы деректермен толыға түседі және өз бейнесін оның ішкі бітімін, күрделі көңіл-күйін, нәзік сырын, сезімін де айқындауға мүмкіндік береді. Мысалы: қытай тіліндегі мына өлең шумағы жоғарда айтылған тұжырымның жанды мысалы болмақ.

相思

红豆生南国，

春来发几枝。

愿君多采撷，

此物最相思。 [3.48 б.]

Сондай-ақ, өмірдегі кісі күлерлік құбылыстар, адамдардың ақиқатқа ұқсас армандары, надандық пен жауыздық арасындағы ымырасыз күрес, бітпес тартыс, қайшылық, адам жеңіп болмас азапты ауыр жағдайлар сонымен қатар, сом тұлға, өз дәуірінің ең аяулы, асыл мұраттарын арқалаған ұлы тулғалар дүниеге келтіреді. Мысалы: Қытай тілінде қазақ елінің көш басшы Нұрсұлтан Назарбаевті ұлы тулға ретінде былай деген: 在纳扎尔巴耶夫的领导下，哈萨克斯坦近年来在社会政治和经济发展方面取得了令人瞩目的成就。 және де 纳扎尔巴耶夫作风朴实、策略灵活、注重实际、以理服人，被描述为“精明、能干的政治家”。他平易近人，常常深入到群众当中去，并与他们谈笑风生。他强调“以现实主义态度”对待政治和经济问题，“从客观实际出发”解决国家面临的各种矛盾。 [3. 49 б.]

Бұл құбылыс көркем мәтінге тән мазмұнды танытатын ақпараттар болып табылады. мазмұн образдылық арқылы орындалынса, оқырманның танымдық деңгейін көтеріп, жетілдіреді. Олай болса, қытай тіліндегі көркем мәтіннің прагматикалық мақсаты –шындық болмыстың шынайы көрінісін суреттеу арқылы хабарлау. М.Әуезов әрбір сөзге ұқыптылықпен қарап, оны түсініп барып пайдалануды өзінің жазушылық талабына айналдырса, екіншіден, әр шығармасының мазмұны, жанрына орай сөз таңдау дегенді о бастан өзінің әдеби тілдік тәсілдерінің бірі етіп ұстанған екен.

Қытай тіліндегі көркем сөз мәтіндегі кейіпкердің бейнесі арқылы айқындауға болады. Бұл автордың танымдық деңгейін баяндау ретінде көрсетіледі. Көркем мәтін дүниетанымын айқындаудың құралы және тілді игеруге қажетті коммуникативтік әдісті жүзеге асырудың көрсеткіші. Себебі көркем мәтін біріншіден, тіліміздің сөздік қорын айқындайтын тіл құралы, яғни оқырман көркем мәтінді оқи отырып, сөздік қорын молайтуға мүмкіндік алады; екіншіден, оқырман өзіне таныс емес сөздердің мағынасын түсінеді. Мысалы Қытай тіліндегі сөз тіркесі - 《守株待兔》дан мынандай шағын әңгіме өрбиді. 古时候, 有一个农夫在天理种地。田里有一个树桩, 一个兔子奔跑时撞到树桩上, 一下子就撞死了。这个农夫把死兔子捡回家, 美美的吃了一顿。从此以后, 他再也不干活了。他每天守在那根树桩旁边, 希望在有兔子跑过来撞死, 自己能捡到死兔子饱餐一顿。Қытай тіліндегі әрбір өз оқырманына баяндап отырған оқиғаның тартымды, қызықты, әсерлі болуын ескере отырып, өз оқырманының дүние танымына күшейітпелі түрде ықпал етуді көздейді. Сондықтан қытай тілінің сөздік қоры көп болып, мүмкіндігінің барынша кеңінен қолдануды мақсат етеді. Мысалы: 感激-感谢; 想念-思念; 嘲笑- 讥笑-耻笑; 辛苦- 辛劳- 辛勤.[4. 78 б.].

Қытай тілі басқа шетел тілдерімен салыстырғанда өзінше ерекше. Бұл тілдің оқылуы да, үйренілуі де басқа тілдерден айрықшаланып тұрады. Осындай басқа тілдерден жазуы да, айтылуы да айтарлықтай бөлек болуы себепті қытай тілін оқытып, үйретудегі тәсіл де өзгешеленіп, басқашаланып тұрады. Ендігі жерде қиын әрі қызық тіл саналатын Қытай тілінің өзіндік ерекшеліктеріне тоқтала кеткенді жөн көріп, ұсынып отырмыз. Мақала мазмұны Қытай тіл білімінің фонетикалық, морфологиялық, синтаксистік, жалпы грамматикалық сипатынан ақпарат береді.

Қытай тілі қытай-тибет тілдер жанұясына жатады. Ол тілде қытайдың өзінде 1млрд 250 млн адам сөйлесе, одан басқа шетелдерде 25-30 млн адам өз ана тілім деп есептейді екен. Қытай тілі өте көне тілдердің, яғни тарихи ұзақ тілдердің бірі болып есептеледі. Оның үстіне бұл тіл үздіксіз дамып, жетіліп отыратын тілдер қатарына жатады. Өзінің 4 мың жылдан астам тарихында бұл тіл қандай себептермен осындай үздіксіздікке жетті. Қытай тілі морт тілдер қатарына кіреді. Қандай да бір грамматикалық көрсеткіштер қызметін жеке таңбалар иероглифтер атқарады. Әр түрлі сөз таптарындағы жеке-жеке сөздер де иероглифтермен жазылады. Бұл тілдің ең басты үздіксіз дамуы, осы иероглифтерді тіл құралы ретінде пайдалануы болып табылады. Қытай тілі -БҰҰ-ның 6 ресми және жұмыс тілдерінің бірі болып саналады. Тарихи жағынан алып қарасак, бұл тіл-хань ұлтының тілі, ол ҚХР -ң ұлттарының құрамында бар.

Ешбір мәдениетті оның тілінсіз толық түсіну мүмкін емес. Шығыс мәдениетін білу үшін қытай иероглифтерін білу керек. Сонымен бірге үйрену барысында міндетті түрде мәдениетпен байланыстыру қажет.

Ғылыми мақаламыздың идеясы - егер шетел студенттерінің қытай тілін үйрену барысында пайда болатын мәселелерді теориялық және әдістемелік тұрғыда негізделіп зерттесек, онда олардың білім сапасы арта түсетіндігін жан-жақты сипаттау арқылы беруге тырыстық.

Қытай мәдениеті оның тілімен тығыз байланысты, қытай тілі қытай мәдениетінің айрықша нышанына айналғаны соншалық, тіл үйренушілер қытай мәдениетін де тереңінен түсіне білу керек, иероглифтердің мағынасы мен бір-біріне тигізер әсеріне үлкен мән беріп, сонымен қатар қытай тіліндегі сөздердің мәдени коннотацияларына сүйене отырып мәдени ерекшеліктері туралы білімді игеру керек. Қытай тілін оқытуда қытай мәдениетін толық түсіне білу оқу процесінің тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Балақаев М. Қазақ тілі мәдениетінің мәселелері. - Алматы: Қазақстан, 1965, 187 б.
2. 初级汉语课本。听力练习, 北京语言学院出版社, 北京。2000。
3. 基础汉语课本第二册, 华语教学出版社 1991年。
4. Алиханқызы Г. Қытай тілі оқу құралы - Алматы, 2013

Алиханқызы Г.

Абай атындағы ҚазҰПУ-дың шығыс тілдері және аударма кафедрасының доценті, п.ғ.к.,
E-mail: a1.Guliya@mail.ru

ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАНДА ҚЫТАЙ ТІЛІН ОҚЫТУДЫҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНДАҒЫ ҮРДІСІ МЕН БОЛАШАҒЫ

Түйін: Бұл мақалада еліміздің бәсекелестік қабілеті бірінші кезекте оның білімдік деңгейімен айқындалатындығын тіл үйрену үрдісімен байланыстырады. Білім беру реформасы – Қазақстанның бәсекеге нақтылы қабілеттілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін аса маңызды құралдардың бірі. Қытай Халық Республикасы бүгін де алдыңғы қатарлы дамушы мемлекеттердің бірі және оның экономикалық, технологиялық дамуы көз іліктірмес. Сол себепті, осы тақырыпты қытай тілін оқытуға қатысты алудамыз. Қазіргі таңда жоғарғы оқу орында өзге шет тілдерін үйрету қолға алынуда. Осыған орай қытай тілін үйренудің ерекшеліктері, тіл үйренудегі бастапқы білімге аса көңіл бөлу, есте сақтауда дұрыс әдіс-амал тәсілдері ұсынылады.

Түйін сөздер: білім беру, қытай тілі, ұлттық деңгей, үштілділік саясаты, қазақ тілі, орыс тілі, әдістер.

Резюме: Данная статья связывает науку со знанием того, что конкурентоспособность страны, в первую очередь, определяется ее образовательным уровнем. Реформа образования – это один из важнейших инструментов, позволяющих обеспечить реальную конкурентоспособность Казахстана. Сегодня одним из передовых развивающихся государств является Китайская Народная Республика. Она очень быстро экономически и технологически прогрессирует. Поэтому, эта тема связана с изучением китайского языка. В настоящее время предпринимается изучение иностранного языка в высших учебных заведениях. В особенности, китайский язык, так как, во время изучения языка, уделяется особое внимание на начальное образование, правильный метод и подход в сохранении в памяти учитывается.

Ключевые слова: образование, китайский язык, национальный уровень, политика трехязычие, казахский язык, русский язык, методики.

Summary: This article connects science with the knowledge that the competitiveness of a country is primarily determined by its educational level. Reform of education is one of the most important tools to ensure the real competitiveness of Kazakhstan. Today, one of the advanced developing states is the People's Republic of China. It is very fast and economically and technologically progressing. Therefore, this topic is related to the study of the Chinese language. Currently, foreign language is being studied in higher educational institutions. Especially during the study of Chinese language paid the attention to primary education, the correct method and it is taken into account approach in memory preservation.

Keywords: education, Chinese language, national level, trilingualism policy, Kazakh language, Russian language, methods.

XXI ғасыр технология мен жаһанданудың жоғары деңгейде дамуының даңғыл жолы. Жаһанданған әлемде әр мемлекет өзгелермен бәсекелестік бағытта жүреді. Өзгелермен терезесі тең, керегесі кең елге айналу үшін жаһанданудың басты бағыттарының бірі - тіл білу мен үйренудің рөлі жоғары. Яғни, өз тіліңді ғана аялап, қастерлеу ол кез келген азаматтың міндеті болса, өзге тілді үйреніп, еліңді одан әрі дамыту әрбір патриот ұрпақтың міндеті.

Елбасы Н.Ә. Назарбаев “Еліміздің бәсекелестік қабілеті бірінші кезекте оның білімдік деңгейімен айқындалады. Білім беру реформасы – Қазақстанның бәсекеге нақтылы қабілеттілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін аса маңызды құралдардың бірі” деп атап көрсетті [1]. Қазақстан Республикасы мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандартында білім берудің ұлттық деңгейдегі басты мақсаты – еліміздің әлеуметтік, экономикалық және саяси өміріне белсенді қатысуға дайын, құзыретті тұлғаның қалыптасуына ықпал ету деп анық көрсетілген [2].

Сол бағытта қазіргі таңда жоғарғы оқу орындары қабырғасында өзге шет тілдерін үйрету қолға алынуда. Мысалы, Абай атындағы ҚазҰПУ-де ағылшын тілінен бөлек қытай, түрік, араб, ұйғыр, француз, неміс тілдерін оқып үйренуге мүмкіндік бар. Салыстырмалы түрде алып қарайтын болсақ, басқа тілдерге қарағанда қытай тілін таңдаған студенттердің саны басым. Қытай Халық Республикасы бүгінде алдыңғы қатарлы дамушы мемлекеттердің бірі және оның экономикалық, технологиялық дамуы көз іліктірмес. Сол себепте, осы тақырыпты қытай тілін оқытудың маңыздылығы жоғары.

2016 жылдың 5 ақпан күні үкімет отырысында Дариға Назарбаева: «Жақын болашақта біздің бәрімізге қытай тілін үйренуге тура келеді», [3] деп, қытай тілінің бүгінгі маңыздылығын саяси тұрғыдан да нақтылаған болатын.

Осыған байланысты «үштілділік саясатын» былай қоя тұрып, қазіргі таңда «төрттілділік», яғни квадролингвизм саясаты туралы сөз қозғалуда. Конституцияда көрсетілгендей, елімізде қазақ тілі мен

орыс тілінің деңгейі нақтыланып белгіленсе, ағылшын тілі-бүкіл дүниежүзілік қарым-қатынастың негізгі қайнар көзі ретінде қарастырылса, ал қытай тілі - экономикалық-технологиялық дамуы жағынан жоғары өрлеуіне байланысты, оны үйрену туралы сұрақтың пайда болары анық.

Қытай тілі ең қиын тілдердің санатында. Дегенмен, ол тілді үйренуге талпыныс білдіруші-лердің саны баршылық. Сондықтан, елімізде қытай тілін үйрететін білім беру орындарының саны да артуда. Елімізде шамамен 15 жыл бұрын қытай тілі тек бір-екі ғана университетте оқытылатын болса, қазіргі таңда қытай тілін дерлік барлық университеттердің шетел тілі мамандықтарында және мектеп қабырғасынан бастап оқытылуда. Сонымен қатар, тілдерді оқыту және әртүрлі білім беру орталықтарында қытай тілін оқыту кеңінен қолданыс табуда.

Елімізде қытай тілін үйрену деңгейінің жоғары болуын мынадай себептерге қарай бөлуге болады:

1. Қазақстан Республикасының шекаралық және дипломатиялық қарым-қатынасының тығыз байланысы Қытай Халық Республикасымен орын алуда. Сол себепті, көп салалы қарым-қатынастардың тереңдей түсуі қытай тілін білетін мамандардың қажеттілігін арттырып отыр;

2. Жаһандық деңгейдегі алып державаға айналып жатқан Қытайдың қарыштап дамуы, экономикалық жетістіктері Қазақстан мен Қытай арасындағы бизнес және экономикалық мәселелердің шешімін анықтауда көмекші болуы;

3. Қытай осы уақытқа дейін жабық әлем саясатын ұстанып келді. Көп ғасырлар бойы Қытай «жабық есік» саясаты арқылы өзгелерден бөлектенгеннен бұрын, басқа мемлекеттерден алшақтанғандылығы көпшіліктің қызығушылығын арттырды. Дэн Сяопиннің «ашықтық саясатынан» кейін барша әлемге есігін айқара ашқан Қытайды оқып-білуге ұмтылғандардың саны күн санап арта түсуінің өзі Қытай мемлекетінің әлі де құпиясы көп, тартымды өркениетке ие болғаны себеп болса керек;

4. 1991 жылы Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алғаннан кейін еліміздің кәсіпкерлерінің басты қолға алған бизнестері Қытайдан тауар тасып, алып-сатарлықпен айналысу болды. Мемлекетіміз әлі де дайын өнім өндіру жөнінде төменгі деңгейде болғандықтан, әлі күнге дейін кәсіпкерлер өз кәсібін тек Қытайдан дайын тауар тасымалдаумен байланыстыратындардың саны өте көп. Соңғы жылдардағы статистикалық мәліметтерге қарар болсақ, қазақстандық кәсіпкерліктің болашақта да осындай ұстанымда қала беретіндігі көрінеді. Бұл өз кезегінде елімізде қытай тілін үйренуге деген сұранысты одан әрі арттыра бермек; [4]

5. Тәуелсіздік алған жылдан бері Елбасының жеке бастамасымен дарынды жастардың шетелдерде білім алуына жағдай жасап, оны кеңінен қолдауы қазақстандық жас білім алушылардың шетелдік білімге деген құштарлығын арттыра түсуде. Қазіргі уақытта шетелдік білім алу бағдарламалар елімізде көптеп жұмыс істеуде. Қарапайым халық арасындағы стереотип бойынша, шетелдік білім әрқашан отандық білімнен сапалы. Бұл түсінік өз кезегінде шетелдік білімді алуға ұмтылушылардың санын арттырып отыр. Қытайда білім алу өзге мемлекеттермен салыстырғанда, әсіресе озық деп есептелетін еуропалық мемлекеттердегі білім құнымен салыстырғанда анағұрлым арзан. Тек білім құны ғана емес, Қытайда өмір сүруге қажетті шығындар да төмен. Сол себептен де, Қытайға барып, ақылы әрі арзан білім алғысы келетіндер санынан елімізде қытай тілін үйренуге ұмтылушылардың қатары көбеюде;

6. Сонымен қатар, соңғы онжылдықта Қытай Халық Республикасы қытай тілін әлемдік тілдер қатарына қосу шараларын мықтап қолға алып отыр. Қытай тілі БҰҰ-ның ресми тілдері қатарына енгенімен, қолданыс аясы бойынша БҰҰ-ның өзге ресми тілдері деңгейіне жете бермейді. Қытай Халық Республикасының басты мақсаттарының бірі қытай тілін әлемдік деңгейге жеткізе алмаса да аймақтық, өңірлік деңгейде бизнес тіліне айналдыру. Осы мақсатта ҚХР-ның үкіметі Қытайға келіп білім алушыларды ынталандыру мақсатында шетелдік жастар мен ғалымдарға арналған мемлекеттік білім грантарының санын жыл сайын көбейтіп отыр. Мысалы, ҚХР Білім министрлігіне қарасты Ұлттық шәкіртақы басқару комитетінің мәліметтері бойынша шетелден Қытайға келіп оқитын ізденушілерге арнап ҚХР үкіметінің бөлген білім гранттарының саны 70 000 орын. Осы орынның 54% Азия мемлекеттерінің еншісіне тиіп отыр [5. 225 б.].

Жоғарыда атап өткендей, көбісі қытай тілін белгілі бір мақсатта оқып, үйренуде. Мысалы, саудасаттық, саяхат, шағын бизнес деңгейінде екіжақты қатынастар орнату, өз бизнестеріне қатысты қарапайым ақпараттар іздеу тәрізді мақсаттармен қытай тілін үйренуді қолға алады. Осының бәрі еліміздегі қытай тілін үйренуге деген қызығушылықтың нәтижесінде қалыптасып отырған жағдай. Бұл үдеріс бұдан әрі де жалғаса береріне еш күмән жоқ. Осыған орай қытай тілін үйренуде бастапқы

әдістеріне көңіл бөлу керек және бұл фонтомиты дұрыс қаланғанда тиісті үйрену процесіне қол жеткізуіне болады.

1. pinyin 拼音-нің қытай тілін үйренудегі атқаратын ролі

Кез-келген тілді меңгеру сол тілдің әліпбиін үйренуден басталады. Қытай тілі де солай. Қытай тілінде әріптің дыбысталуы және ол дыбыстардың мәнерлеп оқылуына басты назар аударылады. Әрбір сөйлемнің оның қандай байланыс түріне қатыстылығы ескеріліп, мәселен, лепті, сұраулы сөйлем екендігіне байланысты сөйлемге берілетін екпін де өзгеріп отырады. Әрине, бұл қазақ тіліне де тән құбылыс. Дегенмен, қытай тілінің ерекшелігі бар. Мұнда әрбір сөз бен сөйлем түрлі ритмдік-мелодиялық құрылымға бағынады.

Сонымен қытай тілін өз дәрежесінде меңгеру үшін ең алдымен төмендегі жайттарды басты назарда ұстаған абзал! pinyin 拼音 pinyin 拼音 дегеніміз - қытай тілі иероглифтерін танып оқуға арналған төрт түрлі тоннан тұратын дыбыстардан құралады. (pinyin 拼音) төмендегі бөліктерге бөлінеді:

shēngmǔ (声母), yùnmǔ (韵母), fùyùnmǔ (复韵母)

声母(shēngmǔ) дауыссыз дыбыс деп айтуға болады, немесе Олар pinyin 拼音ді құрауда алдыңғы орында тұрақтанған. төмендегі дыбыстар:

b p m f d t n l g k h j q x z c s zh ch sh r y w

yùnmǔ 韵母 екіге бөлінеді: dānyùnmǔ 单韵母, fùyùnmǔ 复韵. Олар pinyin 拼音ді құрастыруда shēngmǔ 声母дан кейінгі орынды иелейді.

单韵母 (danyunmu) көп жағдайда, жай дауысты дыбыс деп аталып жүр.

a o e i u ü n-төрт түрлі тонді осы дыбыстарға қойылады.

复韵母 (dānyùnmǔ) бұл күрделі дауысты дыбыс деп аталынады. Олар төмендегі дыбыстарды қамтиды:

ai ei ui ao ou iu üe er an en in un ün ang eng ing ong ia ie iao iou ian iang
iong ua uo uai uan uang ueng üan

2. 声调 SHENG DIAO дыбыс ырғағы (немесе екпін,тон) және оның түрлері

Қазақ тілінде екпін дегеніміз — сөйлем ішіндегі кейбір сөздердің немесе сөз ішіндегі кейбір буын, дыбыстардың басқа тілдік бөліктерден ерекшеленіп, көтеріңкі айтылуы. Ол сөз екпіні, ой екпіні, тіркес екпіні, дыбыс екпіні деп бөлінеді. Ал қытай тілінде екпіннің түрі қазақ тілінен өзгеше. Яғни айырмашылығы бар. Мәселен, қытай тілін оқуда мына төрт түрлі дыбыс екпінін қанық білу керек, оларды қытай тілінде 声调shēng diào деп атайды. (ескеретін жайт - 声调shēng diào қазақ тілінде дыбыс ырғағы, дыбыс екпіні және тон деген бірнеше түрлі аударылымы бар.түрлері төмендегідей:

— 阴平 (yīng pín) тегіс.

↗ 阳平 (yáng pín) төменнен жоғары қарай.

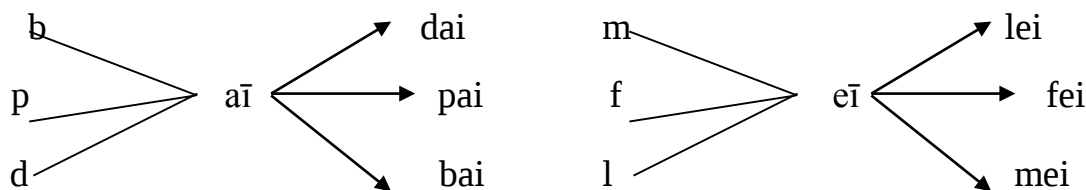
↘ 上声 (shàng shēng) жоғарыдан төмен, қайта жоғары көтеріледі.

↘ 去声 (qù shēng) жоғарыдан төмен қарай (1-суретте келтірілген) .

1-тон	2 –тон	3 -тон	4 -тон
ā	á	ǎ	à
ē	é	ě	è
ī	í	ǐ	ì
ō	ó	ǒ	ò
ū	ú	ǔ	ù
ǖ	ǘ	ǚ	ǜ

Бұл төрт тон (单韵母 danyunmu) дыбыстарына қойылады. Жалпы қытай тілін дұрыс та анық оқуға осы төрт тонды білудің маңызы зор. Сондай-ақ, ең әуелі жоғарыдағы алфавиттерді, олардың оқылуын есте сақтауға арналған жаттығулардың көп болуы және аудио-кассеталардың көп пайдаланылып, тыңдалуы қажет. Төмендегі pīn yīn 拼音 дардың оқылуымен танысайық:

3. 汉字笔画 HÀN ZI Bǐ HUÀ және оның көп кездесетін түрлері

Келесі мазмұнға сәйкес, қытай иероглифтерін есте сақтауда ең әуелі *жазылуға арналған сызықтарын* (немесе оны *кілттер деп те атайды*) білу керек. Бұл сызықтарды қытай тілінде (汉字笔画 **hanzibihua**) деп атайды. Осы жазылу сызықтарының әрқайсысының қытай тіліндегі аталуын білу - қытай тілін үйренуді жаңа бастағандар үшін өте маңызды. Әрбір сызықтардың өз орны бар. Оның қалай жазылу тәртібін жетік игеру қажет. Алайда, сәйкесті атауларының иероглифтерінің жазылуын алғашқы кезде көбі біле бермейді, сол себепті (pīnyīn 拼音) арқылы еске сақтау жеңіл. Мұның ерекшелігі, біріншіден, тілін жаттықтыруға пайдалы болса, екіншіден, жат иероглифтерді сөздіктен жылдам іздеп табуға мүмкіндік береді. Өкінішке орай, кейбір жоғарғы курс студенттері орыс тілінде ғана есте сақтап алғандықтан, кейбір сызықтардың қытай тіліндегі мағынасын түсіне алмай жатады. Сөйтіп, емтихан кезінде қиналып қалатындықтарының талай куәсі болды. Төмендегі кестеде қытай иероглифтерін жазуға арналған сызықтар көрсетілген (1-кесте):

bǐ huà 笔画 сызықтар	míng chēng 名称 аталуы	lì zǐ 例子 мысал	bǐ huà 笔画 сызықтар	míng chēng 名称 аталуы	lì zǐ 例子 мысал
丶	diǎn 点	六	丶	piě diǎn 撇点	女
一	héng 横	十	㇏	piě zhé 撇折	红
丨	shù 竖	中	㇏	shù zhé zhé gōu 竖折折钩	与
㇏	piě 撇	人	㇏	shù zhé piě 竖折撇	专
㇏	nà 捺	八	㇏	shù wāng gōu 竖弯钩	儿
㇏	héng gōu 横钩	皮	㇏	tí 提	虫
㇏	shù gōu 竖钩	了	㇏	héng zhé zhé gōu 横折折钩	乃

4. 汉字笔顺 HÀN ZI Bǐ HUÀ жазылу тәртібі бойынша иероглифтерді есте сақтау әдістері

Қытай иероглифтерінің жазылу тәртібі қытайша (汉字笔顺 **han zi bi shun**) деп аталады. Бұған ерекше көңіл бөлуіміздің себебі - иероглифтерді дұрыс тәртіппен жазу және көп мөлшерде есте сақтау, сондай-ақ көркем жазуға үйретуге септігін тигізеді. Иероглифтердің жазылу тәртібін есте сақтауға қолайлы болу үшін, төмендегідей есте сақтау тиімді

汉字笔顺表

Иероглифтің жазылу тәртібі	мысал	Иероглифтің жазылу тәртібі	мысал
cóng shàng dào xià wéi zhǔ 从 上 到 下 为 主, Үш сызық қатар келгенде, Жоғарыдан төмен қарай жазылу керек!	三	cóng zuǒ dào yòu wéi pū 从 左 到 右 为 铺. Екі жаққа қараған екі нөкат қатар келсе, Солдан оңға қарай жазылуы міндетті!	八 羽
shàng xià zuǒ yòu jù quán 上 下 左 右 俱 全 , Сол жаққа, оң жаққа жоғарыдан төменге, Толыққанды сызылу керек!	音 奇	gēn jù céng cì fēn zǔ 根 据 层 次 分 组; Қабаттасып келсе иероглиф, Топқа бөлу қажетті!	要 背
héng shù jiāo chā xiān héng 横 竖 交 叉 先 横 , Көлденең сызық тік сызықпен қиюласа, Ең алдымен көлденең сызық келеді!	十 木	piě nà jiāo chā xiān piě 撇 捺 交 叉 先 撇; Екі нөкат айқасса, Ең алдымен сол жақтағысын жазасыз!	夫 大
zhōngjiān tū chū xiān zhōng 中 间 突 出 先 中 , Ал ортасы оқшауланып жазылса, Ең алдымен ортаңғы сызық түседі!	山 水 办 小	yòu shàng yǒu diǎn hòu bǔ 右 上 有 点 后 补; Нүкте кездессе әріптің оң жағында, Ең соңында қоясыз!	犬 龙 戈
shàng bāo xià shí xiān wài 上 包 下 时 先 外 , Жоғары жағы қоршалса, Ең бірінші сыртын сызғаның абзал!	冈 同 周 网	xià bāo shàng shí xiān nèi 下 包 上 时 先 内; Төмен жағы қоршалса, Міндеттісі – ең алдымен ішін жазу!	凶 画 函 幽
sān kuàng shǒu héng mò zhé 三 框 首 横 末 折 , Ал рамкамен қоршалса, ең алдымен жоғарғы сызығын сызып ал! Содан кейін іші сызылып, Бұрыш сызық артынан, Келетінін біліп ал!	区 匹 巨 医	dà kǒu zuì hòu fēng dǐ 大 口 最 后 封 底; Үлкен ауыз ашылса, Міндеттісі - ең соңынан астыңғы сызық сызылу!	圆 回 国 四
fēn qí zūn zhào guī fàn 分 歧 遵 照 << 规 范 >> , Айтылған әрбір тармақты, Зейін салып, ұғып қал!		zuò dào liú chàng měi guān 做 到 流 畅 美 观 . Ал сіздің міндетіңіз - әріптің әсемдігіне көңіл бөліп, ұғыну!	

5. Қытай тіліндегі иероглифтердің қосалқы бөліктері

Қытай тіліндегі әріптердің қосалқы бөліктерін білу - қытай тілін үйренудегі маңызды қадамның бірі. Себебі, иероглифтер өте көп болғандықтан, оларды бір-біріне ұқсастығына, қасиеттеріне қарап топқа бөлеміз. Қытай жазулары негізгі және қосалқы бөлік деп ажыратылады. Яғни, иероглифтердің ерекшеліктерін қосалқы бөліктер мен негізгі бөліктер арқылы айыруға болады.

Қытай тіліндегі әріптердің қосалқы бөліктері (biān páng bù shǒu 偏旁部首) деп аталады. Осы қосалқы бөліктердің қытай тілін үйренудегі ролі зор. Студенттер көп жағдайда осы ерекшеліктеріне көңіл бөлмей, үйренген сөздерін қытай тілінде еске сақтамауы себепті, білген иероглифтерінің өзін

тез ұмытып қалып жатады. Тіпті, жатқа жаза алмай немесе көп мөлшердегі қытай тілі жазуларын есте сақтай алмай қалатындары да көп кездеседі. Осы қағидаларды ескере отырып, төмендегі кестеде есте сақтауға ыңғайлы болатын мысалретінде бірбөлім қосалқы бөліктерді көрсетіп отырмыз

piānpáng 偏旁 部首	míngchēng 名称	lì zǐ 例子	piānpáng 偏旁 部首	míngchēng 名称	lì zǐ 例子
亻	rén zì páng 人字旁	什仅他亿	冫	tū bǎo gài er 秃宝盖儿	写军冠
冫	liǎng diǎn shuǐ ér 两点水儿	次冷准	刂	lì dāo páng 立刀旁	列别剑
厂	piān chǎng ér 偏厂儿	压厚厨	口	kǒu zì páng 口字旁	叨叫叹
土	tí tǔ páng ér 提土旁儿	场坚坝塔	女	nǚ zì páng 女字旁	奴她妹始

Бір иероглифті жете тануда, оның дыбысталуын, құрылымын, қанша сызықтан құралғанын, оған жақын иероглифтерді, қарама-қарсы немесе ұқсас сөздерді, жазылу тәртібін, аударылуын білу керек. Сонымен қатар мағынасын, қайсы сөз таптарына жататынындығын, сөз және сөз тіркесін құрау, сөйлем құрауды үйрену маңызды. Есте сақтауға ыңғайлы болу үшін, осы иероглифтерге арналған жұмбақтарды пайдалануға болады. Және де сәйкесті иероглифті өз ішіне алып бейнелейтін мақал-мәтелдер де бар. Осыларды толық білу үшін иероглифке арналған сөздіктерді пайдалану керек. Жоғарыда айтылған мазмұндарды қытай тілінде төмендегі мысалдан көруге болады

多音字	结构	部首	翻译	组词
地 $\begin{cases} di \\ de \end{cases}$	左右	土	жер	地板,地点,地方,地球
笔顺				释义 名词/助词
形近字	池 他 她	同/反字	田/天,	
注解	пысықтауыш болғанда “de” деп оқылады, 仔细地 看书			
成语	地动山摇			
造句	他要卖的房子地大			
字迷	: 墙左池右连一			
名句	天地忽开拆,大河注东溟			

6. Грамматика – тіл үйренудің негізгі сатысы

Ең алдымен грамматика дегеніміздің өзі – сөздерді біріктіру, сөйлем құрау немесе сөйлеу ережесі деген қағидаға бағынады. Ал қытай тілі грамматикасы – қытай тілінде сөйлем құрау немесе сөйлеу ережесі.

Жалпы грамматика – тілдің маңызды факторларының бірі. Ол сөз бен сөйлемдердің құрылу ережелері мен факторларын түсіндіреді. Тілдің қағидаларын пайдалана отырып, сөздерді біріктіргенде, тіл – қарым-қатынас құралы бола алады.

1) 我买了书 2) 书我买了 3) 我买了书

4) 我书了买 5) 买了书我 6) 我了买书

Жоғарыда мысал ретінде келтірілген алты сөйлемнің барлығы да мына төрт «我» «了» «买» «书» иероглифтерден құралған. Алайда, адамдар (1) (2) (3) сөйлемдерді пайдаланады да, (4) (5) (6) сөйлемдер моделін қолданбайды. Себебі, алдыңғы үш сөйлем белгілі грамматикалық қағидаға сәйкес, кейінгі үш сөйлем еш ережесіз құрылған. Жоғарыдағы (1) (2) (3) үш сөйлемнің айтылуы бір

болғанымен, мағыналары түрліше. Мұның себебі – осы үш сөйлемге негізделген грамматикалық қағидалар әртүрлі. Біз грамматиканы үйрену барысында осы қағиданы негізге аламыз. Былайша айтқанда, қытай тілінде дұрыс сөйлем құрауды үйрену – маңызды қадамдардың бірі болып табылады.

Қытай тілі грамматикасы – морфология мен синтаксиске бағынады.

Қытай тілінде ол былай деп аталады.

语法-包括词法和句法. yǔfǎ-bāokuòcífǎhétǔfǎ

Қазақ тілінде морфология – сөз және оның формалары туралы ілім болып табылады. Сөйлеу дағдысында әр сөз сөйлем ішіндегі өзге сөздермен белгілі заң бойынша әр қилы өзгеріске ұшырап, әр алуан қызмет атқарады. Морфология осындай сөздерді жеке- жеке қарамай, жалпы сөз атаулыны алып оларды белгілі топтарға бөліп, сол топтың әрқайсысына тән жалпы грамматикалық сыр-сипатын анықтайды. Соның арқасында сөздердің әр тобының өзіне лайық жалпы грамматикалық мағыналары мен грамматикалық формалары айқындалады.

Морфология – сөздің құрылымы, ерекшелігі, сонымен қатар сөздің топтары мен қолданылуынан тұрады.

Сөз таптары - сөздің грамматикалық жағынан топтасқан түрі. Оны біз сөз таптары деп атаймыз.

Жоғарыдағы бірқатар мазмұндар қытай тілін оқытудың алғашқы негізгі ілімі болып табылады. Әдетте, студенттер тек әріп үйренуге ғана көңіл бөліп немесе орыс және қазақ тілінде түсіндіруді жөн көріп, қытайша сөздерді есте сақтауға көңіл бөле бермейді. Соның салдарынан мәнерлеп сөйлеу, жазбаша көркемдеп жазу, иероглифтердің көп мөлшерде есте сақталуы айтарлықтай жемісін бермейді. Осылайша негізгі оқулықтағы оқу мазмұнын толық игеруде студенттерге қойылатын басты талап - көп тыңдау, көп оқу, көп жазу және есте сақтауға бейімделу. Жоғарыдағы талаптар орындалмаса, қытай тіліндегі иероглифтерді игеру өте қиынға соғады, өйткені қытай тілінде иероглифтер саны өте көп.

Қытай тілін жеңіл әрі сауатты үйрену үшін, біз аудио жазбалар, суреттерге қарап қытай тілінде сөйлеу және заттармен танысу тәсілдерін ұсынамыз. Бұл тіл үйренушілердің қызығушылығын арттыра түседі деген сенімдеміз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Н.Ә.Назарбаев. «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыт» атты Жолдауы. – Астана, Ақорда.
2. ҚР Білім беру стандарты/ <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1200001080>
3. Дарига Назарбаева: В недалеком будущем нам всем придется выучить и китайский. http://tengrinews.kz/kazakhstan_news/dariga-nazarbaeva-nedalekom-buduschem-vsem-pridetsya-288543/
4. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің мәліметтері. <http://stat.gov.kz/faces/homePage>;
5. Қытай тілін оқытудағы негіздік білімді игерудің әдістері/ Алиханқызы Гулия, 18.08.2008 ж. Асем-систем баспасы, Алматы
6. 1-11 сыныптар үшін Қазақ тілінің ережелер жинағы//Дереккөзі: https://www.zharar.com/kz/ubt/5955-kazakh_tilinen.html
7. © www.ZHARAR.com

Байзақ Ү.А.

П.ғ.д., ф.м.ғ.к.

Катбаева М.Т.

Қ.А.Яссауи атындағы ХҚТУ PhD докторанты

Байзакова Б.

б.ғ.к.

Қ.А.Яссауи атындағы ХҚТУ

Түркістан қ., Қазақстан

E-mail: Praktika-2013-14@mail.ru

МЕКТЕПТЕ БІЛІМ БЕРУДІ КӘСІПКЕ БЕЙІМДЕП ОҚЫТУДЫҢ МАҢЫЗЫ МЕН ҚАЖЕТТІЛІГІ

Түйін: Мақалада мектепте білім беру жүйесінде оқушылардың техникалық мамандықтарды таңдауында физиканың «Механика» тарауын бейімдеп оқытудың маңызы мен қажеттілігі қарастырылады.

Резюме: В статье рассматривается выбор учениками технических специальностей в системе школьного образования, а также важность и необходимость адаптивного обучения в физике раздела «Механики».

Summary: The article is considered the importance and necessity of adaptive physics mechanics in adapting students to technical specialties in school education.

Елбасы Н.Ә. Назарбаев «Болашақта өркениетті дамыған елдердің қатарына ену үшін заман талабына сай білім қажет. Қазақстанды дамыған елдердің қатарына жеткізетін, терезесін тең ететін – білім, ол үшін бізге экономикалық және қоғамдық жаңару қажеттіліктеріне сай келетін осы заманғы білім беру жүйесі қажет», -деп білім беру жүйесін жетілдіру мәселесін 2012 жылғы 14 желтоқсандағы «Қазақстан - 2050» стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында атап көрсетті. Осындай мемлекеттік маңызы бар құжаттар білім беру жүйесінің алдына үлкен міндеттер жүктейді, бағыт пен бағдар береді және жаңа іс әрекеттерге көшуге міндеттейді.

Жалпы алғанда, мектептің оқушылары пән бойынша сапалы білім алады, бірақ оларды өмірлік жағдаяттарда қолдану дағдылары жоқтың қасы. Біздің дәстүрлі оқыту қазақстандық мектеп оқушыларының академиялық білімдерінің жеткілікті деңгейін қамтамасыз етеді, бірақ оны өз бетінше білім алуы мен оны іс-әрекеттерінде қолдануды, әрі оқытудың әр түрлі саласында талдауды, оларды тиімді пайдалана білуі үшін дайындай алмайды. Осыған байланысты бүгінгі күні білім беру жүйесі түбегейлі жаңаша ойлауға негізделген іргелі реформалар кезеңіне қадам басты.

Қазіргі кезде жалпы орта білім беретін мектептің жоғарғы сатысында оқытылатын пәндердің барлығының мәртебесі бірдей. Демек, бұлардың бәрінен де бағдарлама деңгейінде білім беріліп, білім, білік дағдылары игерілуі тиісті. Бұл, оқушыға бірнеше салада білім негізі беріледі, ал оқушылар игерілген білім негіздерін бірде-бір саласынан терең білім меңгеруге мүмкіндігі болмайды деген сөз. Ал қазіргі таңда Қазақстанның мектептегі білім беруі жаңа бастау алу сатысында тұр. Осы уақытта инфрақұрылымдық дамыту мен жаңартылған мазмұнға көшу басты басымдықтар болып отырғаны белгілі. Осыған байланысты бүгінгі күні білім беру жүйесі түбегейлі жаңаша ойлауға негізделген іргелі реформалар кезеңіне қадам басты.

ҚР Тұңғыш Президенті, Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың 2018 жылғы 5 қазандағы Қазақстан халқына жолдауында «Орта мектептердің өзінде балаларды мейлінше сұранысқа ие мамандықтарға бейімдеп, кәсіби диагностика жүргізу маңызды. Бұл оқытудың жеке бағдарын жасауға және оқушы мен мұғалімнің оқу жүктемесін азайтуға мүмкіндік береді»-деп атап көрсеткен [1].

Сонымен, бұл құжаттарда білім беру саясатының басым бағыттарының бірі ретінде мектептің жоғары сыныптарына кәсіптік бейімдеп оқытудың енгізілуі және ол оқушыларды әлеуметтендіруге, оқытуды даралауға, оқушылардың бейімділіктері мен қабілеттіліктерін толығырақ ескеруге, оқуларын әрі қарай жалғастыруы үшін жағдайлар туғызуға бағытталған оқыту жүйесін енгізу қажеттілігі айтылған.

Сондықтан мектептің алдында қазіргі нарық заманына бейім, білім алуын жалғастыруға мүмкіндігі бар, өзінің болашақ қызметінде жетістікке жете алатын бәсекеге қабілетті мектеп түлегін дайындау міндеті тұр. Осы тұрғыда біз жоғарыда Қазақстандағы білім беру жүйесі түбегейлі жаңаша ойлауға негізделген іргелі реформалар кезеңіне қадам басты деп өттік. Яғни, орта білім беру жүйесін. оқушыларды кәсіптік бейімдеп оқыту болып отыр. Жалпы орта білім беру жүйесін жаңарту қажеттігін біздің елде де, алдыңғы қатарлы шетелдер тәжірибелері де, жастарды еңбекке және кәсіптік білім алуларына дайындаудың нақты орын алып отырған тәжірибесі де дәлел. Бүгінгі таңда білім беру мен экономикалық байланыс нығая түсіп, нақты, орнықты сипат алуда, ал бұл әлуметтік-экономикалық проблемалардың педагогикалық проблемаларға айналуына әкелуде.

Сондықтан бұл жағдайларда жастарды өмірлік іс-әрекетке дайындаудың педагогикалық шарттарының біріне бірыңғай үздіксіз білім беру жүйесіндегі жалпы және кәсіптік білім берудің өзара әрекеттесуін жатқызуға болады. Мектеп бітіргеннен кейін технологиясы жоғары дамыған қоғам мен ақпараттық технологиялар әлемінде өмір сүруге және қызмет етуге тура келеді. Сол себепті жалпы орта білім беру жүйесіне енетін физика пәніне ерекше назар аударуды қажет етеді. Бүгінгі таңда өнеркәсіптің барлық салаларында, оның ішінде техникалық салада жоғары білікті мамандар керек. Олар қазіргі заманғы күрделі компьютерлерді, робот-автоматтарды, басқарылатын станоктарды түсіне алатындай, жеңіл меңгере алатындай болуы керек. Сондықтан мектептің алдында оқушыларды тиянақты жалпы біліммен қамтамасыз ету және өз бетінше оқып-үйрену дағдысын қалыптастыру, қысқа мерзімде жаңа мамандық алуға немесе өндірістің дамуына қарай басқа мамандықты тез игеруге бейімдеу басты міндет болып тұр.

Физика пәні қоршаған дүниені ғылыми түсінудің іргетасы болып табылады, оқушылардың табиғат пен техника құбылыстарын зерттей және түсіндіре алу біліктерімен қарулануына, қоғамның экономикалық дамуындағы ғылымның рөлін түсінуге, табиғаттың бөлігі ретіндегі адамға табиғат дүниесін ғана емес, ондағы өзінің орнын да саналы түсінуге ықпал етеді. Өйткені қалыптасып, дамып келе жатқан тұлғаның табиғат дүниесімен қатынасы физика пәнінен алған білімі арқылы ғана игерілуі мүмкін [2].

«Физика» пәнін оқытудың мақсаты оқушылардың ғылыми дүниетаным негіздерін қалыптастыру, танымдық қызығушылықтарын, физикадан игерген білімдері негізінде олардың практикалық біліктері мен дағдыларын дамыту.

Физика және техника ғылымдары саласының қарқынды дамуы елімізде жоғары білікті мамандар даярлауды талап етіп отыр. Жалпы орта білім беретін мектептерде физика пәнінен кәсіпке бейімдеп оқыту жүзеге аспай, бұл мәселені шешу мүмкін емес.

Бейіндік оқыту білім беру жүйесінде оқушылардың функционалдық қызметінің басым бағыты оқушылардың тереңдетілген кәсіптік білім беруге даярлығын жүзеге асыру үшін бағдарланған оқытуды енгізу болып табылады. Сондай-ақ, бейіндік оқыту арнаулы бейімділігі мен қызығушылығын, танымдық қабілетін ескеруге бағытталған білім беру процесінің құрылымы мен мазмұнын ұйымдастыру түрі, жоғары сыныптағылардың оқуын даралау мен саралап жіктеудің педагогикалық жүйесі [3].

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» 2007 жылғы 27 шілдедегі Заңының 3-тарау 11-бабы Білім беру жүйесінің міндеттерінде: «ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға, дамытуға және кәсіптік шыңдауға бағытталған сапалы білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау, білім алушылардың кәсіптік ұмтылысын қамтамасыз етуге жағдайлар жасау»-деп атап өтілген [4]. Демек бізге таңдаған бағытқа сәйкес пәндердің тереңдетілген деңгейде оқытылуын қамтамасыз ету керек. Бүгінгі заман - бәсекелестік пен жоғары технологиялар заманы, ғылым мен білім заманы. Сол себептен жеке тұлғаны дамытуға бағытталған бейімдеп білім беру оқушыларға ғылым негіздерін үйретіп қана қоймай, әр оқушының бейімділігін анықтауға және тұлғалық негізіне қарай білім алуға көмектеседі.

Бейімдеп оқыту білім беру саласында басты мәселелердің бірі болып тұр. Бейімдеп оқытудың мақсаты – жоғары сынып оқушыларының кәсіптік қызығуына және білім алуды жалғастыруға қатысты жоспарларына сәйкес жағдай жасау болса, оның негізгі міндеттері төмендегілерден тұрады:

- жалпы орта білім бағдарламаларына сәйкес жекелеген пәндерден тереңдетілген білім беруді қамтамасыз ету;

- жеке білімдік бағдарламаларды құруға кең түрде және икемді мүмкіндіктер туғыза отырып жоғарғы сынып оқушыларын оқытуға жағдай жасау;

- білім алушылардың әр түрлі топтарына, олардың жеке бейімділіктері мен сұраныстарына сәйкес толыққанды білім алуына қамтамасыз ету.

Оқушының әлеуметтену мүмкіндігін кеңейтіп, жалпы жеке кәсіптік білім арасындағы сабақтастықты қамтамасыз ету, сонымен бірге мектеп бітірушілерді жоғары кәсіптік білімді игеруді тиімді дайындау [5].

Бейінді оқыту дегеніміз-оқушылардың қызығушылық бағытының, қабілетінің дамуына жағдай жасайтын және олардың келешекте игеруі тиісті кәсібіне бейімделуді қамтамасыз ететін оқытудың түрі. Бейінді немесе бағдарлы оқыту тек қана мектептің жоғарғы сатысында жүзеге асады. Негізгі орта білім беру сатысында бейіналды жұмыстары жүргізіледі. Бұл жерде туындайтын бірінші мәселе «мектептің жоғарғы сатысында оқушыны қандай кәсіпке икемдеп, бейімге бағдарлауға болады және «бейінді-бағдарлы оқытудың жетістігі неде?» деген сұрақтар туындайды.

Еліміздегі бейіндік оқыту жүйесінің дамуы:

- жоғары сынып білім алушыларының білімділік деңгейін, олардың қабілеті мен қызығушылығын ескере отырып бәсекеге қабілеттілігін көтеру мақсатында мүмкіндіктерді кеңейтуге;

- жоғары сыныптағылардың мектептен кейінгі өмірлік жолды таңдауға бейімделудің негіздерін жасау, олардың кәсіптік мақсаттарын іске асыруға;

- еңбек нарығын кәсіби техникалық кадрлармен қамтамасыз ету мәселесін шешуге бағытталған.

Жоғарыда аталған құжаттар, айтылған тұжырымдар мен ойларды қортындылай келе біз, болашақ көлік саласындағы инженер болуға ниет қойған оқушыларға, яғни транспорт саласы маманын физиканың «Механика» тарауын бейімдеп оқыту қажет деп санаймыз. Оны іске асыру үшін «Механика» тарауында қарастырылатын әрбір түсініктер мен заңдарды, ережелерді болашақ мамандыққа қажеттілігін сабақ үстінде, мысалдармен, тәжірибелермен және т.б. әдістермен көрсету керек, сонда болашақ транспорт инженері болатын оқушылардың физика пәнін терең меңгеруге деген қызушылығы артады. Ендігі мақсат, осы ойларды іске асырудың педагогикалық технологиясын жасау.

Қорыта келгенде, мектептің жоғары сыныптарында бейінді оқытуды енгізудің қажеттілігі мемлекет пен қоғам тарапынан мектептегі білім беру жүйесіне қойылып отырған талаптардан, республиканың әлеуметтік-экономикалық, әлеуметтік-мәдени дамуынан туындаған заңды құбылыс болып табылады және ол оқушылардың білім алу қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін таңдауға жағдайлар туғызуға бағытталған оқыту түріне жатады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. 2018 ж. 5 қазан.
2. Жүсіпқалиева Ғ.Қ., Джумашева А.А., Құбаева Б.С. Мектепте физика курсын оқытудың теориясы мен әдістемесі: Оқу құралы. - Орал: М. Өтемісов атындағы БҚМУ редакция баспа орталығы, 2012, 195 б.
3. Кәсіптік бейімдеп оқыту әдістемесі. Әдістемелік құрал. – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2012, 81 б.
4. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» 2007 жылғы 27 шілдедегі Заңы.
5. Хамзина А.Х. Мамандыққа бейімдеп оқыту әдістемесі. Л.Н.Гумилев атындағы Евразия ұлттық университеті. Астана: 2017, 4 б.

Bazarbayeva K.K.,
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Eurasian National University after L.N. Gumilev, Astana,
bazarbaeva1969@inbox.ru

Taspolatova R.E.,
Senior Lecturer,
Eurasian National University after L.N. Gumilev, Astana

Toktarbayev D. G-S.,
Doctor PhD,
Eurasian National University after L.N. Gumilev, Astana

ACTUAL PROBLEMS OF NATIONAL GAMES IN THE INTRODUCTION OF THE EDUCATIONAL PROCESS OF GENERAL SCHOOLS OF THE SUBJECT PHYSICAL CULTURE

Түйіндеме: мақадада ұлттық және халықтық ойындарды пайдалана отырып, орта буын оқушыларының дене тәрбиесін спорттың дәстүрлі түрлерімен, сыныптық-сабақ, сыныптан тыс және мектептен тыс дене шынықтыру формаларымен қатар, оқушылардың дене тәрбиесін ұйымдастырудың, олардың дене шымырлығы сапасын дамытудың жаңа формаларын енгізудің өзекті мәселелері қарастырылған.

Кілтті сөздер: ұлттық ойындар, ғылыми-теориялық, дене шынықтыру- сауықтыру іс-шаралары, дене тәрбиесі, мектептен тыс мекемелер, классикалық спорт түрлері.

Аннотация: в этой статье рассмотрены актуальные проблемы введения новых форм организации физического воспитания школьников, развития физических качеств школьников, наряду с традиционными видами спорта, проводимых в рамках классно-урочных, внеклассных и внешкольных форм физического воспитания школьников среднего звена с использованием национальных и народных игр.

Ключевые слова: национальные игры, научно-теоретический, физкультурно-оздоровительные мероприятия, физическое воспитание, внешкольные учреждения, классические виды спорта.

Annotation: the introduction of new forms of organization of the school for the development of physical qualities of schoolchildren, along with the sport's motivation, conducted within the framework of class-based, extracurricular education of the physic resurgence of middle school students with the elimination of national and folk games.

Key words: national games, scientific theoretical, physical and recreational activities, physical education, out-of-school institutions, classical types of sport.

Introduction to education and science more and more modern technologies introduce new technologies and innovative methods of teaching. One or another by itself, any significance of each and the method is good, but the specifics of carrying out by simplicity or measure are conditioned by materially complicated variants.

In the use of methods (game competitive visual effects, etc.) instill in students the necessary physical qualities in classical sports that reflect the curriculum (GOSO standard educational programs on the subject "Physical Culture") [1].

So classical sports prevail in the curriculum as, x age categories within the school curriculum, then national (folk games is in most section due to the reluctance on the paper. From the general schools of physical education teachers, new ideas are introduced into the curriculum in the variable part, the traditionally and ease of holding, for example, sports games, where schoolchildren are most likely to play volleyball, football or basketball [2].

New times (1927). The school curriculum of physical culture for now has had time to build traditional conventions of classical sports widows. Mandatory sports sections (sports and athletics, gymnastics, elements of single combat and outdoor games s cross training) develop the necessary in the conditions of total strength and will to victory, to hypodynamia, motor qualities, develop the conquest of new achievements, have a nurturing significance for the younger generation [3].

But we must not forget and we must bear in mind that national games also have an important role in the formation of the younger generation for centuries, proven, easy-to-use national games also develop self-awareness, respect for the environment, perseverance, love for the Motherland, pride in their people and d.

Moral opinion of the researcher successful deployment of innovative transformations of physical education, with a view to implementation in the secondary school national games, can be provided only the socio-psychological readiness for them of the pedagogical collective of the school, The versatile general pedagogical and professional preparedness of the teacher-trainers, actively supporting these innovations from the parents, the presence or creation of a full-fledged infrastructure to ensure the high quality of the educational process for physical education [4].

Relevance. The analysis of the scientific and methodological literature [5] on the critical interpretation of the concept of “physical culture” by specialists shows that at the present stage, along with physical and spiritual bodily perfection, a great role in the development of the personality also makes it possible to judge that physical education has a further process his schoolboys modern At a stage of reforming, begun in 90th years of the XX-th century. In these years, a group of authors led by V. Lyakha in the laboratory of the KOGO upbringing Institute of Age Physiology of the Russian Academy was developed [6]. The concept of the education of school-age children is based on the idea of developing personal and activity approaches, optimizing and intensifying the teaching and educational process based on the application of modern psychological, pedagogical and psychological-physiological theories of teaching, upbringing and personal development. The authors of various concepts offered directions for improving the components of this process, which, along with the above-mentioned methods of teaching, note the importance of national and folk games.

At present, a number of documents have been adopted at the republican level that notes the great role of physical culture in educating young people. Due to opinions of the specialists [7], the present crisis of the state system of physical education has turned to a number of negative consequences for society. At the present stage of the development of the intellectual culture, modifications have taken place in the goal of the tasks of the schoolchildren’s education. The main goal of the physical education of students in the modern school is the formation of a high level of the individual personal physical culture of the schoolchild as an element of a healthy lifestyle through regular physical education and recreation, sports classes, the introduction of national and folk games into the educational process of the general schools of the RK as one of the mandatory components of the curriculum developed by the GOSO, standard programs.

The questions of introduction of new forms of organization of physical education of schoolchildren, including, and introduced I national games were affected by the work of most scientists, but an analysis of scientific and methodological literature showed that research related to the introduction of the curriculum of forms of schoolchildren’s education [8,9,10, 11]. Directed by the organization to the interrelated influence, on their spiritual and the physical development of the Republic of Kazakhstan was very low. The available studies are not complex, systemic in nature.

As the main scientific and theoretical prerequisites for the introduction of organizational forms of physical education of schoolchildren, with the use of national and folk games in the mandatory sections of the standard curriculum, state classes of secondary schools of the Republic of Kazakhstan in the middle.

Between the first premises is the contradiction of developmental conceptual requirements for the realization of physical education and insufficient level pro-ical culture, teachers of pedagogical training of teachers of subjects, in which, in general, still Soviet education, where classical sports prevailed in the teaching of improving their need. One must assume there is a time, well, to emphasize efforts in educational preparation. In connection with practical seminars on the direction of developing methodological and physical culture management of schoolchildren, conducting in compulsory schools no mandatory division of national and regional, regional folk games in the district (city) republican masupabakh. The contradiction between the program requirements, the level of physical readiness for the normative process of introducing schoolchildren and the scientific and methodological support for the number of new organizational forms of physical education in the subject of introduction into the compulsory section of the standard curriculum “Physical Culture” of national and folk games are a prerequisite. Improvement of the methodological basis of the methodology should be subject to the scientific on the implementation of new organizational forms of physical education. There is a need to develop scientific and methodological products related to new forms of organizing physical education.

The third premise is the contradiction between the physical and spiritual activity schoolchildren in the process of their physical education, the lack of patriotic upbringing. Perfection of spiritual and moral physical education should be subject to new forms of organization possessing high schoolchildren, types of national and folk games, and spiritual and moral potential, in the humanistic, cultural forms of the organization of physical communication with this, it is necessary to develop harmony aimed at shaping the upbringing and spiritual

development of schoolchildren, the tasks were the second, third and fourth criteria of the New Implementation Developing:

1. The education of schoolchildren organizational forms of the document square.
2. Degree of reflection in them upbringing with the introduction of new forms of organization of games and Ramatsiya them in practice. Elements of national and national conditions.
3. Identify the initial level of education of the school introducing new forms of the nation's body physical and educational process. State of teaching of national and national games in the school.

The problem of the study there is a contradiction between the inconsistency of the level of physical culture of schoolchildren with the requirements of the state standard for the subject "Physical Culture" with insufficient scientific and methodological support for the introduction in the process of nurturing new forms of its organization of the classical elements of national and folk games that.

Along with the motor qualities, the processes of physical research of the education of schoolchildren in the middle classes of general education the schools of the RK.

The subject of the research is the scientific and methodological aspects of the introduction of new forms of organization of the upbringing of schoolchildren, the development and games in the introduction of classical elements of the national people's compulsory section of the curriculum for standard programs and the state of the Republic of Kazakhstan in secondary schools of general education schools.

The aim of the research is to develop the concept of a scientific and methodological foundation for the introduction of new forms of organization physical education of schoolchildren, make a mandatory section of the standard curriculum of the State Educational Establishment of the Republic of Kazakhstan national folk games and experiments

To substantiate its justification, it was assumed that the introduction of the study of the educational development of schoolchildren of new forms of its organization in the curriculum as an obligatory division of national and folk games in the process of the mortgage will make it possible to achieve positive changes in the level of physical theoretical preparedness, physical development, physical and health of the working capacity of the motor mentally athletic schoolchildren, as well as to increase their participation in the horizon of recreational activities In addition to expanding

To go schoolchildren love to patriotism homeland, pupils, education etc. national consciousness. Spiritual and moral of this theoretical results. The first task of the research on the olem, respectively, was the definition of the theoretical and theoretical forms of the phytic prerequisites for the introduction of new organizational elements for the education of schoolchildren, the development and implementation of national and folk games in the main section of the curriculum for model programs and the State University of Higher Education in secondary schools of general schools. It is associated with the following provision:

the conditioning of the improvement of physical education of the level of schoolchildren by the presence of contradictions between the discrepancy of the physical culture of schoolchildren with the requirements of the state on the subject "Physical Culture" and the insufficient scientific and methodical education of the new by providing the introduction of the process in relation to national and folk games, the need to further study the development of the physical.

The comparison of theoretical education In school proposed by experts with their implementation in practice revealed some contradictions, which were in

Physical results are practical. Inadequate analysis of the initial level of co-education. The ambiguous increase in the results was given to the particular requirements of the program (for example, the run of No m by 30 in terms of the level of speed m) and endurance (6 minutes) in the dynamics of the level of the students' preparedness for the level of development.

And above the speed-strength qualities, the growth rates in the 1st than in the 2nd. In the race for 30 m, the girls of 11, 12, and 14 years experienced more positive shifts in the second half of the year than in the boys. But in general, both in young men and girls, quantitative indicators of this improvement are insignificant. The evidence of this is the results of the results shown by schoolchildren at the end of the school year. The reasons for the above identified regularities are the negative aspects that exist in the planning, the incomplete implementation of the volume of the planned material, the insufficient use of national and folk games in the curriculum for the development of physical qualities in young men in comparison with girls is revealed than at a relatively higher level At the same time, according to the indicators of mental efficiency, girls had superiority over young men. the fact that in terms of the instinct of self-preservation, survival in extreme conditions of

female sex is opposite to sex, and secondly, the time is more important for girls to exercise than in past periods. The first is the normal conditions for lack of physical abilities, girls in the class: secondly, because of their own YOUNGSHI, respectively, and the teachers are weaker than the physical culture, it is easier and more profitable to deal with young men who can bring victory points in competitions, again and classic is not fashionable "sports; in the third, according to the girls themselves.

From the age of 13 as a component of the motor mode, both young men and girls have been identified as the predominance of the static component over the dynamic component. It is explained by the fact that the volume and intensity of the educational load in them increases and they reduce their physical activity. In young men and girls aged 10-14 years in Astana, a predominance of a positive attitude toward physical education lessons has been revealed, but since the age of 11 there has been an increase in indifferent and negative attitudes. The reasons for this, in the students' opinion, are the low quality of the content of lessons, the lack of brightness and emotional experiences before, not the teacher's ability to "ignite" those engaged, using national and folk games in such lessons.

Conclusion. Summarizing the results of this study, you can make a conclusion. The author's concept of introducing the mandatory in the section of the educational process of national and folk games, new organizational forms of physical education comes from an interconnected continuity of organizational forms, methods of managing the culture of participants in cultural activities in such areas of realistic re-education as a school, a system of institutions, and a family. In it, for each out-of-school participants in cultural activities, methodical ways to correct their skills are substantiated in the issues of introducing new organ-form forms of schoolchildren's education.

Students need to form their personal folk culture. In the direction of their valleys, the skills and habits of developing their own programs of physical self-improvement are formed with the presence of new modern tools, methods, and forms of organization of the physical balance. For physical education teachers, variable material should be subject to correction with the introduction of new forms of organization of physical education for schoolchildren. There must also be organizations for the physical education of schoolchildren. Rational Methods of the method of educational education Based on the structure of the personality culture of the teacher of the subject, it is necessary to introduce corrections in the perfection of its components, with an emphasis on the formation of skills and skills in carrying out small forms of physical education, including the implementation of the above [12].

Pedagogical conditions will be the construction of the educational process, while observing a rational ratio of external and internal motivation zone of culture. Teachers of physical culture do not pick up in the variable them in non-traditional material new modern sports, realizing the form. For this it is important to master the methodology of conducting such as national and folk games, physical education organizations that are aimed at fostering a harmonious unity of corporal and spiritual development of schoolchildren, along with the time, in the educational process, on mandatory lessons, to pay attention to the formation of the theoretical potential of students' knowledge. In the content of the activities of the organizers of physical culture and health work, it is necessary to introduce elements of national and folk games along with traditional competitions, games and other forms of organizing physical education. To do this, you need to create clubs, yards, circles for studied, promulgated and popularly national and folk games at homes, palaces of schoolchildren, and so on.

Parents should be taught skills and skills in the formation of a motivational and value attitude to physical education and sports, in particular, new species. In order to implement these provisions, it is necessary for teachers of physical culture to hold seminars by parents and other family members (older brothers, sisters, etc.)

In order to implement this concept, methodical aspects of introducing new forms of physical organization education in the above-mentioned areas of physical education with the scientific methodological aspects of the introduction of new organizational forms of physical education in the educational process of schoolchildren in the conditions of the general education school are the following

- implementation of mobile games where, in their choice, it is necessary to take into account national traditions, to influence the physical and spiritual development of schoolchildren holding competitions in national sports take into account the principles of fair play a Fair-Play develop a system of additional with their consideration the introduction of the standard curriculum-

- the State and National Games of the national and folk games, along with the outdoor games for all categories of pupils of general education, mandatory introduction of questions on the conduct of national and folk games at every seminars of teachers of the physical culture and with practical demonstration of them in the

form open lessons of those or other games, the temporary stage of the efforts of specialists are aimed at realizing the physical education of modern students. It is the formation of their personal physical culture the use of the game. The latter is considered by the national folk as the improvement and harmonious unity of physical bodily spiritual development. The instillation of schoolchildren of spiritual and moral feelings, patriotic education and duty to the Motherland in physical education classes through national and folk games, where the layers of traditions, culture and self-consciousness of peoples lie, make children sensitive, which is currently lacking in youth priorities. Way Specialists distinguish the physical education of schoolchildren, different concepts Among the concepts of sporting education. The physical culture of physical education, the formation of personal technology schoolchildren, Olympic education, health education, national and folk games

One of the basic legislative documents is the State Standard on the subject "Physical Culture, the key provisions are the formation of students' interest in national and independent ways of practicing physical folk the impact of this process on physical development and exercise, the formation of personality values properties and qualities.

At the present stage of development, various kinds of sports have appeared that are becoming popular with young people. In connection with the change in motives, interests, it is necessary to offer new organizational forms of physical education with the use in physical culture classes in extra-curricular and sports and recreational activities of national extracurricular and folk games.

THE LIST OF USED LITERATURE

1. State compulsory standards of secondary education in the Republic of Kazakhstan: Physical education. Authors: Kasymbekova S.I., Teleygaliev Yu.G. - Almaty: Rond: 2002, p.352-360.
2. Typical program on physical education of pupils of 1-11 forms of a comprehensive school under the editorship of Pirsov V. Almaty: Rauan, 1993, p.99.
3. Bondarevsky E.K. About school programs on physical culture (from history) / Physical education in school, 1987, 4 P.32-35.
4. Seysebekov E.K. Nauno-methodical substantiation of new orthorational forms of physical education of schoolchildren: auto ref. ... cand. ped. sciences. 13.00.04 Almaty: 2006, 28 p.
5. Nikolaev Yu.M. On the Culture of Physical, Its Theory and the System of Cultural Activity // Theory and Practice of Physical Education 1997, No 6, p.2-10
6. Lyakh V.I. Landmarks of the restructuring of the education of the elementary general education school Theory and practice of physical education. 1990, No 9, P.10-14
7. Matveev A.P. Physical Culture of the Person as a Problem of Pedagogy, Physical Culture Education, Education, Training 1998, No 2, P.10-12
8. Petlevany G.O. The system of Olympic education in a multi-disciplinary school-complex of the physical culture and aesthetic direction: the author's abstract ... Cand. ped. sciences: 13.00.04.- M.: 1997-24
9. Adambekov K.I. Pedagogical bases of physical education of pupils. ... Doct. ped. sciences: 13.00.04 Almaty: 1995, 38 p.
10. Botarariyev T.A. Scientific and pedagogical substantiation of the improvement of physical education of schoolchildren taking into account the regional conditions of the author's abstract ... doc.med.nauk; .13.00.04.- Almaty, 2002, p.52.
11. Rousse O.N. Optimization of the pedagogical process in the physical education of schoolchildren of middle classes: the author's abstract. Candidate of Pedagogics 13.00.04.- Almaty: 1998, p.24.
12. Seycebekov E.K. Organizational and methodical aspects of the implementation of the subject "Physical Culture" in general education schools and in the system of out-of-school institutions in the teaching and educational process Materials of the XIII International Scientific Congress "Modern Olympic Sport and Sport for All", Almaty, Kaz AST, 2009.

Базарбаева К.К.
педагогикалық ғылымдар кандидаты, доцент
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті
E-mail: bazarbaeva1969@inbox.ru

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДАҒЫ СТУДЕНТТІК СПОРТТЫҢ ҚАЗІРГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН КЕЛЕШЕГІ

Түйін: Мақалада студенттік спортты дамытудағы статистикалық зерттеулердің нәтижесі мен әлеуметтік сараптаманың көрсеткіштерінің қортындысы. Студенттік спорттың дамуына байланысты аналитикалық шолумен қатар, оның негізгі бағыттары мен мәселелері анықталды.

Түйін сөздер: бассейн, жеңіл атлетикалық манеж, баскетбол алаңы, бейсбол, футбол, интерпретация, әлеуметтік прогресс, стратегиялық сфера.

Резюме: Статья содержит статистические исследования и социологический анализ развития студенческого спорта на примере Акмолинской области. Выполнен аналитический обзор и выявлены основные цели и проблемы развития студенческого спорта.

Ключевые слова: бассейн, атлетическая арена, баскетбольная площадка, бейсбол, футбол, устный перевод, социальный прогресс, стратегические сферы.

Summary: The article contains statistical research and sociological analysis of the development of student sport in the example of the Akmola region. An analytical review was carried out and the main goals and problems of the development of student sport were revealed.

Keywords: swimming pool, athletic arena, basketball court, baseball, football, interpretation, social progress, strategic areas.

Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев өзінің «Қазақстан-2050» стратегиялық бағдарламасында халықты салауатты өмір салтына ынталандыруды басым бағыттардың бірі ретінде атап көрсеткен. Мұндағы негізгі идея-салауаттылыққа ынталандыру, дене тәрбиесі мен спортпен айналысуға үгіттеу. Салауаттылық толыққанды кемелденген ұрпақтың бойында толымды көрініс тапса ұлттың болашағы үшін де алаңдаушылығымыз сейілері сөзсіз. Елдің көшін ілгері болашаққа бастайтын сауатты да салауатты, білімді, дені сау жастар. Мектептен бастау алған спорттық салауаттылық адам өмірінің биік шыңы мәңгілік есте сақталар шақтары- студенттік өмірде жалғасын тауып, жастардың неғұрлым спортпен айналысуына жеткілікті жағдайлар жасалып, студенттік спорттың дамуы жан-жақты қолға алынса олардан Мағжан сенген өр тұлғалы, қайтпас қайсар рухты, намысы найзағайдай шыңдалған, елдің атын төрткүл дүниеге танытатын талай спорт тарландары шығатынығына тоқтала келе әсіресе, бүгінгі күннің өте өзекті мәселелерінің бірі ұлт саулығы мәселесін шешудің нақты қадамдары мен жолдары көрсетілген. «Шынымен де, егер біз олимпиада чемпиондарын тәрбиелегіміз келсе, бірінші кезекте жергілікті билік органдарын бұқаралық спортты жан-жақты дамытуға мәжбүрлеу керек. Олимпиада чемпиондары қажет. Бірақ, бұқаралық спорт одан да маңызды. Ұлт саулығы – стратегиялық тұрғыдан өте маңызды мәселе. Өйткені, егер, біз жастардың спортпен айналысуына жағдай жасасақ, онда жасөспірімдер арасындағы қылмыс азайып, темекі шегу, нашақорлық сияқты бірнеше проблемаларды түбірімен жоюға мүмкіндік туар еді. Елбасы болашақ жастарымыздың саулығын әріден ойлап, бұқаралық спортты дамытудың маңыздылығын өте жақсы ескертті [1].

Бұл мәселе төңірегінде ой қозғап, Қазақстандағы студенттердің спорттық жағдайын тілге тиек етсек әлі болса да жеткіліксіз жақтары мен мүмкіншіліктерінің аздығы, студенттер спортының кең ауқымды қанат жайып дами алмай келе жатқандығы, ал мұның ел ертеңіне тигізер ықпалының зор екендігі айқын көрінеді. АҚШ-дағы студенттік спорттың дамуының алғышарттарын терең зерттеп, толыққанды мүмкіндіктер мен озық тәжірибелерді үйрену Қазақстандағы студенттік спорттың жаңаша сипатта дамуына жол ашады. Жаңа заман жастарының жаңашыл бастамасын басшылыққа алып қоғамдық сипаттағы спорт саясатын қолдап, спортқа деген бұқараның қызығушылығын оятып, мемлекеттің өркениетін өзгелермен теңестіру спорт саласымен де өлшенетінін дұрыс түйсінуіміз қажет. Осы жағдайда өр рухты жастардың келешекке деген сенімін бойларында толыққанды ұялатуға, өркениетті, алпауыт мемлекеттермен тереземізді теңестіруде еліміздегі студенттік спорт пен АҚШ-дағы студенттік спорт жағдайымен салыстыру арқылы болашақ жастардың өз қолында екендігін сезіндіріп, жігерлерін

жасытпай, намыстарын ту етіп, келешекте осындай кемелденген алпауыттар қатарында Қазақстанның да бой түзеуіне зор үлес қосуға шақыру тақырыптың өзектілігі болып табылады [2].

Қазақстан мен АҚШ-дағы студенттік спорт және оның дамуын салыстырмалы түрде қарастыру арқылы еліміздегі студенттік спорттың маңыздылығы мен ғылыми негіздегі әлеуетін көтеру, тәжірибе жүзінде дамуды жетілдіру.

Спорт және білім- әлеуметтік прогресс пен дамудың екі стратегиялық сферасы. Спорт пен білімнің өзара тығыз байланысы мен интерпретациясы оның ішкі мазмұнын, функционалдығын кеңейтіп, құндылығын арттырады. Спорт-ЖОО-да білімнің маңызды құрамдас бөлігі, спорт пен оқытудың синтездік өнімі. Заманауи үлгіде үйлескен сипат пен жан-жақты дененің даму функцияларын реттейтін, көңіл күй мен ақыл-ойды жасқартудың негізі. Спорт – студенттердің өмірді дұрыс жоспарлауға талпынуын жүзеге асырады. Әрі гармональдық әлеуметтік даму мен мәдени прогрессті арттырады. Қазіргі уақытта әлемдегі барлық елдерде студенттік спортқа ерекше назар аударады. Бүгінгі таңда бұл мәселе бойынша АҚШ алдыңғы орында әрі бұған негіз де бар. АҚШ-спорт сүйгіш мемлекет. Көптеген Американдықтар спортпен айналасады және спорттық жаңалықтардың жаршысы болып отырады. Спортшылардың жалақысы жоғары деңгейде қарастырылған [3]. Жасалған келіссөздер де тұрақты табыс көзі болып табылады. Американдық білім жүйесінің қолжетімділігі соншалық спортты кәсіби тұрғыда зерттеуге мүмкіндік береді. 3000–дай Американдық университеттер мен колледжлердің басым бөлігі спорттың әр түрі бойынша спорттық бағдарламалар ұсынады. Қарапайым американдық университет колледж мен жатақханасы, қонақ үйі, поликлиникасы, бірнеше спорттық кешендері, кітапхана, кафесі бар кәдімгі қалашық сияқты. Индиана университетінде екі үлкен бассейні бар спорт кешені, жаттығу залдары, өлшемі. Лужниктармен қойылған стадиондар бар. Орыс әдебиетінің жинағы бар Америкадағы ең үлкен кітапхана, үлкен концерт залы, театр, бірнеше музейлер бар. Кампустың ауданында 15 минуттық интервалмен колледжлерге студенттерді жеткізетін автобустар тегін жүреді. Студенттер университеттің кітапханасы, компьютерлік лабораториясы немесе сауықтыру орталықтары сынды кез-келген ресурстарды еркін түрде қолдана алады. Ол үшін университеттің ID пластикалық карточкасын немесе өз паролін көрсету жеткілікті. Мысал ретінде ірі жоғары оқу орындарының бірі – Массачусетск университетіндегі кеңінен таралған студенттер спортын қарастырайық. Университетте спорттың барлық түріне арналған спортшылардың жалпы физикалық қалпын сақтау мақсатында жаттығу залдары мен бассейндерден тұратын спорт орталықтары бар [4]. Осыған байланысты бәсекелестік ерекше қарқын алған. АҚШ тағы университеттің спорт деңгейімен басқа мемлекеттердегі студенттердің спорт деңгейімен салыстыру мүмкін емес. АҚШ-тағы студент спортшы болу кәсіби спортпен айналысумен тепе-тең. АҚШ-тағы университеттер Тайгер Вудс, Майкл Джордан, Райс Лохте, Ребене Сони, Джон Иснер сынды спортшыларға кәсіби спортқа жол ашты. Университеттің спорттық жаңалықтары тікелей эфир, бұқаралық ақпарат құралдары, интернет арқылы жергілікті халықтың қызығушылығын тудырады. Студенттік спорт Америка халқының ерекше ықыласына ие. АҚШ-та студенттер спорты жүйесі үш ассоциациядан тұрады. Әкімшілік кеңесімен ресми бекітелген Ұлттық студенттер спорты Ассоциациясы, Университетаралық Ұлттық Ассоциациясы және орта мамандандырылған оқу мекемелерінің ұлттық спорттық Ассоциациясы. Студенттердің спорттық нәтижесін сапаландыру мақсатында талантты спортшыларды қолдап, спорттық стипендиялар тағайындайды. Университеттік спорттың Американдық жүйесі бойынша жаттығу процесстері мен спорттық жарыстарға қатысу, спорттық стипендиялар оқудың төлем ақысын толығымен жабуға мүмкіндіктер туғызады. Спорттық стипендия студенттің оқуын қаржыландырудың бірден-бір альтернативасы, тәжірибе мен табыстың үлгісі. АҚШ-тағы студенттік спорт идеалды модель ретінде қарастырылады. Америкада іс-жүзіндегі ЖОО-да 50 метрлік бассейн, жеңіл атлетикалық манеж, баскетбол алаңы, бейсбол және футболдың стадиондары бар. Кейбір оқу орындарында ғана жақсы спорт залдардың болғаны болмаса көп жағдайда ЖОО-да материалдық базаның толымсыздығы көңілге көлеңке түсіреді. Соған қарамастан біз қайсар рухымыз бен өр намысымыздың арқасында Универсиаданы өткіздік. Бұл қуаныш пен нағыз намыс. Студент спортшылардың тағы бір осал тұсы осы саладағы білікті кадрлардың жеткіліксіздігі. Жалпы бұқаралық сипаттағы студенттік спортты дамыту өте маңызды сипатқа ие. Студенттік спорт- бұл ЖОО спорттық клубтар мен ұйымдастырылған сайыстар емес. Спорт-студенттік өмірдің маңызды бөлігі болғандықтан оны ары қарай табысты дамыту үшін біз неғұрлым бәсекеге қабілетті дамыған АҚШ сынды мемлекет тәжірибесін қолданып, студенттердің жаңа спорттық клубын, қозғалыстарын, ассоциацияларын құрып, студенттерге спортты кең көлемде насихаттауымыз қажет.

Студенттік спорт біздің мемлекетімізде де назардан тыс қалып жатқан жоқ. Студенттік спортты дамыту мақсатында Білім және ғылым министрлігімен бірлесіп, еліміздің ЖОО мен колледждерінде спорт клубтарының желісін дамыту бойынша жұмыстар жүргізілуде. Студенттік лигалар жарыстарын өткізу бойынша «Сұңқар» дене шынықтыру-спорттық бірлестігінің қызметін жандандыру бойынша шаралар қабылдануда. 2017 жылдың қорытындысына қарасақ, еліміздегі 125 ЖОО-ның 113-інде спорт клубтары жұмыс істейді. Онда спортпен студенттердің жалпы санынан 186 мың студент немесе 39% студент шұғылданады (2016 жылы – 49%). Студенттер арасында дене шынықтыру мен спортты танымал ету жастарды сауықтыру және олардың арасында салауатты өмір салтын насихаттау үшін маңызды болып табылатындығын байқауға болады [5].

Спорттың адам өмірінде алатын орны зор екендігін бәріміз білеміз.

Спортпен айналысқан адамның денсаулығы мықты, өзі шыдамды болады. Біздің ата-бабаларымыз «тәрі саудың – жаны сау» - деп бекер айтпаған.

Спорттың қай түрімен айналысу адамның қабілетіне байланысты болады. Бұл туралы ұлы ойшыл Ибн Сина да өз шығармаларында айтқан. Ол сондай-ақ спортты мағынасына қарай жеңіл, ауыр, ұзын, қысқа сияқты бірнеше түрге бөлген. Денсаулық пен өмірді дамыту үшін кем дегенде спорттың 33 түрінен жаттығу жасау керектігін айтқан.

Негізгі идея жастарды салауаттылыққа ынталандыру, дене тәрбиесі мен спортпен айналысуға үгіттеу. Себебі елді күні ертең ілгері апаратын – сауатты, білімді, дені сау жастар. Сондықтан мақсат уақытты тиімді пайдаланып, сапалы қызмет етіп, өмірде өз орныңды адаспай табуға барлық жағынан дайын болу керек [6].

Қорыта келгенде адам – қоғамның перзенті, оның басты капиталы. Қоғам үшін адам қаншалықты қажет болса адам үшін денсаулық соншалықты маңызды құндылық. «Әу бисмилла – денсаулық, содан кейін ақ жаулық пен он саулық» деп ата-бабамыз бекер айтпаған. Денсаулық адамның ең қымбат дүниесі мен баға жетпес байлығы. Ақшаға жаннан өзгенің бәрін сатып аламыз-ау, ал жан Алланың адамға берген аманаты. Ендеше аманатқа қиянат келтірмей жанымызды таза, тәнімізді сау, жүрегімізді тыныш, рухымызды биік ұстау біздің өзімізге тікелей байланысты. Ол үшін әрбір адам саналы түрде тіршіліктің сан қилы күйбеңінен бір сәт болса да өзін жырақтатып, денсаулығына пайдалы іс-әрекеттермен айналысқандығы абзал.

Ұсыныс

Қазақстандағы студенттердің спорттық жағдайын түзеу:

- спорт кешендері мен манеждер салу;
- шетелдік озық, заманауи спорт құрал-жабдықтарын орнату;
- студенттерге барлық оқу жылында тегін абонемент беру.

Спорттық Маркетингті дамыту :

- жарнама түрлерін дамыту;
- Қазақстанда халық таңдауына ілінген студенттік белгілі спорт түріне жаппай қаражат бөлу, оны бұқаралық спорт түріне айналдыру;
- Қазақстандық студенттер спортында жағдай жасап, барлық адамдарға денсаулық пен материалдық мүмкіндіктер осы салада екенін дәлелдеу.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Мемлекет басшысы Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы 2018 жылғы 5 қазан.
2. Карпеева Е. Статъя. Американский студенческий спорт глазами Российского спортсмена.
3. URL: www.swimming.ru
4. Неклюдова К. Статъя. Студенческий спорт за рубежом: чем живут единомышленники в других странах. URL: studentsport.ru
5. Электронды ресурс www.infousa.ru
6. Янг Хуа. Роль спорта в системе образования: особая ценность и очарование/Сборник тезисов докладов Конференции Международной федерации студенческого спорта «Университетский и Олимпийский спорт: две модели-одно цель?» г. Казан, 2013 г.
7. Нелюбов В. Статъя «Американский университет: особенности и отличия».

Керимбаева Б.Т.
PhD докторы, доцент,
Шетел филологиясы және аударма ісі кафедрасы,
Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті,
Қазақстан Республикасы, Ақтөбе облысы, Ақтөбе қ.,
e-mail: kerimbaeva-bota@mail.ru

БОЛАШАҚ МАМАНДАРДЫҢ АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗЫРЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА АҚПАРАТТЫҚ-ТЕЛЕКОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУ МҮМКІНДІКТЕРІ

***Аңдатпа.** Білім сапасын көтеру, ақпараттық технологияларды қолданып оқыту әдістерін жетілдіру, білім беруді ақпараттандыру – Қазақстандағы білім саласының дамуындағы жаңа кезең деп қарастыруға болады. Болашақ мамандарының интеллектуалдық, коммуникативтік мәдениетін арттыру, олардың кәсіптік бағытта коммуникативтік әлеуетін қалыптастыру, тек қана ана тілінде емес сонымен қатар ағылшын тілінде еркін сөйлеу арқылы кәсіби даярлығына ықпал ету мақсатында білім беру үдерісінде қолдануға тиімді оқыту әдістері туралы білім беру болып табылады.*

***Аннотация.** Повышение образованности, использование информационных технологий и методики преподавания цифрализация образовательных программ называют новой эрой в Казахстанской сфере образования. Развитие интеллектуальной и коммуникативной культуры, формирование коммуникативного потенциала не только на родном языке, но и свободное владение английским языком поможет будущим специалистам применить свои навыки в методике преподавания английского языка в учебном процессе и в других отраслях науки.*

***Summary.** Enhancement of education, the use of information technologies and methods of teaching the digitalization of educational programs is called the new era in the Kazakhstan sphere of education. The development of intellectual and communicative culture, the formation of communicative potential not only in the native language, but also fluency in English will help future professionals to apply their skills in the teaching of English in the educational process and in other branches of science.*

Қазіргі ғаламдық жаһандану жағдайында мемлекеттің әлемдік білім кеңістігіне енуі барысында болашақ мұғалімдерді даярлаудың сапасын жақсарту мәселесіне баса назар аударылуда. Осы тұрғыдан Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаев «Қазақстан-2050» стратегиясында және Ұлт жоспары «100 нақты қадам» бағдарламасының 76-қадамында «Адам капиталының сапасын көтеру, оқыту стандарттарын жаңарту», 79-қадамында «Даярланатын кадрлардың бәсекелестік қабілетін арттыру» – деп, нақты тапсырмалар міндеттелген болатын [1].

Осы орайда Қазақстан Республикасы үкіметінің ел экономикасын дамытудың басым бағыттарының бірі ретінде-білім мен ғылымға баса көңіл бөлінуде.

Қазіргі кезде ақпараттық мәдениеттің көптеген анықтамалары белгілі. Біздің жағдайымызда екі аспектіде берілген анықтаманы қарастыру орынды. Кең мағынадағы ақпараттық мәдениет - бұл этникалық және ұлттық мәдениеттердің өзара оң әсерлесуін, оларды адамзаттың жалпы тәжірибесіне біріктіруді қамтамасыз ететін нақты механизмдер мен принциптердің жиыны. Тар мағынада ақпараттық мәдениет бұл: белгілермен, мәліметтермен, ақпаратпен және оларды теориялық және практикалық міндеттерді шешу үшін қызығу білдіретін тұтынушыға ұсынудың оңтайлы тәсілдері; өндірістің, ақпаратты сақтау мен тасымалдаудың техникалық орталарының механизмдерін жетілдіру; оқыту жүйесін жетілдіру, адамды ақпарат пен ақпараттық орталарды ықпалды пайдалануға даярлау.

Ақпараттық мәдениет - бұл адамның күнделікті әрекетінде ақпараттық-компьютерлік технологиялар кешенін сәйкес бейнеде пайдалану біліктілігі. Ол адамдарды жағдайды өз бетінше талдау қабілетін дамытуға, анықталмағандық шартында шешім қабылдауға, табиғи, экономикалық және әлеуметтік үдерістердің дамуының тенденциялары мен жалпы заңдылықтарын түсінуге, сондай-ақ, қабылданған шешімдердің мүмкін салдарларын болжауға мүмкіндік береді. Сондықтан, білім беру үдерісінің ғаламдық мәселелерін модельдеу және ақпараттық мониторинг қамтамасыз етілуі тиіс [2].

Мұндай мониторинг пен модельдеудің маңызды бөліктерінің бірі оқу пәндері бойынша студенттерді даярлау, оқу-әдістемелік және электрондық құралдар құру әрекеттері жүргізілетін ақпаратты жинау және оның формалданған бейнеленуі мен құрылымдануы болуы мүмкін.

Қазіргі кезде студенттерде қазіргі заманғы ақпараттық қоғам талаптарына баламалы ойлау стилін, ақпараттық дүниетанымды тәрбиелеуге бағытталған мақсат қойылуда. Білім беруді реформалаудың мәні студенттің ғаламат көлемдегі мәліметтер қорына, білімдік мәліметтерге, компьютерлендірілген архивтерге, анықтамалар мен энциклопедияларға ену мүмкіндігінің болуы.

Ақпараттық-білім беру ортасы (АБО) - танымдық іс-әрекеттерді сүйемелдеуді және ақпараттық қорларға қол жеткізуді қамтамасыз ететін, қазіргі Қазіргі оқыту технологиялары және бағдарламалық-әдістемелік құралдар жиынын бере алатын, білім алудың материалдық және рухани жағдайларын жасай алатын көпаспектілі, толыққанды, әлеуметтік-психологиялық нақты орта.

Ақпараттық білім берудің қорлары - ақпараттың кез-келген түрі немесе оқу үдерісінде қолдану үшін арнайы жасалған бағдарламалық өнімдері.

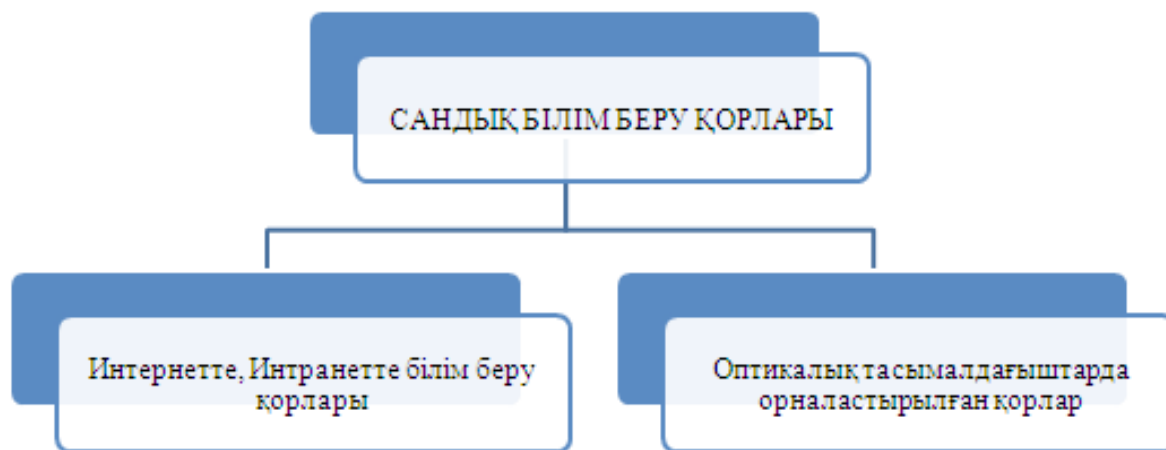
Сандық білім беру қорлары (СБҚ)- мультимедиялық дыбысталған презентациялар, сандық пішімдегі мәтіндер, интерактивті тапсырмалар, 3D модельдер, виртуалды зертханалар мен білгілі бір тапқырып бойынша тестілеу бағдарламалары түріндегі интерактивті кешен. СБҚ интернет/интранетте немесе оптикалық ақпарат тасымалдағыштарда орналастырылады (Сурет 1).

Қазіргі кезде білім беру саласы мамандары тарапынан көптеген электронды білім беру қорлары жасалып, білім беру процесінде қолданылуда. Олардың көпшілігі мәтіндік құжаттар, презентациялар, графикалық құжаттар, слайд-шоулар, әуесқой түсірілімдегі бейне сабақтар, электронды оқулықтар.

Ағылшын тілін оқытуда интерактивтік тақтаны қолданудың мүмкіншіліктері мол. Алдын-ала дайындалған тақырыптық мәтіндер, оқытушы және тексеруші жаттығулар, иллюстрациялар, аудио және бейне материалдар жаңа тақырыпты жан-жақты түсіндіруде, сөйлеу модельдері мен грамматикалық құрылымды қайталау мен бекітуде, оқу дағдысын жетілдіруде, ағылшын тіліндегі сөйлеуді тыңдап қабылдауда, білімді бақылау мен өзіндік бақылауда тіректік қызмет атқара алады [3].

«Ақпараттық Қазақстан - 2020» Мемлекеттік бағдарламасында (<http://egov.kz>):

- барлық деңгейдегі білім беру ұйымдарын электрондық оқу жүйелерімен 2017 жылы 50%-ға, 2020 жылы 100%-ға дейін қамту;
- ерекше қажеттіліктері бар (инклюзивті білім беру) балалар үшін АКТ көмегімен сапалы білімнің қолжетімділігін қамтамасыз ету – 2017 жылы – 30%-ға, 2020 жылы - 50%-ға.

1-сурет. Сандық білім беру қорлары

- мектептер мен техникалық және кәсіби білім беру үшін ашық қолжетімділіктегі электрондық контенттің көлемі 2017 жылы 60%-ға, 2020 жылы – 90%-ға жеткізу көзделеді.

Ал бұған қол жеткізудің негізгі шаралары ретінде:

- жоғары оқу орындары жанында студенттердің ғылыми жұмыстарын іске асыру үшін қажетті құралдармен жабдықталған зертханаларды ашу;
- білім беру процестерін біртіндеп электрондық форматқа көшіру қарастырылады;
- білім беру процесіне мамандықтар бойынша нақты бір кәсіби қызметке арналған жаңа бағдарламалық шешімдер мен қосымшаларды тәжірибелік пайдаланудың негізгі машықтарына оқытуды енгізу қарастырылады [4].

Оқыту үдерісін ақпараттандыруға бағытталған жоғары білім беру орындарын ақпараттандыру үдерісі жоғары білім беру жүйесіне оқытудың тиімділігін арттыру мақсатымен ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану проблемаларын зерттеудің көкейкестілігін анықтайды.

Білім беру саласында ақпараттық-телекоммуникациялық технологияларды дамытудың барлық жаңа үдерістерін ескеру және оларды білім беру процесінде пайдалану елдегі білім беру деңгейін жаңа деңгейге шығаруға көмек береді.

Сандық ресурстарды келесі түрлерге бөлуге болады:

- Контент (оқу мазмұны) – имитациялық модельдер, орталар, интербелсенді бағдарламалар мен тестілер, сондай-ақ таратылатын оқу ақпараттары.

- Инструментарийлер - оқу процесіне ықпал ететін, контентті толықтыратын әр түрлі құралдар.

- Сервистер – электронды пошта, форумдар, сауалдар.

Контентті мынандай топтарға да жіктеуге болады:

- Өзі алынатын ресурстар: оқу нысандары, оқу процесінің басқа да қатысушысына беруге болады, олардаң контекстсіз-ақ мағынасы болады, мысалы, курс модульдері, электронды оқулықтар, тестілер, сабақтар.

- Элементтер: ресурсты құраушылар, олар да басқа ресурспен байланысты болады. Элементтер коллекциясы тартымды болуы керек. Олар дидактикалық және ақпараттық болып бөлінеді.

- Коллекциялар: өзіне жеткілікті білім беру ресурстары мен олардың элементтерінің жиынтығы; коллекциялармен жұмыс жасағанда пайдаланушы өзіне бөлек ресурстарды таңдап алуына болады. Коллекциялар біртекті немесе гетерогенді (әр түрлі ақпараттық және оқу материалдары) болады.

Интернет желісінің пайда болуы білім беру үдерісінде жаңа ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың дидактикалық әлеуетін пайдалануға және үйренуге қуатты серпіліс әкелді [5].

Интернет туралы М. Кастельс, Дж. Аббейт, Т. Бернерс-Ли, Э. Киселева, Дж. Джиллис, Р. Кайло, Дж. Нотон, М. Стефик, И. Туоми және т.б. еңбектерінде жан-жақты зерттелді. Бұл интернет технологиясын және интернет хаттамаларды пайдаланып, мәліметтер тасымалдаушы өзара байланысқа жүздеген мың компьютерлік желілерді біріктіретін әлемдік ашық желі. Олар осы хаттамаларды қолдаушы бағдарламаларға сәйкес өзара мәлімет алмасу үшін әлемнің түрлі мемлекеттерінде орналасқан мәліметтерді ұйымдастыратын ережелер жиынтығы ретінде анықталуы мүмкін.

Соңғы жылдары жоғары мектепте телекоммуникацияны белсенді қолдану аясында «*телекоммуникациялық қорлар*» тіркес сөзі жиі пайдаланылуда. Заманауи оқу технологияларын интерактивтік, бағдарламалық-әдістемелік қолдауды іске асыратын жаңа компьютерлік техникалардың, телекоммуникациялық байланыс орталарының, бағдарламалық құралдардың жиыны *телекоммуникациялық қорлар* түсінігін құрайды.

Телекоммуникациялық қорлар терминінің кеңірек мағынасын М.И. Жалдақ ұсынған: «Телекоммуникациялық қорлар ретінде адамдардың білімін кеңейтетін, олардың техникалық және әлеуметтік үдерістерді басқару мүмкіндігін кеңейтетін ақпараттарды жинау, ұйымдастыру, сақтау, өңдеу, тасымалдау және бейнелеудің техникалық орталары мен әдістерінің жиынын түсінеміз».

Телекоммуникациялық қорлар өзіне есептеу техникасының техникалық мүмкіндіктері үйлесімінің нәтижесі ретінде арақашықтық пен көлеміне тәуелсіз тұтынушыға ақпаратты жинауға, талдауға және жеткізуге бағытталған ақпаратты өңдеу әдістерін және шешім қабылдау үшін аналитикалық ақпарат дайындауды біріктіреді.

Кәсіби білім берудің қазіргі кезеңінде телекоммуникациялық қорларды пайдалану көптеген зерттеушілердің пікірінше:

- әрбір жеке тұлғаға меншікті білім беру траекториясын қамтамасыз ететін ашық білім беру жүйесін құру;

- таным үдерісін ұйымдастыруды креативті ойлауға бұра отырып, түбегейлі өзгерту;

- білім берудің ақпараттық-әдістемелік қамсыздандырылуын басқарудың ықпалды жүйесін құру;

- оқу үдерісінде білім алушылардың танымдық іс-әрекетін ұтымды ұйымдастыру;

- оқу үдерісін жекелендіруге мүмкіндік беретін компьютердің арнайы қасиеттерін пайдалану;

- түрлі деңгейдегі қашықтықтан оқыту жүйелерін құру, дамыту және жетілдіру.

Телекоммуникациялық қорлар кәсіби білім берудің келесі міндеттерін шешуге мүмкіндік береді:

- кәсіби іс-әрекеттің түрлі жүйелеріндегі үдерістер мен құбылыстарды компьютерлік графика және компьютерлік модельдеу орталарын пайдаланып, оқып үйрену;

- өте үлкен және тым аз жылдамдықты үдерістерді тиімді уақыт көлемінде зерттеу үшін бейнелеу [6].

Интернет-қорлар -ақпараттық өзара әрекеттестікті қамтамасыз ететін ашық ақпараттық-коммуникациялық желіде әрекет ететін, электронды ақпараттық қорды енгізу және пайдалану технологиясы.

Университеттік интернет қорларда:

- 1) оқу мекемесі, оның құрылымдық бөлімдері мен құрылымдық бөлімдер басшыларымен байланыс ақпараттары туралы жалпы ақпарат;
- 2) халықаралық ынтымақтастық, ішкі және сыртқы ұтқырлық, білім беру бағдарламалары, ғылыми және халықаралық қызметтер туралы ақпарат;
- 3) статистикалық және аналитикалық мәліметтер;
- 4) білім беру аумағындағы нормативтік актілер;
- 5) білім беру порталына, кітапханаға, қашықтықтан оқыту порталына, арнайы сайттарға, серіктес ұйымдар сайттарына сілтемелер;
- 6) байланыс ақпараты;
- 7) жоғары оқу орны басшысының блогы;
- 8) жаңалықтар лентасы;
- 9) ғылыми конференциялар, семинарлар, арнайы іс-сапарлар, кездесулер графиктері;
- 10) білім беру сапасы менеджменті жүйесі бөлімі.

Интернет технологиясын болашақ мамандарды кәсіби даярлауда білім беру үдерісіне интеграциялаудың әдістемелік, білім берушілік және құндылық әлеуеті жоғары. Оқыту үдерісінің танымдық мотивациясын арттырып, болашақ маманның тұлғалық өсуіне ықпал етуші құндылық қарым-қатынастардың жүйесінің дамуына оң әсер етеді.

Интернет желісінің негізгі қызметтері бірқатар дидактикалық қасиеттерге ие әрі олар көптеген дидактикалық мәселелерді шешуге көмектеседі. Интернеттің негізгі дидактикалық функциясы ретінде зерттеушілер оқу үдерісін ақпараттық қамсыздандыруды, оқу үдерісінің интерактивтілігін қамсыздандыруды, оқыту үдерісін мультимедиялық қолдауды, оқушылардың танымдық іс-әрекетін бақылау мен бағалауды атайды.

Сөз арқауы компьютерлік технологияны пайдалана отырып, ағылшын тілі сабағында интернет жүйесін қолдану мәселесі болмақ. Жаһанданған интернет жүйесін қолдану негізінде, тіл үйренушілердің сөз әрекетінің төрт түрінде де біліктілігін қалыптастыруға болады, жүйе материалдарын қолдану арқылы олардың оқу, жазу іскерлігі мен дағдыларын қалыптастыруға, сөздік қорын байытуға мүмкіндік туады. Интернет жүйесін пайдалана отырып, тілін үйренуші елдің өкілдерімен байланысқа түсе алады.

Студенттердің шетел тілін үйренуге деген ынтасын арттыру олардың төмендегі шараларға қатысуы негізінде жасалынады: диспуттар, байқаулар, олимпиадалар және т.б.

«Интернет» термині ағылшынның «international net» деген сөзінен, аудармасында «халықаралық байланыс» деген ұғымды береді. Интернет жүйесі арқылы тіл үйренуші тіл өкілімен тура, тікелей байланысқа түсе алады, ағылшын тілі сабағында Интернетке қосылу арқылы шынайы қарым-қатынас үлгісін жасауға болады. Табиғи тілдік ортада тілді қарым-қатынас құралы ретінде қолдана отырып, тіл үйренушілер айтылымдарға кенеттен түрлі тілдік формулаларды қолдана отырып, жылдам жауап беруге дағдыланады.

Интернеттің ағылшын тілін оқытуды жаңа деңгейге көтеретін үш аймағы бар. Бұл: коммуникация, ақпарат және жарияланым (публикация).

Коммуникация электронды пошта көмегімен іске асады, ақпараттардың шексіз мол қоры бүкіләлемдік өрмекке жүктелген, ал жарияланым Интернетте өз ақпараттық парақшанды құрумен іске асырылуы мүмкін.

Студенттер Интернетте ақиқат сөйлеу тілінде тілдесіп, нағыз өмірлік жағдайлардағы күйді сезінеді.

Ақпараттық жүйе ретінде Интернет өзін пайдаланушыларға түрлі бейнедегі ақпараттар мен қорларды ұсынады. Негізгі базалық қызметтер құрамына: электронды пошта (e-mail); телеконференциялар (usenet); бейнеконференциялар; өз жеке ақпаратынды жариялау мен өз үй парақшанды құру (homepage) және оны Web-серверде орналастыру мүмкіндігі; ақпараттық қорларға ену: анықтамалық каталогтар (Yahoo!, InfoSeek/UltraSmart, LookSmart, Galaxy); іздеу жүйелері (Alta Vista, HotBob, Open Text, WebCrawler, Excite); желіде сөйлесу (Chat).

Интернет қызметінің бірі өз кезегінде, білім беруді және білім беру үдерісін, қарқынын жақсартуда жаңа мүмкіндіктер ашып, оқытудың жаңа әдістерінің пайда болуына әсер етеді [7].

Қазіргі кезде Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік А университеттінің, «Шетел филологиясы және аударма ісі» кафедрасында пәндерді оқытуда шетел тілдерін оқытудың дәстүрлі әдістемесімен қатар Интернет қорларды қолдану арқылы оқытудың жаңа әдістемелері қолданылуда.

Нақты оқыту тілін меңгерте отырып, Интернет әңгімелесудің біліктер мен дағдыларын қалыптастыруда, лексика мен грамматиканы оқытудың ықпалдылығын арттырады. Бұл алдымен ойлау операциялары: талдау, синтез, жалпылау, идентификация, салыстыру, вербальді және ойша болжамдау және т.б.

Осылайша Интернет-технологиялар көмегімен қалыптасатын біліктер мен дағдылар “тілдік” аспектісіндегі өзге тілді құзырлық шеңберінен де шығады. Интернет студенттердің әлеуметтік және психологиялық сапаларын: олардың өздеріне сенімділігін және ұжымда жұмыс істеу қабілетін дамытады, интерактивтік тәсіл ретінде оқу үшін қолайлы атмосфера қалыптастырады.

Қорытындылай келе білім беруді ақпараттандыру үдерісінде телекоммуникациялық қорларды пайдалану келесі мүмкіндіктерді ұсынады: ақпараттық және телекоммуникациялық технологиялар орталарын білім беру үдерісіне ендіру; білім беру үдерісіне қатысушылардың компьютерлік (ақпараттық) даярлығы деңгейін көтеру; ғылыми зерттеулерді, оқыту және басқаруды ұйымдастыру үдерістеріне қолдау көрсететін телекоммуникациялық және ақпараттық технологияларды, жүйелерді интеграциялау; білім берудің біртұтас ақпараттық кеңістігін құру және дамыту.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың 2012 жылғы 14 желтоқсандағы «Қазақстан-2050» стратегиясы//<http://akorda.kz>
2. Беркимбаев К.М. The formation of information competence of future specialists – as a factor of improvement of quality of preparation // Life Science Journal. – 2013, Vol. 10, P. 198-202.
3. Керимбаева Б.Т., Ниязова Г.Ж., Рысбекова С.Қ. Білім беруде интербелсенді сандық білім беру ресурстарын қалыптастыру// Қазақстанның ғылымы мен өмірі. №3 (38), 2016ж. Б.162-165, Астана 2016.
4. Беркимбаев К.М., Керимбаева Б.Т. Использование Интернет-ресурсов при обучении иностранным языкам в вузе //Вестник РУДН Серия Информатизация образования. 2012, № 2.
5. Вислобоков Н.Ю. Технологии организации интерактивного процесса обучения // Информатика и образование. 2011, №6, С.111-114.
6. Сысоев П.В., Евстигнеев М.Н. Методика обучения иностранному языку с использованием новых информационно-коммуникационных Интернет-технологий : учеб.-метод. пособие. М.: Глосса-Пресс; Ростов н/д: Феникс, 2010. Научная библиотека КиберЛенинка: <http://cyberleninka.ru/article/n/blog-tehnologiya-v-obuchenii-inostrannomu-yazyku#ixzz4T1oh1rzL>
7. Титова С.В. Дидактические проблемы интеграции мобильных приложений в учебный процесс// Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки, издательство, том 21, № 7-8, с. 7-15.

Кертаева Ғ.М.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті,
Астана, Қазақстан
E-mail: kertaeva@mail.ru

Шаушекова Б.Қ.

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті,
Қарағанды, Қазақстан
E-mail: gulchi09@mail.ru

Жапанова Р.Н.

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті,
Қарағанды, Қазақстан
E-mail: riza_70@bk.ru

БАСТАУЫШ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫНА ҚҰНДЫЛЫҚ БАҒДАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Түйін: мақалада бастауыш мектеп оқушыларын салауатты өмір салтына құндылық қатынастар жайында сөз етілген. Авторлар педагогикалық әдебиеттерді қарастыра отырып «Құндылық» түсінігіне талдау беруге қатысты түрлі көзқарастарды қарастырған. Денсаулық пен салауатты өмір салты жалпы адамзаттық құндылықтар болып табылады. Соңғы жылдары бастауыш мектеп оқушыларының құндылықтарын қалыптастыруға мемлекет пен қоғам назары артып келетіні жайлы айтылған. Денсаулық пен салауатты өмір салтына баса назар аударатын мемлекеттік білім беру стандарты аясында бастауыш мектеп оқушыларын тәрбиелеу мен әлеуметтендіру бағдарламасына сүйеніп қарастырылған.

Түйін сөздер: денсаулық, құндылық бағдар, тұлға санасы, салауатты өмір салты, бастауыш мектеп оқушылары, эмоционалдық-ойлау, рефлексивтік-бағалау, тұлға.

Summary: The article deals with the importance of a healthy lifestyle in primary school students. The authors considered various approaches to the analysis of the concept of "value", considering the pedagogical literature. Health and a healthy lifestyle are universal values. In recent years, it is said that the attention of the state and society to the formation of primary school students is growing. It is based on the program of education and socialization of primary school students within the state educational standard, which focuses on health and healthy lifestyle.

Keywords: health, value orientation, human consciousness, healthy lifestyle, primary school students, emotionally thinking, reflexive assessment, personality.

Резюме: В статье рассмотрены значение о здоровом образе жизни у учеников начальной школы. Авторы рассматривали различные подходы к анализу понятия «ценность», рассматривая педагогическую литературу. Здоровье и здоровый образ жизни являются универсальными ценностями. В последние годы говорится, что внимание государства и общества к формированию учеников начальной школы учащихся растет. Он основан на программе обучения и социализации начальных школьников в рамках государственного образовательного стандарта, который фокусируется на здоровье и здоровом образе жизни.

Ключевые слова: здоровье, ценностная ориентация, сознание человека, здоровый образ жизни, ученики начальной школы, эмоционально мыслящие, рефлексивные оценки, личность.

Елбасының «Қазақстан–2030» жолдауында ұзақ мерзімді басымдықтардың бірі–«Қазақстан азаматтарының денсаулығы, білімі мен әл-ауқаты» тармағында, «азаматтарымыздың өз өмірінің аяғына дейін сай болуы және оларды қоршаған табиғи ортаның таза болуы үшін» азаматтарымызды салауатты өмір салтына әзірлеу қажеттігі көрсетілген. Сонымен қатар, бұл стратегиялық бағдарламада: «Салауатты, әрі гүлденген экономика құрмайынша біз қуатты мемлекет пен қарулы күштер құра алмаймыз, демографиялық, экономикалық және әлеуметтік міндеттерді шеше алмаймыз, әрбір адамның жеке басының қадір-қасиеті мен әл-ауқатын арттыра алмаймыз»- деп Елбасы ойын түйіндейді [1].

Денсаулық - тән, рухани және әлеуметтік игіліктің жиынтығы. Қазақстанның болашағы – ертеңгі ұрпағында болғандықтан жастардың денсаулығы халықтың өсімі мен санасын анықтайды. Денені

үнемі шынықтыру, сананың сапа деңгейін көтеру, интеллект өрісін биіктету, рухты шыңдау - бәрі де денсаулыққа қызмет ететін әрекеттер. Ал мұны жүзеге асыру, жас ұрпақтың салауаттылығын қамтамасыз ету ең алдымен отбасы мен мектепке жүктеледі. Сондықтан, бүгінгі күні Қазақстан мектептеріне жан-жақты дамыған, денсаулығы мықты, салауатты өмір салтын мұрат тұтатын жеке тұлғаларды тәрбиелеу басты талап етіп қойылып отыр.

Жалпы білім беретін мекемелердің түлектерді дайындаудың сапасын көтеру - оқушылардың денсаулығына үнемі қамқорлық жасау міндеттеріне негізделген. Адамның денсаулығы кейінгі өмір жолына нақ мектеп жасында қалыптасады. Отбасы тәрбиесінің алатын орны да салмақты, алайда, балалар уақыттарының басым көпшілігін мектепте өтетінін ескерілсе, олардың денсаулықтарына отбасымен қоса педагогтар да ден қою керек. Бұл мәселе бастауыш мектеп жасында ерекше маңызды. Осыған дәлел болатын жағдай – салауатты өмір салтын балалардың бойында қалыптастыру мемлекетіміздің «Білім туралы» заңында білім беру жүйесінің негізі ретінде көрсетілген. Онда ұлттық және адамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамдарды қалыптастыруға, дамытуға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау жолдары белгіленген. Сонымен қатар, мемлекеттік білім беру стандарты аясында бастауыш мектеп оқушыларына тәрбие беру мен әлеуметтендіру ретінде салауатты өмір салтына құндылық бағдарды қалыптастыру негізгі бағыт саналады [2].

Сонымен, Елбасының жолдауын Қазақстан азаматтарының денсаулығын нығайту, салауатты өмір салтын ынталандыру егемендіктің кілтін ұстар жастардың болашағына апаратын, алтын сүрлеу десе болады.

Бүгінгі таңда салауатты өмір салты ұлттық идеяға айналуы тиіс мәселе. Өйткені қазақ халқында бұл идеяны жүзеге асырудың негізі болатындай Қазақ хандығы тұсында өмір сүрген белгілі ойшыл Өтейбойдақ Тілеуқабылұлының «Шипагерлік баяны», Құртқа Сұлтанқожаұлының тәлімдік мұрасы, ұлттың генетикалық тазалығын сақтау үшін жеті атаға дейін қыз алыспауға тиым салған «Қасым ханның қасқа жолы», «Есім ханның ескі жолы» заңдары және Тәуке ханның «Жеті жарғысы». Ұлттық идеяға айналатындай салауатты өмір салты бүгінгі күні жан-жақты қарастыруда. Педагогика ғылымында бұл мәселе төңірегінде назар аударатын көптеген зерттеулер жүргізілуде. Қоғамдық жаңару кезеңінде, еліміздегі әлеуметтік-саяси, экономикалық қатынастардың сипатының өзгеруі өз кезеңінде қоғамдық білім, тәрбие институттарының да жұмыс бағыты мен мазмұнына жаңа талаптар қойып отыр. Сондықтан жоғарыда аталған зерттеулерді негізге ала отырып, қоғамдағы мектеп, отбасы бала тәрбиесіне, әсіресе салауатты өмір салтын қалыптастыратын тиімді жолдарын іздестіру – заман талабы болып отыр.

Адам өмірінің өзегі – салауатты өмір салты құндылықтары, ал басқа мақсаттар оған жеткізетін баспалдақтар ғана. Осы қағидаға сүйенсек, қоғамның жаңару кезіндегі жаңаша көзқарастардың бірі – салауатты өмір салты құндылықтары.

Құндылық бағдарлар тұлғаға қатысты бағалы аспект болып табылады және тұлға қалыптасуында айқын байқалады, құндылықты бейімдеу бойынша саналы қызметте көрінеді.

Қазіргі педагогика ғылымы мен практикасы осы көкейкесті мәселеге назар аударуда. Қоғамның ең басты құндылығы жеке тұлғаны құндылықтарға бейімдеу. Жеке тұлғаның құндылық бағдарының әлеуметтік, адамгершілік, ұлттық мәдениеттің қалыптасу мәселелері қазақ ағартушылары Ы.Алтынсарин, Ш.Уәлиханов, М.Жұмабаев, А.Байтұрсыновтардың еңбектерінде жан-жақты зерттелген.

Құндылық – адам өмірінің бағыт-бағдарын айқындайтын рухани күш. Енді осы «Құндылық» ұғымының қалыптасуына тоқталатын болсақ, қазақ тілінің түсіндірмелі сөздігінде: құндылық – нарқы жоғарылық, қымбаттылық, бағалылық деп сипаттаған. Құндылық арқылы сол заттың маңызын, мәнділігін, пайдалылығын, қажеттілігін, керектігін білуге болады.

Адамның дүниеге эстетикалық қарым-қатынасы – құндылықтың бір түрі болып табылады. Философтар, әлеуметтанушылардың зерттеу объектісі – адам болғандықтан, олар осы мәселені зерттеумен айналысуға үлкен мән беруде. Мәселен, философ Қ.Әбішев: «Адам – жоғары құндылық, ол өздігінен-ақ дербес өзіндік құндылық бола алады, өйткені, адам құндылығы өзінде ғана ұсталады. Бұл мүмкіндік тек қана адамда бар. Адам осы мүмкіндікті іс-әрекет арқылы жүзеге асырады»-десе [3], әлеуметтанушы Б.Ерасов: «Құндылықтардың пайда болуы, адамның қажеттілігін қанағаттандыратын іс-әрекет, бұл белгілі бір мақсатта жүреді», - дейді [4].

«Құндылық» түсінігіне талдау беруге қатысты түрлі көзқарастарды саралай келе, біз Б.С.Братустың құндылық деп тұлға санасы мен адамның адамгершілік көзқарасын анықтайтын жалпы өмір мәні деген тұжырымына бейінбіз [5]. Осы анықтама тарапынан денсаулық пен салауатты өмір салты объектілерін құндылықтар категориясына толыққанды жатқызуға болады. Мұны дәлелдеуге тырысамыз.

Құндылықтардың салалары, түрлері өте көп, соның ішінде біздің бүгін тоқталатынымыз салауатты өмір салты құндылықтары. Олар тұлғаның толыққанды және жан-жақты даму көзқарасында аса маңызды. Басқаша сөзбен айтсақ, адам үшін денсаулық пен салауатты өмір салты айқын маңызды. Бұл арадан «құндылық» категориясының негізгі белгілерін оңай байқауға болады. Осының өзінде-ақ денсаулық пен салауатты өмір салтын құндылық деуге негіз бар. Бұдан басқа салауатты өмір салтын адамның әрекетін қалыпқа келтіруші деп ұғыну әбден мүмкін. Егер В.Э.Франкл терминологиясын қолданатын болсақ, салауатты өмір салтын «әмбебап» ретінде қарастыруға болады [6].

Денсаулық пен салауатты өмір салты жалпы адамзаттық құндылықтар болып табылады. Соңғы жылдары бастауыш мектеп оқушыларының құндылықтарын қалыптастыруға мемлекет пен қоғам назары артып келеді. Бұған денсаулық пен салауатты өмір салтына баса назар аударатын мемлекеттік білім беру стандарты аясында бастауыш мектеп оқушыларын тәрбиелеу мен әлеуметтендіру бағдарламасы дәлел бола алады.

Біз құндылық бағдарынан тұлға мен қоғамның ортақ қызығушылықтарынан шығады деп түйіндейміз. Осындай тұтастық адамға мәдени параметрлік қызметін анықтауға мүмкіндік береді, сонымен бірге оның белсенділігін де бағытты қалыпқа келтіреді.

Біз сонымен қатар құндылық бағытын жиынтық және қабылданған уәждік тұлғалық құндылықтарына негіздейміз, олар өз алдына мақсаттар, мұраттар мен басқа да әлеуметтік-психологиялық білім, тұлғалық және дүниеге көзқарас ретінде шығып тұрады. Осыған орай бастауыш мектеп оқушыларының құндылық бағыттары олардың ерекше тұлғалық маңызды болып табылатын өмірлік және оқудағы құндылық жүйесінің көрсеткішіндей бастауыш мектеп оқушысының әлеуметтік-психологиялық құрылымы ретінде танылады.

Бастауыш мектеп оқушыларының салауатты өмір салтына құндылық бағдарын қалыптастыру – тұлғаның ішкі жоспарына салауатты өмір салтын құндылық ретінде интериоризациялайтын өте күрделі психологиялық үрдіс. Бұл үрдістің дұрыс ағымда болуы үшін алдымен «салауатты өмір салты» ұғымын қалыптастыру қажет.

«Салауатты өмір» түсінігі негізінен биоәлеуметтік ұғымды көрсетеді, адам өмірінің материалдық және рухани салада тіршілік әрекетінің түрін анықтайды. Осы ұғым Ю.А.Андреев, З.С.Алябьев, Г.К.Долингко, А.М.Изуткин, Ю.П. Лисицын, В.П.Петленко, И.И.Соковня-Семенова, ГИ.Царегородцев және басқалардың жұмыстарында орын алған.

Ал Ю.П.Лисицын өмір салтын «адамдардың тіршілік қарекеті саласында материалдық және материалдық емес әрекет тәсілімен анықталған немесе тіршілік әрекетінің тарихи шартталған тұрпаты» іспетті анықтайды [7].

И. И. Соковня-Семенованың өмір салтын тұжырымдауы мынадай: адамның өзімен-өзі және сыртқы ортамен әрекеті – әрекеттер мен уайым-қайғыларының күрделі жиынтығы, денсаулықты жақсартатын табиғи ресурстық пайдалы әдеттердің болуы, денсаулықты нашарлататын жаман әрекеттердің жүйесі [8]. Өмір салтын Г.К.Долинский жеке тұлғаның ішкі және сыртқы әлеміндегі тұрмысының интегралды тәсілі ретінде қарастырады.

Басқаша айтқанда, өмір салты табиғи және әлеуметтік шарттармен бірлікте қаралатын адамдардың материалдық, рухани тіршілік жүйесінің жалпы және типтік тәсілдерін бейнелейтін категория ретінде түсіндіріледі.

Салауатты өмір салтын тереңірек түсінуге өзін-өзі сақтайтын тәртіптік тұжырымдама едәуір үлес қосқан. Оған А.И.Антоновтың адам өзін-өзі және қоршаған ортаны танудың арқасында өзін саналы түрде өзгертеді деген идеясы негіз болған. Бұл қажеттілік өзіндік мәдениетте өзін-өзі тануға, өзін-өзі анықтауға және өзін-өзі іске асыруға мүмкіндік береді. Осы тұжырымдамаға елеулі үлес қосқандар И.В.Журавлева және Л.С.Шилова, олар жеке адамның тәртіптік әрекеті денсаулық өрісінде басқа факторларға (экономика, денсаулық сақтау, экология, генетика және басқалар) әсер етеді деп санайды.

Біздің жоғарыда атап өткен авторымыз Ю.П.Лисицын салауатты өмір салтын тек адам денсаулығына жақсы әсер етеді деп санап қана қоймайды. «Салауатты өмір салты, - деп жазады, Ю. П. Лисицын, бұл – алдымен адамның гармониялық физикалық және рухани дамуы, салауатты өмір сал-

тын, денсаулықты сақтауға мүмкіндік беретін материалдық және рухани шарттар, қоғамның, адамдар тобының, тұлғалардың белсенділігі, іс-әрекеті».

Педагогикалық әдебиеттерде салауатты өмір салты көптеген авторлардың арнайы зерттеу негіздеріне айналған. Аталған зерттеулерде авторлардың пікірлерінде қайшылықтар кездеседі, денсаулық – бұл адамның денсаулық жағдайын анықтайтын басымдық факторы, салауатты өмір салтының нәтижесі мен салдары. Оқушының салауатты өмір салты оның тұлға ретінде адам денсаулығының құндылығы ретінде ұғымы мен білімінен, денсаулығы жақсы адамның әдеттері мен уәждемелері қалыптасуынан, зиянды әдеттерден аулақ болуынан, үнемі белсенді әрекеттері негізінде білім мен біліктіліктің құндылығымен сипатталады, нықталады.

Денсаулық басым көпшілігінде салауатты өмір салтына байланысты. Салауатты өмір салты аса қажетті болып табылады, бірақ зиянды әдеттер болғанда бұл шарт аздық етеді. Бұдан басқа салауатты өмір салтындағы бастысы – бұл барлық денсаулық компоненттерді денсаулықты белсенді қамтудан туындаған. Салауатты өмір салтын зиянды әдеттердің болмауы, еңбек пен демалысты дұрыс ұйымдастырудан, тамақтану жүйесінен, шынықтыру және даму жаттығуларынан басқа ауқымы кең деуге болады; оған адамның өзіне деген қатынасы, басқа адамдарға деген көзқарасы, тұтастай алғанда өмірдің, тұрмыстың құндылықтар және басқалардың тиынақтылығы кіреді.

Сонымен, жоғарыда келтірілген анықтамалардан, салауатты өмір салтына құндылық бағдардың мәні салауатты өмір сүруі үшін ерекше маңызға ие екендігі анық көрінеді.

Біздің зерттеуімізге негіз болған ұғым – салауатты өмір салты. Әлеуметтанушы Т.Ж.Нақыпбеков «Өмір салты субъектінің әлеуметтік ортамен өзара әрекеттесу тәсілі. Өмір салты арқылы қоғамның экономикалық жағдайын, қоғамдық қатынасын, материалдық және рухани қажеттіліктерін қанағаттандыру деңгейлері көрінеді»-деп атап көрсетеді [9].

Осыдан біздің мақалада салауатты өмір салтын бастауыш мектеп оқушыларының құндылық деп қарауына, дені сау адамның қалыптасқан жақсы дағдыларына, салауатты өмір салтын жүзеге асыратын біліктіліктері мен дағдыларына негізделетіні анық. Денсаулық әрекеті деп нені түсінеміз, ол денсаулық туралы ұғымға жалпы адамзаттық денсаулық пен салауатты өмір салты туралы жалпы ұғым бастауыш мектеп оқушыларының денсаулықты сақтау мен күту үрдісіндегі шынайы түсінігіне байланысты екені бесенеден белгілі.

Бастауыш мектеп оқушысының салауатты өмір салтын құндылық бағдарына қатысты қарастырсақ, оны денсаулық басымдылығына негізделген, тұлғаның көзқарасы ретінде денсаулыққа баға бере алу, өзінің және басқалардың денсаулығына құнттап қарау тәрізді ұғымдар бастауыш мектеп оқушысының тұтастай тұлғалық білімі деп санау дұрысырақ болар деген ойдамыз.

Біз бастауыш мектеп оқушыларының салауатты өмір салтына құндылық бағдарды жүйелі және жалғасымды үрдіс деп санаймыз, оның мазмұнының аспектісі баланың салауатты өмір туралы білімін белседіруге бағытталған, оның физикалық және психологиялық мүмкіндіктерін арттыру, бала денсаулығына зиян тигізетін кері әсерлерден алшақтатып, әдеттерден арылту болып табылады. Бастауыш мектеп оқушыларының салауатты өмірге құндылық бағдарын қалыптастыру үшін бұл үрдістің өту механизмінің толыққанды ашылуы үшін оның негізгі өлшемшарттарына бағыт беру қажет. Оларға біз когнитивтік - ойлау, эмоционалды- ерікті, іс-әрекеттік рефлексивтік- бағалауды жатқызамыз.

Құндылық бағдарының когнитивтік- ойлау өлшемшарты бастауыш мектеп оқушысының салауатты өмір салтының маңызын тұлғалық-ойлау деңгейіндегі маңызын сезінуге, өз денсаулығының салауаттылығы жайында білімді меңгеруге жол ашады. Когнитивтік-ойлау өлшемшартының көрсеткіштері болып адамның денсаулығы жақсы және салауатты өмір салты туралы түсінігінің болуы, салауатты өмір салты мен оны тұлғалық құндылық ретінде ұғыну, денсаулықты сақтау мен күту үшін салауатты өмір салтын ұстануда қажеттілігін ұғыну енеді.

Бастауыш мектеп оқушысының эмоционалды - еріктік өлшемшарты когнитивтік - ойлау өлшемшартының қалыптасу деңгейіне байланысты және оқушының салауатты өмір салты жайлы түсінігінің нұсқама шоғырын бейнелейді. Ол өз алдына бастауыш мектеп оқушысының салауатты өмір салтына бағытталған әрекет түрлеріне жақсы, жаңаша көзқарастарды ұсынады. Эмоционалды-ойлау өлшемшартының сапалы көрсеткіші ретінде төмендегідей параметрлерді таңдап алдық: салауатты өмір салтын ұстануға тырысу, эмоционалды тұрақтылық, оң-эмоционалды деңгейде кедергілерді жоя білу, еріктік қасиеттерді (тәртіптілік, өз бетімен орындай алушылық, шыдамдылық, ұйымдастырушылық, шешім қабылдай алу, табандылық, тұрақтылық) қалыптастыру арқылы еріктік тәртіпті қалыпқа келтіру.

Іс-әрекеттік өлшемшарт бастауыш мектеп оқушыларының құндылық бағдарының салауатты өмір салтына практикалық және әрекеттік сипатында байқалады, аталған құндылықты тағайындау бойынша оқушылардың белсенділіктерінде көрінеді. Іс-әрекеттік өлшемшарт бастауыш мектеп оқушыларын салауатты өмір салтына құндылыққа белсендіруге мүмкіндік жасайтын түрлендіруші функция, бастауыш мектеп оқушысының белсенділік танытуын қамтамасыз етеді. Аталған өлшемшарт әрекетінің көрсеткіштері мыналар болуы мүмкін: өзінің салауатты өмір салтын үшін білімін пайдалану, денсаулық және салауатты өмір салты жайында өзінің білімін кеңейтуге ынталандыру, салауатты өмір салтын өз бетімен жүзеге асыруға үйрену.

Рефлексивтік-бағалау өлшемшарты бастауыш мектеп оқушысының тәртібі мен санасында құндылық жағының мазмұнының айнасы, салауатты өмір салтына тұлғалық маңызды баға беру деп болжамданады. Рефлексивтік-бағалау өлшемшартының әрекеті өзін-өзі түсіну, өзіне-өзі баға беру, өзіне-өзі түсіндіру, сонымен қатар басқа адамдарды түсіну, басқаларға баға беру, салауатты өмір салтының маңызының қаншалықты маңызы барын басқаларға түсіндіре алу арқылы үрдістер өтеді. Рефлексивтік-бағалау сапасын талдау көрсеткіштері болып мыналар танылады: салауатты өмір салты мен денсаулық жағдайы араларында байланыс орналастыра білу, салауатты өмір салтына қатысты өзінің дағдылары мен тәртібін және басқалардың тәртібіне қатысты дұрыс баға бере білу [10].

Бастауыш мектеп оқушысының салауатты өмір салтына құндылық бағдарының барлық өлшемшарттары өзара тығыз байланысты. Оның үстіне аталған байланыс жинақтық емес, жүйелі, себебі салауатты өмірге құндылық бағдар – бұл бастауыш мектеп оқушысының аталған құндылыққа объективті-практикалық әрекетінің ішкі жоспарын көрсететін өзара ажырамас субъективті- тұлғалық тұтас жүйе.

Бастауыш мектеп оқушыларының жас ерекшеліктері баланың тұлға ретінде қалыптасуына бағытталған сезімтал кезең деп санау дұрыс. Өлшемшарт ретінде бекітілген құндылықтар белгілі бір күшке ие болады, ал осы кезеңде қалыптасқан ішкі тәртіп болашаққа бейімделеді, адамның өмірлік ұстанымын өзгертеді, басқа адамдармен қарым-қатынаста және одан әрі дамуына едәуір септігін тигізеді.

Бастауыш мектеп оқушыларына тән тұлғаның күрделі психофизиологиялық және әлеуметтік-мәдени өзгерулері осы кезеңдегі тұлға ретінде қалыптасып, одан әрі тұрақтануында маңызы бар екенін дәлелдейді, бастауыш мектеп оқушыларының ерекшеліктерін тереңірек тану жолында оқу-тәрбие жұмысында жүзеге асырылатын жұмыстың сапасын арттыру, соның ішінде салауатты өмір салтына құндылық бағдарын қалыптастыру үрдісі де енеді.

Шын мәнінде, бастауыш мектеп оқушыларының салауатты өмір салтына құндылықты бағдарлау - дені сау болуға қажетті олардың сезінуіне денсаулық мәдениетін дамыту болып табылады. Бастауыш мектеп оқушыларының анықталған психофизиологиялық ерекшеліктерін ескере отырып, балалардың құндылық бағдарын қалыптастыру барысында оқушылардың белсенділігіне және салауатты өмір салты туралы түсінікті жеңіл меңгеруге әсер ететін жұмыстың ойындық, тренингтік, көркем нысандарын іске қосу қажет.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Дене мәдениеті – оқушыларды оқыту мен тәрбиелеу жүйесінде. 14.01.2014 жылғы Н.Ә.Назарбаевтың халыққа жолдауы.
2. К.Н.Сатпаев, А.С.Әділханов, Л.З.Тель. «Салауатты денсаулықты сақтау» бағдарламасы бойынша салауатты өмір салтын қалыптастырудың тұжырымдамасы. – Алматы, 2002.
3. Қ. Әшімов. Философия/Оқулық. - Алматы, 2004.
4. Б.С.Ерасов. Әлеуметтік культурология. - Москва: Аспект пресс, 2000.
5. Б.С. Братусь. Аномалии личности. – Москва: «Мысль», 1988.
6. С.А.Замалиева. Основные концепты учения в. фанкла о человеке// Современные проблемы науки и образования. – 2012, № 1.
7. Ю.П.Лисицын. Общественное здоровье и здравоохранение: Оқулық. – М.: ГОЭТАР-Медиа, 2011.
8. И.И.Соковня-Семенова. Основы здорового образа жизни и первая медицинская помощь. – Москва: Academia, 2000.
9. Сыздықова Ғ.С. Бала денсаулығына әсер етуші факторлардың әсері. – Алматы, 1997.
10. Ахаев, А.В. Валеология как звено в системе образования [Текст] /А. В.Ахаев // Рудный Алтай, 1998.

Kopzhasarova U.I.

Candidate of pedagogical sciences, associate professor,
Department of theory and methodics of foreign training,
E.A. Buketov Karaganda State University,
E-mail: umit-55-hope@mail.ru

Akhmetova D.R.

1 year PhD student,
Department of theory and methodics of foreign training,
E.A. Buketov Karaganda State University,
E-mail: akhmetodi@rambler.ru

Udartseva T.S.

1 year PhD student,
Department of theory and methodics of foreign training,
E.A. Buketov Karaganda State University,
E-mail: tamaraud@mail.ru

**COMPARATIVE ANALYSES OF THE PRACTICE ESP USE IN TECHNICAL
UNIVERSITIES IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND FOREIGN COUNTRIES**

Түйіндеме: Кәсіби-бағытталған шет тілі болашақ мамандық не кәсіп ерекшеліктеріне бағытталған студенттердің шет тілін меңгеру қажеттіліктеріне негізделген. Бұл меңгерушілердің жеке қасиеттерін, меңгеріліп отырған тіл елінің мәдениеті туралы білімін дамыту мен кәсіби және лингвистикалық білімдерде негізделген арнайы біліктерін қалыптастыру құрылымын айқындайды. Кәсіби халықаралық қатынас, шетел серіктестермен іскерлік келіссөздер, шет тілде құжаттармен жұмыс, кәсіби тәжірибенің шетел елде өткізу, студенттерді кәсіби дайындауда шетел тілінің қолдану мүмкіндіктерін толық қолдануды негіздейді. ЖОО бітірушілеріне қойылатын негізгі талап кәсіби мамандығына сай шет тілді еркін түрде қолдану болып табылады.

Резюме: Профессионально-ориентированное обучение, основанное на учете потребностей студентов в изучении иностранного языка, диктуемого особенностями будущей профессии или специальности. Оно предполагает сочетание овладения профессионально-ориентированным иностранным языком с развитием личностных качеств обучающихся, знанием культуры страны изучаемого языка и приобретением специальных навыков, основанных на профессиональных и лингвистических знаниях. Расширение профессионального международного общения, деловые переговоры с зарубежными партнерами, работа с документацией на иностранном языке, возможность производственной практики за границей обуславливают необходимость более полного использования возможностей иностранного языка в профессиональной подготовке студентов. Одним из требований к выпускникам вузов является владение иностранным языком на таком уровне, который позволит им активно и свободно использовать его в сфере своей профессиональной деятельности.

Summary: Professional-oriented teaching is based on the students' needs in foreign language study; it is related with future profession or specialty. It involves the combination of ESP mastery with the development of the students' personal qualities, target language culture awareness and acquisition of special skills based on professional and linguistic knowledge. Expansion of international communication, in professional sphere business negotiations with foreign partners, work with documentation in a foreign language, opportunities for practice abroad cause the need for an entire use of foreign language capabilities in the students' professional training. One of the requirements for university graduates is a foreign language acquisition at a level that will enable them to use it actively and fluently in the sphere of professional activities.

Kazakhstan's rapid integration into the world community: innovation-industrial economy, informatization of the society, harmonization of the educational space and introduction of international standards alter the consciousness and person's behavior radically.

At present time ESP teaching is recognized as a priority in the renewal of education. [1, 6].

According to the State Compulsory Educational Standard of the Republic of Kazakhstan 5.04.019-2011, the educational programs and curricula of non-linguistic (technical) universities include disciplines imple-

menting the norms of current legislation. The compulsory component of the basic disciplines includes, the discipline "English for specific purposes" (2 credits 90 academic hours) [2].

On the whole, professional-oriented teaching becomes an integral part of language education for bachelors. Professional-oriented teaching is based on the students' needs in foreign language study; it is related with future profession or specialty. It involves the combination of ESP mastery with the development of the students' personal qualities, target language culture awareness and acquisition of special skills based on professional and linguistic knowledge. The essence of professional-oriented foreign language teaching is in its integration with special disciplines, obtaining additional professional knowledge and formation of professionally significant personal qualities. Foreign language in this case is a means of increasing professional competence, personal and professional development of students; it is also an important for successful professional work in the graduate of modern higher school.

Expansion of international communication, in professional sphere business negotiations with foreign partners, work with documentation in a foreign language, opportunities for practice abroad cause the need for an entire use of foreign language capabilities in the students' professional training. One of the requirements for university graduates is a foreign language acquisition at a level that will enable them to use it actively and fluently in the sphere of professional activities.

The main requirement of ESP teaching is the necessity of the content and teaching methods to meet students' practical needs. All this requires thorough study of tasks and goals facing a particular contingent of students, main consideration of their interests and motivation. First of all, it refers to material selection, its critical comprehension, taking into account the students' level of language competence and their professional specifics.

The university teacher's main task is to organize the professional-oriented activity and create the real motivational atmosphere in the classroom [7, p. 87].

We consider three types of students' action at foreign language classes:

The first type of action is students' purposeful acquaintance with teacher's experience. In this regard, teacher demonstrates teaching methods of language during the lesson and, in particular, how to teach reading;

The second type of students' action is the accomplishment of a set of methodical-directed assignments and actions awareness carried out in their educational activity;

The third type is the students' actions in natural or specially created learning situations, when they are given maximum foreign-language activity. As a result, students better acquire proposed material, and pedagogical communication between teacher and students in the process of professional-oriented learning has the character of "recreated" (modeled) [8, p. 58-59].

The specifics of pedagogical communication in teaching reading differ by the interaction nature: when teaching reading, contact is made through written and oral pre-text assignments, various kinds of instructions, and comments on the text. With their help, teacher controls the process of text understanding by students. However, it does not mean, that pedagogical activity in teaching reading predominantly excludes oral communication between teacher and students. It is known that teaching reading is combined with teaching speaking based on the text; therefore, pedagogical communication in teaching reading should include inherent forms in both reading and speaking [9, p. 57].

Scientists set a number of requirements for foreign languages acquisition for professional aims, study and private life. It is the understanding of foreign texts and literature, overcoming of language barrier in professional or educational situations during foreign trips or staying abroad, understanding foreign documents, as well as transferring and preparation manuscripts content.

It is obvious to refer to leading countries' experience in this field. In Japan they turn back to subject "Discourse", which is called "language existence". The neo-rhetoric was included in curriculum in France, and theory of language communication was included in curriculum in the United States. Educational programs are specialized in training specialists in the field of social disciplines (management, law, advertising, Mass Media, PR, etc.) in many countries. Courses integration aimed at the formation and development of art and speech technology (Public Speaking, Communication Theory, Speech Communication, etc.) is mandatory, reflecting the current level of understanding interaction problems based on verbal communication. German teachers, taking into account the integration processes in the world, indicate the need to learn at least two foreign languages. They consider foreign languages as not only a means of professional communication, academic and professional mobility, but also as a chance for full development of the human personality. It is believed that the

specialty acquisition with simultaneous professional foreign language education is not only expedient, but also extremely necessary in the language center of the University of Goettingen.

In addition, a concomitant foreign language education for students in all specialties was organized at the University of Goettingen [3].

In language center of the University of Munich, students receive specialized foreign language education in English, Arabic, Chinese, Spanish, Italian, Russian, French, Polish, Portuguese, Czech, and Japanese. Graduates who have received an education in one of these languages have competitive advantage on both domestic and world labor market. Educational foreign language programs include intensive courses and seminars on the main topics related to technology and science, literature, regional studies [5]. Intercultural communication and management are used in teaching. The specialized language center at Dresden University of Technology offers students a general and specialized language education, as well as free enrollment for ten weeks semester as the listener of foreign language courses, which is 150 hours of classes [4].

American teachers believe that teaching ESP with the help of virtual educational systems contributes significantly to the development of future specialists' professional competence.

Recently, the question of teacher's role in future engineers training has also been raised. The teacher, skillfully conducting the lesson, evaluates each student's progress, proficiently commenting on his work, rectifies the gaps in the case if he does not understand the material, encourages success and directs the learning process.

In the view of American educators, the teacher's influence on students has a great importance, therefore their work in virtual educational systems is classified as extracurricular during self-study hours and work with the computer at classes should be short and have an auxiliary function.

Teachers of higher educational institutions pay special attention to the students' speech creativity in the United States. Foreign languages study program in many US universities highlights methodology and modern technologies of teaching foreign languages and accentuates focuses teachers' attention on the students' creative speech development, i.e. unprepared spontaneous speech [6].

State Program for the Education Development in the Republic of Kazakhstan for 2011-2020 was adopted. An important contribution to increasing specialists' and faculty's potential of higher education was the introduction of "Bolashak" international scholarship by the President of the Republic of Kazakhstan, academic mobility, enabling Kazakhstani people to get education in the best world universities.

Consider the experience of teaching ESP on the example of German language of D. Serikbayev East Kazakhstan State Technical University. Teaching ESP at the Department of Foreign Languages at D. Serikbayev EKSTU is conducted according to the Concept of Foreign Languages Development in directed to improvement of the quality of teaching foreign language. Discipline "Foreign language" is included in the cycle of general education and 6 credits (270 hours) are set for the discipline, besides this, "Professional-oriented foreign language" is studied as a compulsory component of database cycle in the amount of at least 2 credits (90 hours). Within 90 hours, it is necessary to give students a certain minimum of competencies. The purpose of ESP teaching is to improve linguistic, communicative and sociocultural competences acquired at previous stages of learning foreign language and form bachelor students' foreign language professional communicative competence required for business and professional communication.

To develop foreign language professional communicative competence in the process of working with original scientific texts and technical literature, using professional-oriented vocabulary, including analysis and discussion of scientific and technical problem in the direction of the specialty. In the process of German for specific purposes, teachings at D. Serikbayev EKSTU authentic texts on specialty are used.

Working with texts implies complete mastery of the content, vocabulary drilling and terminology. Based on these texts, students are offered mini-projects which they implement in their laboratories, outside the classroom, that is, using the accumulated experience and vocabulary, they explore or describe certain technologies or objects.

As an example, let us view the situation: a group of mechanics students (Faculty of Mechanical Engineering and Transport) is invited to make a video in German with voice recording session acting on the theme "Engine (motor) structure and operation". Before this project, students worked on a similar text and studied special terminology. A group of students studying water resources (Architectural and Construction Faculty) filmed a video in German with their own voice acting about the Ulba and the Irtysh rivers flowing through the city. In addition, at each lesson they are offered a teamwork on various topics on their specialty for which they

can invite the whole group to their laboratory. Teaching German for specific purposes is conducted through using different methods, which enable teacher and students to be in situations close to the specialty.

In Kazakh-British Technical University, the introduction of ESP is carried out through the practice expansion of covering two-degree programs together with first rated British universities, increasing number of foreign teachers and proportion of disciplines taught in English from 60% to 75%. In the first year students are tested to determine the level of language proficiency.

Based on the testing results, grouping is carried out in accordance to the training levels, which determines student's choice of a compulsory language package (from 4 to 12 credits) for completing a full course of study in specialty.

In S. Toraigyrov Pavlodar State University, for development of students' professional language competencies there is carried out the work in the following areas is carried out: foundation; foreign language and ESP; lecturing special disciplines in English language by faculty of S. Toraigyrov Pavlodar State University; conducting lectures in special disciplines by foreign scholars.

This process is facilitated by the expansion of university academic freedom in determining the curriculum content, which allows increasing the elective disciplines relevant to employers' choice and giving the possibility of teaching foreign language. The number of university students who want to study abroad within academic mobility and internships is increasing.

Foreign language knowledge is an important condition for the improvement of the quality university graduates training and their further professional development. The intensive international cooperation development in all spheres of the society, especially in political and socio-economical life, partnerships expansion and contacts with foreign countries demonstrate the need for high-level foreign languages professional knowledge and stimulation. Also, revise for new content and duration of training foreign languages in technical universities of our country.

THE LIST OF USED LITERATURE

1. Kunanbayeva S.S. Modern foreign language education: methods and theory. - Almaty: Edelweiss, 2005, p.262.
2. State obligatory education standard of the Republic of Kazakhstan. Higher education. Undergraduate. The main provisions. - GOSO RK 5. 04.019 - 2011. - Astana, 2011
3. GWDG: Gesellschaft für wissenschaftliche Datenverarbeitung mbH Göttingen [Electronic resource] / Max-Planck-Gesellschaft und des Hochschulrechenzentrums für die Universität Göttingen. – Göttingen, 2009. – URL: <http://www.gwdg.de/index.html> (дата обращения: 23.01. 2013).
4. Technische Universität Dresden [Electronic resource] / Technische Universität Dresden Medienzentrums. – Dresden, 2011. – URL: www.tu-dresden.de. (Date of the application: 23.01. 2013).
5. Technische Universität München [Electronic resource] / Syslab.com und Technische Universität München, WWW & Online Services München, 2012. – URL: www.iz.hr.tu-muenchen.de/sprachen (date of the application: 23.01. 2013).
6. Komarova A.A. Comparative analysis of the system of teaching foreign languages in military universities of Russia and the USA: Abstract of thesis ... Ph.D. / A. A. Komarova. - L., 2003, p. 1-18.
7. Shatilov S.F., Agafonova L.I. Some problems of creating a St. Petersburg textbook of a foreign (German) language based on the improvement of the curriculum version: Sat. scientific conference materials. SPb., 1994.
8. Hutchinson T. Project English. Teacher's book. 3-d ed. Oxford; Oxford University press, 1988.
9. Roshchina E.V. Functions of a foreign language as an academic subject in the system of study at the university // foreign languages at non-special faculties: Intercol. Sat L., 1978.

Мырзахметова Н.О.
х.ғ.к., Қазмемқызпу қау.профессоры мін.атқ.
Алматы қ., Қазақстан
E-mail: nmyrzahmetova64@mail.ru

Қуанышева Ж.Қ.
п.ғ.к., Қазмемқызпу.
Алматы қ., Қазақстан

Байташева Г.У.
а\ш.ғ.к., Қазмемқызпу профессоры мін.атқ.
Алматы қ., Қазақстан

Ережепова А.Ш.
химия магистрі, Қазмемқызпу

ХИМИЯ ПӘНІН ОҚЫТУДЫҢ ЖАҢАРТЫЛҒАН БАҒДАРЛАМАСЫ БОЙЫНША ОҚЫТУ

Түйін: Мақалада жаңартылған білім беру жағдайында химия пәнін оқытудың мәселелері қарастырылған. Жаңартылған мазмұн жағдайында оқушылардың шығармашылықпен жұмыс істеу дағдылары мен құндылықтары: шығармашылық және сын тұрғысынан ойлау; қарым-қатынас жасау қабілеті; өзгелердің мәдениетіне және көзқарастарына құрметпен қарау; жауапкершілік; денсаулық, достық және айналадағыларға қамқорлық көрсету; өмір бойы оқуға дайын болу анықталып көрсетілген. Жаңартылған оқу бағдарламасын мектептің 8- сыныбына арналған химия пәні бойынша стехиометриялық есептеулерге қолдануын қарастырылған.

Түйінді сөздер: жаңартылған білім беру бағдарламасы, технология, рефлексия, пәнаралық байланыс, сабақ жоспары, дескриптор, құзыреттіліктер.

Резюме: В статье рассматриваются вопросы преподавания химии в контексте современного образования. В контексте обновленного контента определены навыки и ценности творческой работы учащихся: творческое и критическое мышление; общительность; отношения к культуре, традициям людей; ответственность; здоровье, дружба и забота о других; от образования «на всю жизнь» к образованию «через всю жизнь». Рассматривается применение обновленной учебной программы на уроках химии 8 класса по теме «стехиометрические расчеты».

Ключевые слова: обновленная образовательная программа, технология, рефлексия, междисциплинарная связь, план урока, дескриптор, компетенции.

Summary: This article is about teaching chemistry in the context of modern education. In the updating context of curriculum, the skills and values of the creative work of students are defined as: creative and critical thinking; sociability; respect culture, traditions of other people; responsibility; health, friendship; to be ready for “lifelong learning”. The usage of the updated curriculum of 8 class’s chemistry, on the theme “stoichiometric calculations” is considered in this article.

Keywords: updated curriculum, technology, reflection, interdisciplinary communication, lesson plan, descriptor, competencies.

Қазіргі кезде Қазақстан Республикасында жаһандық проблемаларға жауап бере алатындай деңгейдегі жұмыстар республикалық деңгейде жүргізілуде. Оқу бағдарламасындағы ұлттық стандарттарға, бағалауға, оқулықтар мен оқыту әдістеріне қатысты білім беру саласындағы өзекті құндылықтар мен мақсаттар мектеп оқушыларының жалпы үлгерімін арттыруды, сондай-ақ инновация мен көшбасшылықты енгізу үшін талап етілетін дағдыларды дамытуды, мектеп мәнмәгіні арқылы ұлттық сананы қалыптастырып, іске асыруды және ауқымды халықаралық тәжірибемен өзара әрекеттесуді көздейді. Жаңартылған оқу бағдарламасы мен бағалау жүйесін енгізу аталған міндеттерді шешу үшін қабылданған шаралардың бірі болып табылады [1].

Пәндер бойынша жаңартылған оқу бағдарламалары оқушыларға ХХІ ғасырда қарқынды дамып келе жатқан зияткерлік және техникалық ортада табысты болу үшін қажетті дағдыларды меңгертуге бағытталған. Олар оқушыларды сын тұрғысынан ойлау, бірлесіп жұмыс істеу, ақпаратты өңдеу, проблемаларды шешу сияқты анағұрлым жоғары деңгейдегі көптеген дағдыларды өз бетінше меңгеруге және зерделеуге дайындайды және ынталандырады.

Пәндердің жаңартылған мазмұнын табысты меңгерту мұғалімнің кәсіби тәжірибесі мен құзыреттілігіне тікелей байланысты екенін атап өту қажет. Қазақстан Республикасында орта білім беру

мазмұнын жаңарту аясында өткізіліп жатқан мұғалімдердің біліктілігін арттыру курстары мұғалімнің кәсби шеберлігін шыңдауға бағытталған [2, 3].

Жаратылыстану-ғылыми білімнің құрамдас компоненті ретінде химия оқушыларға өздерінің алған білімдерін нысандар мен ақпаратты бақылау, жіктеу, жүйелеу, салыстыру, сәйкестендіру, талдау, бағалау және тәжірибелік дағдылардың, эксперименттік зерттеулерді жоспарлау және жасай білуді дамытуға мүмкіндік беретін себеп-салдарлық байланысын анықтау дағдыларын дамыту үшін пайдалануына ықпалын тигізеді. Жаратылыстану мен химиядағы зерттеу тәсілдерімен байланысты ақпаратты өңдеуде ақпараттық технологияларды қолданудың маңызы зор. Химия пәніне байланысты академиялық тілді қолдану оқушылардың ықшам және түсінікті сөйлеу дағдыларын дамытуға, химиялық үдерістер мен тетіктерді сипаттау үшін тілдік құралдарды тиімді тандап пайдалануға мүмкіндік береді.

«Химия» және «Жаратылыстану» пәндерін оқыту басымдықтары оқу үдерісі мен оның нәтижесіне бағытталған мұғалімнің тәжірибесі арқылы жүзеге асырылады [4-8].

Енді жаңартылған оқу бағдарламасы бойынша мектептің 8- сыныбына арналған химия пәні бойынша стехиометриялық есептеулерге қолдануын қарастырайық.

Сабақтың тақырыбы: Химиялық реакция теңдеулері бойынша есептер шығару

Осы сабақта қол жеткізілетін оқу мақсаттары (оқу бағдарламасына сілтеме)	8.2.3.5 - химиялық реакция теңдеулері бойынша заттың массасын, зат мөлшерін есептеу
Сабақтың мақсаты	Оқушылардың Көпшілігі: Химиялық реакциялардың типтерін, оларды теңестіруді, теңдеулер бойынша қарапайым есептеулер орындай алады. Көптегені: Жай және күрделі заттардың салыстырмалы молярлық массасын, химиялық формула бойынша заттың молярлық массасын, массасын және заттың мөлшерін есептей алады. Кейбіреулері: Заттың белгілі мөлшеріндегі атомдардың (молекулалардың) сандарын есептей алады, химиялық түрлендіріп есептеуде қолданады.
Бағалау критерийлері	• Зат массасы, мөлшері және құрылымдық бөлшектер санын есептеуде формуланы қолданып есептейді • Химиялық реакция теңдеуі бойынша зат массасын, зат мөлшерін анықтайды
Қолдану деңгейі	• Қолдану
Тілдік мақсаттар	Оқушылар орындай алады: - Зат мөлшері дегеніміз не, анықтама беру; - Салыстырмалы молекулалық масса мен молярлық массаның айырмашылығын атау; - химиялық теңдеулер арқылы есептеу ретін түсіндіру Пәндік лексика және терминология Молярлық масса, Авогадро саны, салыстырмалы молекулалық масса Диалог/жазылым үшін пайдалы тіркестер Авогадро санына сәйкес ... Кез келген газдың 1 молінің массасы ... Молярлық масса – бұл ... Біріншіден біз қосамыз/көбейтеміз/теңестіреміз....., яғни
Құндылықтарды дарыту	- ұжымда жұмыс дағдыларын құру - жағымды өзара әрекет пен ынтымақтастық атмосферасын құру - ұжымда жұмыс дағдыларын құру - жағымды өзара әрекет пен ынтымақтастық атмосферасын құру
Пәнаралық байланыс	• Физика (7.1. 1.2 Физикалық шамалар), • Математика (9.2.2. Математикалық модельдеудің көмегімен есептер шығару)
АКТ қолдану дағдылары	Интерактивті такта, ноутбук, смартфонды қолдануға болады Молярлық массаны есептеу (ағылшын тілінде) http://www.youtube.com/watch?v=cW011WOXZ-c https://www.youtube.com/watch?v=g_BelGwRxG8 Есептер шығару үлгілеп http://onx.distant.ru/posobie-1/chemistry/ex_2.htm Есептер шығарудың негізгі формулалары https://distant-lessons.ru/ximiya/osnovnye-formuly-dlya-resheniya-zadach Интербелсенді тренажер «Заттың мөлшерін есептеу» https://learningapps.org/view121404

Алдыңғы білім	7.2.А Атомдар. Молекулалар. Заттар 7.3А Химиялық реакциялар 7.3С Салыстырмалы атомдық масса. Қарапайым формулалар 8.1В Заттардың формулалары және химиялық реакция теңдеулері 8.2А Зат мөлшері							
Сабақ барысы								
Сабақтың жоспарланған кезеңдері	Сабақтағы жоспарланған іс-әрекет	Ресурстар						
Сабақтың басы 5-10 минут	Сабақ басында: - ұйымдастыру кезеңі «Өзіме салют» деген сергіту сәтін ұйымдастыру «Есімдердегі әріптер» арқылы топқа бөлеміз. Тақырыпқа қатысты материалды еске түсіру, қайталау үшін «Бинго» тәсілін қолданамыз (3х3 шаршысында сабақ тақырыбына қатысты әртүрлі түйінді сөздер орналасқан. Оқушылар тиісті түйінді сөздерді айрықшалауы керек. Барлық түйінді сөздерді анықтаған бірінші оқушы жеңімпаз атанады. Ескерту: оқушыларда әртүрлі түйінді сөздер жинағы болу керек) Түйінді сөздер: Атомдар. Молекулалар. Заттар. Химиялық реакциялар. Салыстырмалы атомдық масса. Қарапайым формулалар. Заттардың формулалары және химиялық реакция теңдеулері. Зат мөлшері. Авогадро саны.							
Сабақтың ортасы 15-20 минут	Жаңа материалды игеру Презентация көмегімен ауызша түсіндіру «Толқын» атты сергіту сәтін өткізу Жаппай сұрақ - жауап әдісі арқылы тапсырмаға ауызша жауап беру I. Молярлық масса дегеніміз Зат мөлшері дегеніміз..... Кестені пайдаланып өлшем бірліктер мен шамаларды сәйкестендір <table border="1"><tr><td>М</td><td>Г</td></tr><tr><td>ν</td><td>г/моль</td></tr><tr><td>m</td><td>моль</td></tr></table> Дескриптор - оқу материалында берілген мәтін бойынша масса, молярлық масса, зат мөлшерінің анықтамаларын атайды - Масса, молярлық масса, зат мөлшерінің өлшем бірлігін анықтайды. Тапсырма II. 4 г Mg-ді жандырғанда түзілетін оксидтің массасын анықта. III. 32 г мыс оксидін түзу үшін қанша моль оттек қажет? Дескриптор - есептің шартымен мұқият танысып шығады - сәйкес реакция теңдеуін жазып теңестіреді - химиялық теңдеу бойынша массасын, зат мөлшерін табады.	М	Г	ν	г/моль	m	моль	http://www.youtube.com/watch?v=cW011WOXZ-c https://www.youtube.com/watch?v=g_BelGwRxG8 Есептер шығару үлгілері http://onx.distant.ru/posobie-1/chemistry/ex_2.htm Есептер шығарудың негізгі формулалары https://distant-lessons.ru/ximiya/osnovnye-formuly-dlya-resheniya-zadach Интербелсенді тренажер «Заттың мөлшерін есептеу» https://learningapps.org/view121404
М	Г							
ν	г/моль							
m	моль							

Сабақтың соңы 5-10 минут	Кері байланыс Сократ шеңбері бойынша сабақты талқылаймыз (Екі шеңбер, бірінің ішінде бірі. «Ішкі шеңбердегі» оқушылар тақырыпқа қатысты мәселені сұрақ-жауап арқылы талқылайды, ал «сыртқы шеңбер» оларды тыңдап, дәптерлеріне ескертпе жасап отырады және талқылау соңында өз пікірлерін айтады. Мұғалім оларды сырттан бақылап, бағыттаушы сұрақтар қою арқылы пікірталасты қажетті арнаға бұрып отырады. Шеңбердегі оқушылар белгілі бір уақыт өткен соң рөлдерімен алмасуына болады) Бағалау. Элективті тест. Мұғалім алдын ала әрбір оқушыға А, В, С, D, Е арқылы белгіленген түстері сәйкес ақ, сары, көк, қызыл, жасыл стикерді таратады. Әрбір сұрақты қойғаннан кейін 20сек. кідіріп, сыныптан тест жауабына сәйкес әріпті көтерулерін сұрайды. Өзін-өзі және бірін-бірі бағалауды жүзеге асыру үшін дұрыс немесе дұрыс емес жауаптарды диалог құру арқылы талқылайды. Мұғалім ынталандыру, тілек айту, ұсыныс білдіру арқылы бағалайды. Үйге тапсырма беру.	
-------------------------------------	--	--

Жоғарыда байқағанымыздай жаңартылған оқу бағдарламаларының мазмұны бойынша қысқартылған сабақ жоспары пән мазмұнын жобалаудың спиральділік ұстанымы, яғни білім мен біліктерді арттыруда оқу материалын тігінен, сондай-ақ көлденеңінен біртіндеп кеңейтілумен, таным заңдылығы мен пәндік операциялардың неғұрлым маңызды түрлері бойынша ойлау дағдысының деңгейлік жіктелімдеріне негізделген Блум таксономиясы бойынша оқыту мақсаттарының болуымен, білім беру деңгейлері және тұтас оқыту курсы бойынша педагогикалық мақсаттардың пәнішілік байланыстарды барынша ескерілуімен, бір білім саласы пәндері арасында, сондай-ақ пәнаралық байланысты жүзеге асыру барысында «ортақ тақырыптардың» болумен, бөлімдер мен ұсынылған тақырыптар мазмұнының уақыт талабына сәйкес болуы, әлеуметтік дағдылардың қалыптасуына назар аударуымен, оқу бағдарламасындағы тілдік мақсаттардың маңызының айқындалуымен ерекшелінеді. Сонымен қатар мұғалімдердің сабақ барысы туралы рефлексия жасап, оқу үрдісін жетілдіру мүмкіндігіне де көп көңіл бөлінген.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Н.Ә. Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы.
2. «Химия» және «Жаратылыстану» пәндері бойынша педагог кадрлардың біліктілігін арттыру курсының білім беру бағдарламасы. «Назарбаев зияткерлік мектептері» ДББҰ, 2015.
3. Alexander, R., (2004). *Towards dialogic teaching: rethinking classroom talk*. [Диалогтік сөйлесуді оқыту: сыныптағы әңгімелесулерді қайта түсіну]. Cambridge: Dialogos UK.
4. Barnes, D., (1971). *Language and Learning in the Classroom*. [Сыныптағы тіл және оқыту]. *Journal of Curriculum Studies*, 3(1), 27–38.
5. «Мұғалімге арналған нұсқаулық». «Назарбаев зияткерлік мектептері» ДББҰ, 2015.
6. «Тренерге арналған нұсқаулық». «Назарбаев зияткерлік мектептері» ДББҰ, 2015.
7. Студентке арналған нұсқаулық. «Назарбаев зияткерлік мектептері» ДББҰ, 2015.
8. А.Әлімов «Интербелсенді әдістерді жоғарғы оқу орындарында қолдану» Алматы 2009. Б. 137.

Таубаева Ш.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің профессоры

Успанова Д.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің докторанты

СТУДЕНТ ЖАСТАРҒА РУХАНИ-АДАМГЕРШІЛІК БІЛІМ БЕРУ МӘСЕЛЕСІН ЗЕРТТЕУДІҢ ГУМАНИТАРЛЫҚ ӘДІСНАМАСЫ МЕН ГУМАНИСТІК ТҰҒЫРЛАРЫ

Түйін: Мақалада жастардың рухани-адамгершілік тәрбие мәселесін зерделеуде гуманитарлық әдіснама мен гуманистік принциптердің әлеуеті ашылады. «Мәңгілік ел» ұлттық идеясының аясында рухани-адамгершілік тәрбиенің негізгі ұғымдарының анықтамалары берілген.

Түйін сөздер: Рухани-адамгершілік тәрбиелеу, гуманитарлық әдіснама, гуманистік принцип.

Резюме: В статье раскрыт потенциал гуманитарной методологии и гуманистических принципов в исследовании проблемы духовно-нравственного образования молодежи. Приведены определения основных понятий духовно-нравственного образования в контексте национальной идеи «Мәңгілік ел».

Ключевые слова: Духовно-нравственное образование, гуманитарная методология, гуманистический принцип.

Resume: The article reveals the potential of humanitarian methodology and humanistic principles in the researching the problem of spiritual and moral education of youth. There are the definitions of basic spiritual and moral concepts of education in the context of the national idea «Мәңгілік ел».

Key words: Spiritual and moral education, humanitarian methodology, humanistic principle.

Тәрбие мен білім беру негізінен жасөспірімнің әлеуметтенуіне ықпал етеді. Кешегі кеңестік дәуірдің құндылықтары енді басқа мазмұнға, ұстанымға бағытталғанмен, оның орнына қандай мұраттар-идеялар, құндылықтар-дүниетанымдар, идеялар мен ұстанымдарды әкелдік? Жаңа тәрбие жүйесінің табиғатқа үйлесімділік, тұтастық, әрекеттік, тұлғаның жеке ішкі әлеміне бағыт алу, жас ерекшелікті ескеру, ізгілік ұстанымдары соңғы отыз жылдағы басылымдарда әртүрлі әдіснамалық тұрғыдан негізделді, тәжірибеде тексерілді.

Әрбір азамат ұлттық дүниетанымы төңірегінде ойланып, өз жобасын құрастырып, оның қисынды іске асуын ойша пайымдап жүретіні бәрімізге мәлім нәрсе. Ұлттық даму тұжырымдамасы ұлттық идеядан бастау алады деп тұжырымдайды. Ұлттық идея жайлы саясаткерлер, тарихшылар, психологтар, мәдениеттанушылар салалы пікірлер айтуда. Бұл орайда ұлттық өркениет Батыс пен Шығыстың өркениетінен нәр алатынын тілге тиек етеді. Ұлттық мектеп қандай мектеп? Қазақ мектебінің қамын жеген ардақты зиялылардан бастап, бүгінгі алаштың ұрпақтарды да ой маржандарын ортаға салып жүргені баршаға мәлім. Тек ұлттық мектеп деп өз рухани кеңістігімізбен ғана шектелуге болмайды әрине, ол ұлттық мектептің мазмұны мен түрі өркениеттік болмақ. Мақсаты – ұлттық сананы, психологияны, ойлау жүйесін, дүниетанымын, парасатын, рухын, бейнесін, сондай-ақ ұлттың инновациялық қабілетін дамыту. Бұл дегеніміз – ұлттың генеалогиялық құрылымы мен генетикалық қорын белгілі бір тұжырымдама негізінде пайымдау. Осының бәрі – ұлттық қауіпсіздігіміздің, өркениетке алдыңғы қатарда кіріге алуымызға себеп болмақшы [1; 2].

Бұл үдерісті дұрыс ұғыну мақсатында рухани-адамгершілік білім беру мәселесінің негізгі ұғымдарының педагогикалық сөздіктердегі анықтамаларына тоқталайық. **Рухани даму** - адамның ой санасына, ішкі дүниесіне байланысты, соған тән өзінің өмірдегі орнын, атқаратын міндетін, қазіргі мен болашақ ұрпақ алдындағы жауапкершілігін, дүниенің күрделі құрылымын түсіну және өзін-өзі үздіксіз, бірқалыпты жетілдіру. **Рухани дүние** – адам мәнінің ең биік көрінісі, оның жалпы адамзаттық инабат парызды түсіне білуі, болмыстағы өз орнына сай қызмет ете алуы. **Рухани қажеттіліктер** – адамға ғана тән танымдағы және эстетикалық ләззатағы қажеттіліктер, жеке адамның өз мақсат-мұратына жеткізетін саналы іс- әрекеттің бағдары мен жиынтығы, адамның өмірін тұтастыратын және заман талабымен ұштастыратын идеялық және әлеуметтік әрекеттердің саналы, субъективті арнасы. **Рухани қасиеттер** – әдептілік нормаларына сәйкес келетін адам мінезінің қасиеттері, жақтары. **Рухани мүдде** – адамның жеке еркіндігі мен оның шығармашылық ізденісіне ұйытқы болатын, адамның кісілік қасиеттерін қолдай отырып, оған қажетті бағдар беретін белгілі бір әлеуметтік-тарихи қажеттілігі.

Рухани–адамгершілік білім беру – арнайы ұйымдастырылған үдеріс: 1) оқушылардың рухани–адамгершілік салада нақты білімдік деңгейге қол жеткізуде, танымдық және тұлғалық мәселелерді шешу тәжірибесін қалыптастыруы; 2) тұлғаны дамыту, оның жеке тәжірибесі мен мінез-құлығын байыту, әлеуметтік және жеке тәжірибенің өзара әрекеттестігі, әлеуметтік іс-әрекеттің көп қырлы түрлерінде тұлғаның шығармашылық мүмкіндіктерін ашу; 3) адамгершілік заңы тұлғаның өз заңы бола алатындай тұлғалық автономияны дамыту; 4) адамгершілік таңдау негізінде тұлға үшін маңызды мәселелерді шешу тәжірибесін қалыптастыру. **Рухани–адамгершілік құндылық** – белгілі бір бағытты, мақсатты, жүйені, ұлттық көзқарасты, мінез-құлықтағы адамдық тәртіп пен рухани дағдыны қалыптастыратын жүйе. **Руханилық** - рухани, адамгершілік және интеллектуалды қызығушылықтардың материалдыққа қарағанда басым жағдайы, адам жанының таза қасиеті. Оның келесі мағынасы - жеке тұлғаның таңдалған мақсатқа талпынысы, сананың құндылық сипаты; әлемді және бәрінен бұрын өзін тануға ұмтылысынан, яғни ең құнды нәрсені іздеу мен ашудан, өмірдің мәніндегі қажеттіліктен; өзін-өзі ұғынудан, өзін-өзі жетілдіруден; әлемнің жаратылысы, адам жаны, өмір мен өлім, ақиқат, жақсылық пен жамандық туралы болмыстың «мәңгілік мәселелеріне» жауап табуға ұмтылудан көрінетін адамның өмір сүру тәсілі [3].

Ұлттық мектептегі білім мазмұны, оның ұлы мұраты, ұлттық мектептегі тәрбие, ұлттық дүниетаным тақырыптарында бірқатар оқу-әдістемелік құралдар жарық көрді, зерттеулер жүргізілді. Бұл ізденістер міндетті түрде ұлттық білім мен тәрбие мазмұнын баяндайтын косымша ретінде, оқытылуы міндетті емес пән деңгейінде ұсынылады. Қазіргі тәрбиенің халықтың тәрбиелік тәжірибесіндегі тарихи бастауларына ғылыми-әдістемелік талдау жасалып, ұлттық білім мен тәрбие мазмұны эмпирикалық-қолданбалы деңгейде құрастырыла бастады. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің ұйымдастырылуымен тәрбие жүйесінің қазақстандық моделін іздестіру бағытында бірқатар өңірлерде ғылыми-практикалық конференциялар өткізіліп, тәжірибелер сараланды, болашақ мамандардың кәсіби, интеллектуалдық және әлеуметтік тұрғыдан жетілуіне барынша қолайлы жағдай жасауға үлкен мән берілуде. Ұлттық идея, елдік мұрат, интеллектуалдық ұлт тәрбие жұмысындағы басшылыққа алатын бағыттарға айналуға. Сайып келгенде, осындай ізденістер нәтижесінде ұлттық білім мен тәрбие мазмұны айшықтала түспек [4; 5].

Дидактика білім мазмұнындағы әлеуметтік тәжірибе, мәдениет жетістіктері жеке тұлғаның ішкі мәдениетіне айналады деп тұжырымдайды. Білім мазмұнын жасау жайлы педагогика ғылымында үш тұжырымдама кеңінен таралған деуге болады. **Біріншіден**, білім мазмұны педагогикалық тұрғыдан өңделген ғылым негіздері, **екіншіден**, білім, білік, дағды, дүниетанымдық идеялар жиынтығы, **үшіншіден**, әлеуметтік тәжірибе, білімдер, әрекет тәсілдерін іске асыру тәжірибесі, шығармашылық әрекет тәжірибесі әлемге құндылық-эмоциялық қатынас тәжірибесі деп қарастырылады. Білім мазмұны алға қойылған мақсаттардың көрінісі болғандықтан осы төрт бөліктің бәрі әртүрлі көлемде білім мазмұнынан орын алады.

Қазіргі заманғы ғылымда түрлі негіздер бойынша, мысалы, ғылыми пәндерді (философия, психология, педагогика т.б.), *қосымша объектісі бойынша* (әрекеттік, мәденитанымдық, жеке тұлғалық т.б.) жіктеуге болатын көптеген тұғырлар бар. Көптеген тұғырлар бір-бірін жоққа шығармайтыны, қарастырудың түрлі жоспарларын іске асыратыны анық. И.А.Зимняя көптұғырлық мәселесін қарастыра келіп, И.В. Блауберг, Э.Г. Юдин ұсынған философиялық, жалпы ғылымилық, нақты ғылымилық және өзіндік әдіснамалық төрт деңгейде талдауды негіздеуді ұсынды.

Түрлі деңгейлі тұғырлар жөнінде мысалдар келтірейік. Айталық, педагогикалық мәселені зерттеуде бірінші, философиялық деңгейде, мысалы, *генетикалық* және *эволюциялық тұғырлар* болса, екіншісі - жалпы ғылымилық деңгейде *пәнаралық, кешендік, синергетикалық, атқарымдық, парадигмалық, интегралдық* және т.б. болады. Нақты ғылымилық не басқа ғылымдар деңгейінде *психологиялық-педагогикалық, мәдени-тарихи, мәдениеттанымдық-тұлғалық, әрекеттік тұғырлар* бар. Осы деңгейге сондай-ақ, білім беруге қатысты, мысалы, *аксиологиялық, контексттік, герменевтикалық, тұлғалық-әрекеттік* және т.б. тұғырлар жатады [6].

Білім беру кеңістігінде әдіснамалық талдаудың барлық деңгейлеріне көптұғырлылық тән. Кез келген құбылыстың түсіндірмесінде көптұғырлылық оның мазмұнына, әдіснамалық базасына, практикалық негізіне терең талдау жасауға ықпал етеді. Мысалы, қазіргі заманғы білім беру кеңістігін зерттеушілер *жүйелілік, аксиологиялық, құндылықтық, антропологиялық, өркениеттік, парадигмалық, интегративтік, интегралдық, синергетикалық, герменевтикалық, мағынаға*

орталықтандырылған, тұғырлық, әрекеттік, диалогтік, көпсубъектілік, тұлғалық-бағдарлық, технологиялық, тапсырмалық, атқарымдық, әлеуметтік-мәдени, құзыреттілік, кәсіби бағдарламалық, контекстік және т.б. тұғырларды бөліп алады.

Замануи білім беру кеңістігін зерттеудегі көптұғырлылық психология және педагогика ғылымдарында болып жатқан үдерістерді қайта пайымдауға деген ұмтылыстарды, оларды жаңа әдіснаманың көмегімен қандай да бір құбылыстарды сипаттауға қажеттісін тандап алуды айғақтайды. Аталған барлық ғылыми талдаудың түрлі деңгейлерінде пайдаланылады.

Тәрбие мәселелерін зерттеу әдіснамасы мен әдістемесі. Тәрбие үдерісін зерттеудің әдіснамасын жаңарту қажеттілігі, жүйе құраушы тұғырларды іздестіруге әкелді. Демек, тәрбиенің ұғымдық-түсініктік аппаратын, теориясы мен технологиясын, әлеуметтік педагогиканың базалық категорияларын түсіну мен бағалауға жаңаша көзқарас қажет болды.

Тәрбиелік заңдылықтарды біле отырып, тәрбие жұмыстарын алдын ала болжауға және ол іске терең мазмұндық, әрі әдістемелік мән-бағдар беруге болады. Тәрбие мәселелерін зерттеу үшін тәрбиенің дүниетанымдық негіздері туралы түсінік нақтылануда. Тәрбиеде дүниетанымдық көзқарастың қызметтері орасан зор. Қоғамда және жеке адамда дүниетанымдық ұстанымдардың ауысуының бірнеше себептері бар. Олар: *өкіметтік элитаның ауысуы, екіншіден*, дүниетанымдық көзқарастардың өзгеруіне ғылым күшті әсер етеді. *Үшіншіден*, халықтық ұлттық және тарихи ерекшеліктері, дәстүрлері. Сонымен, дүниетанымдық көзқарас идеяларының негізгі көздері өкімет, ғылым және халық. Дүниеге көзқарастың ядросы – адамның шығуы, оның жердегі миссиясы және мәнмәнділіктегі орны туралы идеялар. Бұл мәңгілік күрделі сұрақты түсіну үшін тәрбиеленуші адамның жауапкершілігі және педагогикалық өзіндік санасы болуы керек. Педагогикалық өзіндік сананың құрамына өзін-өзі тану (өзін-өзі байқау, өзін-өзі талдау, өзін-өзі реттеу, өзін-өзі іске асыру, өзін-өзі өзектендіру) және өзін-өзі бақылау (өзін-өзі бағалау, өзіндік тиімділік) енеді [7; 8].

Жиырмамыншы ғасырдың соңында педагогика бірегей ғылыми негіз болып табылған марксистік идеологиядан бұғауынан босанып шықты. Теориялық ой феноменология, герменевтика, постмодернизм сияқты бағыттармен байыды. Қазір іргелі тәрбие теориялары қалыптасты деп батыл айту қиын. Дегенмен, тәрбие феноменін зерттеуге бағытталған теориялық тұғырларды қысқаша талдап көрейік. Өйткені тұғырдың өзі педагогикалық шынайы болмысты зерттеудің тұжырымдамаларын ұсынып, тәрбиенің қайсібір бейнесін ұсынады. Әр тұғырдың өз категориялары, теориялық пайымдаулары жеткілікті.

Қазіргі кезде тәрбие теориясында *қалыптастырушы* (А.И. Кочетов, Б.Т. Лихачев, Г.М. Филонов), *мәдениеттанымдық* (О.С. Газман, Ж.Ж. Наурызбай, А.В. Иванов, Н.Б. Крылова), *синергетикалық* (В.А. Игнатова, З. Жанабаев, Б. Мукушев, С.В. Кульневич, Н.М. Таланчук), *әлеуметтендірушілік* (В.Г. Бочарова, З.У. Кенесарина, А.Н. Тесленко, М.А. Галагузова, А.В. Мудрик), *герменевтикалық* (А.Ф. Закирова, В.П. Зинченко, Ю.В. Сенько, К.С. Кудайбергенова), *аксиологиялық* (В.А. Караковский, И.Б. Котова, Г.К. Нурғалиева, Е.А. Ямбург), *антропологиялық* (Ш.А. Амонашвили, Б.М. Бим-Бад), *психотерапевтік* (В.М. Букатов, Т.А. Стефановская) тұғырлар жеткілікті деңгейде нақтылануда.

Тәрбие жүйесіне және тәрбиелік қатынастарды құруға **үш жаһандық дүниетанымдық жүйелер** өз әсерін тигізуде. Олар: *космоцентризм, теоцентризм және антропоцентризм*. Космоцентризм - өте ертеден келе жатқан дүниетанымдық жүйе. Оның негізіне бастан-ақ Табиғат пен Космосты ерекше дәріптеу алынған. **Космоцентризм** адамның, қоғамның және табиғаттың дамуының бірдей заңдылықтарының қызметін көрсететін жаһандық дүниетанымдық жүйе деп танылды. **Теоцентризм** – бұл әлемді жасаушы Құдай, негізін салушы және жаратушы деп ұғынылады. Бұл ілімнің тұжырымдамалық негіздері – Торада, Библияда және Құранда мазмұндалған. **Антропоцентризм** - әлемдік дүние ортасында Адамды оның билеушісі ретінде қойған жаһандық дүниетанымдық жүйе.

Сонымен, **үш дүниетанымдық жүйе** тікелей тәрбие жүйелерін анықтап, бірімен бірі ретімен алмасып отырған. Тіпті, бүгінгі күні де үшеуі белсенді түрде қызмет етуде. Тәрбиелік қатынастарға танымдық табиғат тән. Бұл қатынастар әдіснамалық деңгейде ғылыми ұғым және тәрбие тәжірибесі ретінде негізделген. Өйткені, тәрбиелік қатынастар дегеніміз - ұйымдастырылған таным. Таным олардың мазмұнын анықтайды, ал ұйымдастыру – қатынастарды қалыптастыру ерекшелігі. Тәрбиелік қатынастар - тәрбиеленуші мен тәрбиелеуші Адамның таным барысында өзара әрекеттің ерекше қасиеті. Соңғы кезде тәрбиелік қатынастар, тәрбиелік кеңістік, тәрбиелік үдеріс, тәрбиелік үдерісті жобалау әдіснамалық негіздеу нысанына айналып, қарқынды түрде зерттеулер жүргізілуде [9; 10].

Ұстаным нормативтік-реттеуші қызметті атқарады, белгілі бір заңдылықтың, оның атқарылу шарттарын немесе практикалық қызметті күнделікті бақылаудың нәтижесін және одан туындайтын және белгілі бір ережелер, талаптар, ұсынымдар түрінде рәсімделген қорытындылар болып табылады.

Барлық педагогикалық мәселелерді шешу әлеуметтік, этикалық нұсқауларға байланысты. **Гуманитарлық әдіснама** педагогикалық нысандардың қызметінің құндылық-бағдарлы мәнін түсіну модельдерін құруға бағдарлайды. Педагогикалық білім ғылыми-педагогикалық тілде сәйкестікпен бейнеленеді, барлық зерттеу сұрақтары өзара байланысты болады.

Гуманитарлық әдіснамаға ерекше педагогикалық құбылыстар мен үдерістердің сапалық жақтарын зерделеу тән, өйткені педагогикалық зерттеу барысында алынған тұжырымдар мен нәтижелердің құндылық сипаты педагог әрекетімен шартты байланыста деп түсініледі. Гуманистік тәрбие – рухани құндылықтардың әдіснамалық негізі. Жоғары мектеп педагогикасы бүгінгі күні көптеген жалпы ғылымилық, әлеуметтік-философиялық, әлеуметтік-мәдени және адамгершілік-эстетикалық үдерістердің тоғысуына тап келіп отыр, өйткені қоғамдық өмірдің күрделі талаптарына сәйкес тәрбиенің құндылық сипаттарын қайта анықтау өзекті мәселе ретінде қарастырылуда. Ал оның алғышарты ретінде басты гуманистік құндылықтарды дамыту, яғни жеке тұлға бойында қайырымдылықты, шыншылдықты, әділдікті, еркіндікті қалыптастыру педагогика ғылымының прогрессивті ұстанымдарының бірі болып табылады. Олар әсіресе, тәрбие практикасында бүгінгі күні жалпыадамзаттық негізгі құндылықтарды анықтау, бекіту үшін аса қажет.

Гуманитарлық әдіснама педагогикалық объектінің қалыптасқан құндылыққа бағытталған негізге сүйене отырып модельденеді. Педагогикалық білім ғылыми педагогика тіліне сәйкес болып есептелінеді, барлық зерттеу жұмыстары өзара байланысты, ол болжамның соңы емес, белгілі бір педагогикалық мәдениетке негізделіп өзара байланыста болады. Барлық педагогикалық сұрақтар мен мәселелер әлеуметтік, этикалық, діни және басқа да педагогикалық зерттеуге ие. Гуманитарлық әдіснамаға тән педагогикалық құбылыстардың тиімді сапалы жағын зерттеу тән, мысалы, үрдерістер педагогтардың субъект ретіндегі іс-әрекетімен негізделген, педагогикалық зерттеудің және алынған қорытындылардың құнды негіздеріне ие [11; 12].

Қазіргі уақытта гуманитарлық әдіснаманың ұстанымдарын және олардың зерттеулердегі гуманистік тұғырлармен байланысын, замануи ғылыми зерттеулердегі гуманистік тұғырлар жүйесін пайымдай алу және білу аса қажет. Адамды, оның бостандыққа, бақытты болуға, дамуға, білім алуға құқығын ең жоғары құндылық деп санайтын әдіснама ретіндегі **гуманистік (тұлғалық, тұлғаға бағдарланған)** тұғырдың мазмұны мен бағыттарын талдау әдістерін меңгеруге, тұғырдың мүмкіндігін баланың жеке білім алу траекториясын, оқушының өз тұлғасын жүзеге асыруға көмектесетін үлкендер мен бала арасында мейірімділік ахуалын құру арқылы пайдалана білудің маңызы арта түсуде.

Білім беруді тұлғаның өзін өзі өз өмірінің мағынасы, мақсаттары мен ресурстары арқылы құндылықты анықтау деп қарастыратын әдіснама ретіндегі **аксиологиялық тұғырдың** қолданбалы міндеттерін құрастыра алу, тұғырдың әлеуетін белгілі бір адамгершілік-сезімдік ахуал, араласудың ерекше ортасын құру, сондай-ақ жеке және топтық шығармашылық әрекетті ұйымдастыру арқылы көрсете білуге ерекше мән берілуде.

Білім беруді тұлғаның белседі пәндік әрекеті, әлемді тану мен өзгертудің белсенді әдістері, басқа адамдармен белсенді араласу арқылы негіздейтін **әрекеттік тұғырдың әдіснама ретіндегі** қолданбалы міндеттерін құрастыра алу, тұғырдың қағидаларын педагог пен баланың әрекет түрлерін еркін таңдауы, бірлескен әрекетте жағымды нәтижеге қол жеткізуі арқылы жүзеге асыра алу жоғары бағалануда.

Адамды мәдениеттің ерекше әлемі, ал оның білім алуын мәдени құндылықтар жүйесімен өзара әрекеттесу арқылы қалыптасатын жасампаздықты, жалпы адамзаттық және ұлттық мәдениеттің байлығын көрсететін әдіснама ретіндегі **мәдениеттанымдық (мәдениетке сәйкестік) тұғырының** әлеуетін бағалай алу, тұғырдың ұстанымдарын мәдениет жетістіктерін (мәдени құндылықтарды) білім беру үдерісіне ендіру, балалардың мәдени әрекетіне жағдайлар жасау арқылы іске асыра алу қолға алынды.

Адамның тұтастығын, яғни оның рухани (мәдени), әлеуметтік және тәндік (табиғи) бөлінбейтіндігін мойындайтын, ал білім беруді – адамның өз табиғатының шығармашылық және жауапкершілік сияқты сапалары деп танитын әдіснама ретіндегі **антропологиялық тұғырдың** теориясын меңгеру, тұғырдың әлеуетін табиғат, қоғам және тұлға дамуының жалпы заңдылықтары мен

динамикасына сәйкес әрекеттік белсенділік негізінде балалармен жұмысты ұйымдастыру арқылы қалыптастыру зерттеушілердің назарында болуы тиіс.

Білім беруді тұтасымен, сондай-ақ оның қатысушыларын (педагог, бала) өзін өзі дамытатын жүйелер деп қарастыратын түсінікті негіздейтін әдіснама ретіндегі **синергетикалық тұғырдың**, сонымен бірге баланың болашақта дамудың шыңына жетелейтін қалыптасуының әрбір кезеңінің маңызын дәлелдейтін әдіснама – **акмеологиялық тұғырдың** мүмкіндіктерін түсіне алу қажет.

Гуманистік тұғырлардың қызметтерін кіріктіре білу, ғылыми зерттеулердегі гуманистік тұғырлардың жүзеге асырылу салаларын нақтылай алу замануи жастардың рухани-адамгершілік жаңғыруы мәселесінің жоғары деңгейдегі зерттелуін қамтамасыз етеді. Дүниеге көзқарас бағдарлары ретіндегі жалпы адамзаттық құндылықтарды білу (сүйіспеншілік, ақиқат, дұрыс әрекет, ішкі тыныштық, қиянат жасамау), жалпы адамзаттық және ұлттық құндылықтардың арақатынасын пайымдау әрбір зерттеушінің парызы. Сонымен қатар зерттеуші жалпы адамзаттық құндылықтарды жеке тұлғаның рухани-адамгершілік сапаларына айналдырудың қолданбалы міндеттерін шешу дағдыларын меңгеруі және жалпы адамзаттық құндылықтардың мазмұнын талдай алу әдісін, қоғамдық санасын жаңарту аясында жалпы адамзаттық құндылықтарды зерттеудің әдіснамалық және теориялық сұрақтарына жауап бере алу деңгейіне көтеріледі. Жалпы адамзаттық құндылықтар саласындағы зерттеулердің пәнін, мәселелік алаңын болашақ кәсіби әрекетпен тығыз байланыста анықтай алу, әлемде және Қазақстан Республикасындағы жалпы адамзаттық құндылықтар саласындағы зерттеулер тарихын білу де ізденістің тәжірибелік құндылығын арттырады. Зерттеуші жалпы адамзаттық құндылықтар саласындағы зерттеулердің ғылыми аппаратын постклассикалық емес ғылым ұстанымдарын ескере отырып құрастыруға дағдыланады. Тәрбие мәселесін зерттеушілер жаһандық ғылыми революцияның кезеңдерін (үш кезеңнің мәнін, әр кезеңнің тұжырымдамалық ерекшеліктерін, әр кезеңді логикалық, әдіснамалық, дүниеге көзқарастық салалар бойынша), ғылымның даму кезеңдерін (классикалық, классикалық емес, классикалық еместен кейінгі), ғылыми білімнің даму кезеңдеріне сәйкес әдіснама типтерін және жалпы адамзаттық құндылықтарды пайымдау мәселелерін зерттеуге қажетті әдіснама типтерін сипаттай алуға үнемі ұмтылып отырады.

Бүгінгі тәрбие жұмысының өзегі неде? Бұрын оның рөлін коммунистік идеология атқарды, ал қазір нақты белгіленген «Мәңгілік ел» ұлттық идеясы болуы керек. Жастар бірлестігінің әрекетінде идеялық-тәрбиелік бағыт әлсіремеуі қажет. Тәрбие жұмысының өзегінде идеология тұрады. «Идеологиядан» қорықпау керек, қайта оның жоқтығынан қорқу керек. Идеология – бұл табиғи ұғым, ол мемлекеттің саяси платформасын сипаттайды, халықтың менталитетін көрсетеді және оның дәстүрлеріне сәйкес болуы қажет. Ең бастысы, идеологиялық қағидаларды өкімет халық мүдделеріне бағыттап іске асыруы.

Тәрбие жұмысы тек идеологиямен шектелмек емес. Тәрбие заманауи өмірдің талаптарына жауап береді, сонда ғана тәрбие жастарға қажет. Жоғары мектепте тәрбие студенттерде еңбексүйгіштік, тәртіптілік, жауапкершілік, ұтқырлық қалыптастыруға бағытталған. Демек, адамды қалыптастыру - мәңгі жалпыадамзаттық міндет.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Назарбаев Н.А. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру//Алматы ақшамы. 13 сәуір, 2017 жыл, 1, 3-4 беттер.
2. Педагогическая наука сегодня: философско-методологические проблемы: материалы Всероссийского методологического семинара / Науч.ред. Е.В. Бережнова; сост: Н.В. Малкова. – М.: МИОО, 2011, 384 с.
3. Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі: Педагогика және психология/Жалпы редакциясын басқарған - түсіндірме сөздіктер топтамасын шығару жөніндегі ғылыми-баспа бағдарламасының ғылыми жетекшісі, педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасы Мемлекеттік сыйлығының лауреаты А.Қ. Құсайынов. – Алматы: Мектеп ЖАҚ, 2002, 256 б.
4. Мәңгілік ел. Оқулық/ М.Б. Қасымбеков, С.Ж. Пралиев, К.К. Жампеисова және т.б. Абай атындағы ҚазҰПУ. – Алматы: Ұлағат баспасы, 2015, 336 б.
5. Новикова Л.И., Куракин А.Т. Путь к творчеству. (в помощь начинающему исследователю в области воспитания). – М., 1966.
6. Новикова Л.И. Воспитательная система как феномен педагогической действительности /В кн.: Теоретико-методологические проблемы педагогики в условиях становления и развития целостной системы непрерывного образования. Сборник тезисов XII сессии Всесоюзного методологического семинара. 21-22 марта 1988 г. – М., 1988, с. 79-82.

7. Новикова Л.И. Воспитание как педагогическая категория // Педагогика. 2000, № 6, С. 28-35.
8. Куракин А.Т., Новикова Л.И. О системном подходе в исследовании проблем воспитания // Советская педагогика. 1970, № 10, С. 96-106.
9. Безрукова В.С. Педагогика: учебное пособие. Ростов.н.Д: Феникс, 2013.
10. Теоретико-методологические проблемы педагогики в условиях становления и развития целостней системы непрерывного образования. Сборник тезисов XII сессии Всесоюзного методологического семинара. 21-22 марта 1988 г. М.: АПН СССР, НИИ ОП, 1988, 186 с.
11. Методологические последствия парадигмального сдвига в теории воспитания / ред. Н.Л. Селиванова, Е.И. Соколова. - Тверь: ООО ИПФ Виарт, 2011, 200 с.
12. Бордовская Н.В. Педагогическая системология: учебное пособие. - М.: Дрофа, 2009, 464 с.

ФИЛОЛОГИЯ
PHILOLOGY

Altaev Zh.

Director of the Research and Development Center “Al-Farabi”,
Doctor of Philosophy, Professor at the Faculty of Philosophy and Political Sciences at the Kazakh National
University after al-Farabi

Aliaskarova A.

1st course Master degree student of the Faculty of Philosophy and Political Science KazNU
after al-Farabi
akmaral_kz@bk.ru

THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF AL-FARABI'S MORAL - SPIRITUAL STUDY FOR THE MODERNITY

Түйін. Бұл мақала Мұсылман Ренессансы дәуірінің ұлы ойшылы, ғалым, философ, Аристотельден кейінгі Екінші Ұстаз Әбу Насыр әл-Фарабидің әлеуметтік-этикалық іліміне арналады. Мақалада Әл-Фарабидің қазіргі заманғы қоғам үшін рухани-адамгершілік ілімдерінің ролі мен маңызына философиялық талдау жасалған. Сондай-ақ, Әл-Фарабидің «Ізгі қала тұрғындарының көзқарастары» атты трактатында сипатталған ізгілік, адамгершілік, білім, мораль және бақыт туралы идеялары ғылыми тұрғыдан зерделенді.

Кілт сөздер: мораль, бақыт, білім, ізгілік, мораль, ізгі қала, гуманизм, этика, қазіргі қоғам.

Резюме. Данная статья посвящена творческому наследию Второго Учителя и великого учёного эпохи Мусульманского Ренессанса Абу Насыра аль-Фараби, оставившего значительный след в мировой культуре и цивилизации. В статье рассматривается философский анализ роли и значения духовно-нравственного учения аль-Фараби для современного общества. Показано, что социально-этические учения аль-Фараби играют важную роль в обществе: они формируют национальное сознание и воспитывают у молодежи высокие моральные качества. Основное внимание в статье уделено идеям аль-Фараби о добре, человеческом знании, нравственности и счастье, описанные в его трактате «О взглядах жителей добродетельного города».

Ключевые слова: нравственность, счастье, знание, добро, мораль, добродетельный город, гуманизм, этика, современное общество.

Summary. This article is devoted to the creative heritage of the Second Teacher and the great scholar of the Muslim Renaissance Abu Nasir al-Farabi, who left a significant trace in the world culture and civilization. The article presents the philosophical analysis of the role and significance of the spiritual and moral study of al-Farabi for the modern society. It is shown that the socio-ethical ideas of al-Farabi play an important role in society: they form the national consciousness and educate young people of high moral character. The focus of the article is on the ideas of al-Farabi about good, human knowledge, morality and happiness, described in his treatise “Ideas of the Citizens of a Virtuous City”.

Key words: morality, happiness, knowledge, good, morality, virtuous city, humanism, ethics, modern society.

For al-Farabi, the greatest happiness is the desire for Goodness only because it is good. Happiness is obvious and he thinks that for its attainment man should have four important ethical qualities. These qualities are associated with philosophy, reflection, morality, and art. Philosophy is a virtue that is characteristic of knowledge. Knowledge regards happiness as its main goal and, at the same time, is the main means for its attainment. However, not all knowledge leads to happiness. Al-Farabi believed that human behavior always pursues a certain goal; by committing a certain action, man in any action wants to achieve some kind of perfection. Sometimes an action may be used by man in order to achieve a certain degree of perfection; and sometimes an action is an “end in itself”. For example, al-Farabi believed that a cure is a mean to achieving health. However, happiness is different as its attainment cannot be a mean to achieving a certain ontologically different degree of perfection. Therefore, having attained happiness, man will not have a need for achieving anything else [1]. However, some people seek happiness in money, in politics and in physical pleasures. For al-Farabi, true happiness lies in the knowledge that lightens the soul, distracts it from attachment to matter and allows (as in the case of the philosopher or prophet) to establish a connection with the “Active Intellect”. Nevertheless, in order to ensure that the qualities of character that lead man to happiness become his firm habit, a practical moral virtue is also necessary [2]. However, how does al-Farabi’s ethic distinguish a right moral act from a wrong one? Like Aristotle, he believed that an act is right if it is far from excesses and meets the notion of the “golden mean” and that it is wrong if it does not.

The great philosopher of the Islamic Renaissance identified the main reason for associations of people in the need of each individual in the actions of others adding an important and deep clarification to this proposition that such need is not only practical and applicable but it is also related to the finest qualities of human nature. It is the latter, according to al-Farabi, that characterizes human society as human. The thinker focuses his attention on the problems of “the highest perfection of man”. The concept of “happiness” implies the actualization of the intrinsic human qualities, this distinguishes “happiness” from the concept of “useful” or pleasant.

“Happiness” is the central problem on which al-Farabi’s social philosophy is constituted. This term is also used in the titles of the chapters of the “The Ideas of the Citizens of the Virtuous City” and in the title of his treatises “Exhortation to the Path of Happiness” and “On the Attainment of Happiness”.

In the Virtuous City happiness is identified as the highest human perfection, according to which the soul reaches this degree of perfection when it does not need matter for its existence and unites with the totality of beings that are free from corporeality or physicality. Al-Farabi writes in more detail about this state in his “Book of Agreement Between the Ideas of the Two Philosophers” – the Divine Plato and Aristotle. Al-Farabi refers to “The Theology” of Aristotle (which was believed to have been written by the Stagirite), which says on behalf of Aristotle: “I have often retreated with my soul, but when I parted with my body, I became like an abstract, incorporeal substance. I penetrated into my substance, turned to it and, leaving all objects outside myself, became knowledge, knowing and knowable at the same time. Then I saw the amazing beauty and splendor of my substance. I also knew that I was the smallest particle of the noble world by participating in life and creation. The more I am convinced in this and rise in my mind from this world to the divine world, I become, as it were, its part. There is also so much light and splendor that descend on me that the tongue fails to describe it and the ears fail to hear this description. When I am clothed in this light and when my strength reaches its limit, I can no longer bear it and go down into the world of ideas. And when I am already in the world of ideas, the idea hides this light from me. With this in mind, I recall my brother Heraclitus, who ordered me to seek the substance of a noble soul by ascending to the world of the intellect” [3].

According to al-Farabi, he is talking about the state when the rational part of the soul reaches perfection. In “The Civil Policy”, al-Farabi addresses to the question of this identification of the soul with immaterial objects. He believes that the perfection of the being of the rational part of the soul is acquired not only through intellectual perception of things superior to it or above it, but also through intellectual perception of the things inferior to it or beneath it. Moreover, al-Farabi points out, completely rejecting all other parts of the soul, that the rational part of the soul is confined in itself and does not transfuse its being onto the other.

Happiness cannot be attained without the active intellect whose activeness is in the care for the rational animal, i.e. man, and in the desire to give him an opportunity for attaining the highest level of perfection, i.e. ultimate happiness.

Man reaches the levels of the active intellect when the intelligible in him becomes identical with the intelligent, and the intelligent substance becomes intelligible, therefore the intelligent, the intelligible, and the intellect in him becomes one and the same [4]. He says in “The Ideas of the Citizens of the Virtuous City” that sometimes the active intellect becomes visible, for example, when the imaginative force models the information of the active intellect through the sense of beauty and the highest perfection and those who see this state say that Allah possesses the most powerful and most amazing greatness, because he sees many amazing things that absolutely cannot be seen in other beings [5]. It is possible that an individual whose imaginary power reaches its highest limit acquires from the active intellect fractions of the present and the future or their sensory models in such a way that he sees all the separately modeled intelligible objects of intellection. Man attains happiness only then, says the philosopher, when he possesses beauty and beauty belongs him only through the art of philosophy, therefore one can say that man attains happiness precisely through philosophy. As different individuals possess very different qualities, it can be said that al-Farabi believes that not everyone is capable of knowing happiness and the things that are necessary for this, thus people often need a teacher and mentor. It is easy to see that such statements speak in favor of the philosopher teacher who is necessary for people to attain happiness.

As such, we see that most people, to a lesser or greater degree, need guidance on their path to happiness. Al-Farabi believes that, apart from direct education, the importance of certain external incentives to guide actions should also be given attention.

Al-Farabi asks who can be a leader capable of motivating people to act. Not everyone is capable of this and therefore, we can distinguish different levels of leadership depending on individual capabilities. In any

event, we should distinguish between the first and second leaders. The latter is someone who is led by one person. Leadership takes place both in individual spheres separately and in all spheres in general in relation to all human races. In his *Political Regime*, al-Farabi defines the characteristics of the first leader. He is someone who does not need to be led by anyone, he is perfectly able to lead everyone in what he knows himself, he is able to use anyone who can perform the work to which he is inclined. And most importantly, the first leader is able to identify and determine the actions of people that lead them to happiness. These qualities, according to al-Farabi, are inherent only in someone whose soul is connected with the active intellect and we can say about him that revelation descended upon him.

Al-Farabi reminds his reader about the path to be traveled by the soul to reach a connection with the active intellect and points out that, initially, man has the passive intellect from which he approaches the acquired intellect and after that connects with the active intellect: "The passive intellect is like matter being the substrate for the acquired intellect and the acquired intellect is like matter being a substrate for the active intellect when power flows from the latter to the passive intellect with which man becomes able to determine things and actions and direct them at attaining happiness. Through this relationship between the active intellect and the passive intellect when the acquired intellect serves as their intermediary or agent revelation is achieved" [6]. Al-Farabi concludes that such leadership helps people to attain virtues, excellence, and happiness: "If they form a populous, then such populous is virtuous, and if these people are united by the shared place of residence, then such shared place of residence which unites everyone under such leadership represents a virtuous city" [7]. The first leader determines the place of each group of people and every member of a group in the hierarchy of service or the hierarchy of government according to their virtues. The essential function of the first leader is to make laws that, above all, determine the hierarchy. Should the first leader desire to introduce a novelty, he can issue a decree prompting the citizens of the city or any group to follow it by addressing those who are at the closest to him stage of the hierarchy and they, in turn, address the citizens of the lower stages. Such order corresponds to the respective stages of things that begin with the First Existent. The ruler of such city is similar to the First Cause and just as the stages of things end with the first matter and the elements, the stages of the society end with those who have nothing to do with governance. Because happiness implies that evil will disappear from the cities, the task of the ruler is to mutually connect and coordinate different parts of the city enabling the citizens can to help each other in eradicating evil and increasing that which brings benefits.

While al-Farabi compares the city with the body and the house, the ruler is often compared with a physician, a teacher, the master of the "house, or a chief builder (or architect). In *The Aphorisms of the Statesman*, al-Farabi makes many such comparisons. For example, he says that while a physician cures bodies, a statesman cures souls. But if the physician is satisfied with transforming the bodies into such state so that the actions of the soul performed with the help of the body and its parts become perfect, then the statesman and the ruler are responsible for the malady and health of the soul per se in terms of bad or good deeds, beauty, or ugliness. "The statesman through the art of state governance and the ruler through the art of administration determines to whom and where such art should or should not be applied and what kind of health should be provided for the bodies" [8].

Al-Farabi goes on to further explain his comparison saying that the physician curing bodies has to examine the body, its parts and how they are related to each other, as well as the diseases and their causes, and, most importantly, the methods of curing them. The statesman, however, has to do the same but with respect to the soul: to know the soul and its parts, its shortcomings and vices, as well as the states of the soul that are favorable for good deeds. The similarity between the actions of the physician and the ruler is also connected with the notion of measure and temperance which is important both in terms of medicine and ethics. For example, the physician finds and creates measure in food and medicine. And the ruler of the city and the statesman create "measure and temperance" in the qualities and actions of the soul. These measured actions should be useful for the attainment of happiness by the citizens of the city.

In *The Aphorisms*, al-Farabi, in discussing the art of government, uses his method of reduction ad absurdum, pointing out the wrong goals that guide some rulers. While the most revered and brilliant rulers achieve honors and greatness by being virtuous towards the citizens of the city, others believe that they are entitled to honor due to their wealth. They also try to become the wealthiest in order to acquire honors. And others, he says, believe that honors are related to their origin. Still others achieve honor through violence, humiliation and intimidation of the citizens. Some rulers have the wrong interpretation of the honors to be earned from wealth, because they "make changes to the laws issued for the citizens of the city so that they can use them in acquiring

wealth from the citizens of the city and if they prefer some goodness and do something in this direction they do so only in order to get wealth. We know that there is a huge different between a man who prefers wealth over honors for himself and a man who prefers honors and obedience for the acquisition of wealth. The latter are referred to as the inferior rulers” [9]. Al-Farabi condemns those rulers who believe that the purpose of government is to obtain pleasures. There are also such rulers who combine all three things in achieving their goal: honors, wealth, and pleasures using the citizens of cities as a tool for the acquisition of pleasure and wealth.

In *The Aphorisms*, he explains his original views on the art of governance: “a ruler is a ruler because of his occupation and his ability to use this art regardless of whether he rules people or not, whether he is revered or not and whether he is rich or poor” [10]. Al-Farabi tends to see this art as a profession or occupation similar to the occupation of a physician that does not depend on whether he rules people or not and whether he is respected or is poor. According to him, some think that we cannot refer to someone as a ruler if he is unable to make others obey and respect him even if he has mastered the art of governance. Some others cannot imagine a ruler without wealth, power, violence, humiliation, and intimidation. Al-Farabi strongly believes that none of the above is characteristic of a ruler. Sometimes they may be present but they do not make up the essence of governance. According to al-Farabi, the statesman and the ruler in the virtuous city are determined by the circumstances and he distinguishes four classes or ranks of rulers. The first class rulers are those who possess all six virtues: wisdom, perfect judgment, an outstanding ability to convince others, an excellent imagination, a physical ability to wage a holy war and that nothing in his body prevents him from carrying out things pertaining to a holy war. Al-Farabi also wrote about the virtues of the first-class ruler in *The Opinions of the Citizens of the Virtuous City* where he distinguished twelve innate natural virtues:

- 1) he must have, above all, absolutely healthy organs;
- 2) he must perfectly understand and realize everything that is told to him;
- 3) he must remember well everything he understands, sees, hears, and perceives and forget almost nothing;
- 4) the ruler must have an inquiring and perceptive mind;
- 5) he must be a talented public speaker;
- 6) he must love learning and acquiring new knowledge;
- 7) he must be moderate in food, drink, and sex;
- 8) he must love the truth and its advocates;
- 9) he must value honor;
- 10) he must have contempt for worldly pleasures;
- 11) he must have a sense of justice and apply it to everyone, be it insiders or outsiders; and
- 12) he must be determined in doing what is necessary.

In *The Opinions of the Citizens of the Virtuous City*, al-Farabi describes the following virtues of the second ruler who must meet the first five or six conditions required of the first ruler:

- 1) be wise;
- 2) remember the laws, rules and customs established by the first imams;
- 3) “creatively” approach those matters that are not governed by the existing laws, but by following the lead of the first imams;
- 4) have a sharp and perceptive mind;
- 5) be able to convince people by words to obey laws; and
- 6) to have a bodily capability to wage war.

Al-Farabi discusses various scenarios when necessary virtues are possessed by a group of people and concludes that they will all be virtuous rulers. According to the classification in *The Aphorisms*, they correspond to the fourth class of rulers. He says in *The Aphorisms* that if there is no such person with all six necessary virtues, then these virtues can be combined in a group of people in such a way that each of them would possess a certain capability. This is the second class of rulers. The third rank is represented by someone who combines the knowledge of ancient laws and rules introduced by the first generations of imams with the ability to reveal in ancient laws what is not explicitly expressed, the ability to understand events that are not covered by ancient laws at all, and, finally, the ability to master rhetoric. In addition, this ruler must have the ability to lead a holy war. The fourth rank is represented by a group of people individually possessing those qualities that are inherent in the ruler of the third rank.

Here al-Farabi, instead of referring to Classic Greek philosophy and history, fully focuses on the circumstances and conditions of the Islamic state in which the concepts of a “wholly war” and “first imams” play a

significant role. However, The Aphorisms still contain quite a lot of premises and propositions borrowed from the Greeks or similar to respective fragments of ancient texts. He mentions here the works of Plato, Aristotle and Socrates. However, this connection is even more evident and highlighted in his Summary of Plato's Laws where al-Farabi seconds his opinion that not any willing person can become a legislator, but only someone who is suited for making laws. Abu Nasr also shares the views of Plato on natural human virtues and agrees with the statement that the legislator should bear these virtues in mind and improve them by issuing appropriate laws.

According to al-Farabi, different parts of the city are united with the help of love and justice. He considers different aspects of the concept of love saying that there is natural, e.g. parental, love. He also distinguishes three kinds of love which is based on will: 1) connected to virtue; 2) for the sake of benefit; and 3) for the sake of pleasure. In the virtuous city, love emerges from connection to virtue.

In the art of governance a significant role is played by justice, this implies the distribution of common goods and the preservation of what is distributed among the citizens. These goods are wellbeing, wealth and honors. When a citizen's share of goods does not match his merits this leads to injustice either towards such citizen or towards other citizens. A citizen no longer owns goods either voluntarily in the event of their sale, donation, or reimbursement; or involuntarily in the event of their theft or seizure. Both events required that conditions be created to ensure that these goods remain within the hands of the citizens of the city. "This is possible only through reimbursement of what is no longer in the hands of the citizen of the city according to or against his will and the value of the reimbursed goods must be equal to the value of what he no longer owns by being either of the same or of a different kind of goods" [11]. In any event, what is reimbursed to the citizen of the city must be of equal value. Otherwise, if a share of someone's goods is taken away from him or the citizens of the city and no goods of equal value are reimbursed to him or to them, we will witness injustice. This requires necessary punishments and penalties. If someone who committed injustice receives an equal share of reciprocal evil this leads to injustice either towards him personally or towards the citizens of the city. The question of justice leads to the question of distribution of activities.

We should remember that everyone in the virtuous city must engage in common craft or work, because: 1) each person is suitable for a particular job, rather than for any kind of job, 2) everyone masters the highest level of skill in his job when he fully devotes himself to it; 3) certain jobs must be completed within definite periods of time.

Al-Farabi believes that one of the main responsibilities of the ruler is to educate the citizens and populus either through kindness or force depending on the essence of the being of people to be educated. The ruler uses all kinds of methods for such education.

Al-Farabi work was not in vain; he, in some sense, succeeded in reconciling of the Classical and Islamic philosophy and enriched the Eastern and, later, the Western, civilizations culturally having contributed into the emergence of the Renaissance era in Europe.

Al-Farabi's ethics is the most developed and comprehensive body of work within the entire legacy of the great scholar. In his major treatise on the Opinions of the Citizens of the Virtuous City, al-Farabi created a doctrine of ethical ideal that man shall aspire for to attain happiness. His social and political ideas are of great value as well, namely those on state and government and harmonious coexistence of people within society. Al-Farabi provided a detailed description of the ideal ruler of a state and a city.

There is still much in al-Farabi's work that should be studied further. The next generation of scholars will complete the task while continuing the tradition of dialogue and mutual enrichment of cultures laid down by al-Farabi as this is especially important for today's Kazakhstan and the world.

THE LIST OF USED LITERATURE

1. Al-Farabi. at-Tanbih 'alya sabil as-Sa'adat. – Beirut, 1985, p. 47-49.
2. Mehmet Kasım Özgen. Farabi'de ahlak mutluluk ilişkisi. – İstanbul, 1998.
3. Al-Farabi. Philosophical treatises. – Almaty, 1970, p. 99-100.
4. Al-Farabi. Civil policy. – p. 7.
5. Al-Farabi. Philosophical treatises. – Almaty, 1970, p. 300.
6. Al-Farabi. Civil policy. – p. 50.
7. Al-Farabi. Civil policy. – p. 52.
8. Al-Farabi. Aphorisms of the Statesman. – p. 104.
9. Al-Farabi. Aphorisms of the Statesman. – p. 123.
10. Al-Farabi. Aphorisms of the Statesman. – p. 124.
11. Al-Farabi. Aphorisms of the Statesman. – p. 143.

Бекболат А.
филология және әлем тілдері факультетінің 2-курс магистранты
ҚазҰУ

М. ӘУЕЗОВТІҢ «АБАЙ ЖОЛЫ» РОМАН-ЭПОПЕЯСЫНЫҢ ПЕЙЗАЖДЫҚ СУРЕТТЕМЕЛЕРІНІҢ ОРЫС-АҒЫЛШЫН АУДАРМАСЫНДА БЕРІЛУІ

Түйін: Мақалада М.Әуезовтың «Абай жолы» роман-эпопеясының пейзаждық суреттемелерінің орыс-ағылшын тілдеріндегі аудармасына талдау жасалады. Аударма теориясының негізіне сүйене отырып, аудармашының жеткен жетістіктері мен аударма барысындағы кемшіліктерді аталып көрсетіледі. Сатылы аударманың нәтижесі бойынша аударманың сапасына баға беріліп, көркем шығарма аудармасының ерекшеліктері сипатталады.

Резюме: В статье проводится анализ текстов русского и английского перевода романа М.Ауезова «Абай жолы». На основе теории перевода рассматриваются достижения и недостатки перевода. Оценивается качество ступенчатого перевода и описываются особенности перевода художественного текста.

Summary: The article analyzes of Russian and English translation of M. Auevov's novel "Abay Zholy". Based on the theory of translation, the achievements and drawbacks of translation are considered. The quality of step-by-step translation is evaluated and the peculiarities of literary text translation are described.

Мақалада Мұхтар Әуезовтың «Абай жолы» роман-эпопеясының пейзаждық суреттемелерінің орыс-ағылшын тілдегі аударылуы жайлы сөз қозғалады. Мұхтар Әуезовтың аталған романы әлемнің 116 тіліне аударылғаны белгілі. Бар әлемнің қызығушылығын тудырып отырған шығарма қазіргі таңда үлкен сұранысқа ие. Туған-туыс арасынағы алауыздық, байлар мен кедейлер арасындағы қарым қатынасты, алғашқы махаббатты сипаттайтын бұл шығармаға әлем халқы жоғары баға беріп, жылы қабылдады. Десе де шығарманың шетел тілдеріне аударылу мәселесі әлі күнге біржақты болмай тұр. Себебі шығарманы өзге тілдерге аударуда да үлкен қиындықтар туатыны белгілі. Ұлттық, тарихи құндылықтарды ашып көрсететін шығарманы үш қайнаса сорпасы қосылмайтын Европа тілдеріне аудару аудармашыдан талант қана емес, сонымен қатар шыдамдылық пен қайратты талап етеді. Тіпті Мұхтар Әуезовтың өзі осы аударма жайлы: «Абай жолы» шығармасын аудару барысында аудармашы небір қиындықтарға тап болады, әсіресе көшпелі қазақ халқының тұрмыс-тіршілігін сипаттайтын, шет тілінде айтылуы қиын реалийлерді аудару тіптен күрделі. Аудармашы Абайдың шығармашылығымен жіті таныс, қазақ мәдениеті мен өткен ғасыр әдебиетін терең меңгерген зерттеуші болуы керек. Аудармашының жалпы тарихи және мәдени дайындығының болуы - шығарма стилін дәл берудегі басты талап.[1] Яғни Мұхтар Әуезов бірінші орынға аудармашының мәдени құзыреті мен аударылып отырған мәтінге түзу көзқарасын қояды. Көркем шығарманы аудару күрделілігі осы жерде ең маңызды сұрақтардың біріне айналады. Ресми, ғылыми құжаттарды аударуда көркем мәтінді аудару барысында туындатын қиындықтар кездеспейді, себебі бұл жерде белгілі бір мәдениетке, салт-дәстүрге байлану жоқ. Аудармашы көркем аударма барысындағыдай ізденіп, сол аймақтың тұрмыс-тіршілігін зерттемейді. Бірақ бұл көркем мәтінде аудару мүлде мүмкін емес деген мағынаны бермейді. Сондықтан осы қиын жолда еңбектенуге бекінген аудармашыларымызды аударма барысында жеткен жетістіктері мен кемшіліктерін аударма теориясына сүйене отырып қарастырсақ, аударма ісінің болашақта дамуына көмегімізді тигізіп, әсіресе көркем аударма саласының жіті қолға алынуына себепкер болатын едік. Романды орыс тіліне Леонид Соболев, Анна Никольская, Зоя Кедрин, Николай Анов, сонымен қатар Анатолий Ким сияқты белгілі аудармашылар аударған, ал осы орыс тіліндегі аудармалардан басқа әлем тілдеріне аударылған. Романның орыс тіліне аударылу үдерістерінің барлығына автордың өзі қатысқан. Ал түпнұсқадан қытай және түрік тілдеріне аударылған.

Бүгінгі таңға дейін «Абай жолы» романы жан-жақты қарастырылғандықтан, романдағы пейзаждық суреттемелердің орыс-ағылшын тілдеріне берілуін қарастырған дұрыс деп санадық. Жалпы пейзаждық суреттемелер сыртқы әлем көрінісін, табиғатты сипаттайтын мәтін үзіндісі. Көркем шығармада автор табиғат пен қоршаған ортаны сипаттауда өз қиялының шарықтау шегін көрсетеді, сыртқы әлемді өз қабылдауымен суреттейді де қағаз бетіне түсіреді. Табиғат адамды тал бесіктен жер бесікке дейін қоршайды, қорғайды, қойнауындағы табиғи байлықтарымен қоректендіріп, нәрлендіреді. Ал шығармада осы табиғаттың өзіне жан бітіп, автор бірде табиғатпен тілдесіп, ренішін көңіл-күйін

білдіріп отырады. Шыңғыстаудың қойнауындағы жайлауларға, ойлы-қырлы тау-жартастарға қарата сұрақ қойып, эмоциялық реңкті қалыңдататын лепті сөйлемдер жиі кездеседі. Табиғат сипатын (*minmä qoyınyıa тыққан ұры мұрныңмен де жатсың, бөтенсің демеймін!*) оқу барысында адам ба деген сұрақ туындатып отырады. Автордың табиғатқа жан бітіре сипаттау шеберлігін шығарманың алғашқы сөйлемдерінен біліге болады: *«Тақ иек артпадан, өкпе тұстан жүргінішіге жауды қоян-қолтық, құшатастыра түсетін ұры сайы, жасырын жырлары да бар.»* Сай-жырларды ұрыға теңеуі көз алдына тау етегінде тығылып, кезекті олжасын қанжығасына байламаққа дайындалған пендені еріксіз елестеді.

Пейзаж деп тілдік құралдарды пайдала отырып сипатталатын адамзаттың ізі бар табиғи ортаның ақпаратқа ие суреттемесін атауға болады. [2; 2].

Көріп отырғанымыздай әдеби тілдегі пейзаж мағынасы терең әрі жан-жақты ұғым болып табылады, сол себептен ғылыми әдебиетте әдеби пейзаждарды түрлі негіздерге сүйене отырып топтастыруға талпыныстарын кездестіруге болады. Жиі кездесетін келесідей топтастырылады. Сипаталып отырған табиғи объекттің географиялық орналасқан жеріне байланысты немесе сол жердің жалпы сипаттамасына байланысты жасалатын пейзаждық суреттемер ең жиі кездесетін сипаттау түріне жатады. [3, с. 30].

Шығарманың «Найзатасты» сипаттаған жерінде осы бір пейзаждық суреттеме тәсілі пайдаланылады. Жырлы жер болғандықтан «ұры жер», «сұмдық бәле, жер» деген атқа ие болған Найзатасты Абай ішінен келесідей сипатта құбылтады.

Түпнұсқа:

Енді кеп: *“бұл жерде ұры бар, сұмдық жер, бәле жатқан жер”* деген сөздің қандайы болса да көңілге дарымайды. Жазықсыз сары биік, көкшіл қоныс, ақ көделі әдемі өлке мұнарланады. Барлық айналадағы кең дүниеге, әсіресе мынау өзі туған сахара, өлке белдеріне соншалық бір туысқандық ыстық сезіммен, кешіріммен де қарайды. Жабыса, сағына сүйеді. Үзілмей, қатаймай, бір қалыппен желтіп соққан әдемі салқын қоңыр жел қандай рақат. Осы желмен құлпыра, толқып, су бетіндегі жыбыр қағып шалқып жатқан ал күрең көде мен селеу далалары... Дала емес – теңіздері қандай.....» деп қараған сияқты [4, 8 б.].

Орыс тіліндегі аударма:

И теперь, когда говорят: «Здесь воровской притон, опасное место, здесь гнездо всяких бед», — ни одна из этих угроз не находит я нем отклика. Мирные желтые сопки, зеленые луга, необъятный простор серебристого ковыля, подернутый вдали дрожащей дымкой, стелются перед ним. С нежностью и волнением смотрит Абай на окружающий его мир — на бескрайнюю степь, на простор, на сопки. где он родился и где провел детство. Ему хочется обнять все это и покрыть горячими поцелуями. Какая нега в прохладном степном ветерке, не знающем ни бурных порывов, ни мертвого затишья! Сочная тучная степь вся колышется от этого ветерка, и пологими волнами переливается на ней ковыль. Да нет, не степь это, — бескрайнее море, сказочное море...[5]

Ағылшын тілінде:

Now he was told that it was teeming with robbers, a place of danger and disaster. but he was not impressed. These were the same yellowish hill and green fields, the same expanses of silvery feather-grass reaching as far as one could see. Abai looked about him with a loving eye at the boundless steppes, the hills where he was and had spent his childhood. He would have liked to embrace it all, to press it to his heart. How carressing was the cool breeze, a gentle breath, never violent and never still. It set the great. steppes rippling, wave upon wave of silvery feather-grass. Perhaps there were not steppes at all, but a great sea, a fantastic sea. [6]

Бұл үзіндіден М. Әуезовтің пейзаждық суреттемелдің нағыз шебері екенін көруге болады. Тілдік құралдарды құбылтып, табиғат суретінің бүкіл реңкін бере алған десек қателеспейміз. Аударманың екі тілдің аудармасында да «сұмдық, бәле жер» жер деген тіркестердің мағынасын дәл берілген. Абайдың туған жеріне деген сағынышы, ыстық махаббаты, ұры мекендегеніне қарамастан сүйген жазығын ештеңе қарамастан кешіруге дайын екені үзіндіден анық байқалады. Орыс тіліне аудару барысында аудармашы «Абай» деп нақтылай түседі де, Абайдың махаббатын, сағынышын айқын жеткізгенімен, сол жерге тән ұрлықшы қасиетке деген Абайдың кешірім қалдырып кетеді. Бұл пейзаждық суреттеменің ең басты бояуы болған ұры даланың сипатын қалдыру аударма барысындағы көркемдік әрі, мазмұндық қателікке әкеліп соқтырады. Ағылшын тіліндегі аударма да діл осы сипат қалып кеткен. Аударма барысында осындай ұсақ детальдердің қалып кетуі келсі тілге аудару барысында мағыналық тарылуға кейде,

мағыналық шығынға әкеліп соқтыратыны анық. Аударма барысында аудармашы авторды озып кеткен жерлері де байқалмай қалмайды. Аудармашы автордың «қандай?» деп таң-тамаша болған табиғатына ертегі іспеттес деп сипаттама береді. Өз кезегінде бұл сөз ағылшын тіліне де дәл осылай аударылады.

Жердің географиялық орналасуына байланысты пейзаждық суреттеменің өлшемдеріне дала, орман, теңіз, тау, қала, ауыл тағы да басқа пейзаждар кіреді. Жыл мезгілдері өлшемі бойынша көктемгі, жазғы, күзгі және қысқы деп жеңіл түрде бөліп атауға болады. Темпоральды өлшем бойынша тәулік уақыты бойынша таңғы, түскі, кешкі және түнгі пейзаж түрлері болады. [3, с. 30].

Жыл мезгілі бойынша пейзаждық суреттемеге шығарманың келесідей үзіндісін келтіруге болады:

«Жарқыраған май күні біртүрлі боп нұрланып, тамылжып тұр. Аспанда ұсақ қана ақ мамық бұлттар қалқиды. Айналадағы жазық пен төбешіктің бәрі де ал қара көк. Аласа, тықыр, бірақ тығыз бетегемен жайнаған, қызғалдақ, жасуқазын, сарғалдақ, бәйшешек дегендер қызыл, сары, көкшіл түстермен құлпырып жайнайды. Гүлеп ұшқан көбелектей көп бояулы, неше алуан.»

Орыс тіліндегі аудармада бұл үзінді келесідей беріледі:

«Ослепительный майский день как-то особенно приветлив. Степной простор залит живым золотом лучей. Редкие белые пушистые облачка плывут по небу. Мягкие очертания холмов покрылись зеленью. Еще не высокая, но густая трава зеленым ковром одела землю. Подснежники, тюльпаны, золотые палочки желтоголова, дикие ирисы и маки пестреют на ней причудливым узором — красные, желтые, голубые, — точно чудесно благоуханный рой ярких мотыльков разлетелся по степи.»

Осы бір пейзаждық суреттемені оқыған кезінде көктемнің ерекше жылы, жаймашуақ күні еріксіз көз алдына келеді. Аудармашы алғашы сөйлемді ерекше әдемі етіп аударғанын аударманы оқу кезінде байқамау мүмкін емес. Тілдік ерекшеліктерге сай қазақ тілінде берілген бір сөйлемді екі сөйлемге бөліп аударды. Бұны аудармашының кәсіби шеберлігі деп атағаннан басқа берер бағамыз жоқ. Аудармашы осы абзацты аударуда жанын салғанын байқау қиын емес, «ал қара көк» деп көгерген жердің сипатын аудармашы «зеленый ковёр» деп баламасын тауып, бұл табиғат құбылысына ерекше боя беріп тұр.

Пейзаждық суреттермелердің әдеби шығарманың композициясы мен құрылымындағы орыны есепке алына отырып топтастырылуы да мүмкін. Пейзаждың мәтінде орналасу жері мен көлеміне жасалған талдау негізіндегі топтастырылуға ерекше қызығушылық білдіріледі. Бұл жағдайда пейзаждың келесідей түрлері бөлініп шығады: пішін, штрихтық пейзаж (пейзаж автор бір ақ рет атап өтетін қысқа ғана сипаттама түрінде болады), дисперсивті-штрихтық (бірнеше штрихтық пейзаж бүкіл шығарманы әр бөлігінде кездеседі), шағын-дисперсивті (пейзаж көлемді, бүтін мәтін бірлігі болып табылады). [7, с. 190–194; 5].

Аталып кеткен пейзаждық суреттемелердің ішінде «Абай жолы» роман-эпопеясында шағын-дисперсивті пейзаждық суреттемелер өте көп кездеседі. Бұл бір жағынан автордың тіл байлығының дәлелі болса, екіншіден қазақтың дархан даласында, дала адамадрының тіршілігі сипатталатын болғаннан кейін шығарманы пейзаждық суреттемелерсіз елестету мүмкін емес. Шығарма үзіндісін және пейзаждық суреттемелердің түрлеріне тоқтала келіп, пейзаждық суреттемелердің көркем әдебиеттің ажырамас бөлігі екеніне көзіміз тағы бір жеткендей. Шығарманың өзге тілде дәл түпнұсқадай тілге жатық, жүрекке жылы тиюіне септігін тигізетін элементтер осы суреттеулер болса керек, көз алдына табиғат көрінісін алып келіп, сонау есте қалатын жастық немесе балалық шақтың, қарапайым қазақтың, дала баласының өміріне көз жүгіртуге мүмкіншілік береді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Болатова Г.Ж., Вестник КазНУ. Алматы, 2010
2. Воронин Р. А. Виды и функции пейзажных описаний в литературе [Текст] // Филология и лингвистика в современном мире: материалы I Междунар. науч. конф. (г. Москва, июнь 2017 г.). — М.: Буки-Веди, 2017, 1-4 б.
3. Зеленцова, С. В. Функции пейзажа в малой прозе И. А. Бунина: на материале произведений 1892–1916 гг.: дис. на соискан. учён. степ. канд. филол. наук. — Орёл, 2013, 192 б.
4. [https://kitap.kz/books/abaj_zholy_i_kitap/read#epubcfi\(/6/2\[id1\]!/4/2/1:0\)](https://kitap.kz/books/abaj_zholy_i_kitap/read#epubcfi(/6/2[id1]!/4/2/1:0))
5. <https://bookocean.net/read/b/7507/p/1>
6. <http://auezov.kz/files/811.pdf>
7. Боева Н. Б. Особенности синтаксической организации пейзажных контекстов в современных английских и американских рассказах // Научная мысль Кавказа. — 2004, № 12, С. 190–194.

Кегенбекова А.Д.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті және «Ғылым ордасы» кешенінің базасындағы ғылыми-зерттеу институттарының бірлескен білім беру бағдарламаларының 2-курс магистранты

E-mail: kegenbekova.altyn@gmail.com

ҚАЗАҚ ТІЛ БІЛІМІНДЕГІ СӨЗ ТАПТАСТЫРУДЫҢ АЛҒАШҚЫ ҮЛГІЛЕРІ

Түйін. Мақалада қазақ тіл біліміндегі сөз таптастырудың алғашқы үлгілері жайлы сөз қозғалады. Қазақ тіліндегі сөздерді таптастырған ең алғашқы ғалымдардың бірі ретінде ағартушы-педагог Ы.Алтынсариннің еңбегі алынып, сөздерді таптастырудағы ұстанымдары айқындалады.

Түйін сөздер: сөз таптары, сөздерді таптастыру, семантикалық ұстаным, синтаксистік ұстаным.

Резюме. В статье говорится о первых образцах классификации слов в казахском языкознании. Рассматривается труд просветителя-педагога Ы. Алтынсарина, как первого учёного, классифицировавшего слова в казахском языке. В статье также определяются основные принципы при его классификации слов.

Ключевые слова: части речи, классификация слов, семантический принцип, синтаксический принцип.

Summary. The given article concentrates on the first patterns of word classification in Kazakh linguistics. The work of Kazakh enlightener and teacher Y. Altynsarin is considered. Altynsarin is the first scientist who classified words in the Kazakh language. The article also defines the basic principles of word classification proposed by the scientist.

Keywords: parts of speech, word classification, semantic principle, syntactic principle.

Көрнекті ағартушы-педагог Ыбырай Алтынсарин қазақ балаларының қатарынан қалмай білімді ұрпақ болып тәрбиеленуі жолында мол еңбек сіңірді. Осы жолда қазақ балалары үшін орыс тілін үйренудің жолы, құралы ретіндегі алғашқы оқулықты жазып қалдырды. Ы. Алтынсарин қандай еңбек жазбасын, барлығы қазақ балаларының қатардан қалмай, сауатты болуы үшін арналды. Оның жазған еңбектерінен оқытудың ұтымды әдістерін ғана емес, көптеген құнды дүниелер табуға болады.

Ыбырай Алтынсарин қазақ даласында тұңғыш мектеп ашушы ғана емес, қазақ балаларына арнап тұңғыш оқулық жазушы. Оның педагогикалық ұстанымдарына 170 жылдам астам уақыт болса да, осы күнде де өзектілігін жоғалтпаған. Көрнекті ағартушының орыс тілін оқыту әдістемелерін басқа тілдерді үйренуде де қолдануға әбден болады. Ыбырай Алтынсариннің 1879 жылы Орынборда «Қазақтарға орыс тілін үйретудің бастауыш құралы» атты еңбегі жарияланды. Бұл оқулықты жазуда орыс тілінің графикасына негізделген жаңа қазақ әліпбиін қолданған. Осы оқулықты Ыбырай Алтынсариннің жазып шығудағы мақсаты орыс тілін мүлдем білмейтін қазақ балалары үшін қазақ сөздерінің орыс тіліндегі баламасын ұсынып әрі екі тілдің грамматикалық ерекшеліктерін көрсетіп, орыс тілін меңгеруді жеңілдету болып табылады. Өйткені, тәжірибелі ұстаз орыс тілін мүлдем білмейтін оқушыға орыс тіліндегі оқу құралдарды бірден оқып кету мүмкін еместігін, алдымен кейбір орысша сөздердің мағынасын, аудармасын білуі керек екендігін айтады әрі бұл оқу құралының орыс тілінің грамматикасын түсіндіретін толық құрал емес, бастауыш құралы екенін ескертеді. Бұл пікірін оның осы оқу құралына жазған алғы сөзінен көреміз: «Бірде-бір орыс сөзін білмейтін қазақ балалары орыс мектептеріне оқуға түскен кезде орыс тілін оқытып-үйретуді неден және қалай бастау керектігіне оқытушылар әдетте қиналады. Өзінің ана тілін білетін орыс балаларына арналған жетекші құралдар осы тілді білмейтіндер үшін әлбетте жарамайды; соның салдарынан және ешқандай да қолайлы жетекші құралдардың қолда болмауынан ұстаздар не мектепке жаңадан түсетін шәкірттер үшін қолжазба сөздіктер құрастырады, не оларға түсініксіз болып көрінетін ұғымдарды сұрай отырып, орысша кітаптарды оқуға мәжбүр етеді» [1, 138] - дейді автор. Ыбырай Алтынсарин жазып кеткен осы оқу құралының қазақ тіл біліміне де берері мол. Бұл оқулықта зат есімді – *нәрселердің атауы*, сын есімді – *зат мақұлықтың қасиеттерінің аттары*, сан есімді – *есеп аттары*, есімдікті қазақшаға аудармай – *местоимение*, үстеу мен демеуді – *ақыры өзгермейтін сөздер*, жалғауды – *предлог*, етістікті – *глагол* деп атаған. Бұдан біз Ыбырай Алтынсаринді қазақ тіл білімі тарихындағы грамматикалық атаулардың алғашқы атасы деуімізге де болады.

Ы. Алтынсариннің зат есімді – *нәрселердің аттары*, сын есімді – *зат мақұлықтың қасиеттерінің аттары*, сан есімді – *есеп аттары* деп атағанынан оның сөздерді таптастырудың семантикалық ұстанымын басшылыққа алғандығы байқалады. Семантикалық ұстаным сөздердің бойында белгілі

бір лексика-грамматикалық мағынаның болуын талап етеді. Сөздерді таптастырудың осы ұстанымы бойынша сөздер лексикалық мағыналарының жалпылануынан жасалған жалпы грамматикалық мағыналарына қарай біріктіріледі. Ы. Алтынсарин әр сөз табына арналған бөлімдерінде оларға анықтама беріп кетпесе де, сөздерді жалпы грамматикалық мағыналары бойынша біріктіріп отырады. Мысалы, жалпы зат, нәрсе, қоршаған орта, киім-кешек, адамның мүшелері, т.б. атауларды зат есімге, оларға тән белгілер мен қасиеттерін сын есімге, жалпы сандарды сан есімге, т.б. жатқызады. Етістікті аудармай *глагол* деп берсе де, етістік сөз табына арналған бөлімінде етістіктердің қазақша атауы мен орысша аудармасын беріп келіп, «осы сөздерден аңғарылған шығар *глагол* деген зат, мақылұқтың істеген әрбір істерінің аты екендігі» деп айтқандығынан семантикалық принципті негіз еткендігі анық көрінеді [1, 173].

Ы. Алтынсарин зат есімнің түрлену жүйесі ретінде «падежді» көрсетеді. «Падеж» бойынша түрленудің сұрақтары мен формаларын береді.

Сөз таптары жайлы айтқанда оларға анықтама бермейді, тек жалпы мысалдарды айтып кетеді. Нәрселердің аттары бөлімінде заттардың қазақша-орысша атауларын қатар беріп отырады. Мысалы, Құдай – Бог, Пайғамбар – Пророк, Періште – Ангел, т.б. Қазақ тілінен сөздерді алғанда да автордың белгілі бір тәртіпті, ретті ұстанғандығы байқалады. Мұнда қазақ тілінің сөздері әліпби ретімен емес, парадигматикалық қатынастар арқылы беріліп отырады. Мысалы, *саудагер, дәрігер, мал бағушы, жұмыскер, егінші, ұста, ағаш ұстасы, тігінші, ас пісіруші* сынды мамандық атауларын бірінен кейін бірін тізіп шығуы, *ата (әке), әже (шеше), баба (ата), үлкен шеше (ана), үлкен аға, нағашы аға, аға іні, апа, қарындас, сіңлі, жиен ағасының баласы*, т.б. туыстық атауларын тізбектеп шығуы, *киім, бөрік, төбетей, тақия, қалпақ, тымақ, малахай, көйлек, жиде, дамбал, беишмент, шекпен, шапан, қалта, белбеу, ішік, тон, шалбар, етік, мәсі, кебіс, шұлық, шұлғау* деп бастан аяқ киетін киім атауларын тізіп шығуынан және ары қарай аптаның жеті күнінің атауын беруі, адамның сыртқы, ішкі мүшелерінің атауын беруінен, табиғат құбылыстарының атауларын беруінен, жан-жануарлар, жәндіктердің атауларын беруінен, т.б. парадигматикалық қатынас анық көрінеді.

Жоғарыда біз сөздер тізбегін беруде лексикалық парадигма қолданылғанын айттық, яғни мұнда сөздер ортақ белгілері бойынша топтастырылған. Сын есім жайлы айтқан кезде қазіргі кездегідей тіліміздегі асырмалы, салыстырмалы шырай деген атауларды қолданбаса да, кейбір формаларды, олардың қызметтері мен мағыналарын дәл көрсеткен. Автор: «егер біреуден біреудің артықшылығын көрсетейік десек, біз сөздің аяғына *рак, рек* дегенді қосамыз» - деп салыстырмалы шырайды, «егер бір прилагательное сөзді қалыбынан көрі артылдырыңқырап айтайық десек, біздің тілде ол сөздің алдына *ең, артықша* дегендерді қосамыз» - асырмалы шырайды нұсқап кеткенін байқаймыз [1, 156].

Ал «Местоимение» деген бөлімінде есімдіктерді де белгілі бір ретпен береді. Алдымен *мен, сен, ол* жіктеу есімдіктерінен бастап, кейін олардың көпше түріне тоқталады. *Мен* жіктеу есімдігінің көпше түрін *біз, сен* есімдігінің көпше түрінде *сіз, ол* есімдігінің көпше түрін *олар* деп береді [1, 162]. Қазіргі грамматикамызда *сен* жіктеу есімдігінің көпше түрі *сендер* болып табылады.

Сондай-ақ, Ы. Алтынсарин «Глагол» бөлімінде орыс тіліндегі етістіктер мен қазақ тіліндегі етістіктерді салыстыра отырып, қазақ тіліндегі етістіктердің шақ категориясына да қысқаша тоқталады: «...алуға» деген сөзден егер әзір алғанымызды айталық десек, біз айтамыз: аламын, өткен уақыттағы алғанымызды айтқымыз келсе: алдым, болашақ уақыттағы алатынымызды айтқымыз келсе: алармын» - деп үш жақта түрленуін көрсетіп, етістіктің шақтарын қазақ тілінде «осы уақыт», «өткен уақыт», «болашақ уақыт» деп көрсетеді. Осы үш шақта тұрған етістіктердің әрқайсысының жақ бойынша түрлену жүйесі мен «повелительное» деп етістіктердің «бұйрық мағынасында» қолданылуын да береді [1, 175]. Осыдан Ы.Алтынсарин грамматикалық терминдерден сөз таптарының атауларын ғана емес, етістік шақтарының атауларын да алғаш қазақ тілінде ұсынған деп білеміз.

Қазақ тіліндегі зат есімнің септелуін, сын есімнің шырай бойынша түрленуін, етістіктердің шақ, жақ бойынша түрленуін беріп, оларды акыры өзгертін сөздердің қатарында қарастырады. «Акыры» деген сөз соңы деген мағына береді. Сонда сөздердің соңында қосымша жалғанып, түрленуін Ы.Алтынсарин осындай атаумен берген. Сөздердің түрлену немесе түрленбеу қабілетін сөздерді таптастырудың морфологиялық ұстанымы негіз етеді. Ы.Алтынсариннің бұл еңбегінде сөз таптарына тән барлық формалар берілмесе де, мысалы, септік, сын есімнің шырай, етістіктің шақ, жақ категориялары көрініс тапқан. Керісінше арнайы грамматикалық тұлғалармен түрленбейтін сөздерге үстеу сөз табы жатқызылып, оны «акыры өзгерілмейтін сөздер» қатарында қарастырған.

Кейбір қосымшалардың қызметіне, беретін мағыналарына тоқталып өтеді. Мысалы, *-еке* қосымшасының тілімізде «біреуді жақсы көруді білдірер орында» қолданылатындығын, *-шік* қосымшасы туралы «жанды-жансыз зат-мақұлықтың атын кішірейтіп айтқысы келсе» қолданылатындығын айтып, олардың мағыналарын көрсеткен.

Ы.Алтынсаринге дейін де, кейін де қазақ грамматикасы жайлы көптеген ғалымдар еңбектер жазды. Солардың бірі Ы.Алтынсаринге дейін қазақ тілінің грамматикасы жайлы М.Терентьев «Грамматика турецкая, персидская, узбекская» (1875), Ы.Алтынсариннен кейін Н. М. Мелиоранский «Краткая грамматика казак-киргизского языка» I бөлімі фонетика мен этимологияға (1894), II бөлімі синтаксиске (1897) арналған еңбегінде айтып кеткен. Олар түркі тілдерін зерттеуші орыс ғалымдары болғандықтан қазақ тілінің грамматикалық ерекшеліктеріне ғана тоқталып, сөз таптарының қазақша баламасын бермейді. Сондықтан да Ыбырай Алтынсарин бұл еңбегін қазақ балаларының орыс тілін жылдам үйренуі үшін жазса да, грамматикалық терминдерді атап көрсетіп, қазақ зерттеушілерінен сөздерді таптастыруда семантикалық ұстанымды алғаш қолданды деп есептейміз.

Ы. Алтынсаринге дейін 1975 жылы қазақ тілінің грамматикасын Михайл Африканович Терентьев «Грамматика турецкая, персидская и киргизская, узбекская» жазды. М. А.Терентьев те сөздерді таптастыруды семантикалық ұстанымды негізге алып, сөздерді тоғыз сөз табына жіктейді:

1. *зат есім;*
2. *сын есім;*
3. *сан есім;*
4. *есімдік;*
5. *жалғаулық;*
6. *септеулік;*
7. *үстеу;*
8. *одағай;*
9. *етістік.*

Ғалым еңбегінде сөздерді тапқа бөліп, олардың морфологиялық ерекшеліктеріне ғана тоқталады. Синтаксис сөз болмайды. Бірақ сындық мағына беретін сөздердің қай кезде сын есім, қай кезде үстеу сөз табы болатындығын айтқанда синтаксистік ұстанымға жүгінеді: «... не согласуется с существительным ни в числе, ни в падеже (о роде было уже говорено) и ставятся всегда прежде существительного: кызыл орамал – красный платок, кызыл орамалдары – красные платки, кызыл орамалдарға – красным платкам и т.д.... Будучи поставлено после существительного, оно обращается в наречие качества и требует за собой глагола: мынау кыз сұлу еді, мынау кісі бай болады» - дейді [4, 126]. Үстеу сөз табы жайлы айтқанда да автор: «тут годится всякое прилагательное, для этого его употребляют отдельно или после существительного» - деген пікір келтіреді [2, 126].

Н. М. Мелиоранский – Ы.Алтынсариннен кейін қазақ тілінің грамматикасын жазып шыққан ғалымдардың бірі. Ғалымның екі бөлімнен тұратын еңбегінен сөз таптастыруда семантикалық пен синтаксистік ұстанымдарды негізге алғандығы байқалады. Ол 1894 жылы шыққан бірінші бөлімінде қазақ тілінің фонетикасы мен морфологиясына тоқталып, «Части речи в киргизском языке можно разделить на восемь: имя существительное, местоимение, глагол, имя числительное, наречие, союз, послелог и частица» - деген пікірінен семантикалық ұстанымды негізге алғандығы көрінеді [2, 35].

Басқа да түркологтар секілді сөз таптары құрамына сын есімді қоспайды. Оны біресе зат есімнің құрамында, біресе үстеу сөз табының құрамында қарастырады. Бұл жағдай «Наречие», яғни үстеулер туралы бөлімінде: «имена прилагательные часто употребляются в смысле наречия без перемены формы, например, дурус – верно, жаксы – хорошо, и т.п., причем значение их в этих случаях определяется их ролью в предложении» деген пікірінен анық көрінеді. [2, 68].

Сондай-ақ, «қой», «ғой», «ау» секілді демеуліктер мен одағайды «частица» деп отырған сөз табына жатқызады.

Н.П. Мелиоранский еңбегінің 1897 жылы шыққан «Синтаксис» атты бөлімінде сөз таптарының сөйлемдегі атқаратын қызметін көрсетеді. Бұл бөлімде әрбір сөз табының сөйлемде қызметін көрсетуінен синтаксистік ұстанымды да негізге алғандығы байқалады.

Орыс ғалымдары сөздерді таптастыруда көбіне семантикалық принципке жүгінде әрі орыс тілінің құрылымына ұқсастырып жасады. Сын есімді зат есім мен үстеу сөз табымен қарастырушылық та көрінеді. Ы. Алтынсарин кейбір грамматикалық терминдерді қазақшалап берді. Ағартушы-

педагогымыздың еңбегінен де семантикалық принципті анық көруге, морфологиялық при болады. Қазақ ғалымдарының ішінен Ы. Алтынсариннен кейін сөздерді таптастырып, тіл білімінің терминдерін қазақша сөйлеткен А. Байтұрсынұлы болып табылады. А.Байтұрсынұлының терминдері осы күнге дейін өзектілігін жойған жоқ. Ағартушылық іске ғұмырын арнаған Ахмет Байтұрсынұлы да Ыбырай Алтынсаринді ұлы ұстаз санап, тәрбиелік мәні бар еңбектерін, ұлы ұстаздың шығармаларын қолданып отырған. Ахмет Байтұрсынұлын Ыбырай Алтынсарин бастаған ұлы істің жалғастырушысы деп айтсақ та артық емес. Ғалым Т.Қордабаев «...А.Байтұрсынов Ы.Алтынсариннің жай ғана ізбасары емес, ол Ыбырай бастаған ұстаздық, ағартушылық жұмыстарды жаңа заман талабына сәйкес ілгері дамытқан шебер де білімпаз ұстаз» - деп пікір білдірген.

Қорыта айтқанда, қазақ тіліндегі сөздерді таптастырудағы алғашқы нұсқалар толық емес және таптастырудың үш түрлі ұстанымын да негізге алмаса да, қазақ тіл білімінде алатын орны ерекше.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Сүлейменов Б.С. Ы.Алтынсарин таңдамалы шығармалары: Академия наук казахской ССРС. – Алматы, 1955, 407 б.
2. Мелиоранский П.М. Краткая грамматика казак-киргизского языка. – Часть 1. – Санкт-Петербург: тип. Имп. Акад. наук, 1894, 78 с.
3. Терентьев М. А. Грамматика турецкая, персидская, киргизская и узбекская. Книга 1 СПб: Типография Императорской Академии Наук, 1875, 211 с.
4. Қордабаев Т. Ахмет – Ыбырайдың ізбасары / Т.Қордабаев // Қазақстан мектебі, 1998, №6, 71–74б.

Малбақов М.М.

Филология ғылымдарының докторы, профессор,
А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты,
myrzabergen@mail.ru

Нуржанова Б.Н.

А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты және әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің PhD докторанты,
nur.botakoz@mail.ru

«АБАЙ ТІЛІ СӨЗДІГІНІҢ» ТІЛТАНЫМДЫҚ, ТІЛҮЙРЕНІМДІК ҚҰНДЫЛЫҒЫ ТУРАЛЫ

Түйін. Абай шығармаларының негізінде түзілген «Абай тілі сөздігі» қазақ тілінің ішкі табиғатын тануға мүмкіндік тудырады. Сонымен қатар, тілді үйрету үшін сөздікте нені ескеру қажеттігі, жалпы тілүйренімдік құндылықтарды айқындап алу туралы мәселе қарастырылады.

Резюме. «Словарь языка Абая», созданная на основе произведений Абая, дает возможность познать внутренний потенциал казахского языка. Так же рассматриваются ценностные установки необходим для изучения языка с помощью словаря языка.

Summary. «Dictionary of the Abay language», created on the basis of Abai's works, provides an opportunity to learn the inner potential of the Kazakh language. In the same way, value settings are considered necessary for learning a language with the help of a language dictionary.

Қазіргі кезеңде ана тілі басқаша, шет тілді адамға қазақ тілін тек қана оқытумен шектелу жеткіліксіз болып отырғандығы анықталып келеді. Тілді үйрету, оны меңгеруге жағдай тудыру мәндірек болып отыр. Өзге тілді оқырманға, тілүйренушіге төл әдебиетімізді, мәдениетімізді меңгерту арқылы тілімізді таныстыру маңызды болмақшы. Қазақ әдеби тілінің асыл жауһар нұсқалары осы мақсатқа қызмет жасағаны жөн. «Қазақтың тілі – бұл ұлы Абайдың тілі» екендігін ұғындыру қажет [1,3-13]. Осы орайда, хакім Абай шығармаларының негізінде түзілген «Абай тілі сөздігі» қазақ тілінің ішкі табиғатын тануға, сол арқылы ол тілді жақсы меңгеруге мүмкіндік тудырады деген ойдамыз. Алдымен, жалпы тілүйренімдік құндылықтарды айқындап алу маңызды. Жеке салалар, жағдаяттар, тілдік қатынас тематикасы, оқытудағы елтанымдық және лингвоелтанымдық бағдар, дамыта тәрбиелей отырып оқытудың жалпы міндеттері оқулыққа алынатын лексиканың тематикалық алуан түрлілігін айқындайды. Тілді үйрететін оқулықтар мен оқу құралдарының авторлары құрылымдық бірліктердің сапалық құрамын басты назарда ұстауы керек. Себебі бастапқы кезеңдегі тілдік жүйені меңгеру тұрғысынан оқытудың мазмұны, мәні – қазақ сөйленімінің құрылымдық сөздерін игеруде көрінеді. Бұл грамматикаға синтаксистік негізде үйрету ұстанымынан көрініс табады. Оқу құралының басты мақсаты – грамматиканы меңгеруге бағытталған. Ал лексика осы грамматикалық құрылымдарды толтырушы ретінде ғана алынады. Алайда, бұл сала – құрылымдық негізді меңгеру – тек қана бастапқы кезеңмен шектеліп қала алмайды. Тілді үйретудің жалпы стратегиясына байланысты құрылымдық бірліктердің белгілі бір жүйесі түзіледі. Тілдік минимум тілге тән негізгі қызметтерді жасауға қабілетті шағын жүйе, тілдің ықшамдалған моделі болуға тиісті. Сөз болып отырған минимум: а) лексикалық және фразеологиялық минимумнан, ә) грамматикалық минимумнан құралады. Лексикалық бірліктердің өз бойында жасырын түрде морфологиялық, синтаксистік және сөзжасамдық қасиеттері жөнінде деректерді сақтауы бұл сөздікті грамматикалық минимумдар түзуге пайдалануға жағдай жасайды. Мәселен, морфологиялық минимум ретінде сөзде берілген сөзтүрленім үлгілері пайдаланылса, синтаксистік минимумда жоғарыда сөз болған негізгі құрылымдық бірліктер тізбесі пайдалы. **Ең алдымен қазіргі қазақ тіліндегі негізгі құрылымдық бірліктердің тізбесін жасау қажет.**

Құрылымдық сөздер тізбесі қазақ тілі бойынша оқулықтар мен тілүйретім сөздіктерін жазушы авторлар үшін, қазақ тілі бойынша оқу құралдары мен оқылым кітаптарын құрастырушылар үшін, қазақ тілін қазақ тілді емес, басқа аудиторияда оқытушы ұстаздар үшін, қазақ тілін үйренуші шетелдік студенттер үшін, педагогикалық лингвистика немесе лингводидактика саласында жұмыс жасайтын мамандар үшін, сондай-ақ, қазіргі қазақ тілі лексикалық өзегінің статистикалық және әдіснамалық

құрылымын қарастырушылар үшін қажет. Негізгі мақсат – тілүйретімге қажетті барлық оқу материалдарын (бағдарламалар, оқулықтар, оқу құралдары, тілүйретім сөздіктері, т.б.) түзу кезінде қажетті болатын минимум түріндегі материал жасау.

Бұл тізбеде біріктіріліп, топтастырылатын лексикалық бірліктер – атауыштық, толық мағыналы сөздердің қолданысын қамтамасыз ететін, мәтіннің синтаксистік және модальдық құрылымын құрайтын негізгі бірліктер. Тізбенің міндеті – оқырманға ең негізгі тілдік және тілден тыс қатынастар саласын бейнелейтін лексикалық бірліктердің жиынтығын беру. Бұл тізбеге семантикалық, синтаксистік және қатысымдық тұрғылардан ең маңызды құрылымдық бірліктер енеді. Олардың қатарына қазақ тіліндегі *ал, бақ, бар, баста, бер, бол, біл, біт, жазда, жат, жатыр, жөнел, жүр, жібер, де, еді, екен, емес, ет, кел, көр, қал, қой, қыл, отыр, өт, сал, таста, тұр, тұс, шықтәрізді көмекші етістіктерді, асты, үсті, арты, жаны, қасы, маңы, тұсы, іші, сырты, тысы, арасы, басы, түбі, қарсысы, бойы, төңірегі, айналасы, жан-жағы, беті, шеті, ортасы, соңы, төбесі, ортасытәрізді көмекші есімдерді, сияқты, сыңайлы, сынды, әлпетті, мүмкін, шамасы, сыңайы, әлпеті, жобасы, қисыны, тәрізді, сиқы, бәлкі, бәлкім, кәдік, болар, шығар, білем, керек, ұқсайды, тиіс, лазым, көрінеді, екен, деседі, дейді, рас, расында, шынында, анығында, әрине, әлбетте, асылы, асылында, зады, түрі, кім біледі, шындығында* тәрізді модаль сөздерді, есептік, реттік және жинақтық сан есімдерді, есімдіктерді, негізгі үстеулерді, кейбір қыстырма сөздер мен қаратпа сөздерді, негізгі *жалғаулық, демеулік және септеулік* шылауларды, негізгі көңіл-күй, императивтік және тұрмыс-салт одағайларды, кейбір негізгі еліктеуіш сөздерді, **сөз әдебіне** кіретін бірліктерді, т.б. сөздердің топтары мен түрлерін кіргізуге болады [2].

Жоғарыда айтылғандай, қазіргі кезеңде тіл үйренушілердің алуан түрлі топтарына арналған, ғылыми негізде жасалған шағын минимумдар мен минимум сөздіктерін түзу қажеттілікке айналып отыр. Осы тұрғыдан тілімізде ең жиі қолданылатын лексикалық-грамматикалық бірліктердің, сондай-ақ, тілді аз уақыт ішінде сапалы меңгеру үшін қажетті, ең маңызды тілдік бірліктердің тізбесін жасау керек. Осы мақсатқа орай, қазақ мәтіндерінде ең жиі қолданылатын 500 сөз құрамына (бұл тізбені «Қазақ мәтіндерінде жиі қолданылатын сөздерді тіл үйретуде оқыту әдістемесі туралы» деп аталатын ғылыми мақаласында А.Белботаев ұсынған еді – М.М.) «Абай тілі сөздігіндегі» тілдік бірліктермен салыстырмалы талдау жасауды жөн көріп отырмыз. Ол үшін бізден бұрын жасалған статистикалық талдаудың нәтижесін пайдаланамыз. Абай тілінде кездесетін бірліктер қарайтылып беріледі – авт.

Зат есім (189): сөз, күн, бала, жер, ел, адам, бас, көз, іш, ат, үй, жол, қол, ауыл, сан, кез, жыл, қыз, жай, қой, алды, хабар, су, жан, үсті, кісі, жігіт, орын, іс, үн, қала, бет, ой, топ, мал, жұмыс, әке, әйел, есеп, жас, жүз, көңіл, ара, жұрт, ес, қазақ, бой, ауыз, өмір, жауап, аға, дала, әңгіме, еңбек, тау, ағаш, ай, құс, қыс, түлкі, аяқ, рет, дос, патша, машина, қонақ, қар, арт[ы], аудан, сағат, дүние, ақыл, хат, тіл, болыс, орта, күй, мән, жолдас, мектеп, шеше, уақыт, жылқы, сыр, шақ, тас, есік, өт, сырт, сурет, жүрек, жағдай, ана, ата, ақын, от, түп, жел, бай, дауыс, халық, ас, күш, қан, колхоз, жау, қасқыр, ит, мінез, жөн, ара (көм. есім), оқушы: (*Абайда: намаз оқушы*), сәт, түр, қалып, шөп, соғыс, тамақ, аспан, киім, түйе, тоң, өзен, кемпір, мойын, шет, ұйқы, құлақ, ер, қора, көктем (жазғытұрым сөзі болған), өнер, апа, көң, алтын, қабақ, орталық, май, көше, оқу, қанат, көмек, шаруа, арман, бауыр, міндет, қас[ы], жаға, ойын, жаз, бөлме (бұл сөз жоқ екен!), бөлек, іні, ауру, бұйрық, мезгіл, шара, күз, ие, қатын, бөлік, талап, төбе, достық, ағай, бел, оқ, көрші, қатар, бұлт, дене, бақ, белгі, түн, ұл, әскер, аяз, шама, боран, түс, алаң (көңіл бөлінушілік), бидай, шындық, сезім, жақ, нәрсе, жақ (көм. есім), себеп [3].

Қазіргі мәніндегі «аудан» сөзінің ол кезде болмауы заңды. Себебі, губерниялық Ресейде ондай әкімшілік бөлік болған емес. Қазақ тілінде бұрыннан бар болғанмен, ақын шығармаларында қолданылмаған сөздер: *өт, тоң, көн*. «Жағдай» сөзінің «жай» деген варианты қолданыста болған. «Көңіл бөлінушілік» ұғымын беретін *алаң* сөзі ақын қолданысында болғанымен, оның қазіргі кездегі негізгі мағынасы жоқ. «Колхоз» сөзінің ол кезде болмауы түсінікті. Абай шығармаларында қазіргі мағынасындағы «оқушы» атауы жоқ. *Намаз оқушы* мәні бар екен. Абай өскен тілдік ортада ол кезеңде қазіргі **көктем** мәнінде оған синонимдес «жазғытұрым» сөзі қолданыста болған тәрізді. **Орталық, бөлме, ағай, шындық** сөздері ақын қолданысында байқалмады. Ол кезеңде жалпылама халықтық тілде бұл атаулардың болмауы да мүмкін.

Етістік (130): де-, е-, бол-, ал-, кел-, айт-, отыр-, бер-, кет-, қал-, жүр-, ұш-, көр-, қара-, бар-, шық-, жат-, ет-, біл-, сал-, шығар-, жаз-, қой-, баста-, тап-, жет-, өт-, оқы-, жібер-, жаса-, күт-, ақ-, бас-, тарт-, сұра-, ат-, сөйле-, кір-, қыл-, ойла-, жатыр (қалып етістік), қос-, істе-, бөл-, көрсет-,

күл-, көрін-, ата-, аш-, таста-, ұр-, жазыл-, өл-, ұста-, же-, өс-, ту-, соқ-, көтер-, мін-, қала-, айнал-, білдір-, тоқта-, ти-, жөнел-, жыла-, ақ-, сен-, қат-, ізде-, шап-, қон-, түс-, түсір-, шақыр-, байқа-, ас-, шеш-, тұр-, іш-, қаш-, қу-, сат-, әкел-, қосыл-, кездес-, жеткіз-, асық-, жи-, бастал-, беріл-, жай-, алын-, сүй-, есіт-, өлтір-, ашыл-, қуан-, түсін-, бат-, ерт-, біт-, ойлан-, сана-, байла-, өткіз-, орал-, тол-, қорық-, бұрыл-, орында-, ки-, атал-, аралас-, белгіле-, сез-, жинал-, сүйгіз-, тұр-, анықта-, бақ-, қыс-, арала-, анықта-, аяқта-, жақында-, ауыр-, оян-, ойна-.

Етістіктер тобы түгелге жуық қолданылғандығы байқалады. Ақын шығармаларында қолданысқа түспеген «кездес-», «бастал-», «алын-», «орында-», «белгіле-» тәрізді етістіктердің орнына басқаша синонимдес, жақын мәндес атаулар қолданылған болу керек. Мәселен, кездесу мағынасына жуық «*жолығу*», «*табысу*» сөздері бар.

Сын есім (54): түрлі, жақсы, қатты, қара, аз, қалың, жас, басқа, жалғыз, осындай, үлкен, көк, жаңа, соңғы, қарсы, кең, қызыл, мол, тең, сондай, биік, алғашқы, жақын, ұзақ, шын, жаман, алыс, бүгінгі, ауыр, ыстық, ұлы, мұндай, әсем, сары, ашық, бай, қазіргі, белгісіз, бөлек, қысқа, артқы, кіші, ұзын, белгілі, қызық, кішкене, күшті, орта, толық, айқын, мынадай, әлгі, түсті, кешегі.

«Айқын» сын есімінің *анық, ашық, шын* тәрізді синонимдері берілген. «Қазіргі», «әлгі» туралы да осы жайды айтуға болады.

Шылау (41): да, де, туралы, мен, және, ғана, ал, тағы, бірақ, соң, ғой, қарай, сияқты, пен, кейін, тек, ма, бойынша, та, ме, әрі, ба, үшін, бе, сондықтан, дейін, егер, пе, те, бері, қатар, сайын, сонымен, тәрізді, сонда, қана, қой, бойы, жөнде, өйткені, бен.

Ақын шығармаларында шылаулардың кеңінен пайдаланылғаны байқалады. Әрине, кейбір шылаулардың басқа варианттары қолданыс тапқан.

Үстеу (34): енді, әлі, ең, қазір, тіпті, дәл, бүгін, бұрын, қайта, жаңа, бірге, аса, сәл, төмен, былай, өте, тез, талай, біраз, алыс, әуелі, онда, кейде, осылай, тек, жоғары, кеше, ерте, ертең, мұнда, әбден, алдымен, мүлде.

Сәл, өте, әуелі, алдымен, мүлде үстеулерінің басқа варианттары қолданылған.

Есімдік (31): ол, бұл, осы, сол, сонда, мен, сен, біз, бір, барлық, өз, бәрі, мына, қандай, қалай, кім, сіз, бар, әр, не, мынау, бірнеше, қайда, әрбір, міне, біреу, кейбір, анау, бұ, ана, ешкім.

Сөздікте сонда атауының орнында *сонда да* тіркесі келтірілген.

Сан есім (11): бір, екі, үш, он, артық, төрт, екеу, мың, бес, алты, жеті.

Модаль сөз (7): бар, жоқ, көп, керек, әсіресе, қажет, мүмкін.

Қажет сөзінің орнына сөздікте *керек* сөзі қолданылған.

Қазақ мәтіндерінде ең жиі қолданылатын 500 сөз құрамына жасалған талдау барысында төмендегі жағдайлар анықталып отыр. Біріншіден, шағын тілүйренім сөздігіне алынуы тиісті құрылымдық сөздердің басым көпшілігінің осы ең көп қолданылатын сөздер тізбесіне еніп отырғандығын, және олардың Абай шығармаларында қолданыста болғанын айту қажет. Бұл аталмыш сөздердің екі жақтан да (қолданымдық және маңыздылық) мәнділігін байқатады. Мысал үшін айтар болсақ, тізбелерде тілүйренім үшін аса маңызды *үлкен, қатты, жақсы, қара, ұзақ, соңғы, осындай, ақ, жақын, кең, анық, мол, басқа, сондай, ауыр, көк, жаңа, алыс, бүгінгі, суық, ұзын, қызыл, ыстық, шын, артық, жаман, бөлек, салқын, биік, қоңыр, қарсы, кішкене, алғашқы, соңғы, мәлім, зор, ашық, сары, ар, қазіргі, аппақ, денелі, қараңғы, бай, қысқа, кіші, белгілі, қызық, түрлі, аз, қалың, жас, жалғыз, тең, күшті, орта, толық, айқын, мынадай, кешегі* тәрізді сын есімдер, *ол, бұл, осы, сол, сонда, мен, сен, біз, бір, барлық, өз, бәрі, мына, қандай, қалай, кім, сіз, бар, әр, не, мынау, бірнеше, қайда, әрбір, міне, біреу, кейбір, анау, бұ, ана, қай, ешкім* тәрізді есімдіктер, *енді, дәл, қазір, бүгін, ең, әлі, бұрын, қайта, тіпті, аса, әсіресе, талай, сонда, бірге, тез, жаңа, біраз, әуелі, әдейі, сәл, соншалық, алғаш, өзгеше, ақырын, кейін, түгел, ертең, қарсы, осылай, шапшаң, кейде, атаулы, солай, үнемі, төмен, былай, өте, алыс, онда, тек, жоғары, кеше, ерте, мұнда, әбден, алдымен, мүлде* тәрізді үстеулер, *бір, екі, үш, жалғыз, он, бес, төрт, алты, жеті, жүз, мың* тәрізді сан есімдер, *да, де, туралы, мен, және, ғана, ал, тағы, бірақ, соң, ғой, қарай, сияқты, пен, кейін, тек, ма, бойынша, та, ме, әрі, ба, үшін, бе, сондықтан, дейін, егер, пе, те, бері, қатар, сайын, сонымен, тәрізді, сонда, қана, қой, бойы, жөнде, өйткені, бен, шейін, па, кейде, ендеше, немесе, қой* тәрізді шылаулар, *бар, жоқ, көп, керек, әсіресе, қажет, мүмкін, аз* тәрізді модаль сөздер құрамы қайталанып кездесіп отырады. Бұларды ұлы Абай шығармаларынан да жиі байқаймыз. Демек, осы жайттардың бәрі де «қазақ тілі – ұлы Абай тілі» деген қағидаттың дұрыстығын көрсетеді.

Сондықтан өзге тілді ұлт өкілдеріне мемлекеттік тілді үйрету ісінде хакім Абайдың еңбектерін кеңінен пайдалануға болады. Бұл істе, әсіресе «Абай тілі сөздігінің» тигізер пайдасы ұшан-теңіз екендігі дау тудырмайды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Ысқақов А. Абай және қазақтың әдеби тілі // Абай тілі сөздігі. Алматы, «Ғылым», 1968. 3-13 бб.
2. «Абай». Энциклопедия. Алматы: «Қазақ энциклопедиясының» Бас редакциясы, «Атамұра» баспасы, 1995. – 170 б.
3. Тіл жиілік сөздігі // «Абай». Энциклопедия. Алматы, 1995. 659-708 бб.

Мизамхан Б.

ф.ғ.к. Абылай хан атындағы ҚХҚ және ӘТУ доц.

Ділдабек Ұ.Қ.

«6M020700» - Аударма ісі мамандығының магистранты

Алматы, Қазақстан

E-mail.ru: scarlet95@mail.ru

ТОПОНИМДЕРДІ ҚАЗАҚ ТІЛІНЕН АҒЫЛШЫН ТІЛІНЕ АУДАРУДЫҢ ЛИНГВОМӘДЕНИ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Түйін: Бұл мақалада І. Есенберлиннің «Көшпенділер» трилогиясын ағылшын тіліне аударудың когнитивті және лингвомәдени ерекшеліктері жайлы сөз болады. Бұл мақаланың мақсаты, қазақ халқының тарихын осындай керемет жазушыларымыздың шығармаларына арқа сүйей отырып, есте сақтау және тарихымызды жандандыру. Алайда, орыс және ағылшын тіліндегі аударма нұсқаларының түпнұсқаға сәйкес келе бермейтінін байқауға болады.

Түйін сөздер: лингвистикалық бағыт, стратегия, картография, орфография.

Резюме: В этой статье мы рассмотрели когнитивное и лингвокультурологические особенности при переводе трилогии И.Есенберлина «Кочевники» на английский язык. Целью этой статьи является, помнит историю казахского народа через произведения таких великих писателей, поэтому мы должны модернизировать нашу историю. Однако в русских и английских изданиях можно увидеть огромную разницу от оригинала.

Ключевые слова: лингвистическое направление, стратегия, картография, орфография.

Summary: In this article, we analyzed the cognitive and linguacultural peculiarities of translating I. Esenberlin's trilogy "The Nomads" from Kazakh into English. The purpose of this article is to enliven the history of the Kazakh people through the works of great writers like I. Esenberlin and defend our history. However, in Russian and English editions there is a huge difference from the original.

Keywords: linguistic direction, strategy, cartography, spelling.

Аударма саласы – мәдениет пен әдебиеттің көне мүлкі, үлкен дүниесі. Ол туралы айтылатын сөз, қойылатын проблема қашан да туындай бермек. Және солардың ерекшелігі – белгілі кезендерге байланысты жағдай. Аударма туралы қай кезеңде не айтылса да маңызын жоймайды, өйткені ол қашан да жаңа проблемаларға жол ашады, мұрындық болады. Ол проблемалардың негізгісі аударманың әсіресе классикалық шығармалар аудармасының көркемдік дәрежесі, оны екінші тілде жасаудың жолдары [1].

Аударма өнері, аударма үлгілері, ең алдымен, әр дәуірдің жемісі болғандықтан да, әр кезендер түрліше бой көрсетуі заңды. Тіпті барлық дәуірде, барлық кезеңде кәдеге аса беретін, үнемі үлгі етіп ұстайтын аударма да және аударма өнері де баршылық. Бірақ бүгінгі кешегіні, ертеңгі бүгінгіні алдына үлгі етіп отырып, соның жетістіктерін пайдаланады, өз тұсының ерекшеліктерін қосады, сөйтіп, аударманы алға дамытады. Көркем аударма құралы бойынша болашақ мамандарды жалпы мәдени байыту және білім алушыларға кәсіптік қызметке қажетті аудармашылық лингвистикалық және мәдениетаралық қарым-қатынастық біліктілік қалыптастырады. Аударма тілі туралы әңгіме қозғағанда, кейбіреулердің айтқанындай, негізгі нысанамыз түпнұсқа тілі емес, ана тілінің ерекшелігі болуы шарт. Сондықтан, осы оқу құралы болашақ аудармашыларды көркем мәтін құрастыру заңдылықтарымен және оның негізгі қызметтерімен танысуға мүмкіндік береді.

Аударма – әдебиеттің көне мұрасы, белгілі өнер саласы. Оның проблемалары да әрі ескі, әрі жаңа болып түлене береді. Оны зерттеу аспекті де сан алуан болып келеді. Соның бірі – «лингвистикалық бағыт». Ол, негізінен, аудармада грамматикалық категорияларды тіректеді. Аудармаға осы категориялардың тұрғысынан қарайды. Осы лингвистикалық бағыт көркем аудармаға да ерекше болды. Аударма өнері, көркемдік дәлділік, аудармадағы талант, эрудиция дегендер-аударманың қадым заманнан бері келе жатқан проблемалары [2]. Осыған орай, көркем аударма оқу құралы аударманың мақсаттары мен түпнұсқасының типін ескере отырып, оның жалпы стратегиясын белгілеуге көмектеседі.

Егер де тарихқа жүгінетін болсақ, ең бірінші топоним ағылшын тілінде 1876 жылы пайда болған. Ағылшын Оксфорд сөздігі бойынша, топоним сөзі пайда болмас бұрын «жер атауы» деген

сөз қолданылған. Осыған байланысты, ағылшын елінде топонимдер яғни жер атаулары сол бойында қалған, себебі олардың «жер атаулары» немесе «топонимдері» ежелден бері сол бір қалыпта сақталып келе жатыр. Алайда, қазақ жер атаулары әлге дейін өзгертіліп жатыр, оның себебі А.Қайдар ғалымның айтуынша «қазақ елі Совет өкіметінің қол астында болғаны себеп» деп қысқаша жауап берген болатын.

Ричмонд Э. Миерстың жарыққа шыққан жұмысын алатын болсақ, Таңғы қоңырау газетінде айтуынша топонимдерді зерттеу кезінде бірнеше ескертулер жасаған болатын. Оның айтуынша барлық ғалымдардың теориясында бірдей принциптер бар. Фонетикалық немесе фонологиялық деңгейі бірдей болған соң басқа тілдерге трансформацияларды қолдану арқылы аударуға болады.

Ғұмырлық зерттеулерінгілден тілге аударылмайтын ономастикалық атаулар графикасына арнаған ғалым А.В.Суперенская «Теоретические основы практической транскрипции» деп аталатын еңбегінде тақырыпқа қатысты терминдерге толық түсінік береді. Қазіргі уақыттағы транскрипция не сөздердің айтылуына, не сөздердің жазылуына арналады. Шетел сөздердің жазылуын нысанға алған транскрипция сөздің жазылуын нысанға алған транскрипция практикалық мақсаттарды қолданылады. Жалпылай оларды екі түрге бөлуге болады. Оның бірі-өзге тілдердегі геофикалық атаулар, жалпы баспасөзде беру үшін қолданылатын практикалық транскрипция, екіншісі- ерекше графикалық нақтылықты қажет ететін жекелеген сөздер мен мәтіндер жазуында пайдаланатын транслитерация [3].

Алғаш қолданысқа А.М. Сухотин арқылы келген практикалық транскрипция термині [18, 518 б.] А.В. Суперенская берген түсінік бойынша баспасөз, ғылыми және көркем әдебиет, картография, библиография, жарнама сияқты т.б. жұмыстарда күнделікті практикалық қолданыста бір тілдің сөздерін екінші бір тілдің кәдуілгі орфографиясымен беру тәсілі, ол өзге тілден енген сөздерді жеткізуші, алып келуші құрал ретінде сол тулдің сөздік қордың ұлғаюына үлес қосады. Практикалық транскрипцияның ретроспективті деп аталатын түрі тіркелген жазылуы бойынша жалқы есімнің түпнұсқа тілінде немесе ортаңғы тілде жазылуы мен айтылуын қайта жандандыру үшін сөз этимологиясын іздеу мақсатында қолданылады [3, 3 б.].

«Орфография собственных имен» атты кітапта жарияланған «Правописание географических названий» деген мақала авторлары Г.П. Бандарук және С.А. Тюриннің «Все географические названия как русские, так и иноязычные транскрибированные должны писаться в соответствии с действующими правилами орфографии русского языка» [4, 11 б.] деген пікірі де біздің транскрипциялық принципті уәждемелілер қатарына қосу қозғарасымызға қолдау болмаса, кері келмейді. Мұндағы «русского языка» дегеннің орнына әлемдегі тілдердің барлығын транскрипциялау мүмкіндігі бар.

Соңғы кездері, ғалымдардың айтуынша «жалқы есімдердің жазылуында, «қазақ төл сөздерінен жасалғандары болсын, араб, парсы сөздерінен қойылғандары болсын кісі аттарына қатысты жалқы есімдерде едеуір еркіндік бары байқалады» деп, өз пікірлерімен бөліскен болатын» [1, 17 б.].

Қазақ тіл орфографиясының олқы тұстары кей онимдер графикасының осы күнге дейін қалыптана алмауынан құралып отыр. Мысал ретінде «Академик Ә.Т. Қайдар және тіл білімінің мәселелері» [5] деп аталатын жаңа ғылыми жинақтан Пайғамбарымыз (с.ғ.с) есімін алайық:

Мұхаммед пайғамбар
Мұхамед пайғамбар

Осы жинақтағы Қожа Ахмет Ясауи (Түркістан қаласындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінде қолданылып жүрген нұсқа) есімінің жазылуы:

Қожа Ахмет Ясауи
Қ-А. Ясауи
Қ.А. Яссауи Қ. А. Ясауи
А.Ясауи

Есімнің қазіргі күнгі баспа мен баспасөзде кездесетін жазылу нұсқалары өте көп. Дипломда пайдаланылған кей әдебиет көздерінің өзінде:

Қожа Ахмет Иассауи
Қожа Ахмед Иассауй

Қожа Ахмед Иассауи
 Ахмед Қожа Яссауи
 Ахмет Иасау
 Қожа Ахмет Яссауи
 Қожахмет Яссауи
 Қ. Яссауи
 Қожа Ахмет Ясауи
 Қожа Ахмет Йасауи
 Ахмет Иассауи
 Қожа Ахмет Иасауи
 Қожа Ахмет Ясауи

Қазақ тілінде бір есімнің Фатима, Бәтима, Пәтима, Патма деген сияқты жазылу нұсқаларының болатыны тәрізді ағылшын тілінде де кісі аттарын жазуда Geoffrey, Jeffrey; Isabel, Isobel; Isidora, Isadora; Janice, Janis; Jemima, Jemina; Madelaine, Medeleine; Teresa, Theresa; Megan, Meagan, т.с.с. бір есімнің екі немесе одан да көп жазылу нұсқалары кездеседі.

Қазақ тілі орфографиясының негізгі принципі фонематикалық болғанымен, экзонимдердің жазылуы негізінен морфологиялық және тарихи принциппен жазылып келеді. Қазақ тілінде өзге тілдердің ономастикалық атауларда бірлі жарым **Ресей**, **Мәскеу** сияқты соңғы уақыттарда пайда болған атауарды айтпағанда, негізінен орыс тіліндегі жазылу формасын сақтап келеді. Толық ассимиляцияланып кеткен сөздер аз. Ағылшынлар қазақты **Kazakh** деп атаса, қазақтар оларды **ағылшын** деп атайды. **Kazakh** деген қаратпа сөзге қазақтар қарайды, **ағылшын** деген қаратпа сөзге ағылшындар қарамайды.

Қазақ халықының ұзақ уақыт Ресеймен тарихтас болғандығының өзіндік із қалдыруы заңдылық делік. Одан «қалған әзден» қазақ тілін тазарту мүмкіндіктерінің қарастырылып жатуы тағы- заңдылық. Дегенмен, жетпіс жылдық үлкен тарихтың «ізінен» түгел арылу оңай емес, кей тұстарда мүмкін емес сияқты көрінеді. Соңғы уақытта Москваны Мәскеу деп, Европаны Еуропа деп өзгерткеніміз атаулардың ағылшын тіліндегі [ˈmoskqu], [ˈjuqrqp] болып дыбысталуына жақын келеді. Кей мамандардың орыс тіліндегі нұсқалардың сақталуын жақтайтындығына қарамастан, кейде экзонимдер табиғи «эволюциялық» жолмен өзгеріске ұшырап жатады. Мәселен, Бейжиң деген ҚХР астанасы Пекин деп түпнұсқасына тіптен жанаспайтын орысша жазылуынан айны қатесіз көшіріп алудың қисыны жоқ екенін ұққан қазіргі журналистер арасында бұл топонимді Бейжиң деп айту да, жазу да белең беріп келе жатыр. Анығында, бұл – тәуелсіз мемлекеттің тілінің де осылайша тәуелсіз болып қалыптасқаны жөн екендігінен білгі.

Германия, Греция, Франция, Париж, Италия, т.с.с. ғаламдық топонимдер [ˈGWmqnI], [grJs], [ˈfrRns] (американша [ˈfrxns]), [ˈpxrIs], [ˈitqli] яғни, Джөміни, Гриис, Франс (немесе американша Фрэнс деп), Пәрис, Итали болып ағылшынша айтылуына ұқсас аламыз ба? Не болмаса, әр тілінің өзінде қалай аталатынына қарай, мәселен, француздардың өздерінің айтуынша Францияны Фғаңс, Парижді Пағи деп атаған жөн бе? Деген сұрақтардың да болашақта қарастырылып, шешім табуы қажет. Дұрысы, атаулардың өз тілінде дыбысталуына жақындастырылып алынғаны деп ойлаймын.

Осы тұрғыда The Great Britain-нің қазақша атауы Ұлыбритания емес, Ұлы Британия болып қалыптанғаны жөн тәрізді.. Оның үстіне британдықтар сөзі қолданысымызда бар, британиялықтар деген сөзқолданыс жоқ. Рим дипломатиясы өз дәуірінде Еуропа дипломаттарына ұзақ уақыт бойына идеал болып, атауларды жасауда өз дәстүрін өткізген, қазіргі орыс тіліндегі Дания, Италия сияқты атаулардағы екпіні алдыңғы буынына түсетін соңғы –ия осы дәстүр жалғастығынан мұра болып қалған екен [3, 12 б.].

Кеңестік дәуірден келе жатқан әдебиет болсын, қазіргі шығып жатқан әдебиет көзі болсын, әдетте бір сарынды олқылықтарға жол берілумен келеді. Соңғы жылдары ғана пайда болған «Caspionet» спутникті телеарнасының күні бүгінгі ұстанымдарынан 1975 ж. басылып шыққан ағылшын тіліндегі М. Әуезовтің «Абай жолы»-ның ұстанымдарынан айтарлықтай алшақтық таба алмадық.

Бір қарағанда көзге қазақ дабыстарын түпнұсқада айтылымына жақын таңбалауға қадам жасаған әдебиет тәрізді көрінетін «Қазақ әдет-ғұрып, салт-дәстүрлері. KazakhNational Customs and Traditions. Казахские национальныеобычай и традиции» деп аталатын ConocoPhillips (Алматы, 2002) шығарған 3 тілдегі иллюстрациялы кітабы да жүйесіздікке бой алдырады. Жалпы тәжірибеде қазақ атауларын

транслитерациялаудың бір әдебиет көзінде болмаса, бірінде арагідік байқалып отыратын біршама қалыптасып үлгерген арнасы бар деуге болады. Тек бірізділік таба алмай тұрған тұстар табанды негізделіп бірдейлестіру керек. Мұның барлығы тек транслитерациялау ережесінің жоқтығына келіп тіреледі.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Сыздық Р. Тілдік норма және оның қалыптануы (кодификациясы) // Астана: Елорда, 2001.
2. Ислам А. Лингвомәдениеттану : Тіл мәдениет контексінде. – Алматы - Астана, 2004.
3. Суперанская А.В. Теоретические основы практической транскрипции. М.: Наука, 1978.
4. Бандарук Г.П., Тюрин С.А. Правописание географических названий // Орфография собственных имен. Гл.ред. Реформатский А.А. М.: Наука, 1965.
5. Академик Ә.Т. Қайдар және тіл білімінің мәселелері: Халықаралық ғылыми-теориялық конференция – Алматы: Дайк-пресс, 2004.

Мұқышев Т.К.

Өнертану ғылымының кандидаты, Т.Жүргенов атындағы Қазақ Ұлттық Өнер Академиясының доценті
Алматы, Қазақстан

Акияшев А.С.

Т.Жүргенов атындағы Қазақ Ұлттық Өнер Академиясының магистранты
Алматы, Қазақстан

ҚАЗЕН ӘБУҒАЗЫҰЛЫНЫҢ КҮЙЛЕРІНДЕГІ АҢЫЗ БЕН КҮЙДІҢ ТОҒЫСУЫ

Резюме: В статье рассматриваются основы искусства казахского кюя. Известно, что национальная инструментальная музыка базируется на большом количестве традиционных школ кюев, среди которых можно выделить Алтай-Тарбагатайскую. Также в работе изучается творчество одного из ярких представителей указанной школы, композитора Казена Абуғазыұлы. Отдельно отмечается вклад кюйши в казахскую домбровую музыку.

Ключевые слова: Кюй, искусство кюя, шертпе, история кюя, домбра, традиция, музыка, домбрист.

Summary: The article deals with the basis of our national instrumental music, the art of kui. In the Kazakh people there are a lot of traditional schools of kyuis, including the Altai-Tarbagatai school of kui. The article also speaks about the representative of the Altai-Tarbagatai kui school, composer Kazene Abugazy. About his creative work, kyuis and his contribution to Kazakh instrumental music.

Keywords: Kui, kui's art, shertpe, kui's history, dombra, tradition, music, dombrists.

Түйін: Бұл мақалада ұлтымыздың аспаптық музыкасының алтын діңгегі - күй өнері туралы айтылады. Қазақ халқында көптеген дәстүрлі күйшілік мектептер баршылық, соның ішінде Алтай-Тарбағатай күйшілік мектебінің ірі тұлғалары мен ізбасар жеткізушілеріне кеңінен тоқталып, сыр шертіледі. Алтай-Тарбағатай күйшілік дәстүрінің бүгінгі күндегі жалғастырушысы күйші, композитор Қазен Әбуғазыұлының шығармашылық өмірбаяны мен өз жанынан туындаған күйлері және қазақ күйшілік өнеріндегі алар орны осы мақалада баяндалады.

Түйін сөздер: Күй, күйшілік өнер, шертпе, күй тарихы, домбыра, дәстүр, музыка, домбырашылар.

«Әжептәуір жаңғырған қоғамның өзінің тамыры тарихының тереңінен бастау алатын рухани коды болады. Жаңа тұрпатты жаңғырудың ең басты шарты – сол ұлттық кодынды сақтай білу», – деп елбасымыз Н.Назарбаев айтқандай, ұлттық кодты сақтаудың бірден-бір жолы – ұлттық әдебиет пен мәдениеттен қол үзбеу [1]. Ал жер бетінде қазаққа ғана бұйырған күй жанры – ұлттық кодтың төресі, оның тарихын зерттеп қана қоймай, беймәлім тұстарын, зерттелінбеген тұлғаларды, алуан түрлі күйлерді зерттеу нысанына алып, ғылыми айналымға енгізу – рухани жаңғырудың басты міндеттерінің қатарынан табылатыны сөзсіз.

Қазақ халқының тұрмыс-салтымен, өмір-тіршілігімен әрқашанда тығыз байланыста болатын күй – жүздеген жылдардан бері қанат жайып, өркендеп келе жатқан жанр. Халқымыздың музыкалық қазынасында сары алтындай саф күйлер жүздеп саналады. Оларды хатқа түсіретін нота мәдениеті жоқ болса да, сыры мен сымбатын жоғалтпай, қайта ажарлана, әрлене түсіп, ауыздан ауызға көшіп, атадан балаға мирас болып, бүгінгі күнге жетті. Әлбетте, құм басқан қалалардай, бізге жетпей, уақыт шыңының астына көміліп қалған күйлер де есепсіз екені және даусыз.

Қазақстан тәуелсіздік алғанға дейін түрлі себептермен қазақ музыкасының тарихи болмысы мен қадір-қасиеті түбегейлі анықталмаған кезеңдер болды. Қазақ музыкасын біртұтас мәдени-рухани құбылыс ретінде парықтауға мүмкіндіктің болмауы – зерттеу жүйесінің шашыраңқылығына себепші болып, қазақтың дәстүрлі музыкасы бірде тарихтың, келесіде мәдениеттанудың, енді бірде фольклортанудың аясында қарастырылған уақытты да бастан кешірдік. Тәуелсіздіктің ақ таңы атқанда осындай олқылықтардың орнын толтырудың мүмкіндігі туды.

Күй – қазақ халқының тарихымен тығыз байланысты, халық санасына ерекше ықпал еткен саланың бірі. Тәуелсіздік заманында күйлерді тереңдеп зерттеп, тануға назар аударылып, мол мүмкіндіктер ашылып отыр. Күйлер – қазақ елінің барлық аумағында кездеседі. Соның ішінде Алтай-Тарбағатай өңіріндегі күйлер де бай мұралардың қатарына жатады. Әйтсе де олар түпкілікті зерттеле қойған жоқ [2].

Алтай-Тарбағатай өңіріндегі күйлер – қазақ мәдениетінің арналы саласының бірі ретінде өз бағасын алуға лайық халық мұрасы. Аталмыш күйлердің біраз бөлігінде халқымызға найзаның ұшы, білектің күшімен келген тәуелсіздік тарихы жазулы десе де болғандай.

Алтай өлкесі – күйшілік өнердің көне бастауы болып табылатын түркі жұртының алтын бесігі және қазақтың бірден-бір ұлттық аспабы – домбыраның пайда болған мекені екендігі баршаға белгілі. Көненің көзі аңыз күйлердің осы өлкеде күні бүгінге дейін шертіліп жүруі – сөзіміздің дәлелі болмақ.

Шығыста шертпе күйдің кеңінен дамығаны белгілі. Осы өңірдегі күйшілік дәстүрдің ішінде шертпе күйлердің дамып, өркендеуіне мұрындық болған Байжігіт күйші домбырашылықтың өзіне дейінгі дәстүрін жетік игеріп, оны дамытып, жаңа белестерге көтерді [3].

Байжігіттің ізін Қызылмойын Қуандық, Нұрқыз, Сақбике, Бейсенбі Дөненбайұлы, Қайрақбай Шәлекенұлы, Бәзғалам Айқынбайұлы, Шақабай, Мүкей, Заманбек Әнжанұлы, Тілеміс Есенұлы, Тергеусіз Бәлекейұлы, Әшім Дүңшіұлы, Мәткәрім Есенқұлов, Бейісбай Шабанбайұлы, Жүнісбай Стамбаев, Бағаналы Саятөлеков, Шайхы Құсайынов, Шәкір Әбенев, Әтіхан Исаұлы, Раздық Ахметжанұлы, Мәсіғұт Сейілханұлы, Кәсімбай Құсайынұлы, Тайыр Белгібайұлы, Камал Мақайұлы, Уәли Қалиакбарұлы, Қазен Әбуғазыұлы сияқты ізбасар шәкірттері, дәулескер домбырашылар, арқалы күйшілер жалғастырды [4], [5], [6].

Қазен Әбуғазыұлы – Алтай-Тарбағатай күйшілік дәстүрінің ізін жалғастырушы күйші. Ол 2002 жылы Құрманғазы атындағы қазақ ұлттық консерваториясының ғылыми зерттеу лабораториясына өз орындауында 20-ға жуық күйлерін жаздырды. Қазен Әбуғазыұлының күйлері сарыны, құрылымы, орындалу мәнері жағынан Алтай-Тарбағатай күйшілік мектебінің ізімен туындаған күйлер.[7.]

Оның «Бейбіт», «Жалғыз аққу», «Қара қаз», «Ана зары», «Ой толқыны», «Майда толқын», «Қызыл жебе», «Қуаныш», «Қожа», «Әттеген-ай», «Қалдыгер», «Егіз қызыл», «Қайран әке», «Ерке күрең», «Жаңа ғасыр», «Атамекен», «Сарыөзек», «Қосбасар», «Нарын», «Топ жирен», «Торжорға аттың бүлкілі», «Толғау», «Қызғыштың қызғанышы», «Тарбағатай шертпесі», «Алпыстың асуы» сияқты күйлері көпшілік қауымға кеңінен танымал.

1967 жылы Қазен Әбуғазыұлы тұңғыш ұлы Қанат дүниеге келеді. Ол өсіп, ер жетіп Сарқандта оқып жүргенде әскерден шақырту алып, аяқ асты әскерге отан алдындағы борышын өтеуге кету керек болады. Ауылға үйге хабарласып: «Әскерге кететін болдым, бүгін шақырту алдым, ертең алып кетеді» деп ескертеді. Ол кезде өкіметтің көлігі екі-үш күнде бір жүреді. Адамдарда жүр дегенде жүре қоятын көлік жоқ. Үкіметтің көлігі жүргенше баласы әскерге кетіп те қалады. Содан әкесі амалсыздықтан налып, үйге келіп тебіреніп: «Осындай бейбіт күн болса, әйтеуір бір келер» деген оймен «Бейбіт» деген тұңғыш, тырнақ алды күйін шығарады. Бұл күй шыққан күні түнде Қазен түс көреді: Түсінде домбыра шертіп отыр екен. Сол кезде үстіне бармақтай үлкен бір топ көбелек келіп қонады. Әлгі көбелектерді ұшырып жіберейін деп қанша қолын сермесе де, көбелектер отырған орындарынан қозғалмапты. Оянып кетіп қараса ештеңе де жоқ. Бұл – Қазен Әбуғазыға келіп қонған күйшіліктің белгісі болуы мүмкін. Содан бері күйшінің көптеген туындылары дүниеге келді. Оның әрқайсысына жеке тоқталып өтелік.

«Жалғыз аққу». Қарғыба деген өзеннің бойында мал бағып жүргенде сол өзенге жалғыз аққу келіп қонады. Бұны көріп: «Аққу деген жалғыз жүрмеуші еді ғой, бұның жұбын біреу атып алған ғой» деп қатты тебіреніп, аққудың сұңқылдаған зарлы даусын суреттеп күй шығарып, оған жоғарыдағыдай ат береді.

«Қара қаз». Зайсан көлінен Қарғыба өзеніне алты қаз ұшып келеді. Сол қаздардың соңғы алтыншысы қалғандарынан төмендеу ұшып, әрең жеткен көрінеді. Ол кезде Қазен ата сол Қарғыба өзенінің бойында мал бағып жүрген екен. Қаздар қиқулап, қайта Зайсан көліне қарай бет ала бергенде жаңағы алты қаздың бесеуі болып қайтып бара жатқанын көреді. Алтыншы қазды біреу атып алды ма, әлде ауырып өлді ме екен деп қатты толқып, сол қазды аяп, осы «Қара қаз» күйін шығарады.

«Ана зары». Ағасы Елғазының Шалқар деген ұлы түн ішінде дүкенге барғанда, мас боп жүрген дүкеншіге тап болыпты. Дүкенші есін білмей: «Сен кімсің? Кет, менің маңайымнан» деп мылтықпен атқанда, бытыраған оқ Шалқардың басына тиіп, қатты жарақаттапты. Көңілін сұрауға ауруханаға барғанда ұлының жанында еңіреп жылап: «Мынау не болды? Бастан оқ тиді, енді өледі-ау» деп жылап, көз жасы көл болған жеңгесін көреді. Бұны көргенде көзінен жас сауғалап қоя береді. Көңілін сұрауға аузы бармай, ештеңе айтпастан қайтып кетеді. Үйге келген соң қатты толқып, осы «Ана зары» күйін шығарыпты.

«*Ой толқыны*». Өткен өмірді, басынан өткізген небір қызықтарды, жамандықты, жақсылықты ойлап, толқып отырып шығарған күй. Жасы 50-ден асқан кезде шыққан.

«*Майдақоңыр*». Ауылда жылқы ұстап жүрген кезінде сол жылқылар арасында бір қолтума биелерінен туған Майдақоңыр деген ерекше жақсы ат болыпты. Сол аттың жүріс-тұрысына арнап шығарған күйі.

«*Салтанат*» немесе «*Қызыл жебе*». Балаларына арнап шығарған күй. Балаларым өнегелі, инабатты, салтанатты болып өссе екен деген оймен шығарған.

«*Екі тиіннің жүрісі*». Мал бағып жүргенде ағаштан-ағашқа секіріп, бір-бірімен ойнап жүрген екі тиінді көріп, таңырқап, солардың жүрістерін бейнелеп, суреттеп осы күйді шығарады.

«*Қуаныш*». Ұлы Мұрат дүниеге келгенде, қуанып шығарған күйі.

«*Әттеген-ай*». Бірдеңеге қатты өкініп шығарған күйі.

«*Қожа*» күйі Қазеннің Насыр деген досына арналған күй. Ол өте мықты, тарихты да жақсы білетін, құмалақ ашатын, бір жағынан шежіреші адам болыпты. Домбыраны да ептеп тартқан екен. «Орындаушыңнан тыңдаушың мықты болсын» деп қазақ айтқандай, күйді жақсы көріп тыңдап, өте қатты түсініп, ажырата білген екен. Өзінің жүріс-тұрысы, мінез құлқы Қожанасырға ұқсағандықтан, оны достары Қожанасыр деп атапты. Сол Қожанасыр деп аталған күйдің Насыры аталмай «Қожа» болып қалып қойыпты.

Бірде Қазен Насырдың үйіне қонаққа барғанда Насыр серкеш сойып, етін асып, алдына қойғанда Қазен: «Құрбы-құрдас болып, біте қайнасып жүрген досыңа қой соймай, жаман лақ сойдың» деп мысқылдап, әзілдеп, сол жерде «*Ақсерке*» деген күйін шығарыпты.

«*Қалдыгер*». Өзінің жүйрік бәйгеге қосып жүрген дөнен атын малды бақылап келіп, қораға суытып байлап қойғанда ұры алып қашыпты. Ол өзі аузында қалы бар ерекше нысаналы, Ақан серінің Құлагері секілді кер ат болған екен. Ұрылар алып кеткен соң сол беті табылмағанына налып шығарған күйі.

«*Егіз қызыл*». Осы күнде Шығыс Қазақстан облысының Аягөз ауданында «Егіз қызыл» деген екі қызыл тау бар. Солардың сұлулығына таң қалып шығарған күйі.

«*Қайран әке*». Әкесі Әбуғазының дүниеден ерте кетіп, баласының қызығын көрмегеніне қынжылып, тірісінде «балам таршылық көрмесін, ешкімнен таяқ жемесін, ешкім бетінен қақпасын» деп, әйел де алмай, бүкіл өмірін баласына арнап, соның қызығын көре алмай кеткеніне өкініп, «Қайран әке! Түк қызық көрмей кеттің-ау» деп тебіреніп шығарған күйі.

«*Ерке күрең*». Күрең аттың еркелеп, ойнақтап жүрген жүрісін тамашалап отырып, соны сипаттап шығарған күйі.

«*Жаңа ғасыр*». 2000 жылы жаңа ғасырдың басталуына, еліміздің көркейіп келе жатқанына қуанып шығарған күйі.

«*Атамекен*». 1991 жылы еліміз тәуелсіздік алып, егемендігімізді тойлап жатқандағы қуаныштан шыққан күйі.

«*Сарыөзек*». Тарбағатай тауларының табиғатының сұлулығына арналған кезекті туындысы. Тауда өзектің ішінде Сарыбұлақ деген жер бар екен. Шиі де, түрлі-түрлі шөптері де бар, ұзыннан-ұзақ сап-сары болып жататын кереметтей жер екен. Соған арнап аталмышкүйін шығарған.

«*Қосбасар*». Осы жанрдағы халық композиторларының күйлеріне еліктеп шығарған күйі.

«*Нарын*». 1931 жылы мамыр айында қатты ашаршылық болып, өкімет елдің малын тартып алып, байларды қырып, ойран-топанын шығарып жатқанда ел арғы бетке-Қытайға қоныс аударады. Бүкіл Ақсуат, Тарбағатай, Зайсан жеріндегі халық сол сапырмада Нарын өзенінің бойына жиналады. Таң атысымен Нарын өзенінен өткелі отырғанда, арт жақтан әскер қуып келеді. Биік таудың басындағы қарауылдары ұйықтап қалып, сол таудың басына солдаттар шығып, пулеметтерін құрып, таңның жарығы жерге түскенде сайда жатқан бірнеше ауданнан жиналған қалың елді қырып тастаған екен. Қашып үлгермегені – сол жерде қырылып, үлгергендері – Нарын өзенінен асып өтіпті. Адам өлігінен аяқ алып жүргісіз болғанда Нарын өзені тасып, қып-қызыл қанға боялыпты. Сол аласапыранда Қазен атаның әкесі Әбуғазы, оның інісі Елғазы, шешелері Білмес және немере інілері Мағзұм сол Нарын өзенінен асып, арғы бетке өтіп кеткен. Кейін Қазен ақсақал осы Нарын өзенінің бойына келгенде жаңағы оқиғаны көз алдына елестетіп, толғанып, кейін «Нарын» атты күйін шығарған.

«*Топ жирен*». Бір жылдары күйшінің үйіне ылғи жирен жылқы бітеді. Жал-құйрығы әппақ жылқылардың тобына арналған күй «Топ жирен» деп аталды.

«Қарғыба-Базар». Ақсуаттың жанында Қарғыба және Базар деген екі өзен бар. «Қарғыба-Базар жерім-ай, Қалың Назар елім-ай» деп басталатын Зейтінғазының поэмасындағы Назар елі деген Найманнан тараған Қаракерей, одан Байыс, Байыстан Мұрын деген бәйбіше тараған, ол өзінің ақылдылығымен атақты болған. Мұрыннан Жолымбет, одан Назар тараған. Сондағы «Қалың Назар» деп отырғаны Назардан тарап отырған бүкіл Ақсуат көлеміндегі ел. Аталмыш күй Назар елі жайлап отырған екі өзенге арналған.

«Торжорға аттың бүлкілі». Жылқы малына арналған кезекті туындыларының бірі. Жолаушылай жүріп келе жатып атының жорғалаған жүрісіне риза болып, соған арнаған күйі.

«Қызғыштың қызғанышы». Ақсуаттың шетінде Батпақбұлақ деген жер бар. Сол Батпақбұлақтың жағасын қызғыш деген құс мекендейді. Адам көрсе төбесіне төніп келіп, басынан теуіп кете жаздап шикылдайды екен. Ұясындағы балапандарын қызғанып, алаңдайтын болу керек. Қызғыш құстың бұндай қылығына әсерленіп осы күйді шығарған.

«Тарбағатай шертпесі». Тарбағатайдың биік тауларының әдемілігіне таңырқап, Барқытбел, одан бері Ақсуаттың жанындағы Қаратауға арнап шығарған күй. Қаратауды «Жылы тау» деп те атайды. Оның былай аталу себебі – бұл тау қыста да жылы болады екен. Асан Қайғы жерұйықты іздеп дүниенің төрт бұрышын айналғанда осы Жылытауға келгенде: «Көкектен басқа құсың жоқ, бетегеден басқа шөбің жоқ, жұт жүрмейтін жер екенсің» деп айтқан екен. Арқада қатты қыс болғанда Тарбағатайға барып малдарын паналатқан құтты мекенге арналған күй.

«Алпыстың асуы». Тарбағатайдың Шілікті деген аулында тұратын Қалиолла деген жиенінің алпыс жасқа толу мерейтойына қонақ болып барғандағы сыйға тартып шығарған күйі.

Қазен Әбуғазыұлының текті де төлтума мәдени мұрасының бүгінгі және болашақ ұрпақтың жанында мәдени-рухани сабақтастықтың сақталуына және музыкалық мәдениеттің ары қарай шыңдалып, дами түсуіне ықпал етері сөзсіз.

Алтай-Тарбағатай күйшілік дәстүрінің бүгінгі таңдағы белді өкілі Қазен Әбуғазыұлының күйлері сарыны, құрылымы, орындалу мәнері жағынан Алтай-Тарбағатай күйшілік мектебінің және қазақ күйшілік өнерінің дара дүниелері болып табылады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Назарбаев Н. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» // http://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/press_conferences
2. Әбуғазы М. Шығыстың шыңырау күйлері – Өскемен: изд, 2017 – 252 б.
3. Мағауин М. Күй иесі – Байжігіт // Жұлдыз – 1976, № 9, 180-185 бб.
4. Әбуғазы М. Қазақтың домбыра өнері - Алматы: Нұрсәт, 2016, 480 б.
5. Бекенов У. Күй табиғаты - Алматы: Өнер, 1995, 185 б.
6. Бекхожина Т. «Даламның назды саздары» - Алматы: Өнер, 1996, 215 б.
7. Қ. Әбуғазыұлымен сұхбат материалдары.

Отарбекова Ж.К.

филология ғылымдарының кандидаты, профессор м.а.
Қазақ мемлекеттік Қыздар педагогикалық университеті
E-mail: zhimi_ok@mail.ru

Нургалиева Н.Б.

Қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі
«Балдәурен – Қапшағай» республикалық оқу-сауықтыру орталығы
E-mail: doskeeva96@mail.ru

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ӨСИЕТ КОНЦЕПТІСІ

Түйін. Мақалада қазақ тіліндегі өсиет сөздер тұңғыш рет ұлттық концепті ретінде зерттеліп отыр. Өсиет концептісінің ең жақын перифериялық өрісін үгіт, насихат, ақыл, нақыл, гақлия, арнау сөздер құраса, шеткергі аймағын заңмен реттелеетін мұрагерлік өсиет, үндеу, манифестер, адам өмірден өтерде ел-жұртына, ет жақындарына айтатын бақылдасу, арыздасу сөздері, ақтық сөздер құрайды.

Резюме. В статье впервые слова назидания рассматриваются как национальный концепт. Ближайшую периферию концепта «өсиет» составляют слова назидания, агитации, пропаганда, совет, слова посвящения, а дальнюю периферию составляют наследственное завещание, обращения, манифесты, предсмертные прощальные слова, последнее слово человека.

Summary. In the article for the first time the words of edification are considered as a national concept. The closest periphery of the concept of «Hasiet» is the words of edification, agitation, outreach, advice, words of dedication, and far off are the hereditary testament, appeals, manifestos, dying farewell words, the last word of man.

Шынайы өмір тілді қолданушының есінде белгілі бір концептілер түрінде қалады, онда адам саналы түрде қабылдайтын шындық бейнеленеді. Концепт сөзінің өзінде әлемді шынайы қабылдау мәні жатыр.

Көптеген зерттеушілердің пікірінше, концептілерді ұлттық мәдениеттің нақты фактілері ретінде қарастыру керек. Ю.С. Степановтың атап көрсеткеніндей, «концепт адамның менталды әлеміндегі мәдениеттің негізгі ұясы» [1, 41]. Тілде концептілердің екі типі бар: әмбебап және жеке ұлттық [1, 230]. Жекелеген концептілердің мұндай ерекшеліктерін анықтауға когнитивтік және мәдениеттанымдық тұрғыдан келген жөн. Әмбебап концептілердің көпшілігі мазмұны жағынан түрлі ұлттық мәдениеттер үшін ортақ болады. Ал жеке ұлттық санадағы тірек ұғымдар халықтың ұлттық сипаты мен таным-түсінігіне негіз болатын құндылықтар жүйесін қалыптастырады.

Халықтың сөз өнері арқылы қалдырған бай мұрасы біздің бабаларымыздың өз ұрпағын тәрбиелейтін басты құралы болды. Сөздің құдіретін түсінген халық бір ауыз сөзге бас ұрып, алдыңғы толқын ағаларға, ел ішіндегі би, шешендерге, аузы дуалы қарияларға қараған, солардың аузынан шыққан әрбір сөзге мән берген. Көшпелі халықтың арасында жазылмаған дала заңы қалыптасқан. Қанша мықты болса да, бір ауыз сөзге тоқтаған. Сөзге тоқтамаған адамнан ел-жұрт теріс айналған.

Халық жай сөз емес, асыл сөздің кенін іздеген, жақсылардың сөзін естуге ат сабылтып айшылық алыс жерлерден келген. Сондықтан да болар, ел ішінде «*Өсиетке терең бол, Өсек сөзге керең бол*, – деген сөз нақыл боп қалған.

Өсиет - жасы үлкен немесе парасатты, білімді, тәжірибелі адам тарапынан өзінен кейінгілерге, жасы кішілерге айтылатын ақыл, кеңес, ғибрат, үлгі, өнеге сөздері. Әдетте, өсиетті өмірден көргені, көңіліне түйгені көп, алған тәжірибесі мен білімі мол, парасатты адамдар айтып, қалдырады.

Академик Ә.Қайдар өсиет туралы былай дейді: «Қазақтар «Атадан өсиет, анадан қасиет» деп санайтын, ата-баба ақыл-кеңесі мен ғибратты өсиетіне ерекше мән беретін, руханияттың асқар биігі ретінде сыйлап өскен халық. Сондықтан да болар, халық арасында айтылатын, ұрпақтан ұрпаққа ауысып, жұрт жадында сақталып, рухани мұра болып келе жатқан өсиеттер өте көп. Тіпті кез келген ақын-жыраудың, сөз бастаған ділмар шешендер мен ел бастаған көсемдердің, әділ шешімін айтқан қазы-билердің аталы сөздерінің бәрінен өсиет ісі аңқып тұрады. Халық арасындағы өсиеттің көбі ертеден келе жатқан ақыл-кеңестер...» [2, 85].

Негізі, өсиет арнайы түрде біреуге айтылатын сөз. Ол халыққа арналуы да мүмкін, бірақ негізінен, жекелеген кісілерге – ханға, сұлтанға, әміршіге, елбасыға, рубасыға, батырға, байға, кедейге, балаға, жасқа, ұрпаққа арналуы мүмкін.

Өсиет өлеңдер мен толғауларда қазақтардың адамшылық пен ізгілік туралы барша таным-түсінігі алақанға салғандай анық көрініс тапқан. Ол замандағы халықтың арман мұраты, жақсылыққа ұмтылуы, бүкіл адамдық кредоны сақтай білуге тәрбиелеуі жатыр. Мұндай шығармалар өнеге боларлық, ғибраттылық, тағылым аларлық, дидактикалық мәнімен, ойды көріктеп, нәрлі, бейнелі сөздермен жеткізетін образдықпен, тартымдылығымен құнды болған. Сондықтан да олардың көпшілігі халық жадында сақталып, хатқа түспегендерінің өзі өсиет ретінде атадан балаға мирас болып жетіп отырған.

Ұлы даланың ұлы ойшылдары, ұлт рухын ту еткен жауынгер батырлары, ақын жыраулары сол дәуірдің ақиқат шындығын ұрпақ жадында қалдырып, игі істерді дәріптеп, үлгі-өнеге болатын сөз айтуды мақсұт еткен. Көне түркі дәуірінде Күлтегін, Білге қаған, Тоныкөк бабаларымыз өз сөздерін тасқа қашап жазып, келер ұрпаққа өсиеттеген. Ержүрек қолбасы Күлтегіннің, білікті мемлекет қайраткері Тоныкөктің құлпытасына қашалып жазылған сөздер жай ғана тарихи мұра емес, олардың келер ұрпаққа арнаған өсиеті, ғибратты сөздері. Таста жазылғандай:

Сөзімді түгел естіңдер, Кейінгі іні-жиенім, оғланым, Бергі тайпам, халқым (КТм). Немесе:

Түркі бектері мен халқы, Бұны естіңдер.

Қандай сөзім бар болса, Мәңгі тасқа жаздым (КТм).

Қырық жолдан тұратын Күлтегіннің үлкен жазуында Түрік қағанатының өткен өмірі, тарихы туралы мол материал бар. Қаған түркі тайпаларының басын біріктіріп, дүниенің төрт бұрышына бейбітшілік орнатуға бар күш-жігерін жұмсайды. Түркі қағандары мен бектерінің тасқа қашап, Мәңгі өшпесін деп жазған жырларының негізгі идеясы түркі мемлекетін Мәңгілік ел ету, оларды біріктіріп, татулыққа шақыру, тәуелсіз елдікті сақтау болды. Сол үшін олар осы жазбаларды өсиет ретінде қалдырды.

Көне түркілік дәуірде ел бастаған қағандарға түркі халқын оятып, біріктіріп, түрк қағанатын орнату үшін ұлы жорықтар жасап, ортақ мақсатқа елді жұмылдыру жолында үндеу-манифест аса қажет болды. Манифесте түркілерді елді азаттық үшін күреске шақырып, өзге елге тәуелді, бағынышты болмауға, көрші бай мемлекеттің дүниесіне қызығып, олардың арбауына түспеуге шақырады. Түркілердің еш елден кем еместігін, қайта артық екенін мәлімдеп, оларды өздерінің құқықтарын қорғауға шақырды. Осы мақсаттарды іске асыру үшін түркі халқының рухын оятып, «көк түрік» болып бірігуді міндет етеді. Өзге елге бодан болмай, өз алдына тәуелсіз еркін Түрк империясын орнату қолға алынды. Сол себепті де тасқа қашалған ескерткіш жазу бүгінгі және болашақ ұрпақтарға өсиет болатын Мәңгілік жазба мұра болып саналады деп есептейді зерттеушілер. Сонымен, тасқа қашалып жазылған тарихи мұрамызда жазулар өсиет-манифест ретінде бағаланып, ғалымдар тарапынан өз бағасын алып отыр [3, 199], [4, 65].

Феодалдық қоғамды бастан кешіп, мәдениеті, әдебиеті өркендей бастаған, білімге бой ұрған Орта Азия мен Иран өлкесі 10-12 ғасырда саяси-экономикалық, мәдени жағынан жақсы дамиды. Міне, осы кезеңде бүкіл адамзаттың мәдениеті мен әдебиетін байытқан алып тұлғалар дүниеге келді. Олар: Абдулхасан Рудаки, Омар Хайям, Әбылқасым Фердоуси, әл -Фараби, Иба, Сина, Қожа Ахмет Иасауи, Махмуд Қашқари, Жүсіп Баласағұн, әл-Бируни, Мұхаммед Хорезми, Ахмет Иүгінеки сияқты ғұламалар, софылар, шайырлар. «Қабуснама» да - XI ғасырдың жемісі.

Өсиет сипатында арнайы жазылған шығарма ретінде Кей Кабустың «Қабуснама» атты дидактикалық еңбегін атап өткен жөн. Ол 1082-1083 жылдары шамасында парсы тілінде жазылған. Ұлы Гилан шаһқа арнап жазған кітабының алғысөзінде былай деп жазған: «Менің дүниедегі жиып-терген ең қымбат асыл заттарым – саған арнап жазған осы үгіт-насихат кітабым...» Сөйтіп, көптеген өсиет, ақыл-кеңестер қалдырады.

Қайқауыстың өсиет сөздері адамды өнер-білімге шақыру, адал болу, адал мал табу, еңбек ету, уақытты тиімді пайдалану, дұрыс тамақтану, көп ұйықтамау, т.б. адамшылыққа жат істерден аулақ болуды өсиет етеді. Мұндай өнеге сөздер кейінгі ағартушы-демократтардың шығармаларында идеялық тұрғыдан жалғасын тапты. Қайқауыстың сөздері жеке адамға, яғни ұлына арнап айтылған нағыз өсиет сөздердің үлгісі бола алады.

Осы тектес түркі халықтарына ортақ шығарма – Дана Хикар сөзі. Дана Хикар – орта ғасырлардағы (ХҮІ-ХҮІІ) армян жазулы қыпшақ ескерткіштеріне жататын «Дана Хикар сөзі» атты еңбектің авторы

– Дана Хикардың өзі жалпы қыпшақ пен печенек тілдеріне жақын, демек қазақ қауымына да қатысы бар тарихи тұлға. Қазақ ғалымдарынан оны С.Ж.Құдасов зерттеп, «Армян жазулы қыпшақ ескерткіші – Дана Хикар сөзінің тілі» атты еңбегін жариялаған (Алматы: Ғылым, 1990. 120 б).

Осы еңбекте Дана Хикардың асырап алған баласы Натанға айтқан өсиет сөздері қазақшаланып берілген, онда мынадай өсиеттер кездеседі:

Балам, кімде кім әділ, ақылды болса, сәулелі қуанышқа, ал кімде кім өшпенділікпен жүрегіне өкпе, кек сақтаса, тамұқтың қараңғылығына ұшырар...

Балам, бай кедейленер, жарлы байыр, төмендегі биікке көтерілер, биіктегі төмендер.

Балам, жгіт кезінде өктем болма, жастай мерт боларсың.

Балам, сөзіңді жүрегіңмен тергеп, содан кейін айт, сонда баршаға сыйлы боларсың [5, 256].

Мұндағы өсиет сөздердің ардесанты әкесі болса, адресаты – баласы. Дана Хикардың сөздері нағыз өсиеттің үлгісі деп танылады.

Түркі жұртының данагөй философы Қорқыт ата – бүкіл түркі жұртына ортақ имандылық пен сыйластық, әдептілік пен ізеттілік өлшемдерін кейінгі ұрпағына өсиет етіп кеткен данагөй бабамыз.

XI ғасырдағы атақты филолог, түркітанушы Махмұд Қашқари 1072-1078 жылдары шамасында жазған атақты «Диуану лұғат-ит-түрк» («Түркі сөздерінің жинағы») еңбегінде нақылға, мақал-мәтелге айналып кеткен қаншама сөздерді жазып қалдырды. Олардың кейбірін өсиет деуге де болады. Мәселен:

Білім үйрен данадан, жалтаңдама басқаға,

Қызмет қыл, басыңды, өрлігіңді таста да.

Сан ғасырлар сынынан өтіп, халықпен бірге жасап, ұрпақтан-ұрпаққа мұра болып келе жатқан мақал-мәтелдердің де айтары өсиет, ұлағат, тәлім, парасат, ізгілік. Көптеген мақал-мәтелдер арнайы кісіге (жасқа, балаға, халыққа) арналған өсиет сөздер секілді бұйрық мәнінде келеді:

Туған жерге туың тік!

Есің барда еліңді тап.

Өзге елде сұлтан болғаниша, өз еліңде ұлтан бол.

Өз басыңды дауға берсең де,

Жолдасыңды жауға берме.

Көпті сөкпе, кенді төкпе.

Жігіттің түсін айтпа, ісін айт.

Демек, мақал-мәтелдердің де өсиет секілді адресаты бар, бастапқыда нақты біреуге арнап айтылған, кейіннен жалпылама көпшілікке арналып кеткен сөздер.

Түркі қағанаты құлағаннан (ҮІІ ғ.) кейінгі кезеңде түркі тайпаларының ислам дінін қабылдауымен байланысты түркі жазуы араб жазуымен алмастырылып, тарих сахнасына әл-Фараби бастаған жаңа есімдер шықты. Сол кезеңнен бізге жеткен әдеби мұралардың ең құндысы деп баласағұндық Юсуф Хас Хаджиітің «Құтадғу білігі» мен түркістандық софы ақын Қожа Ахмет Иасауи бабамыздың «Диуани хикметін» атап өткен жөн. Бұл шығармаларды зерттеушілер дидактикалық сарындағы шығармалар, трактаттар деп бағалаған.

«Құтты біліктің» ІІІ бөлімінде кітап иесі өзіне өзі ақыл-кеңес береді:

Қаниша білсең, ізде және, және де,

Білімді адам жетер арман, тағына.

Білем десең, жырақсың сен білімнен,

Хас білікті наданмын деп түңілген.

Білік түпсіз, шетсіз, шексіз бір теңіз,

Қаниша сімір, сарқылмайды, білсеңіз! (Құтты білік)

Автор мұнда білім-білік игерудің пайдасын айтып, білімді теңізбен теңестіреді, білген адам білдім деп мақсанса, оның хас надан екенін, яғни білімнің шексіздігін айтады, білім алуға үндейді. Сөйтіп, сөзінің соңында:

Уа, Жүсіп, керек сөзді таңдағын,

Керексізін тіл ұшына алмағын! – дейді. Әрі:

Бұл жалғанға сенбе, тастай ішің түй,

Хаққа сыйын, соған ашын, соны сүй! – деп өсиет айтады. (А.Егеубаев аударған).

Өзіңнен ұл, қыз туса, хей азамат!
 Қолда өсір, ұстай көрме алыста қат.
 Меймандос, ару болса тәрбиесі,
 Оғланның еркін өсер тәрбие-есі.
 Ей, құлқынның құлдары, тыңда ақылды,
 Өсиеті дананың – біл нақылды;
 Адамға тән қасиет ішсе – тынар,
 Бар мәкүрік, жаман сөз тысқа шығар! (Құтты білік).

Орта ғасырларда түркі халықтарында сопылық ағымның әсері күшті болды. Сол кезеңде ғұмыр кешкен әулие Қожа Ахмет Иасауидің даналық кітабы дүйім түркі тектес халықтарға ортақ рухани мұра. Ол өз хикметтерінде сопылық дін ілімі туралы көп айтады:

«Менің асыл хикметімді жаны ауырмасқа айтпағын,
 Баға жетпес іжуімді құнын білмеске сатпағын» деп талап қояды. Өсиет етеді.
 78-хикметінде тәліпке, яғни талапкерге төмендегідей өсиет айтады:
 Ей, тәліп, жапа шегіп жолға кіргін,
 Жапа шекпей жолға кірсең, опа болмас.
 Кімді көрсең құлы болып, қызмет қылғын,
 Рахым етіп, заріптерге мейірім қылғын.
 Ғалымдар келсе тұрып, ізет қылғын,
 Тексіздерге әркезде опа болмас.
 Үмбет болсаң, Хақ Расулға табиқ болғын,
 Аты шықса, салауат айтып, тәлім қылғын. (А. Иасауи. Диуани Хикмет)

Жалпы алғанда, ортағасырлық жазба мұралардағы өсиет сөздердің дені нақылға, мақал-мәтелге айналып кеткен, тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйінін беретін сөздер. Тарихтан белгілі тұлғалардың айтып қалдырған сөздерінде, жыр, толғауларында, халықтың мақал-мәтелдерінде сол халықтың құндылықтары, жақсы қасиеттерге ұмтылуы, өнегелі іс істеуге үндеу, өсиет ретінде аманаттау көрініс таппай қоймайды. Қазақ әдебиеті мұндай мұраларға өте бай.

Орта ғасырдан бастау алатын жыраулар поэзиясы – қазақ халқының бай рухани қазынасы, пәлсафалық ой толғамдарының жиынтығы, қоғамдық, әлеуметтік, моральдық мәселелерге жауап беретін трактаттар, дидактикалық сарындағы өсиет-өнегелер. Жыраулар поэзиясының басында тұрған алғашқы өкілдері Қодан Тайшы, Асан Қайғы, Сыпыра жырау, Қазтуған жыраудың өлеңдері сол кезеңдегі әдебиеттің озық үлгілері ғана емес, қоғамдық сананың, ұлттық рухтың айқын көрінісі. Одан кейінгі Шалкиіз, Доспамбет, Жиембет, Қожаберген, Бұқар жыраулардың саф алтындай сөздері де осындай қасиеттерімен ұрпақ санасында ғасырлар бойы өшпей келе жатқан айрықша рухани мұрамыз. Абыз Асан Қайғы бабамыздың Әбілхайыр ханға, Шалкиіз жыраудың Би Темірге, Ақтамберді жыраудың «Ей, азаматтар, шоралар!» атты арнау өлеңінде философиялық толғаныс, тебіреніс ретінде келетін дидактикалық өнеге-өсиет, мақал-мәтел, ақыл-нақыл түріндегі шумақтар мол. Ақтамберді Сарыұлының “Балаларыма өсиет” өлеңінде үлгі-өнеге болатын сөздер мол:

Балаларыма өсиет,
 Қылмаңыздар кепиет.
 Татулықтан айрылма,
 Бірлікте бар қасиет.
 Татулық болар мереке,
 Қалмасын жұрт келеке («Ай, заман-ай, заман-ай»).

Ақтамберді жыраудың балаларға арналған өсиетінің тағылымы мол, бүгінгі қазақ елінің жастарына үлгі-өнеге бола береді.

Қазақ поэзиясы тарихындағы ірі тұлғалардың бірі Бұхар жыраудың Абылайға арнап айтқан толғаулары, Дулат Бабатайұлының Сүлеймен төреге арнаған өлеңі де өсиетке толы: онда аңшылыққа байланысты қаршығаны қалыңға салғанда қайырма, мылтықты мергенге кезеңбе, жауға шаппайтын болса, оны батыр деме, елдің тілегін орындамаса, оны төре деме, семсер өтпесе, оны қаруға санама, күле кіріп, күңірене шығатын адамды досым деме деген сөздер бар. Оның өлеңдері Қазанда 1880 жылы «Өсиетнама» деген атпен шыққан екен.

*Балам, маған кейіме,
Әкем айтпай кетті деп.
Сырын білмей бой салма,
Атасы оның текті деп.
Тұрлаусыздан сөз ұқпа,*

*Аузы оның епті деп.
Нашардан шыққан жақсының
Сөзін жерге тастама,
Атасы нашар өтті деп (Дулат Бабатайұлы).*

Өз заманындағы озбырлықты, кедейдің ауыр халін жырлаған Шортанбай әл үстінде жатқанда, бүкіл отырған халайық: «Біздерге бір насихат айтыңыз» дейді. Шортанбай:

*Билер, пара жемендер,
Жалғанды жолдас демеңдер.
Ақирет қамын іздеңдер,
Жалған бетті кезбеңдер.
Кісі хақын алмаңдар,
Аузыңа харам салмаңдар.
Дүние жиып өткен жоқ,
Бізден бұрын Пайғамбар.*

*Ендігі туған балалар,
Атаңның сөзін бұзбаңдар*

– деп жырлайды.

Мұхтар Әуезов өз сөзінде: «Жыраулардың сөзі мақсатсыз айтылмайды. Не айтса да, көптің мұңы, көптің жайы туралы айтылады» деген екен. Әрі қысқа, әрі нұсқа сөздерінде мол мағына, терең ой салып, адам жанының жайма-шуақ кезеңін, тұнық судың мөлдірін, қыранның қияға самғағанын, еліктің еркелігін, батыр жүректің дүрсілін жеткізген жыраулардың жарқын жырларында әйтеуір біз түбіне жете алмай келе жатқан бір сыр бар. Пәлсәпа дейсіз бе, өсиет өрнегі дейсіз бе, толғауларында тоқсан ой түйісіп, сексен сыр сырғып судай ағып жатады.... Жыраулар поэзиясы соны философиялық терең ойға толы. Олардың поэзиясы өсиетнама түрінде келеді. Сондықтан да жыраулар поэзиясында нақыл, афористік сөз оралымдары мол» [6, 315].

Қазақтың сайын даласында халық жадында сақталған би-шешендер аз емес. Себебі ел ішіндегі түрлі дауларды осындай билер шешіп отырған. Қазақта Аяз би, Ақтайлақ би, Алшынбай би, Әйтеке би, Қазыбек би, Бәйдібек би, Төле би, Бала би, Досбол би, Шоң би, Құнанбай би, Майқы би, басқа да да билер көп. Олар түрлі дау-дамайды шешумен қатар, ел арасында аталы сөздерімен есте қалған. Бұған мына мысал дәлел:

Бір күні Жетес тоқсанға келген Төле биге сәлем беріп барыпты. Сонда Жетес бала:

– *Е, қадірменді ата! Ат берсеңіз, өліп қалады, тон берсеңіз тозып қалады. Ат пен тонға бергісіз өлмейтін, өшпейтін, өмірі есімнен кетпейтін бір өсиет айтыңыз, соған риза боламын,* – депті. Осы мысалдан-ақ «өсиет» сөзінің магиясының қаншалықты күшті екенін байқауға болады.

Ақындар мен жыраулар тіліндегі, қазақтың билері мен шешендері тіліндегі, Абай, Ыбырай секілді дана ойшылдары мен Алаш арыстары, одан бергі акын-жазушылар тілінде кездесетін ақыл-нақыл, арнау сөздер, өнегелі толғамдар, ғасырлардан мұра болып келе жатқан ата сөздеріміз – мақал-мәтелдеріміздің барлығының да астарында өсиет-өнеге, тағылым жатыр. Өсиет концептісінің ең жақын перифериялық өрісін үгіт, насихат, ақыл, нақыл, ғақлия, арнау сөздер құраса, шеткергі аймағын заңмен реттелетін мұрагерлік өсиет, көне түркіден бастау алатын үндеу, манифестер, адам өмірден өтерде ел-жұртына, ет жақындарына айтатын бақылдасу, арыздасу сөздері, ақтық сөздер кіреді. Демек, өсиет концептісінің аясы өте кең, ауқымды.

Қорыта келгенде, өсиет концептісі қазақ тіліндегі лингвомәдениеттанымдық сипаты ерекше концептінің бірі. Себебі, өсиет концептісі халық тіліндегі, көркем шығармалардағы, халықтық паремиологиялардағы, қанатты сөздердегі әлеуметтік және этномәдени ақпараттардың барлығын қамтиды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Степанов Ю.С. Основы общего языкознания. М., 1975.
2. Қайдар Ә. Қазақтар ана тілі әлемінде (этнолингвистикалық сөздік). I том. Адам. Алматы: Дайк-Пресс, 2009, 784 б.
3. Сыздықов С. Мәңгілік Ел идеясы: қалыптасуы, үш негізі, тарихи сабақтастық. – Астана: Фолиант, 2013, 320 б.
4. Сартқожаұлы Қ. Орхон мұралары. Алматы: Абзал-Ай, 2012.
5. Қайдар Ә. Қазақтар ана тілі әлемінде (этнолингвистикалық сөздік). II том. Қоғам. Алматы: Сарбар баспа үйі, 2013, 728 б.
6. Әуезов М. Қазақ әдебиетінің тарихы. Алматы: Ғылым, 1960.

Рамазанова Д.Ж.
докторант ЕНУ имени Л.Гумилева г.Астана
E-mail: rdj_82@mail.ru

Менлибекова Г.Ж.
д.п.н., профессор ЕНУ им. Л.Гумилева
E-mail: gmen64@mail.ru

ФОРМИРОВАНИЕ КУЛЬТУРЫ ЛИЧНОСТИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ – АКТУАЛЬНАЯ ЗАДАЧА ВОСПИТАНИЯ И ОБРАЗОВАНИЯ

Түйін: Мақалада болашақ мұғалімнің тұлға мәдениетін қалыптастыру – тәрбие мен білім берудің ең бір өзекті міндеттерінің бірі екендігі қарастырылады. Зерттеу барысында «мәдениет», «тұлға мәдениеті», «мәдениеттанушылық тәсілдер» ұғымдарына сипаттама жасалған. Жоғары білім беру саласындағы шынайы қиындықтар айқындалып, болашақ мұғалімнің тұлға мәдениетін қалыптастыру мәселесіне талдау жасалған.

Резюме: В статье рассматривается одна из актуальных задач воспитания и образования – это формирование культуры личности будущего учителя. В исследовании даны характеристики понятиям «культура», «культуры личности», «культурологический подход». Дается анализ к проблеме формирования культуры будущего учителя и отражены реальные сложности в сфере высшего образования.

Summary: The article discusses one of the actual tasks of upbringing and education - the formation of a culture of the personality of the future teacher. The study gave the characteristics of the concepts of "culture", "culture of personality", "cultural approach". The analysis is given to the problem of forming the culture of the future teacher and reflects the real difficulties in the field of higher education.

Современное казахстанское общество требует от человека не только знаний, высокого культурного уровня, глубокой специализации в различных областях науки и техники, но и умения жить, сосуществовать в обществе. Президент Н.Назарбаев в своем Послании народу Казахстана отметил, что смысл «Рухани жаңғыру» состоит именно в «Наращивании потенциала нации требующего дальнейшего развития нашей культуры и идеологии. Идеалом нашего общества должен стать казахстанец, знающий свои историю, язык, культуру, при этом современный, владеющий иностранными языками, имеющий передовые и глобальные взгляды» [1].

В реализации поставленных задач необходимо создание условий для формирования, развития и профессионального становления личности на основе национальных и общечеловеческих ценностей; образование и всестороннее развитие, сохранение родного языка, культуры, национальных обычаев и традиций, информированность, укрепление здоровья - все это чаще рассматривается как важнейшая задача системы образования Республики Казахстан.

Основными параметрами развития личности можно считать его ориентацию на общечеловеческие ценности, гуманизм, интеллигентность, креативность, активность, чувство собственного достоинства, независимость в суждениях. Уровень развития этих качеств можно рассматривать как показатель сформированности социальной компетентности и социального становления личности [2].

В современной культурологии проведен достаточно полный анализ эволюции понятия «культура». В результате был сделан вывод о том, что понимание культуры и перспектив ее развития объясняется не только теоретико-познавательными, методологическими причинами, но и зависит от профессиональных, социальных установок исследователей [3, 7].

Анализ воспитания и образования сегодня ориентирован на особенности проявления культуры в процессах подготовки будущего учителя: формирование его личностной культуры, организации деятельности в условиях гуманизации воспитания, гуманитаризации образования и повышение общей культуры педагогического процесса. И как видим, актуальной задачей воспитания и образования является формирование культуры личности.

Системные принципы предполагают разносторонний анализ педагогических процессов формирования культуры личности. По сути, здесь собственно научная проблема культуры личности трансформируется в педагогическую проблему становления, углубления и развития личностной культуры. В научных исследованиях многих ученых (Л.Н.Коган, М.М.Бахтин, Н.Б.Крылова и др.)

подчеркивается, что уровень культуры личности есть в конечном счете результат всестороннего развития ее духовных сил и способностей. Культура личности есть и состояние, и результат, и продуктивный процесс усвоения и создание социальных ценностей. Она предполагает развитость и гармонию всех компонентов, и их целостное формирование в деятельности и что критерием развития личности служит именно культура.

Рассматривая трактовки культуры (аксиологическая, этносоциологическая и духовная), В.Л.Бенин с определенной долей максимализма утверждает, что культура – это опыт и рассматривает этот термин, как определенный набор стереотипов, приобретенных в результате воспитания и определяющих возможность его действий в любых условиях [4, 97].

Современный этап развития культуры ставит новые задачи перед системой образования. Н.Б.Крылова, анализируя проблемы, стоящие перед образованием, целенаправленно связывает их с культурными явлениями, системами и процессами, прежде всего, моделями культурно-образовательной среды, принципом культуросообразности и культурологическим подходом. Культурологический подход может стать базой обновления образования. Культурологический подход, как совокупность методологических и методических принципов трактовки с позиции культуры, заложил основу для интеграции многих инновационных идей и создания культуросообразной модели образования, основанной на развитие творческого потенциала обучающего [5, 5].

Социальные требования к культуре личности – кумулятивный процесс, фиксирующий социальную динамику, они обновляются каждое десятилетие, и понятно, что в будущем станут выше, чем сейчас. Поэтому необходимо определенное «завышение» требований к сегодняшнему будущему учителю, с тем чтобы деятельность выпускника высшей школы и через 10-20 лет отвечала динамике социального развития.

В сфере высшего образования проблема формирования культуры будущего учителя отражает и определенные реальные сложности становления идейной и социальной зрелости молодежи: недостаточную целостность и гармоничность в развитии духовных потребностей студентов, проявления безнравственности, или безразличия к человеку, низкий культурный уровень части абитуриентов и его незначительный рост у выпускников и др. В своем Послании Нурсултан Назарбаев предложил объявить 2019 год «Годом молодежи», и статья “Семь граней Великой степи” как раз, в первую очередь, направлен на молодежь, на которую возлагаются большие надежды и ответственность [6].

И для этого необходимо учитывать, что в самой культуре происходят неоднозначные процессы формирования различных социокультурных тенденций и сил. Принципы и нормы гуманизации культуры, общественной жизни, сферы воспитания, еще не раскрыты исследователями во всей их глубине, практиками еще не осознанно их многообразие. Поэтому гуманизация воспитания связана скорее с поиском новых способов совместной творческой деятельности преподавателя и студента, чем с установлением каких-то общих рецептов организации гуманитарной или общекультурной подготовки.

Таким образом, формирование культуры будущего учителя может рассматриваться как многоаспектная проблема, имеющая актуальное социальное и научное значение. Это ставит ее в круг методологически важных проблем теории и практики воспитания прежде всего потому, что требует нового культурологического и педагогического мышления, гуманитарных явлений на индивидуальность каждого студента. Это является одним из принципов концепции непрерывного образования РК.

Как известно, культура может реализоваться и развиваться через многообразие. Поэтому воспитание, если оно по содержанию и богатству форм становится культуротворческим, нацелено на нестандартные, эвристические, поисковые средства и методы формирования культуры будущего учителя, опирающиеся на потребности, инициативу и поиск самих студентов. В этом мысле «запланированное» и «заорганизованное» воспитание неэффективно и непродуктивно. Оно не развивает личность. Ее развивает только то воспитание, которое предоставляет ей свободу поиска и право на собственный выбор. Стандартизация же воспитания ограничивает возможности развития личности. Это особенно касается студенческой молодежи, людей, сформировавших в основном свои ценностные ориентации. Творческая деятельность, выбранная ими на основе собственных интересов и целей образования, создает органическую воспитывающую и развивающую среду. Если эта деятельность (включающая и совместную предметную деятельность, и творческое общение с преподавателем) к тому же и культуроемка, содержательна, то тогда отпадает необходимость проведения каких-либо специально «воспитывающих» мероприятий. Отпадает необходимость и в жестком, детальном планировании

воспитательной работы, поскольку совместны творческая деятельность и творческие контакты преподавателя и студента не поддаются точному прогнозированию и предвидению. Студент должен иметь возможность подняться над пространством доступных ему видов деятельности, выбрать то или иное предметное содержание, найти себя в материале, построить новую деятельность.

Совместить системы координат многообразной деятельности студентов, их самообразования, педагогического общения и научной деятельности преподавателя и традиционной идейно-воспитательной работы в едином процессе развития культуры будущего специалиста – важная задача гуманизации воспитания. В одной лишь «сетке» воспитательных мероприятий в ВУЗе студент не может ни самореализоваться, ни самоопределиваться. Нужна такая организация всей его жизнедеятельности, которая развивала бы его личность через нравственные поступки и творческие действия. Только тогда можно быть достигнуто качество воспитания.

Качество воспитания современного будущего учителя определяется целостным характером учебно-воспитательного процесса, в котором в полной мере реализуются все принципы, приемы и методы новой педагогической деятельности. Качество воспитания есть творческое развитие личности на всем объеме научной, социальной и культурной информации. Если высшая школа ограничивает их объем, масштабность, диапазон, соотношенность, то специалист не может в полной мере стать интеллигентным, продуктивно использующим потенциал личностной культуры в своей деятельности.

ВУЗ станет ведущим научным и культурным центром в непрерывном образовании в той мере, в какой он сумеет сделать творческой и фундаментальной всестороннюю подготовку будущего учителя. Поэтому одна из актуальных задач, стоящих перед высшей школой, – дальнейшее углубление процессов гуманитаризации образования в структуре всесторонней подготовки как одного из приоритетных направлений развития высшей школы на данном этапе. Образование является одновременно проектом и учебной моделью науки, технологии, культуры в целом, и проектом их последующего комплексного развития в контексте общечеловеческих целей цивилизации. На это и должен ориентироваться каждый вуз, изменяя гуманитарное поле подготовки современного будущего учителя [5, 6].

Обобщая сказанное, можно сделать заключение о том, что формирование культуры личности будущего учителя предполагает соответствующую степень сформированности ценностных, социально значимых характеристик его активности, в том числе социальной ответственности, профессионализма, интеллигентности, воспитанности и культурности.

Подчеркнем, что материалы данной статьи не исчерпывают все многообразие вопросов, связанных с развитием культуры личности будущего учителя. В перспективе они позволяют продолжить более детальное рассмотрение теоретических и прикладных аспектов исследуемой проблемы, раскрыть потенциальные возможности и пути дальнейшего развития формирования культуры личности будущего учителя.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Послание Президента РК Н.Назарбаева народу Казахстана. 10 января 2018 г.
2. Концепция воспитания в непрерывном системе образования Республики Казахстан утверждена приказом МОН РК №521 от 16 ноября 2009 г.
3. Исаев И.Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр Академия, 2002, 208 с.
4. Бенин В.Л. Культура. Образование. Толерантность: монография. – Уфа: Изд-во БГПУ, 2011, 192 с.
5. Крылова Н.Б. Культурология образования // Новые ценности образования, 2000, №10.
6. Статья Главы Государства «Семь граней великой степи». 21 ноября 2018 г.

Сәулембек Г.Р.

М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының аға ғылыми қызметкері, PhD доктор,
Алматы қ., e-mail: gulmira.saulembek@gmail.com

Ж. ҚОРҒАСБЕКТИҢ «ӨЛМЕЙТІН ҚҰСТАР», «ЖАКОНДАНЫҢ ЖАНАРЫ», Т.ӘСЕМҚҰЛОВ «БЕКТОРЫНЫҢ ҚАЗЫНАСЫ» ӘНГІМЕЛЕРІНДЕГІ СИМУЛЯКРДІҢ КӨРІНІСІ

***Түйін.** Бұл мақалада ежелден келе жатқан ұғым ретінде симулякрдің тарихи түпнегізі, сондай-ақ постмодернистік философияның негізгі термині ретінде интерпретациялануы қарастырылады. Сонымен қатар, симулякрдің әдебиет саласында постмодернистік мәтіндерді зерттеуде басшылыққа алынатын ерекшеліктері де зерттеу нысанына айналған.*

***Резюме.** В этой статье рассматривается историческая основа симулякра как древнейшее понятие, а также его интерпретация как основного термина постмодернистской философии. Кроме того, стало предметом особенности симулякра в исследовании постмодернистских текстов в области литературы.*

***Summary.** This article discusses the historical basis of simulacrum as an ancient concept, as well as its interpretation as the main term of postmodern philosophy. In addition, it was the subject of a feature of simulacrum in the research of postmodern texts in the field of literature.*

Постмодернистік терминдер арасында кеңінен танымал термин симулякрге (*көшірменің көшірмесіне*) француз ғалымы Ж.Бодрийяр постмодернистік көзқарас тұрғысынан анықтама беріп, жалпы философиялық, саяси, әдеби құбылыстарға сипаттама беруге сәтті қолданған. Симулякр терминінің ғылыми айналымға енгізілуі Ж.Бодрийяр («Симулякры и симуляция», «Дух терроризма. Войны в Заливе не было»), Ж.Делез, Ж.Деридда, Ж.-Ф. Лиотар, М.Фуколармен қатар Жорж Батай, Пьер Клоссовский және Александр Кожев есімдерімен тығыз байланысты. Бұл аталған ғалымдар ескі заманнан келе жатқан терминді жаңғыртып, бүгінгі сананың қабылдауына лайық термин ретінде қалыптастыруға үлес қосты. Бүгінде симулякр постмодернизм философиясының негізгі терминдерінің бірінен саналғанымен бұл ұғымды алғаш Платон еңбектерінде кездестіреміз. Алайда бұл философ ойшылдардың ішінде симулякр ұғымын философиялық тұрғыдан тереңірек зерттегені Жиль Делез болды. Делездің пайымдауынша симулякр – түпнұсканы (нәрсе) да, көшірмені (нәрсенің ұқсас бейнесі,) де терістейтін белгі. Симулякр – ұқсастығынан айрылған бейне, сәйкестігінен айрылған образ [1, с. 335].

Сонымен көне замандардан келе жатқан Лукреций еңбектерінде Эпикурдің *eicon* ұғымын *simulacrum* деп аударуға тырысқан, сонымен қатар Платонның еңбектерінде көрініс тапқан терминнің түпкі мағынасы – бір нәрсенің бейнесі, формасы, танымдық образы. Лукреций бұл ұғымды «симулякрді шындықты сезімдік қабылдау, түйсіну, сезіну деп түсіндіре келе, сол әсерлер сезім мүшелері арқылы бүкіл тәнімізге жайлып көз алдымызға фантастикалық елестер тудырады, ал сол сезімдеріміз рас болғанымен, оған өз жанымыздан қосқанымыз жалған болып шығады» деп сипаттайды. Ал постмодернизм ұсынған «симулякр» көшірменің көшірмесі. Көшірмеде түпнұсқаға ұқсастық болса, симулякр жоқ нәрсенің бейнесі яки көшірмесі. Ж.Бодрийяр өзіне дейінгі ғалымдардың симулякр ұғымын түрліше түсініп, әр түрлі қырынан қарастырғандықтан мағынасы өзгеріп отыратындықтан нақты және толық анықтама беру қиынға соғатынын айта келе: «Но что можно сказать наверняка, источником симулякров служит сама реальность, но он, вторгаясь в сущность реальности, создает некоторые ее искажения. Исказив реальность, симулякр становится уже нереальным, создавая при этом новую реальность – гиперреальность, реальность симулякров [2, с. 16], – дейді, яғни симулякрдің туындауының ақиқат шындыққа қатысы болғанымен, оны бұрмалау арқылы пайда болған шындықтың бастапқысына ешбір қатысы болмайтындығын тұжырымдайды.

Бодрийярдың пікірінше симулякр адамзат ақыл ойы ойлап тапқан және сол адамзаттың басын жұтатын тажал. Ойшыл модерн дәуірі ұсынған «адамзат ақыл-ойының жемісі адамдарға тек қана пайда келтіреді» деген ұстанымға қарсы шығады. Ұшы-қиырсыз ғаламтор үстемдік етіп отырған кезеңде бір мезетте әртүрлі әлем, әртүрлі мәдениет, әртүрлі уақыт, әртүрлі кеңістіктің бір мезетте тоқайласуынан ненің түпнұсқа, ненің көшірме, ненің шындық, ненің жалған екенін білу мүмкін емес жағдайға айналды. Осыған байланысты Ж.Бодрийяр «гипермекен», «гипершындық», «гиперкеңістік», «гипермәтін» терминдерін енгізді. Постмодерн дәуірін жақтаушыдан гөрі оған сыни көзқарасымен

танылған, сондай-ақ мәдени және әлеуметтік феномендердің барлығынан да жасандылық сипатын (симуляция) көретін Ж.Бодрийяр қазіргі кезеңді жаппай симуляция дәуірі деп есептейді. Оның пікірінше, адамдар шындықтан шынайырақ қабылданатын гипершындық әлемінде өмір сүруде. Енді әдебиетке қарай ойыссақ, постмодернист жазушылардың постмодернизм деген бағыттың әдіс-тәсіліне жататын симулякрді қалай қолданды, осыған тоқталайық.

Симулякрдің қазақ прозасындағы қолданысын жазушы Жүсіпбек Қорғасбектің «Жаконданың жанары», «Өлмейтін құс» Таласбек Әсемқұловтың «Бекторының қазынасы» әңгімелерінен көруге болады. Мұндағы әңгімелер бейне бір жаңа заманның арнайы эффектілерімен жүзеге асатын фильм сценарийі тәрізді.

Жүсіпбек Қорғасбек «Жаконданың жанары» әңгімесінде оқырманмен ойын симулякр әдісі арқылы жүзеге асқан. Әңгіменің «Жаконданың жанары» аталуы аты әлемге әйгілі картинаға жанама қатысы болғанымен, мұндағы оқиғаларға өнердің де өнер туындысының да тікелей қатысы жоқ. Әңгіменің басындағы оқиға былай өрбиді: Мюнхендегі Бавар мәшине зауытынан Жаконданың жанары түстес көлігіне қалай қол жеткізгенін әңгімелейді, қылмыстық жортуылдарда жолда қалдырмаған көлігін сөз еткенмен, негізгі оқиға Атағұлдың кісі өлтіруге тапсырыс алуына байланысты болады. Межелі жерге жеткен ол өзі жендеті болғалы отырған адамның сүйген қызының бір кездері ұстазы екендігін танып, рақымшылық жасап, оны жарты жолда машинасынан түсіріп тастап кетеді. Болған-біткенді сүйіктісі Бағилаға айтып, оның да асау басын идіреді. Әңгіменің басынан бірсыдырғы баяндалып келе жатқан оқиғаға оқырманын сендірді. Оқиғаның бұл нұсқасының тек кейіпкердің қиялында ғана жүзеге асқанын оқырман әңгіменің соңында ғана біледі. Шығарманың соңында жол көлік апатына ұшыраған Атағұлдың жантәсілім етер сәтінде көз алдынан күн бойындағы оқиға (құрбанын қалай кездестіргені, аяусыз көлігінен түсіріп, жүрелетіп отырғызып қақ бастан атып тастағаны) зулап өте шығады. Оқырманның қиялындағы әлем қирап, бастапқы нұсқа жоққа шығарылды. Кейіпкердің Бағилаға деген елжірек сезімдері, ол үшін қылмыстық жолдан бас тартып құрбандыққа баруы, кимас мүлігі саналатын фазендасын махаббатының белгісі ретінде сыйға тартуы барлығы да жалған. Ақиқатында ешкім үшін де алған бетінен қайтпақ емес, қатыгез дүлей, дүниеқұмар қалпында өмірден озады. Дәл осы тәрізді тәжірибені орыс жазушысы В.В.Пелевиннің «Ника», «Зигмунд в кафе» әңгімелерінде қолданған. Екі авторға ортақ тәсілдің ұқсастығы жалған психологизмнің орын алуында. «Никада» кейіпкердің әңгіменің басынан аяғына дейін өзінің сезімдерін ақтарып, оның өзіне деген сезімдерін сипаттап отырған кейіпкер оқырманның алғашқыда ойлағанындай әйел заты емес, мысық боп шығады. «Зигмунд в кафе» әңгімесінде кафе қожайындары, қызметкерлері және келген қонақтардың әрекетін егжей-тегжейлі бақылап отырған Зигмундты есіміне қарап атақты психоаналитик Зигмунд Фрейд жөніндегі әңгімені оқып отырмын деген ойда боласыз. Әңгіменің соңында оның тотықұс екендігін білесіз.

Ж.Бодрийярдың теориясына сүйенсек: Скрывать значит делать вид, что не имеешь того, что есть на самом деле. Симулировать значит делать вид, что имеешь то, чего нет на самом деле. Одно отсылает к присутствию, другое – к отсутствию [2, с. 18], – дейді. Бұл тұста оқырманға қайтадан сол оқиғаның басына келіп қайтадан шын мәнісіндегі оқиғаның өрбуіне баға беруге тура келеді. Бірінші оқиғаның барысы арқылы оқырманның санасында қалыптасқан психологиялық портрет, шын мәніндегі кейіпкердің болмысымен үйлеспейді, яғни кейіпкер жендет болып шығады. Ж.Делездің пайымдауы бойынша адам баласы тумысынан симулякр, өйткені Құдайдың өзіне ұқсас әрі бейнелес етіп жаратқан адам баласының алғашқы күнәні жасауынан-ақ, өзінің құдайлық бейнесін сақтағанымен, құдайлық болмысын жоғалтты дей келе: «Мы становимся симулякром. Мы отказываемся от морального существования ради того, чтобы войти в стадию эстетического существования. Эта отсылка к катехизису особенно ярко показывает демонический характер симулякра.

Без сомнения, он производит эффект подобия, но здесь возникает скорее воздействие целого, которое целиком и полностью является внешним, которое образовано совсем не теми средствами, которые задействованы внутри модели» [1, с. 94]. Біз Ж.Делездің «Ескі өсиетті» негізге алып, жасаған ой қорытындысының симулякрдің сайтани сипаты болатындығы жайлы тұсында келісеміз. Атағұл шын мәнінде нағыз адамның жасайтын іс әрекетті тек қиялында ғана жүзеге асырып, өзінің адами болмысынан аттап кетеді. Адам аты бар бірақ болмысы жендет кейіпкер симулякрге айналған.

«Өлмейтін құстар» әңгімесінде автор бұл тәсілді жетілдіре түсіп, қосарлы симулякр әдісін пайдаланады. Әңгіме үш оқиға қабатынан тұрады. Бірінші оқиға – әңгіменің басында Үрмет шал, Бағиза

кемпір және олардың немересі Сардар мен алдындағысын талғамай жей беретін сары ала құстардың ақ қаншықтың күшігін жеп қоюымен бітетін оқиға.

Екінші оқиға, сол сары ала құстар туралы түс көріп, шошып оянатын Үрмет шал туралы оқиға. Мұнда кейіпкердің сол сарыала құстар кіреді:

«Ақ қаншық жаңа күшіктеп жатыр екен дейді. Бірінші сол қарала күшік туыпты. Сарыала құстар оны бас салып жеп қойыпты. Одан соң ақ қаншық тағы бір аппақ күшігін өмірге әкепті. Ол байқұс көзін ашар-ашпаста тағы да сарыала құстарға жем болыпты. Үшінші туған ақ күшікті де бұтын бұт, қолын қол ғып жан-жаққа жұлмалап талап жатыр екен дейді. Со замат ақ қаншық тағы да бір аппақ күшік туыпты да, сарыала құстардан бұрын өзі бір қауып тістеп, толғап-толғап қылғып қайыра жұтып салыпты. Құстарға жем болғанша ішімде жатсын дегені болуы керек.

Үрмет шошып оянып, бірден мылтығына жармасты» [3, с. 27].

Үшінші оқиға – Үрмет шалдың ауырып, дүние салуы. Шығарманың соңында мынадай жолдар бар: «Сарыала құстар содан қайтып келген жоқ. Үрмет шалдың айтқан әңгімесіне де ешкім сенген жоқ. Сардар да атасының сөзін расқа шығаратындай ештеңе айтқан жоқ» Сонымен мұндағы алғашқы сарыала құстармен болған оқиға жалған, онымен байланысты Үрмет шалдың көрген түсі де жалған болып шығады.

Мұндағы Шын мәнісінде рас нәрсе құсадан жан тапсырған Үрмет шалдың жалғыз ұлының әкесіне топырақ салуға келмеуі. Бұл шығарма постмодернизмнің тек симулякр әдісіне ғана тәжірибе жасалғанмен, негізгі шындықты толықтай бүркемелей алмайды. Бодрийар «таза симулякр» дәрежесіне жету үшін образдың төмендегі кезеңдерінен өтуі тиіс:

«он является отражением базовой реальности;
он маскирует и искажает базовую реальность;
он маскирует отсутствие базовой реальности;
он не имеет никакого отношения к какой-либо реальности;
он является своим собственным чистым симулякром» [2, с. 23].

Әңгіменің соңында автор «Өйткені, сарыала құстар туралы әңгіме өтірік болғанымен, әкесі өлгенде баласының келмей қалғаны рас болатын» деп алдымен берген жалған оқиғаларға соңғы оқиғаның қатысы барлығын білдіріп қояды. Бұл оқиғаларды жалғастырып тұрған желі тек Үрмет пен Бағизаның ұлының оқиғасы. Оқиғаның бірінші қабатында: Күшікті жеп қойған құсты өлгеніне қарамастан төмпештеп ұрған кемпіріне:

– Сен қақпас, мендегі өшінді құстан алайын деген екенсің, әттегене, – деді Үрмет шал кешегі бір болған оқиғаны еске сала.

Ел аузында аты дырдай болып жүрген жалғыз ұл Алматыға концерт қойып келген орыстың бір әнші қызының соңынан еріп кеткелі жыл өткен. Өсек енді басыла бергенде, әлгі қар Алматыға тағы келіпті, мұның жалғзын кирелеңдетіп билетіп қойыпты. Өмірі қол көтеріп көрмеген еді, осы жолы жалғыз ұлды іздемедің деп бәле салған кемпірінің басына әңгіртаяқ орнатты [3, с. 25] – делінген тұстарда осы байланыс аңғарылады. Жоғарыдағы бес кезеңнің бесінші кезеңі жарым-жартылай жүзеге аспай қалған. Өке-шешесін, әйелін, баласын тастап, әртіс болып, басқа әйелдің жетегінде кеткен ұлының күйігі себебінен болған шалдың психологиялық ауытқулары екендігін автор айтпаса да, арқылы барлығын жасырын ұстамай, соңғы сөйлем жіптің бір ұшын оқырманына ұстатады. «Постмодернизм, или эстетика симулякра, отличается внешней «сделанностью», поверхностным конструированием непрозрачного, самоочевидного артефакта, лишённого отражательной функции; количественными критериями оценки; антииерархичности. В ее центре – объект, а не субъект, избыток вторичного, а не уникальность оригинального» [4, с. 62], – деген талапқа сай мәтін бірнеше рет қайта құрастырылып, Үрмет шалдың фантазмдары (адамның шынымен болғандай, басынан өткергендей етіп, ойлап шығарған оқиғалар) арқылы мәтін тұтастығы бұзылады. Дегенмен авторлық ойынның толықтай симулякрдің ережесіне сәйкес болмағанымен, қазақстандық авторлардың барлығына бірдей құбылыс, қалыбын (формасы) қазақ прозасына өлшеп көру жағынан ізденістің іздерін байқаймыз.

Постмодернистік бағытта жазылған мәтіндер, мүмкін, бүгін барлық аспектілерімен жаңа түр ретінде қарастырылғанымен, біраз ерекшеліктерін талдау барысында бұл түрдің түп негізінің ерте кездегі әдебиет нұсқаларымен жібі үзілмей келе жатқан желілерін анықтауға болады. Миф, аңыз-әпсаналар, эпос, ертегі сияқты түрлердің постмодернистік романдарда жиі кездесіп отыратыны да бар. Бұл үдерістің орын алуына басты себеп, әдебиеттің немесе әдеби бағыттардың жоқтан бар болмайты-

ны, өзінен бұрынғы әдебиеттің заңды жалғасы екендігі. Бірақ бұл әдебиет нұсқалары сол күйінде ешбір өзгеріссіз қолданылып отыр десек тіпті қателесеміз. Бүгінгі экспериментке бейім постмодернистік шығармада бұл әдеби түрлер пішіндік жағынан да мазмұндық жағынан да өзгеріске ұшырып, тіпті атқаратын қызметі де түбегейлі өзгеріске ұшырап отыр. Осы айтып отырған тұжырымымызға Т.Әсемқұловтың «Бекторының қазынасы» [5] әңгімесі нақты мысал бола алады. Әңгімені үш түрлі уақыт пен кеңістікке бөлеміз және мұнда үш түрлі ақиқат орын алған. Біріншісі – Қайырболдының басынан кешірген оқиғалары, екіншісі – Сағындықтың перінің қызы Бекторымен кездесуі бейнелетін оқиға, үшіншісі – әңгіме кейіпкері және әңгіме ішіндегі әңгіменің авторы Сағындықтың өз туындысын аяқтап отыратын тұсы, яғни шын мәнісінде болып отырған ақиқат шындық. Метапрозалық сипатта жазылған әңгімеде Т.Әсемқұлов симулякрді екі рет қолданады. Алдымен әңгіменің ішіндегі әңгімеде қолданылады. Әңгіменің басында Бекторы мен Қайырболды оқиғасының эп-сәтте ғайып болып, қазақ теледидарында тележурналист-редактор болып қызмет атқаратын Сағындық Тілешевтің жай ғана түсі болып шығады. Яғни мұнда түске айналған фантастикалық шындық бейнеленіп отыр. Ал енді түс көріп оянған Сағындық Тілешовтың перінің қызы Бекторымен кездесуі де болмаған елес. Біз мұны оқиға жазушының шығармасына айналған тұста бір-ақ түсінеміз, осылайша автор оқырманымен бір емес, екі рет ойын ойнайды.

«Существует два разных способа прочтения мира. Одно призывает нас мыслить различие с точки зрения предварительного сходства или идентичности, в то время как другое призывает мыслить подобие или даже идентичность, как продукт глубокой несоизмеримости и несоответствия. Первое чтение уже изначально определяет мир копий или репрезентаций; оно устанавливает мир как изображение. Второе же чтение, в противоположность первому, определяет мир симулякра, устанавливая сам мир в качестве фантазма» [1, с. 97]. Бодрийярдың симулякрға берген анықтамасы бойынша талдасақ, Қайырболдының оқиғасы негізгі ақиқат шындықтың көшірмесі болып табылады да негізгі шындық бүркемеленіп, бұрмаланады. Сағындықпен болған оқиғада, анықтама бойынша, негізгі ақиқат шындықтың жоқтығын бүркемелеп, онымен ешқандай байланысы болмау керек еді, алайда осы тұста Қайырболдымен болған оқиғаның себеп салдары айтылып, жалпы ертегі кейіпкерін өз әңгімесінің кейіпкеріне айналдырудағы негізгі концепциясы осы тұста ашыла түседі. Автордың алғашқыда қолданылған әдісін толықтай симулякрға жатқызбағанымызбен, оның прозаға жасаған экспериментінің арқасында әдебиеттің этикалық қызметі толығымен орындалған. Егер постмодернизмнің симулякр әдісі толығымен жүзеге асар болса, әңгімедегі Қайырболдымен болған оқиға болған болмағаны белгісіз елес күйінде қалып, осы оқиғадан шығатын моральдік-этикалық қорытынды айтылмай қалуы тиіс болатын. Мұнда айта кететін бір жайт, симулякрді екі рет қолдану арқылы автор терең ізденіске барған. Нәтижесінде дәстүрлі әдебиеттің негізгі қызметі де сырт қалмай, әңгіменің танымдық-тәрбиелік мәні екі симулякр арасында айтылып кетеді. Ал екінші симулякрде Бодрийярдың анықтамасында келтірілген бөлімдер түгелімен жүзеге асады. Яғни болған оқиғаның бәрі елес, ақиқат толығымен бүркемеленіп, симулякрға айналған. Осылайша эксперимент те нәтижелі шығып, жаңа үлгідегі постмодернистік шығарма жасап шыққан.

Адам баласының шынайы өмірде әлеуметтік, заңдық яки табиғи шектеулердің арқасында жүзеге асыра алмаған әрекеті виртуалды әлемде қиындықсыз жүзеге асады. Ол адам баласының сезіміне, қиялына шексіз еркіндік сыйлады. Соның нәтижесінде өнер мен әдебиет өкілдерінің шығармашылық аясын кеңітіп қана қоймай, оқырманға жаңа әсерлер ұсынуға мүмкіндік берді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Делёз Ж. Логика смысла: Пер. с фр. Фуко М. Д. 29 *Theatrum philosophicum*: Пер. с фр. - М.: Раритет, Екатеринбург: Деловая книга, 1998, 480 с.
2. Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляция / пер. О.А. Печенкина. – Тула, 2013, 204 с.
3. Қорғасбек Ж. Жынды қайың: Әңгімелер, хикаяттар. – Алматы: ҚазАқпарат, 2009, 284 б.
4. Маньковская Н.Б. Эстетика постмодерна. – СПб.: Алетейя, 2000, 347 с.
5. Әсемқұлов Т. «Бекторының қазынасы» // <http://www.otuken.kz/>

Султангалиева Э.С.
кандидат философских наук, профессор кафедры «Сольное пение»,
Казахская национальная академия искусств им. Т. Жургенова,
г. Алматы,
E-mail: sultangalieva@mail.ru

О РЕАЛИЗАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПРОГРАММЫ «РУХАНИ ЖАНГЫРУ» НА КАФЕДРЕ «СОЛЬНОЕ ПЕНИЕ» КАЗАХСКОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ ИСКУССТВ ИМ. Т.К. ЖУРГЕНОВА

Аннотация. В данной статье рассматриваются мероприятия по подготовке структурного подразделения Казахской национальной академии искусств им. Т.К. Жургенова к поэтапному переходу казахского языка на латинскую графику согласно государственным проектам Республики Казахстан.

Ключевые слова: казахский язык, латинский шрифт, кафедра «Сольное пение», Казахская национальная академия искусств им. Т.К. Жургенова.

Abstract. This article discusses the arrangements for the preparation of the structural unit of the Kazakh National Academy of Arts after T.K. Zhurgenov to the phased transition of the Kazakh language to the Latin script according to the state projects of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: Kazakh language, Roman letters, «Solo singing» Department, T.K. Zhurgenov Kazakh National Academy of Arts.

Түйін. Мемлекеттік бағдарламаларға сәйкес білім беру және әкімшілік іс-шаралар Т.К. Жұргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясының «Жеке ән салу» кафедрасы қазақ тілін кириллицадан Латын әріптеріне көшіруге жатады. Осы мақалада Т.К. Жұргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы қарастырылған.

Түйін сөздер: Қазақ тілі, римдік әріптер, «Жеке ән салу» кафедра, Т.К. Жұргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академия.

Казахская национальная академия искусств проводит различные мероприятия по реализации государственных программ в сфере культуры и образования. Являясь проводником важнейших прогрессивных течений, кафедра «Сольное пение» стремится к своевременному планированию реализации стратегических решений вышестоящих ведомственных исполнительных органов Республики Казахстан – Министерства культуры и спорта и Министерства образования и науки, которые вовлечены в процесс перехода казахского языка на латинский шрифт. В связи с этим необходимо сделать краткую историческую справку о состоянии графики казахского языка в различные эпохи.

История становления и развитие протоказахского языка восходит к древнетюркской письменности, возникшей в VI-VII веках, оставшейся в памятниках близ Ауле-Аты (ныне Тараз, Казахстан), обнаруженных в конце XIX-го века в виде 5 камней с древнетюркскими надписями (рис 1) [1]:

Рисунок 1. Слово Тенгри, написанное орхонским письмом

Позднее казахская письменность использовала арабское письмо в официальных документах в течение девяти веков – до начала XX-го века. В 1912-м году произошла реформа, проведенная Ахметом Байтурсыновым, исключившим не используемые в казахском языке арабские буквы, и добавившим специфические буквы, в результате чего возник новый алфавит «Төте жазу» или «Жана емле/ Новая орфография», которым до сих пор пользуются казахами, живущие в Китае, Афганистане, Иране (рис. 2):

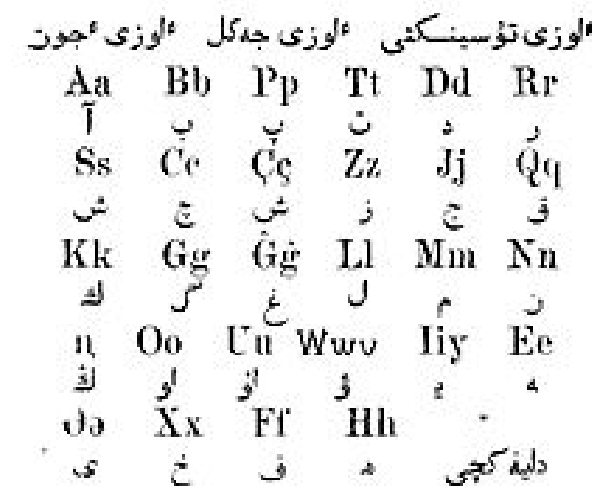

Рисунок 2. Казахский алфавит в арабской графике

После октябрьской революции 1917-го года в Казахстане арабское письмо было решено заменить латиницей, что и произошло в 1929 году. Средства массовой информации – газеты и журналы, а также образование начали использовать латинский шрифт для 29 букв и один знак (хамза) в качестве модифицирующего символа казахского языка (рис. 3)[2]:

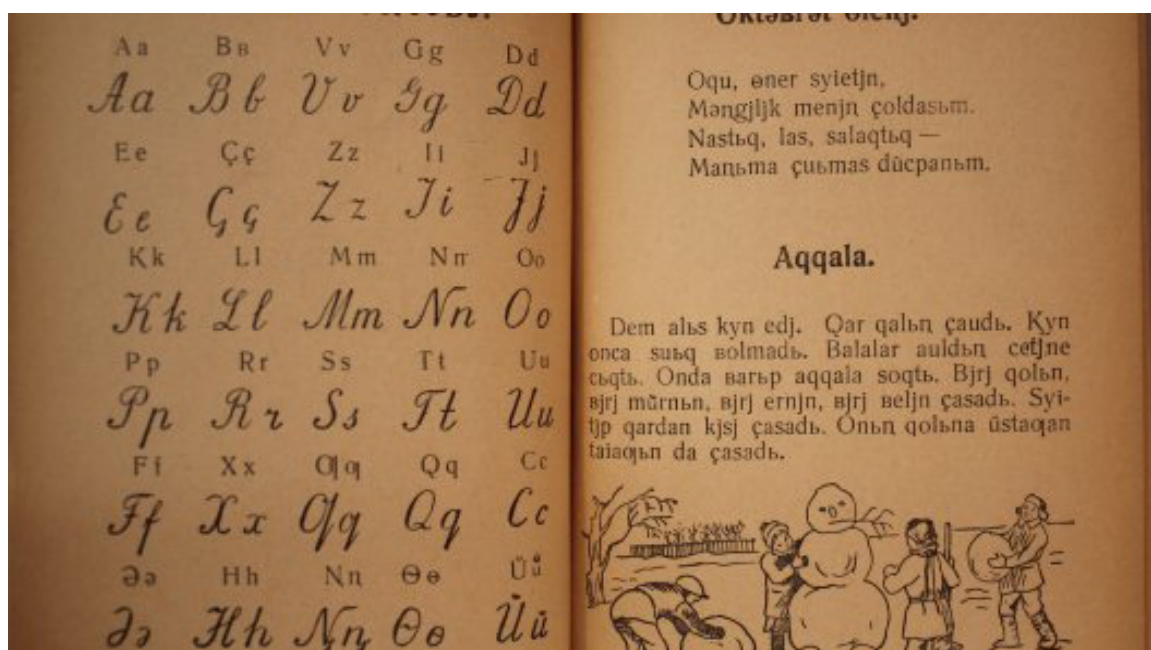

Рисунок 3. Страница из учебника Эліппе, изданного в начале XX-го века

Однако спустя всего 10 лет латиница была заменена на кириллицу. На основе русской графики советским лингвистом-тюркологом, доктором филологических наук, профессором, членом-корреспондентом Академии Наук Казахской ССР С.А. Аманжоловым (1903-1958) был составлен алфавит, состоящий из 42 букв, внедренный в книгопечатание и образование в Казахстане в 1940-м году. Более 70 лет он успешно использовался, однако в первой четверти XXI-го века возникла необходимость вернуться к реформированию казахской письменности на базе латинского шрифта [4].

Так, статья Первого Президента Республики Казахстан о необходимости модернизации общественного сознания «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» продолжает государственную концепцию в ряду других программ («Культурное наследие», «О Государственной программе развития и функцио-

нирования языков в Республике Казахстан на 2011-2020 годы» и других) [5-7]. Сохранение и приумножение духовно-культурных ценностей является основной целью предложенного документа. Новый подход в определении выбора пути в будущее представляет собой несколько логически связанных между собой этапов, парадигмой которых выступает модернизация сознания граждан нашей республики. Человеческий капитал как основной вид ресурсов страны является локомотивом развития современного гражданского общества, вступающего в пост-информационную эпоху. В связи с этим мировоззрение казахстанцев определяет уровень готовности вхождения в тридцать развитых государств мира, что обеспечивается сознанием молодого поколения, которому предстоит выполнить задачи, поставленные Главой государства в данной программе.

Профессорско-преподавательский состав и студенческий контингент Казахской национальной академии искусств им. Т. Жургенова активно включается не только в обсуждение, но и в подготовку проекта реализации основных пунктов статьи, в число которых входит поэтапный переход на латинскую графику важнейших документов учебного процесса, например учебно-методического комплекса дисциплин по предмету «Общее фортепиано» для студентов специальностей театрального факультета – «Актер мюзикла», «Актер музыкального театра» и «Актер кино и театра» [8].

Как указано в статье на официальном сайте Президента: «К 2025 году делопроизводство, периодические издания, учебники и все остальное мы начинаем издавать на латинице. Сейчас приступим к подготовке. Правительству нужно иметь четкий график перехода казахского языка на латиницу. Полагаю, что до конца 2017 года необходимо с помощью ученых и широкой общественности принять единый стандартный вариант казахского алфавита в новой графике. С 2018 года — начать подготовку кадров для преподавания нового алфавита и подготовку учебников для средней школы. Конечно, в период адаптации определенное время будет работать и кириллица» [9].

Однако в данный момент нельзя забывать и о другой проблеме, которую необходимо решить прежде перехода на латинскую графику – транслитерация имеющейся документации, созданной на кириллице. За годы использования кириллицы было издано достаточное количество учебной и учебно-методической литературы, которая остается актуальной и в настоящее время. Так, в помощь была создана специальное мобильное приложение, доступное в AppStore, - QAZLATYN, которое переводит текст, набранный на кириллице, почти мгновенно на латиницу (рис.4):

№	Латын таңбасы	Дыбысталары	№	Латын таңбасы	Дыбысталары
1	<i>Aa</i>	<i>Aa</i>	13	<i>Mm</i>	<i>Mm</i>
2	<i>Bb</i>	<i>Bb</i>	14	<i>Nn</i>	<i>Nn</i>
3	<i>Cc</i>	<i>Цц</i>	15	<i>Oo</i>	<i>Oo</i>
4	<i>Dd</i>	<i>Дд</i>	16	<i>Pp</i>	<i>Пп</i>
5	<i>Ee</i>	<i>Ee</i>	17	<i>Qq</i>	<i>Ққ</i>
6	<i>Ff</i>	<i>Фф</i>	18	<i>Rr</i>	<i>Рр</i>
7	<i>Gg</i>	<i>Гг</i>	19	<i>Ss</i>	<i>Сс</i>
8	<i>Hh</i>	<i>Хх/Һһ</i>	20	<i>Tt</i>	<i>Тт</i>
9	<i>Ii</i>	<i>Іі / Ии</i>	21	<i>Uu</i>	<i>Ұұ</i>
10	<i>Jj</i>	<i>Йй</i>	22	<i>Vv</i>	<i>Вв</i>
11	<i>Kk</i>	<i>Кк</i>	23	<i>Ww</i>	<i>Уу</i>
12	<i>Ll</i>	<i>Лл</i>	24	<i>Yy</i>	<i>Ыы</i>
			25	<i>Zz</i>	<i>Зз</i>

Рисунок 4. Казахский язык в латинском шрифте

Согласно утвержденному Правительством плану по переходу на латинскую графику в 2017-м году будет утвержден и принят единый стандарт казахского алфавита на основе латинской графики. В 2018-м году произойдет принятие программы соответствии с законопроектом. В 2019-м году начнется кадровая работа по подготовке преподавательского состава вузов, проведение обучающих курсов. В

2020-м году планируется издание административно-территориальных материалов на латинице, одновременно продолжатся курсы обучения преподавателей. В 2021-м году будет переведено делопроизводство государственных органов и бюджетных организаций. В 2022-м году казахоязычные средства массовой информации также начнут использовать исключительно латинскую графику, после чего состоится переход центральных государственных органов. В 2023-м году все организации и учреждения науки, культуры и образования перейдут на латиницу и одновременно завершится переход школ. В 2024-м году продолжится переход университетов, СМИ, который планируется завершить в 2025-м году. Таким образом, процесс перехода с кириллицы на латиницу займет 8 лет, после чего вся казахоязычная сфера будет функционировать с использованием латинской графики [10-11].

В связи с этим в разделе учебно-воспитательной работы кафедры «Сольное пение» КазНАИ им. Т. Жургенова запланирован ряд мероприятий по поэтапному переходу на латинскую графику, а также по задаче создания «100 учебников на казахском языке», в число которых входят:

- беседа со студентами о необходимости перехода на латиницу,
- создание экспертной комиссии по отбору литературы для перевода на латиницу,
- лекция «Истоки становления и развития графики казахского языка в 20-21 веках»,
- работа преподавательского состава по созданию новых учебников и пособий на латинской графике,
- курсы обучения по заполнению документации на латинице,
- конкурс на лучшее оформление УМКД на латинице,
- оформление стенда о процессе перехода на латиницу и другие.

Следующая задача неразрывно связана с пропагандой патриотизма – проектом «Туған жер», который будет отражен в содержании репертуарных сборников и учебно-методических пособий по дисциплине «Общее фортепиано», а также концертов студентов и мастер-классов преподавателей, посвященных программе «Рухани жангыру». Репертуар литературы предположительно включает в себя наиболее популярные произведения казахстанских композиторов, в образный круг которых входит тематика родной земли, степи, домбры, столицы Казахстана – Астаны, Независимости Казахстана и другие.

Таким образом, согласно положениям Государственной программы, одной из культурно-образовательных задач казахской национальной академии искусств имени Т. Жургенова является подготовка к поэтапному переходу казахского языка на латинский шрифт. Руководством структурных подразделений основные необходимые мероприятия проработаны и введены в перспективный план развития нашего учреждения в целях успешной реализации вышеуказанной программы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Древнетюркское руническое письмо. Доступно на официальном веб портале: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BD%D0%B5%D1%82%D1%8E%D1%80%D0%BA%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B5_%D1%80%D1%83%D0%BD%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B5_%D0%BF%D0%B8%D1%81%D1%8C%D0%BC%D0%BE
2. <http://www.exclusive.kz/expertiza/obshhestvo/14407/>
3. Казахский алфавит на латинице XX века показали в Париже. Доступно на официальном вебпортале: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/kazahskiy-alfavit-na-latinitse-XX-veka-pokazali-v-parije-328893/
4. О переводе казахской письменности с латинизированного на новый алфавит на основе русского (Закон от 10 ноября 1940 года) // Сборник законов Казахской ССР и указов Президиума Верховного Совета Казахской ССР, 1938—1981. — 1981. — Т. I. Доступно на официальном вебпортале: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%85%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%BF%D0%B8%D1%81%D1%8C%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C
5. Указ Президента Республики Казахстан «О переводе алфавита казахского языка с кириллицы на латинскую графику». Доступно на вебпортале Закон КЗ: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33613600
6. Государственная программа «Культурное наследие» Казахстана: этапы ее реализации и значение. Доступно на официальном вебпортале: <http://e-history.kz/ru/contents/view/1568>
7. О Государственной программе развития и функционирования языков в Республике Казахстан на 2011-2020 годы. Доступно на официальном вебпортале: <http://prokuror.gov.kz/rus/dokumenty/gosudarstvennyy-yazyk/o-gosudarstvennoy-programme-razvitiya-i-funkcionirovaniya-yazykov-v>
8. Официальный сайт Казахской национальной академии искусств им. Т. К. Жургенова. Доступ на официальном вебпортале: <http://www.kaznai.kz/>

9. Эксперт рассказал, как Казахстан будет переходить на латиницу. Доступно на вебпортале YKNews: <https://yk-news.kz/news/%D1%8D%D0%BA%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%82-%D1%80%D0%B0%D1%81%D1%81%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D0%BB-%D0%BA%D0%B0%D0%BA-%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%85%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD-%D0%B1%D1%83%D0%B4%D0%B5%D1%82-%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%85%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%82%D1%8C-%D0%BD%D0%B0-%D0%BB%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%83>
10. История графики казахского языка. Доступно на официальном вебпортале «История Казахстана»: <http://e-history.kz/ru/publications/view/3032>
11. Sputnik Казахстана. Доступно на официальном вебпортале: <https://ru.sputniknews.kz/society/20170412/1995876/kakim-byl-kazahskij-alfavit-do-perekhoda-na-kirillicu.html>

ФИЛОСОФИЯ
PHILOSOPHY

Әшіров Ж.С.

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің

II курс докторанты

E-mail: zhanashir@mail.ru

ӨМІРТАНУДАҒЫ МОДЕРНИСТІК ІЗДЕНІСТЕР

Түйін: Мақалада өнер мен әдебиеттегі модернизм бағытының қалыптасу тарихы мен философиялық алғышарттары баяндалған. Автор модернизмнің пайда болуы мен қалыптасу ерекшеліктерін адамның таным табиғатымен тығыз байланыста қарастырады.

Түйін сөздер: таным, модернизм, әдебиет, өнер, философия.

Резюме: В статье рассматривается история возникновения и философские предпосылки модернизма. Автор тесно связывает историю возникновения и формирования модернизма с познавательной деятельностью человека.

Ключевые слова: познания, модернизм, литература, искусство, философия.

Summary: The article discusses the history and philosophical background of modernism. The author closely links the history of the emergence and formation of modernism with human cognitive activity.

Keywords: knowledge, modernism, literature, art, philosophy.

Адам табиғатынан тануға бейім. Адамзат қоғамының даму тарихы болмысты тануға, оның жұмбағы ашылмаған сырлары мен өмірдің мәнін іздеу жолындағы ізденістерімен құнды. «Дүниенің көрінген һәм көрінбеген сырын түгелдеп, ең болмаса денелеп білмесе, адамдықпен орны болмайды. Оны білмеген соң, ол жан адам жаны болмай, хайуан жаны болады. Өзелде құдай тағала хайуанның жанынан адамның жанын ірі жаратқан, сол әсерін көрсетіп жаратқаны» [1]. Адамзат өркениетінің даму тарихи болмысты танудың екі түрлі жолын түзді: ғылым және өнер. Ғылыми таным рационалды ізденіске негізделсе, өнер өмірді образдар арқылы тануға талпыныс жасайды.

Өнер мен әдебиеттің даму тарихына көз жіберсек, XIX ғасыр соңы мен XX ғасыр өмірді өнер арқылы танудың жаңа қырларымен толыққандығын байқауға болады. Әрине, мұндай өзгерістер ең алдымен Антикалық өркениеттің мұрагері саналған Еуропа өнері мен мәдениетінде көрінді. XIX ғасыр соңындағы адамзаттың философиялық-мәдени ізденісі өнер тарихында модернизм деген атаумен айшықталды.

Модернизм (франц. Modern – қазіргі) XX ғасыр өнеріне тән типологиялық, алайда түрліше түсіндірілетін термин. Батыс ғылымында, сондай-ақ халықтық демократия елдерінің эстетикасында модернизм термині бірінші дүниежүзілік соғыс кезінде не қарсаңында пайда болған өнер мен әдебиеттегі реалистік емес түрлі ағымдарды: экспрессионизм, кубизм, футуризм, унаимизм, акмеизм, имажинизм – 10 жж., сюрреализм, абстракционизм – 20-30 жж., «абсурд театры», «жаңа роман» мектебі, «поп-арт», «кинетикалық өнер» және т.б. – екінші дүниежүзілік соғыстан соң пайда болған ағымдарды белгілеу үшін қолданылады [2, 222]. Модернизмді өнер салаларына жеке дара телімей, философиялық контексте қарастырсақ, ең алдымен осы бағыттың тарихи даму жолындағы табиғи-занды құбылыс екендігі аңғарылады. «Модернизмнің түрткісі философия екендігі белгілі. Сол себепті еуропалықтар үшін бар өнердің түрткісі һәм ұйытқысы ол философия болды. Өйткені оларда дін өзінің қызметін шығыстағыдай атқарған жоқ» [3, 7]. Адамзаттың бағзы қоғамы болмыстың табиғат пен ғарыштық кеңістікке дейінгі тылсым жұмбағын тануда қашанда жалғыз емес еді, өз өмірінің мәні мен миссиясы туралы тығырықты ойларға жүгінгенде де жаратушы деп аталатын тараптың табан тірейтіндей құдеріттілігіне әсте шек келтірілмейтін. Өмір құбылыстары мен ізденуші адамның өмір мәні де жаратушылық инстанцияның бастауынан түсіндірілуі адамзаттың болмыс мен тағдыр алдындағы жауапкершілігін белгілі бір дәрежеде жеңілдетті. Дамудың осы космоцентристік, теоцентристік кезеңдеріндегі өміртаным философиясы ең алдымен халықтың сакральды ұғым-түсініктерін қалыптастырып, өнер мен әдебиеттен көрініс тапты. Мысалы көне грек трагигі Софоклдың «Эдип патша», «Антигона», «Колондағы Эдип» трагедияларының тартыс табиғаты түптеп келгенде Құдай(лар) ұсынған адам тағдыры (рок) мен еркіндікке ұмтылған азат адам арасындағы конфликтке негізделеді. Тартыс түзілімінде Софоклдың қаһарманы тағдырына каншалықты қарсы тұрса, құдай(лар) сызып берген тағдыр жолына соншалықты жақындай түседі. Рок деп аталатын тағдыр түсінігіне табан тіреген мифологиялық сюжет шығармадан тысқары тұрса да,

адамның тағдырмен жазылған әрекетке жауапкершіліктілігі турасындағы автор туындатқан ойларға себеп болады. «Колондағы Эдип» кейіпкері Тезейдің ойы «Эдип – пақыр, Тезей – патша, алайда құдайлар алдында олар тең. Эдип ештеңеге кінәлі емес, оған құдайлардың қылжағына айналды» болып түзіліп ежелгі адамзаттың дәстүрлі танымын сипаттайды.

«Құдай – адам – табиғат» ұштаған негізді өміртаным орта ғасырлардағы схоластикалық философиялық тұжырымдарда тринитарлы табиғатын жоғалтқан жоқ. Осы ұштағандық тармақта монотеистік құдай ұғымына басымдық беріліп, табиғат пен таным діни схоластикалық қағидалармен түсіндірілді. Ортағасырлық өміртанымның балауса схоластикадан (IX-XIIIғғ.) құлдырау кезеңіне (XIV-XVғғ.) дейінгі аралықта жоғарыда аталған ұштағандық танымның Тәңірмен байланысты бөлігі бірте бірте әлсірей бастады. Кейінгі Жаңа деп аталатын дәуірлерде ерте замандарда Тәңірдің құдіреттілігімен, тылсым күштердің табиғатымен түсіндірілетін феномендердің ғылыми тұрғыдан түсіндірілуі, рационалды адамның білім, медицина, өнер саласындағы әрекеті өміртанымдағы діни факторды біршама әлсіретіп, қоғамның секулярлы бағытта дамуына жол ашты. Секулярлы қоғамның діни танымнан азаттыққа ұмтылуы Р.Декарт есімімен байланысты кортезиандық дүниетанымды қалыптастырып әлемнің ғылыми бейнесіне жол ашылды. Қоғам мен өнер дамуының осы кезеңінің нәтижесі ретінде, кейінірек Фридрих Ницше 1881-1882 жылдары жазылған «Веселая наука» еңбегінде: «Где Бог? – воскликнул он. Я хочу сказать вам это! Мы его убили – вы и я! Мы все его убийцы! <...> Бог умер! Бог не воскреснет! И мы его убили! Как утешимся мы, убийцы из убийц! Самое святое и могущественное Существо, какое только было в мире, истекло кровью под нашими ножами – кто смоет с нас эту кровь?» деп жазды [4]. Танымдық-философиялық контексте тринитарлы дүниетанымнан теологиялық құрамдас бөлігінен ажырауы болмысты субъект – объектілік қатынастағы кортезиандық-дуалистік парадигма басымдығында тануға жол ашты. Өміртанымдағы модернистік ізденістердің бастауы осы рационалистік білімдердің басымдығында жатыр. Модернге рационалды сипат тән болды. Сол себепті де Жаңа дәуірдің өнері мен әдебиеті де рационалдылыққа құрылды. Р.Декарттың «Мен ойлаймын, демек өмір сүремін» (*Cogito ergo sum*) қанатты сөзінен рационализмнің сол кезеңдегі өміршендігін байқауға болады. Модерн дәуірінің орталық парадигмасы рационализмге негізделді. Рене Декарт идеясында рационализм танымның универсалды әдісі, ал адам санасы ақиқатты танудың бірден бір амалы, шындықты танудың басты көрсеткіші саналды.

Жаңа дәуір өнеріндегі басты идея адамның ақыл-ойына деген сенім болғандықтан, діни сарын, сезімталдық пен эстетизм екінші орында болды, сезім мен эмоциядан сана жоғары қойылды. Осы себепті де Жаңа дәуірдің өнер мұраларынан Сандро Боттичеллидің «Венераның туылуы» (1486), Рафаэль Сантидің «Сикстиндік Мадоннасы» (1512) мазмұндас картиналарды көру мүмкін емес. Сурет өнерінде бұрынғы діни сюжеттердің орнын портрет, пейзаж, натюрморт сынды жанрлар басты. Жаңа дәуірдің өнердің осы саласындағы туындыларынан Ф.Гойяның, француз академиясының жарқын өкілі Жан Огюст Доминик Энгр сынды суретшілердің туындыларын атауға болады. Әдебиеттегі академизм мен сөз өнерін рационализациялау осы кезеңдегі классицизм ережелерінен анық көрінеді.

Кең мағынасында алғанда Модернити кезеңінің, Модернизмнің басты философиялық тезистері өзіне дейінгі архаика саналған қоғам құндылықтарына деген антитезистік сипатымен ерекшеленеді. Өткен қоғам мен ондағы рухани мәдени жетістіктерге күмәнмен қараудың модерндік дүниетанымның өзі бастау алатын ақыл мен рационалды сана дәуірін де шарпыды. Модернизмнің өз бастауларына да күмән танытуы XIX ғасыр соңы мен XX ғасыр басында орын алды. Дәл осы кезеңдегі Еуропадағы рухани дағдарыстар өнер мен әдебиетте модернистік ағымдардың пайда болуына әсер етті. Әдебиет пен өнердегі модернизм мен оның ағым-тармақтары өзіне дейінгі қалыптасқан өнердегі академиялық дәстүрге деген антитезистік сипатымен қоса, төңкерістік рухта болды. Мәселен, сурет өнеріндегі модернизмнің бір тармағы – фовизмге академиялық көлем мен перспектива емес, суреттің динамикалығы мен бояудың интенсивті қанықтығы маңызды болды. Ал футуризм әдебиеттегі классика саналатын дәстүрді бүтіндей жокқа шығарады. Орыс футуризмнің 1912 жылғы манифестінде («Пощечина обществу вкусу»): «Только мы – лицо нашего Времени. Рог времени трубит нами в словесном искусстве. Прошлое тесно. Академия и Пушкин непонятнее гieroгифов. Бросить Пушкина, Достоевского, Толстого и проч. и проч. с Парохода современности» - деп жазды [5].

Қорыта айтқанда, тарихи-философиялық тұрғыдан алғанда модернизм – болмысты толық (өнер мен ғылым арқылы) танудың бір көрінісі. Субъект-объектілік кортезиандық танымнан бастау алып, өзіне дейінгі құндылықтарға адам болмысы тұрғысынан қарады. Модернизм философиялық

аядағы парадигма тринтарлы жүйеден дуалистік таным жүйесіне алмасу кезеңінде қалыптасып, өз даму сатыларында болмыс түзілімінен адам өмірінің мәні мен маңызын іздеді. Модернизмнің болмыстанудағы жарқын ерекшелігі дәстүрлі гуманистік мәдениеттің құлдырауы мен рухани дағдарыс кезеңдерінде айқын көрінді. Дегуманистік орта жағдайындағы модернизм өмірдің абсурдтығын тез аңғарып, шынайы болмысты ирреалды әлемнен (сюрреализм), болашақтан (футуризм), эмоционалдық танданудан (фовизм, акмеизм, импрессионизм) іздеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Абайдың қара сөздері // <http://abai.kz/post/6>
2. Словарь литературоведческих терминов // Редакторы-состав: Тимофеев Л.И., Тураев С.В.. М., 1974
3. Жарылғапов Ж.Ж., Такиров С.У., Жакулаев А.М. Қазақ прозасы: маодернизм және постмодернизм. Монография. – Қарағанды, 2015ж.
4. <http://www.nietzsche.ru/works/main-works/svasian/?curPos=1>
5. http://librebook.me/pochechina_obchestvennomu_vkusu/vol1/1

ӘЛЕУМЕТТАНУ
СОЦИОЛОГИЯ
SOCIOLOGY

Курос Б.
Ассоциированный Профессор, PhD
Международный университет информационных технологий

Булгакбаева А.А.
магистрант 2 курса по специальности 6М070400-Вычислительная техника
и программное обеспечение
Международный университет информационных технологий
baa.alua@gmail.com

ОСОБЕННОСТИ ЗАЩИТЫ ИНФОРМАЦИИ В РАСПРЕДЕЛЕННЫХ ХРАНИЛИЩАХ

Резюме: Поскольку хранилище данных хранит огромный объем данных, безопасность этой огромной информационной базы имеет решающее значение для устойчивости и надежности хранилища данных. С момента своего появления хранилище данных прошло через технологических изменений, что требует с нас изменить стратегии безопасности. Таким образом, глубоко изучив различные изменения в механизмах безопасности хранилища данных, а также изменения в стратегиях для данных разработка хранилища помогает понять различные аспекты безопасности, связанные с хранилищем данных.

Ключевые слова: хранилище, защита, информация, распределенные, безопасность, данные.

Түйін: Мәліметтерді сақтау қоры үлкен көлемдегі ақпараттарды сақтайтын болғандықтан, осы көлемді ақпарат қорының қауіпсіздігі мәліметтерді сақтау қорының тұрақтылығы мен сенімділігі үшін шешуші мәнге ие болып саналады. Мәлімет құрылғанынан бастап, түрлі технологиялық өзгерістерден өтеді, бұл қауіпсіздікті арттырудың бағыттарын өзгертуді талап етеді. Олай болса, мәліметтерді сақтау қорының қауіпсіздік механизмдерінің өзгерістерін зерттеу, оларды өзгерту мәліметтерді сақтау қорымен байланысты қауіпсіздіктің түрлі аспектілерін түсінуге көмектеседі.

Кілттік сөздер: сақтау қоры, қорғау, ақпарат, таратылған, қауіпсіздік, мәлімет.

Summary: As Data Warehouse store huge amount of data, the security of this huge information base is crucial for the sustainability and reliability of data warehouse. Since its advent the data warehouse has gone through various technological changes, which has prompted us to change the security strategies as well. Thus, taking a deep look at the various changes in the security mechanisms of data warehouse, along with the changes in the strategies for the data warehouse development it helps in understanding the various security aspects which are related to the data warehouse.

Keywords: warehouse, protection, information, distributed, security, data.

Предоставление доступа к нескольким, распределенным, неоднородным базам данных и другим источникам информации стало одним из ведущих вопросы в области исследований и промышленности баз данных. В исследовательских работах большинство подходов к проблеме интеграции данных основаны на после очень общего двухэтапного процесса:

- Принять запрос, определить соответствующий набор информации для ответа на запрос и создать соответствующий команд для каждого источника информации.
- Получать результаты из источников информации, выполнять соответствующий перевод, фильтрацию, слияние и другую информацию и вернуть окончательный ответ пользователю или приложению.

Обычно мы рассматриваем этот процесс как медленный или по требованию подход к интеграции данных, поскольку информация извлекается только из источников только при постановке различных запросов. Естественной альтернативой медленному подходу является продвинутый подход к интеграции данных. Помимо этих, стремящийся подходы:

- Информация от каждого источника, который может нас заинтересовать, извлекается заранее, прежде чем двигаться дальше, переводить и фильтровать по мере необходимости, объединяется с соответствующей информацией из других источников и хранится в (логически) централизованном хранилище.
- Когда запрос задается, запрос оценивается непосредственно в хранилище, не обращаясь к исходной информации источники.

Довольно медленный подход к интеграции подходит для информации, которая быстро меняется по времени, для клиентов с непредсказуемые потребности и запросы, которые работают с огромными объемами данных из большого количества источников информации.

Тем не менее, медленный подход может повлечь неэффективность и задержку в обработке запросов, особенно когда запросы выдаются несколько когда источники информации являются медленными, дорогими или периодически недоступными, и когда требуется значительная обработка для операции перевода, фильтрации и слияния. В тех случаях, когда источники информации не позволяют использовать специальные запросы, ленивый подход просто невозможен.

В подходе к хранилищу данных интегрированная информация доступна для запросов и анализа клиентами. Таким образом подход к хранилищеированию подходит для них:

- Клиенты, требующие конкретных, предсказуемых частей доступной информации.
- Клиенты, требующие высокой производительности запросов и эффективности, но не обязательно требующие самого последнего состояния информации.
- Среды, в которых собственные приложения в источниках информации требуют высокой производительности.
- Клиенты, желающие получить доступ к личным копиям информации. так что они могут быть изменены, аннотированы и т. д., или клиенты желая сохранить информацию, которая не поддерживается в источниках.

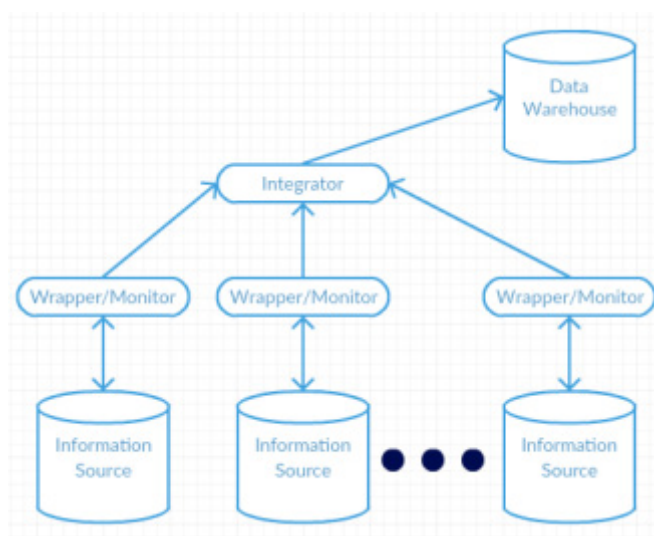

Рисунок 1. Базовая архитектура системы хранения данных

Рисунок 1 иллюстрирует базовую архитектуру системы хранения данных. В нижней части диаграммы показана информация источника. Хотя традиционные формы дисков означают обычные системы баз данных, в общем случае эти источники могут включать нетрадиционные данные, как плоские файлы, новостные ленты, документы HTML и SGML, базы знаний, устаревшие системы и т. д.

Компонент-оболочка отвечает за перевод информации из формата в который источник присутствует, и модель данных, используемая системой хранилищеирования, в то время как компонент монитора отвечает за автоматически обнаруживая изменения интереса к исходным данным и сообщая об этом интегратору. Когда новая информация источник привязан к системе хранилище или когда соответствующая информация у источника изменяется, новые или измененные данные распространяются на интегратор. Интегратор является важным компонентом и отвечает за установку информации в хранилище, который включает в себя фальсификацию информации, ее обобщение или слияние с информацией из других источников. С целью для правильной интеграции новой информации на хранилище может потребоваться, чтобы интегратор получил дополнительную информацию из тех же или разных источников информации. Это поведение иллюстрируется пунктирными стрелками вниз на рисунке 1. Сам хранилище данных может использовать систему управления базами данных или специального назначения. Хотя на рисунке 1 мы проиллюстрируем единый централизованный хранилище, который может быть реализован как система распределенной базы данных, а на самом деле данные параллелизм или распределение могут потребоваться для обеспечения желаемой производительности. Архитектура и основные функции, которые мы имеем описанный более общий,

чем тот, который предоставляется большинством коммерческих систем хранения данных.

Предположим, что источники и хранилище подписываются на одну модель данных (обычно реляционную), что распространение информации из источников на хранилище выполняется как пакетный процесс (возможно, автономный), и что запросы от интегратора к источнику информации никогда не нужны.

Необходимо указать требования, которые должны быть указаны пользователями, которые имеют доступ к данным и любым спецификациям безопасности агрегации данных.

Следует учитывать требования к другим чувствительным корпоративным данным, например данные о людских ресурсах. Следует учитывать требования к тестовым данным, например, необходимость «вычеркивания» конфиденциальных данных во время тестирования. Следует учитывать проблемы безопасности для проектной документации, примерами являются спецификации детального дизайна для конкурентов и каковы требования по предотвращению несанкционированного доступа. Следует убедиться, что спецификации требований относятся к политике безопасности данных управления информацией для обеспечения общего понимания всех требований безопасности хранилища данных.

Доступ к сети и каждой системе должен контролироваться посредством использования индивидуальных учетных записей пользователей и связанный секретный ключ аутентификации или пароль. Это должна поддерживаться формальной записью всех прав доступа, включая полное имя пользователя или учетной записи и группу описания. Учетные записи, которые становятся неактивными или неиспользованными, должны быть приостановлены через шестьдесят (60) дней и, если они остаются неактивными, удаляются после девяноста (90) дней. Временные учетные записи пользователей могут быть настроены, например, для целей тестирования. Такие учетные записи должны иметь срок действия. Все пользователи должны быть предоставлены, первоначально и при сбросе, временный пароль, который они должны изменить немедленно. Чтобы гарантировать, что вызовы сброса пароля действительны, идентификаторы пользователя должны быть проверены с использованием информации который присутствует в отношении пользователя, которого знает только пользователь. Временные пароли должны передаваться пользователям в безопасный способ. Необязательные или необеспеченные специальные счета должны быть ограничены или удалены, например. Гость, Анонимный, Null и не-пользователь счета.

Процедура входа в систему не должна запрашивать или отображать информацию во время процедуры входа в систему, которому помог бы неавторизованный пользователь. Информация входа в систему должна быть проверена только при завершении всех входных данных. Если во время логин, система не должна указывать, какая часть данных является правильной или неправильной. Количество фиктивных логинов должно быть установлено не более 5-6 уведомлений (предпочтительно 6). Атрибутный вход позволяет пользователю задержка смены пароля и вход в систему для фиксированного количества раз, после чего они должны изменить их пароль и не может войти в систему до тех пор, пока это не произойдет. Количество неудачных попыток входа в систему должно быть ограничено четырьмя входами. После 4 последовательных неудачных входов в систему попытки:

- 1) зафиксировать неудачную попытку;
- 2) инактивировать учетную запись для периода автоматического тайм-аута / сброса 20-25 минут или более, или таким образом, который требует ручного сброса системным администратором; а также идентификаторы пользователей не должны указывать уровень привилегий пользователя, например, менеджера или систему приложений, к которым они имеют доступ.

При внедрении хранилища данных существует несколько ключевых соображений.

Первое, что неувидительно, заключается в том, что команда хранилища данных должна учитывать сквозное шифрование методы обеспечения безопасности. Среда хранилища данных состоит гораздо больше, чем просто база данных. Целиком окружающая среда варьируется от извлечения данных из операционной системы, транспортировки этих данных в хранилище данных, возможное распространение этих данных на витрины данных и другие аналитические серверы и, наконец, распространение этих данных среди конечных пользователей.

Окружающая среда охватывает несколько серверов и несколько программных продуктов и, конечно же, каждый компонент должен быть безопасным.

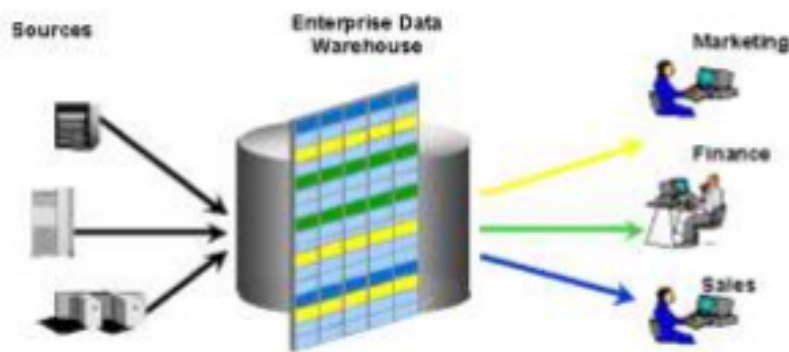

Рисунок 2. Консолидация на корпоративном хранилище данных со встроенной защитой

Сегодня, несомненно, много хранилищ данных, в которых сама база данных имеет мало шансов на казнь безопасности, но при этом время, когда плоские файлы, которые используются для заполнения хранилища данных, хранятся в незащищенном месте. Это яркий пример которые могут возникнуть, когда весь процесс хранилища данных не разработан с использованием различных методов безопасности в разум.

Второе соображение связано с взаимодействием безопасности и архитектуры хранилища данных. Сводные данные хранилище намного проще в безопасности, чем десятки разнородных витрин данных. Действительно, многие отраслевые аналитики и клиенты согласятся, что корпоративный хранилище данных является предпочтительной моделью реализации, и среди многих достоинств этой модели есть факт что безопасность централизованного хранилища данных проще и дешевле в управлении, обеспечивая более высокий уровень безопасности.

Окончательное рассмотрение - это признание ядра хранилища данных. Хотя комплексная безопасность имеет решающее значение, способность предоставлять гибкую многоуровневую модель безопасности для данных в хранилище данных тем не менее является основным требованием для безопасности хранилища данных

Область хранилищ данных и различные меры, связанные с безопасностью в этой области для интеграции нескольких распределенных, разнородных источников информации, является жизнеспособной и в некоторых случаях превосходной альтернативой традиционным исследовательским решениям. традиционные подходы являются медленными и работают определенным образом, то есть запрашивают, обрабатывают и объединяют информацию из источников, когда запросы позировала. легко доступна для прямого запроса и анализа на хранилище. Хотя концепция хранилищ данных уже замечен в отрасли баз данных, мы считаем, что существует ряд важных открытых проблем исследования, описанных выше, которые необходимо решить, чтобы реализовать гибкие, мощные и эффективные системы хранения данных будущего, которые, кроме от того, чтобы быть мощным и гибким, также будет безопасным.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Талалаев А.А. Ауытқымалы желілік белсенділіктің мониторингінің нейрожелілік модулін әзірлеу / А.А. Талалаев, И.П. Тищенко, В.П.Фраленко, В.М. Хачумов // Нейрокомпьютерлер: әзірлеу және қолдану. – 2011, № 7, Б. 32-38.
2. Ахметов Б.Б. Ақпараттық жүйелердің желілік ресурстарына кибершабуылдарды танып білудің нейрожелілік құралдарының тиімділігін бағалау параметрлері / Б.Б. Ахметов, А.Г. Корченко, И.А. Терейковский, Ж.М. Алибиева // Reports of the national academy of sciences of the republic of Kazakhstan. ISSN 2224-5227. Volume 2, Number 312 (2017).
3. Мустафаев А.Г. Желілік трафикті талдаудың негізінде компьютерлік шабуылдарды анықтаудың нейрожелілік жүйесі // Қауіпсіздік мәселелері. – 2016, № 2, С.1-7.
4. Кейт Л., Марк Ф. Актуальные проблемы хранения данных. Учебное пособие, 2002.
5. Хунцзян Х. и Марк Х. «Влияние факторов реализации на успех хранения данных: поисковый Исследование. Журнал информации, информационных технологий и организаций, 2007.
6. Chenoweth T., Karen C. and Haluk D., «Семь ключевых вмешательств для успеха хранилища данных». Сообщения ACM 49. – 2006, №1, С.114-119.

**«ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ»
«НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА»
«SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN»**

Халықаралық ғылыми журналы (Мемлекеттік тіркеу: №9875-Ж 09.02.2009 ж.
Халықаралық тіркеу: ISSN 2073 – 333X, Париж, наурыз)
2009 жылдан бастап басылым ай сайын шығады.

Международный научный журнал
(Гос. регистрация: №9875-Ж 09.02.2009,
Международная регистрация: ISSN 2073 – 333X, Париж, март 2009 г.)
Периодичность издания ежемесячно.

Ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі білім және ғылым саласындағы бақылау Комитетінің 2012 жылғы 10 шілдедегі №1082 бұйрығымен ғылыми баспалар тізіміне енгізілген.

Журнал индексті ғылыми дәйексөздер қатарына қосылады және ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау жөніндегі комитет ұсынған **заңтану, филология, педагогика, өнертану** ғылымдары бойынша басылымдар тізіміне кіреді.

Автор мәліметтің нақтылығына, ресми құжаттардың сілтемелері мен басқа да деректердің дұрыстығына жауапты. Редакцияға келген материалдар кері қайтарылмайды.

Мақалада отандық (Қазақстандық) авторлардың еңбектерін міндетті түрде қолдану керек. Сонымен қатар «Қазақстанның ғылым мен өмірі» журналының алдыңғы сандарында жарияланған авторлардың мақалаларына сілтеме жасауға кеңес беріледі.

Автор мақала жазу барысында өз еңбектеріне сілтемені азырақ жасап, басқа маңызды ғалымдардың еңбектеріне сілтеме жасағаны жөн.

Журналға мақаланы қазақ, орыс, ағылшын, неміс, француз, қытай, түрік, араб және ТМД халықтары тілдерінде жазуға болады.

Приказом Комитета по контролю в сфере образования и науки МОН РК от «10» июля 2012 года № 1082 рекомендован для научных публикаций.

Журнал включен в индекс научного цитирования (ИНЦ) и в список изданий, рекомендованных Комитетом по контролю в сфере образования и науки МОН РК по специальностям: **юриспруденция, филология, педагогика, искусствоведение.**

Ответственность за достоверность фактов и сведений, содержащихся в публикациях, несут авторы. Материалы редакцией не возвращаются.

В статье необходимо использовать труды отечественных (Казахстанских) авторов. При этом рекомендуется содержать ссылки на статьи авторов, опубликованных в предыдущих номерах международного журнала «Наука и жизнь Казахстана».

Самоцитирование в статье при написании автором научной работы допускается в наименьшем количестве. Рекомендуется обратить внимание на значимые научные труды ученых мира.

Статьи журнала принимаются на казахском, русском, английском, немецком, французском, китайском, турецком, арабском языках и могут быть написаны на языках народов СНГ.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ
Халықаралық ғылыми журнал
№ 2 (77) 2019 жыл

Бас редактор: «Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», з.ғ.д., профессор Е.О. Алауханов

ИБ №12675

Басуға 27.03.2019 ж. қол қойылды. Пішімі 84х108 1/8. Офсетті қағаз.
Сандық басылыс. Көлемі 24,75 б.т. Таралымы 1000 дана. Тапсырыс №291.

Редакция мекенжайы: Астана қ., Алматы ауданы, Оңтүстік-Шығыс, оң жағалау,
Түлкібас көш., 49 үй, web-site: www.nauka-zan.kz, e-mail: nauka-zan@mail.ru

В ведущих учебных заведениях России презентованы научные издания - учебники, монографии, вышедшие в Казахстане под редакцией «Заслуженного деятеля Казахстана» д.ю.н., профессора Е.О. Алауханова.

Презентация прошла в Московской государственной юридической академии, в Московском университете МВД России и Рязанской академии права и управления ФСИН МЮ РФ, Правовой академии МЮ РФ, а также 28 мая 2009 г. в МГУ имени М.В. Ломоносова с участием проф. Е. Каиржанова. Есберген Оразович - зав.кафедрой Судебной власти и уг. процесса КазНУ им. аль-Фараби, член союза писателей Казахстана, член Российской криминологической ассоциации, гл. редактор международного журнала "Наука и жизнь Казахстана". Профессор О.Старков отметил, что новый учебник "Криминология" отличается оригинальный подход автора к решению некоторых проблем криминологии, приводятся статистические данные и привлекается большое количество научных и литературных источников. Книга написана живым, образным языком. В том числе в книге "Криминология", подготовленной под редакцией профессора И.Рогова и профессора Е.Алауханов, появились новые главы - "Бытовая преступность", "Медицинская преступность" и "Криминотеология", чем отличается от других учебников стран СНГ. Ученые России отметили, что подобные презентации учебников, посвященных криминологической науке казахстанских ученых, не проводились уже на протяжении двух десятков лет. Своими трудами, подчеркнули они, профессор Е. Алауханов укрепляет международное научное сотрудничество.

Журналға “Қазпочта” бөлімшелері арқылы жазылу индексі 74191

